శ్రీరస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః

అప్పయదీక్షితాఖ్యమహాపండితప్రణీతమైన
కువలయానందంబను, అలంకారశాస్త్రము.

ఇది
శ్రీమత్తత్సమపాఖ్యరామభట్టసూరిపుత్రుఁడగు
వైద్యనాథపండితునిచే
రచియింపఁబడిన
అలంకారచంద్రికయను వ్యాఖ్యానముతోఁగూడ
సరస్వతి॥ తిరువేంగడాచార్యులచేతను
వంగీపురం॥ రామకృష్ణమాచార్యులచేతను
పండితసాహాయ్యంబున
లేఖకప్రమాదాదిదోషరహితంబుగఁబరిశోధింపఁబడి
శ్రీమచ్చన్నపుర్యాభరణాయమానంబగు
శ్రీ సరస్వతీనిలయముద్రాక్షరశాలయం
దచ్చుగూర్పించి ప్రచురింపఁబడియె

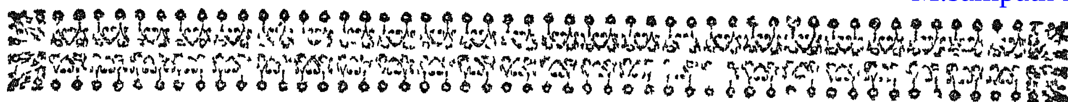

౧౮౭౦ సం॥ ఫిబ్రవరినెల

శ్రీరస్తు.

కువలయానందస్థాలంకారానుక్రమణికా.

ఏవం- ౧౨౦ అలంకారా భవంతి.

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయపరబ్రహ్మణేనమః.

చంద్రికాసహిత కువలయానందప్రారంభః.

{ అమరీకబరీభారభ్రమరీముఖరీకృతమ్ ।
దూరీకరోతుదురితంగౌరీచరణపంకజమ్॥ }

చంద్రికా॥ అనుచింత్యమహాలక్ష్మీంహరిలోచనచంద్రికామ్ । కుర్వే కువలయానందసదలంకారచంద్రికామ్ ॥ చికీర్షితావిఘ్నసిద్ధయేఇష్టదేవతాంస్తౌతి ॥ అమరీతి ॥ అత్రచరణమేవపంకజమితి మయూరవ్యంసకాదిసమాసాశ్రయణాత్పరిణామాలంకారః- చరణేఆరోప్యమాణస్య పంకజస్యారోప విషయచరణాత్మతాపరిణతింవినా దురితదూరీకరణక్రియార్థత్వాసంభవాత్ ॥ పరిణామఃక్రియార్థశ్చేద్విషయీవిషయాత్మనేతితల్లక్షణాత్- నచపంకజమివచరణమితిపూర్వపదార్థప్రధానఉపమితసమాసఏవాస్త్వితిశంక్యం- అమరీణాంకబరీభారస్యకేశపాశస్య సంబంధినీ సౌగంధ్యలోభాత్తత్సంసృష్టా యాభ్రమరీ తయాముఖరీకృతమితివిశేషణస్యానుగుణ్యాభావాత్-తస్యపంకజగతత్వేనైవప్రసిద్ధేరితి- ఏతద్విశేషణావగతేనచపాదపతనేనాభివ్యజ్యమానాగౌరీవిషయాసురాంగనాగతారతిఃకవిగతాంతాంపుష్ణాతీతిప్రేయోఽలంకారోఽపిబోధ్యః॥ *****

{ పరస్పరతపస్సంపత్ఫలాయితపరస్పరౌ।ప్రపంచ
మాతాపితరౌప్రాంచౌజాయాపతీస్తుమః॥ ౨ ॥ }

పరస్పరేతి ॥ ప్రాంచౌపురాతనౌ జాయాపతీఅర్థాదుమామహేశ్వరౌ స్తుమః-కింభూతౌ-ప్రపంచస్యజీవవర్గస్య మాతాపితృరూపౌ-నిరుపాధికకృపాశ్రయత్వాద్ధితోపదేష్టృత్వాచ్చ - తథాపరస్పరసంబంధిన్యాస్తపస్సంపత్తేః ఫలవదాచరితంపరస్పరస్వరూపంయయోస్తౌ- అత్రపర

శబ్దస్య క్రియావినిమయవివక్షాయాం కర్మవ్యతిహారే సర్వనామ్నో ద్వే
వాచ్యే ఇతి వార్తికేన ద్విర్భావః అసమాసవద్భావే పూర్వపదస్థస్య సుప
స్సర్వత్ర వ్య ఇత్యనేన సుపస్స్వాదేశే చ పరస్పరశబ్దవ్యుత్పత్తేః - పార్వతీ
తపస్సమృద్ధిఫలాయితః పరమేశ్వరః పరమేశ్వరతపస్సంపత్ఫలాయితా చ
పార్వతీత్యర్థో లభ్యతే - తపస్సంపత్తేశ్చ ఫలం నిరతిశయానంద ఇతి సముప
మయా పరస్పరం పరమప్రేమాస్పదత్వలక్షణః శృంగారో వ్యజ్యమానః
సౌభాగ్యాతిశయవ్యంజనముఖేన శివయోర్భావప్రకర్షే పర్యవస్యతీతి స
హృదయైరాకలనీయం - మాతాపితరావితి రూపకాభ్యాముక్తోపమయో
స్సంసృష్టిః - పరస్పరం చోపమయోః ఫలాయితేత్యేకవాచకానుప్రవేశల
క్షణః సంకర ఇతి దిక్ ॥ ... ... ౨.

క. ఉద్ఘాట్య యోగకలయా హృదయాబ్జకోశం ధన్యైశ్చిరాదపి య
థారుచి గృహ్యమాణః । యః ప్రస్ఫురత్యవిరతం పరిపూర్ణరూపః
శ్రేయస్స మే దిశతు శాశ్వతికం ముకుందః ॥ ౩.

చం॥ సంప్రతి ప్రతిపిపాదయిషితానామలంకారాణాం వ్యుత్పత్తేః స్వ
తోఽపురుషార్థతయా ఫలత్వాయోగాత్తస్యా రసాస్వాదోపయుక్తత్వేన
ఫలత్వం ప్రేక్షావతాం ప్రకృతగ్రంథప్రవృత్తయే సూచయితుం శృంగార
రసాధిదైవతం శ్రీకృష్ణం ప్రతి రసాస్వాదానందం ప్రార్థయతే ఉద్ఘాట్యేతి
స ముకుందో మే మహ్యం - శశ్వద్భవం శాశ్వతికం భగ్నావరణతయా స
దా ప్రకాశమానం శ్రేయో విగళితవేద్యాంతరమానందం - రసో వై స ఇతి
శ్రుతేః రసపదాభిధేయం దిశతు దదాత్విత్యర్థః - యథాశ్రుతే ముక్తిప్రా
ర్థనాయాః ప్రకృతే అసంగత్యాపత్తేః - సకః - యో ధన్యైర్మహామహిమపు
ణ్యశాలిభిర్నారదాదిమునిభిర్యోగకలయా యోగకౌశల్యేన హృదయాబ్జ
స్య ఉరసో మధ్యవర్తినో హృదయపుండరీకస్య కోశం ముకుళం అధోముఖత
యా విద్యమానం ఉద్ఘాట్య రేచకప్రాణాయామేనోర్ధ్వముఖం కృత్వా - చి
రాద్బహుకాలం - యథారుచి యథేచ్ఛం గృహ్యమాణోఽపి రామకృష్ణాద్యభి
మతమూర్తిధ్యానగోచరీక్రియమాణోఽపి - పరితః పూర్ణం రూపమస్యేత
థాభూతోఽపరిచ్ఛిన్నబ్రహ్మరూపః అవిరతం నిరంతరం ముక్తిదశాయాం
ప్రస్ఫురతి ప్రకాశత ఇతి విరోధాలంకారః - ఔపాసనికరూపస్యైకస్పత్వేన

చతత్పరిహారః- అథ నానాయోగిభిరప్యచింత్యస్వరూప ఇతి మాహాత్మ్యాతిశయవర్ణనం- అత్ర యోగిగతభగవద్విషయకరతిభావస్య కవిగతం తం ప్రత్యంగతయా ప్రేయోఽలంకారః॥ ౩

క. అలంకారేషు బాలానామవగాహనసిద్ధయే । లలితః క్రి
యతే తేషాం లక్ష్యలక్షణసంగ్రహః॥ ... ౪

చం ॥ చికీర్షితస్య గ్రంథస్య ప్రయోజనాభిధేయే ప్రదర్శయతి అలంకారేష్వితి॥ ఏతచ్చోభయాన్వయి- అలంకారేషు అర్థాలంకారేషూపమాదిషు విషయే బాలానామవ్యుత్పన్నానాం తేష్వవగాహనస్య వ్యుత్పత్తేః సిద్ధయ ఇత్యర్థః- తేషాం యే లక్ష్యలక్షణే తయోస్సంగ్రహ ఇతి నిత్యసాపేక్షత్వాత్సమాసః-లక్ష్యముదాహరణం-అలంకారత్వం చ రసాదిభిన్నవ్యంగ్యభిన్నత్వే సతి శబ్దార్థాన్యతరనిష్ఠా యా విషయితాసంబంధావచ్ఛిన్నా చమత్కృతిజనకతావచ్ఛేదకతా తదవచ్ఛేదకత్వం అనుప్రాసాదివిశిష్టశబ్దజ్ఞానాదుపమాదివిశిష్టార్థజ్ఞానాచ్చ చమత్కారోదయాత్తేషు లక్షణసమన్వయః- శబ్దార్థయోర్జ్ఞాననిష్ఠచమత్కృతిజనకతాయాం విషయితయావచ్ఛేదకత్వేన తద్విశేషణీభూతానుప్రాసోపమాదేస్తన్నిష్ఠావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకత్వాత్ - రసవదాద్యలంకారసంగ్రహాయ వ్యంగ్యోపమాదివారణాయ చ భేదద్వయగర్భసత్యంతోపాదానం॥ ౪

క. యేషాం చంద్రాలోకే దృశ్యంతే లక్ష్యలక్షణశ్లోకాః ।
ప్రాయస్త ఏవ తేషామితరేషాం త్వభినవా విరచ్యంతే॥ ౫

చం॥ పరకీయగ్రంథాపహారశంకానిరాసాయాహ యేషామితి॥ యేషామలంకారాణాం చంద్రాలోకే చంద్రాలోకాఖ్యగ్రంథే- త ఏవేత్యనంతరం లిఖ్యంత ఇతి శేషః - తత్ర స్థితానామపి కేషాంచిదలేఖనాత్ ప్రాయ ఇత్యుక్తం- యథానంతరశ్లోకస్యోత్తరార్ధం తత్రైవం దృశ్యతే - హృదయే ఖేలతోరుచ్చైస్తన్వంగి స్తనయోరివేతి- స్వయం త్వన్యదేవ విరచితవానితి- ఏవం చ తదీయత్వేన కథనాశంకానిరాసః॥ ... ... *

ఉపమాలంకారః

క॥ ఉపమా యత్ర సాదృశ్యలక్ష్మీరుల్లసతి ద్వయోః । హంసీ
వ కృష్ణ తే కీర్తిస్స్వర్గంగామవగాహతే ॥ యత్రోపమా

నోపమేయయోః సహృదయ హృదయాహ్లాదకత్వేన చారుసాదృశ్యముద్భూత తయోల్లసతి వ్యంగ్యమర్యాదాం వినాస్పష్టం ప్రకాశతే తత్రోపమాలంకారః- హంసీవేత్యుదాహరణం॥ ... ...

చం॥ సంప్రత్యర్థాలంకారేషు నిరూపణీయేషు బహుశాలంకారఘటకతయా సుప్రసిద్ధతయా చ ప్రథమముపమాలంకారం లక్షయతి ఉపమేతి॥ అయం చ లక్ష్యనిర్దేశః శేషం లక్షణం - సాదృశ్యలక్ష్మీశ్చమత్కృతిజనకతా తద్విశిష్టసాదృశ్యమితియావత్ -ధర్మధర్మిణోరభేదోపచారాత్ ॥ లక్షణం వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ యత్ర కావ్యే వృత్తిత్వం సప్తమ్యర్థః-తచ్చ శక్తిలక్షణాన్యతరసహకారేణబోధకత్వసంబంధేన ఉపమానమధికగుణం చంద్రాది ఉపమేయం వర్ణ్యమానం కామినీవదనాది - సహృదయాః కావ్యభావనాపరిపక్వబుద్ధిః వ్యంగ్యస్య మర్యాదా ప్రతీతినియమరూపా యయా సా వ్యంజనేత్యర్థః- అత్ర చోపమానోపమేయయోరితి స్వరూపకథనం న తు లక్షణాంతర్గతం వ్యావర్తనీయాభావాత్ ఆత్మాశ్రయాపాదకత్వాచ్చ- ఉపమానత్వోపమేయత్వయోరుపమాఘటితత్వాత్ ఏతచ్చాగ్రే వ్యక్తీభవిష్యతి- ఇత్థం చాలంకారత్వే సతి సాదృశ్యత్వముపమాలంకారలక్షణం బోధ్యం- ఏవమగ్రేప్యధికారప్రాప్తమలంకారత్వవిశేషణం బోధ్యం - హంసీత్యాది - అత్ర తావదివార్థే సాదృశ్యే నిరూపితత్వసంసర్గేణ హంస్యాదేరన్వయః-సాదృశ్యస్య ప్రయోజకత్వసంసర్గేణ స్వర్గంగావగాహనాశ్రయత్వరూపే సాధారణధర్మే తస్య చ స్వరూప సంబంధేన కీర్తౌ సాదృశ్యస్య నిపాతార్థతయా నామార్థం ప్రతి సాక్షాత్సంబంధేన విశేష్యత్వే విశేషణత్వే చ బాధకాభావాత్ - తథా చ హంసీ నిరూపిత సాదృశ్య ప్రయోజకస్వర్గంగాకర్మకావగాహనాశ్రయత్వవతీ కీర్తిరితి బోధః-నచైవం స్వర్గంగావగాహనమివశబ్దశ్చేత్యాద్యగ్రిమగ్రంథే ధాత్వర్థస్య సమానధర్మత్వోక్తిర్విరుద్ధేతి వాచ్యం- తదాశ్రయత్వస్య సమానధర్మత్వే తస్య తథాత్వస్యౌచిత్యాయాతత్వేన విరోధాభావాత్ - తథా సతి తత్రైవ కుతో న సాదృశ్యాన్వయ ఇతి చేత్ -న- ధాత్వర్థనిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితప్రకారతాసంసర్గేణ శాబ్దబోధే విశేష్యతయా విభక్త్యర్థోపస్థితే

ర్థైకత్వాత్ -నచ నిపాతార్థభిన్నవృత్తిత్వేన ప్రకారతావిశేషణీయేతి వాచ్యం- ఘటోనపశ్యతీత్యాదౌ ఘటాన్యన్వితాభావస్యకర్మతాసంసర్గే ణదర్శనేన్వయాపత్తేః-యదితు ధాత్వర్థేపి తాత్పర్య వశాత్సాదృశ్యాన్వ యోనుభవసిద్ధ స్తదాధాత్వర్థనిష్ఠవిశేష్యతానిరూపిత ప్రకారతాసంబం ధేననాన్వయబుద్ధింప్రతినఞ్ జన్యోపస్థితేః ప్రతిబంధకత్వమాత్రంపరిక ల్ప్యఘటోనపశ్యతీత్యాదౌ పూర్వోక్తాన్వయబోధోని రాకరణీయఇతిదిక్ ఏవమరవిందమివసుందరవదనమిత్యాదావరవిందాదినిరూపితసాదృశ్యస్య ప్రయోజకతాసంసర్గేణ సుందరపదార్థైకదేశేపి సుందరత్వే నుభవబ లాదన్వయ స్తద్విశిష్టస్యచాభేదేనముఖాదౌ- ఇత్థంచారవిందనిరూపితసా దృశ్యప్రయోజకసౌందర్యవదభిన్నం వదనమిత్యన్వయబోధః - అరవిం దసుందరమితిసమాసేత్వరవిందపదేనఅరవిందనిరూపితసాదృశ్యప్రయో జకంలక్ష్యతే - తస్యాభేదేనపదార్థైకదేశేసౌందర్యేన్వేతి-ఏవంచారవిం దనిరూపితసాదృశ్యప్రయోజకాభిన్నసౌందర్యవదభిన్నం వదనమిత్యన్వ యబోధః ఏకదేశాన్వయాయోగాదరవిందపదమేవలక్షణయాసర్వార్థ బోధకంసుందరపదంతు తాత్పర్యగ్రాహకమిత్యేకే - అరవిందమివవదన మిత్యత్రారవిందనిరూపితసాదృశ్యవద్వదనమితిబోధః- సాదృశ్యస్యనిపా తార్థతయాభేదేనానామార్థాన్వయేబాధకాభావాత్ - అరవిందమివభా తీత్యత్రభాతేర్జ్ఞానార్థకత్వే అరవిందపదస్యఅరవిందనిరూపితసాదృశ్యప్ర కారకజ్ఞానవిషయేలక్షణా- తస్యచాభేదేనముఖాదావన్వయః- శేషంతా త్పర్యగ్రాహకంపూర్వోక్తదిశావాసాదృశ్యస్యైవప్రకారితాసంసర్గేణ ధాత్వర్థేన్వయః- అత్రైవసౌందర్యేణేతిధర్మోపాదానేతృతీయార్థస్యప్ర యోజ్యత్వస్యసాదృశ్యేన్వయాత్సౌందర్యప్రయోజ్యారవింద నిరూపిత సాదృశ్యప్రకారకజ్ఞానవిషయ ఇతిబోధః-ఆద్యకల్పేత్వరవింద పదమేవస ర్వార్థబోధకమితర తాత్పర్యగ్రాహక మితిధ్యేయం-ఇయంచసాదృశ్యస్య పదార్థాంతరత్వమతేశాబ్దబోధరీతిరుపదర్శితా-తస్యసమానధర్మరూపత్వే తుచంద్రఇవముఖమిత్యాదౌ చంద్రవృత్తిధర్మవన్ముఖమితిబోధః - అత్రై వాహ్లాదకమితిసమానధర్మోపాదానేఇవార్థస్యధర్మస్యాహ్లాదకత్వేప దార్థైకదేశేన్వయః - తదసహిష్ణుతాయాంతు చంద్రనిష్ఠాహ్లాదకత్వవతీతి

హ్లాదకపదస్యలక్షణాచంద్రాదిపదంతాత్పర్యగ్రాహకం చంద్రసదృశ
మిత్యత్రాప్యేకదేశేసాదృశ్యేచంద్రాన్వయః- ససంబంధికత్వాత్-
సదృశపదంవాచంద్రసాదృశ్యవిశిష్టేలాక్షణికంఅత్రైవాహ్లాదకత్వేనే
త్యుక్తావభేదస్తృతీయార్థస్తస్యచసదృశపదార్థైకదేశేధర్మేన్వయఃతథా
చాహ్లాదకత్వాభిన్నచంద్రవృత్తిధర్మవదభిన్నంముఖమితిబోధః సదృశ
పదమేవవాసర్వార్థబోధకమితరతాత్పర్యగ్రాహక మిత్యేవంవిధాఅన్వ
య సరణిస్త్రేణయస్తత్రతత్రశబ్దవ్యుత్పత్తి నిపుణైరనుసంధేయాఇత్య
లంప్రసక్తానుప్రసక్తపరిచింతనేన॥ ... ... *

శ్లో. ఇయంచపూర్ణోపమేత్యుచ్యతే। హంసీకీర్తిఃస్వర్గంగావగా
హనమివశబ్దశ్చేత్యే తేషాముపమానోపమేయ సాధారణధ
ర్మోపమావాచకానాంచతుర్ణామప్యుపాదానాత్ ॥

చం॥ పూర్ణోపమేతీత్యనంతరమాలంకారికైరితిపూరణీయం తత్త్వం
చవిశేషతఉపాత్తశబ్దశక్తిప్రతిపాదితోపమానోపమేయకత్వేసతివిశేష
తఃశబ్దోపాత్తసమానధర్మకత్వేచసతివిశేషతః స్వనిరూఢశబ్దగమ్యత్వం
స్వపదముపమాపరం ఉపమానలుప్తాయామపిలక్షణయోపమానప్రతిప
త్తేస్తద్వారణాయశక్తీతి ఉపమేయలుప్తాయాం స్మరవధూయంతీత్యా
దావాత్మనఉపమేయస్యాధ్యాహృతేనాత్మానమితిశబ్దేన బోధనా దుపా
త్తేతిశబ్దవిశేషణం ఏవమపితన్వీత్యనేనాతోఽపమేయస్యకావ్యస్య సదృ
శంనసదృశతఇత్యేవం విధాయాంలుప్తోపమానాయాముపమానస్యచస
దృశపదోపాత్తత్వాద్విశేషతఇతి ఉపమేయోపమానతావచ్ఛేదక రూ
పేణేత్యర్థః ధర్మలుప్తాయామప్యుపమావాచకేనసామాన్యతోధర్మస్యో
పాత్తత్వాద్విశేషతఇతి ఉపమాప్రయోజకతావచ్ఛేదకరూపేణేత్యర్థః-
వాచకలుప్తాయామపిలక్షణయోపమానాదిపదేనోపమావగమాత్తద్వా
రణాయవిశేషతస్స్వనిరూఢేతి ఉపమాయాంచనిరూఢా ఇవవద్వాయ
థాశబ్దాఇత్యాద్యభియుక్తోక్తిసంగృహీతాఇవాదయః - అత్రనిపాతరూ
పస్యేవాదేరుపసర్గవత్ ద్యోతకత్వమేవ కథమన్యథాశరైరుస్రైరివోదీ
చ్యానుద్ధరిష్యన్రసానివేత్యాదావుస్రాదిపదోత్తర తృతీయాదిసంగతిః
ఉస్రాదేరుద్ధరణక్రియాంప్రత్యకరణత్వాత్ ఇవార్థంసాదృశ్యాన్వ

యుత్వేనకరణీభూతశరవిశేషణత్వాభావాచ్చ ద్యోతకత్వేతూప్రాది పదస్య ప్రసదృశ పరతయోః ప్రసదృశైశ్శరై రితిశరవిశేషణత్వేన తృతీయాదిసంగతిరితి వైయాకరణమతంతు నాదరణీయం - ఉపాస్యతే గురురిత్యాదౌ యథా త్వర్థాసనక్రియాయా అకర్మకతయా కర్మలకారానుపపత్తిరూపబాధకస్యోపసర్గ వాచకతాయామివే వాదివాచకతాయా మభావేనదృష్టాంతవైషమ్యస్యస్ఫుటత్వాత్ - విశేషణవిశేష్యయోః సమానవిభక్తికతాయాం - విశేష్యేణ సహైకార్థంభవేద్యత్రవిశేషణం। తత్రలింగాదయః ప్రాయోవిశేష్యస్థా విశేషణ ఇత్యనుశాసనస్యోపమానోపమేయయోరపితస్యాం లింగసంఖ్యావిభేదేపి ఉపమానోపమేయతా। విభక్తిః పునరేకైవ ఉపమానోపమేయయోరిత్యనుశాసనస్య సత్త్వేనోపమానపదోత్తరతృతీయాదేః సాధుత్వాద్గతయోపపత్తేశ్చ తస్మాద్వాచకత్వమేవేవాదీనాం యుక్తంచైతత్ అన్యథాసకలాలంకారికసమ్మతస్యేవశబ్దప్రయోగే శ్రౌతీత్యస్యాసత్తజలాంజలిత్వాపత్తేః రూఢిప్రయోజనయోరన్యతరస్యాభావేనచంద్రాదిపదేనచంద్రసదృశలక్షణాయాం నిషిద్ధలాక్షణికత్వరూప నేయార్థత్వదోషాపత్తేశ్చ అపిచ ద్రవాదేర్ద్యోతకత్వేనమేచంద్రాదేరుపమానస్య పదార్థైకదేశతయాతత్ర సాధారణధర్మాన్వయానుపపత్తిరితిదిక్- ఉపమానేత్యాది ఉపమానత్వం చోపమానిరూపకత్వేనవివక్షితత్వం తదాశ్రయత్వేనవివక్షితత్వంచోపమేయత్వం సాధారణత్వంచధర్మస్యారసికమౌపచారికం బింబప్రతిబింబ భావకృతంశ్లేషకృతంవస్తుప్రతివస్తుభావేనసమాసభేదాశ్రయణేనేత్యనేకధాచిత్రమీమాంసాయాం ప్రపంచితం- తత్ర స్వర్గంగావగాహనస్య తథాత్వమౌపచారికంకీర్తేతస్యస్వారసికత్వాభావాత్ -ఉపాదానాదితి- వాచకస్యోపాదానంనిర్దేశః ఇతరేషాంతుశబ్దేనప్రతిపాదనంతదితిచింతనీయం॥ ...

కం. యథావా ॥ గుణదోషౌబుధోగృహ్ణన్నిందుక్ష్వేళావివే
శ్వరః। శిరసాశ్లాఘతేపూర్వంపరంకంఠేనియచ్ఛతి॥ ౭॥

చం॥ సాధారణ్యప్రకారవిశేషోపదర్శనాయోదాహరణాంతరమాహ యథా వేతి॥ గుణదోషావితిగుణదోషావస్థాత్పరస్య-గృహ్ణన్ జానన్ బుధః పండితః- పూర్వం పూర్వనిర్దిష్టం గుణం శిరసా శ్లాఘతే [illegible] శిర

సాఽభినందయతి పరంపరతో నిర్దిష్టం దోషం కంఠే నియచ్ఛతి నిగుణద్ధి వాచా కంఠాద్బహిర్నోన్నాటయతీత్యర్థః కణ్ఠ ఇవ ఇందుత్త్వేశే చంద్రగరళేగృహ్ణాన్ను పాటవాన ఋత్వరో హంగ ఇవ సోఽపి హి పూర్వం చంద్రం శిరసా శ్లాఘతే తత్పూర్వస్య కంఠధారయతి పరం చ గరళం కంఠే నియచ్ఛతి స్థాపయతీతి త్వేశస్తు గరళం విషమిత్యపరః॥ ... ... *

మ. అత్ర యద్యప్యుపమానోపమేయయోశ్చన్ద్రసాధారణో ధర్మః ఉపమానేశ్వరే చ ప్రగటితే ద్విగ్రహణముపాదానం తయోశ్చ పూర్వస్య చంద్రస్య శిరసా శ్లాఘనం వహనం ఉత్తరస్య గరళస్య కంఠే నియమనం సంస్థాపనం ఉపమేయేఽపి గుణదోషయోర్గ్రహణం జ్ఞానం తయోశ్చ పూర్వస్య గుణస్య శిరసా శ్లాఘనం శిరఃకంపేనాభినందనం ఉత్తరస్య దోషస్య కంఠే నియమనం కంఠాదుపరి వాచా అనుద్ఘాటనమితి భేదాత్॥ ... ... *

చం॥ శంకతే అత్ర యద్యపీతి॥ సాధారణస్తత్త్వనాభిమతో ధర్మః గృహ్ణాతి శిరసా శ్లాఘతే పూర్వమిత్యాదినోక్తో యద్యపి నైకోఽనసాధారణ ఇతి యోజనా గృహ్ణన్నిత్యాదినోక్తోఽపి ధర్మః సాధారణో నేతి వా - యథాశ్రుతే సాధారణస్య సాధారణత్వాభావోక్తేరసంగతత్వాపత్తేః సాధారణ్యాభావే హేతుః ఉపమాన ఇత్యాద్యర్థ్య ఇతి భేదాదిత్యంతేనోక్తః.

మ. తథాపి చంద్రగరళయోర్గుణదోషయోశ్చ బింబప్రతిబింబభావేనాభేదాదుపాదానజ్ఞానాదీనాం గృహ్ణాస్యైకశబ్దోపాదానేనాభేదాధ్యవసాయాచ్చ సాధారణధర్మతేతి పూర్వస్మాద్విశేషః॥ ... ... *

చం॥ సమాధత్తే తథాపీతి॥ వస్తుగత్యాసాధారణ్యాభావేఽపీత్యర్థః- చంద్రగరళయోరిత్యాది యథాక్రమం చంద్రగుణయోర్గరళదోషయోశ్చేత్యర్థః బింబప్రతిబింబభావేన ప్రతీయమాన సాదృశ్యయోరుపమానోపమేయధర్మయోర్భిన్న శబ్దోపాత్తత్వరూపేణ అభేదాత్ అభేదాధ్యవసాయాత్ - ఏతచ్చ సాధారణధర్మతేత్యగ్రేతనేనాన్వితం- జ్ఞానాదీత్యాదినా శిరసా వహనాభినందనయోః కంఠస్థాపన తద్బహిరనుద్ఘాటన

యోశ్చ సంగ్రహః - గృహ్ణన్నిత్యాదినా చ శిరసా శ్లాఘతే కంఠే నియచ్ఛతీత్యనయోః సంగ్రహః - అభేదాధ్యవసాయాదితి అభేదస్యాధ్యవసాయాదాహార్యనిశ్చయాదిత్యర్థః - సాధారణధర్మతేతీతి సాధారణధర్మత్వాభిమానవిషయతేతీత్యర్థః - పూర్వస్మాత్పూర్వోదాహరణాత్ - ఇతి విశేష ఇత్యన్వయః - నన్వేవం సాధర్మ్యప్రతీత్యుపపాదనేపి వస్తుతస్తదభావాత్కథముపమాలక్షణసమన్వయ ఇతి వాచ్యం - చమత్కారవిశేషప్రయోజకసాధారణత్వాధ్యవసాయవిషయధర్మత్వస్యైవోపమాలక్షణత్వమిత్యభిప్రాయాదితి. ... ... *

సూ॥ వస్తుతోభిన్నయోరప్యుపమానోపమేయధర్మయోః పర
స్పరసాదృశ్యాదభిన్నయోః పృథగుపాదానం బింబప్రతి
బింబభావ ఇత్యాలంకారికసమయః. ... *

చం॥ లోకే బింబప్రతిబింబ భావవ్యపదేశస్య గగనజలాశయాదిగతచంద్రాదివిషయతయా ప్రసిద్ధేః కథం ప్రకృతే తద్వ్యపదేశ ఇత్యాశంకాయామాహ వస్తుత ఇత్యాది॥ అభిన్నయోః తదాధ్యవసితయోః - పృథగితి భిన్నశబ్దేనేత్యర్థః - బింబప్రతిబింబభావ ఇతి బింబప్రతిబింబభావపదవాచ్యమిత్యర్థః - సమయ ఇతి సంకేత ఇత్యర్థః. ... ... *

సూ. వర్ణ్యోపమానధర్మాణాముపమావాచకస్య చ । ఏకద్విత్ర్య
నుపాదానాద్భిన్నా లుప్తోపమాష్టధా ॥ తటిద్గౌరీందుతుల్యా
స్యా కర్పూరంతీ దృశోర్మమ। కాంత్యా స్మరవధూయంతీ దృష్టా
తన్వీ రహో మయా॥ యత్తయా మేళనం తత్ర లాభో మేయ
శ్చ తద్రతేః। తదేతత్కాకతాలీయమవితర్కితసంభవం.

చం॥ పూర్ణాయాముపమానాదిసమగ్రతానియమప్రసిద్ధేస్తద్విపరీతాయాం లుప్తోపమాయాం సర్వలోపనియమాశంకానిరాసాయ లక్షణపూర్వకం తాం విభజతే వర్ణ్యేత్యాదినా॥ చకారో వాశబ్దార్థః- తదనంతరం చ లోప ఇత్యధ్యాహార్యం - ఏవం చేతరేతరయోగావివక్షయా వర్ణ్యస్యోపమానస్య ధర్మస్యోపమావాచకస్య వా లోపే అన్యతమానుపాదానే లుప్తోపమా - సా చ ఏకద్విత్ర్యనుపాదానాదష్టధా భిన్నా పూర్వాపరాభ్యాముక్తం భవతి॥ తటిదిత్యాద్యుదాహరణాని॥ *

కు. ఉపమేయాదీనాం చతుర్ణాంమధ్యే ఏకస్యద్వయోస్త్రయాణాంవా ప్రతిపాదకశబ్దాభావే లుప్తోపమేత్యుచ్యతే॥ సాచాష్టధా॥ యథా॥ వాచకలుప్తా౧. ధర్మలుప్తా౨. ధర్మవాచకలుప్తా౩. వాచకోపమేయలుప్తా౪. ఉపమానలుప్తా౫. వాచకోపమానలుప్తా౬. ధర్మోపమానలుప్తా౭. ధర్మోపమానవాచకలుప్తా చేతి౮. తతో౽పమానలోపరహితా శ్చత్వారో భేదా స్తటిద్గౌరీత్యాదిశ్లోకేన ప్రదర్శితాః- తద్వంతో భేదా ఉత్తరశ్లోకేనదర్శితాః- తత్ర తటిద్గౌరీత్యత్ర వాచకలోప స్తటిదివగౌరీత్యర్థే ఉపమానానిసామాన్యవచనైరితిసమాసవిధాయకశాస్త్రకృతః ఇందుతుల్యాస్యేత్యత్ర ధర్మలోపః సత్వైచ్ఛికః నశాస్త్రకృతః-కాంత్యాఇందుతుల్యాస్యేత్యపి వక్తుంశక్యత్వాత్. ... ... *

చం॥ అర్థతోవ్యాచష్టే ఉపమేయాదీనామితి - వస్తుతోలాఘవాత్పూర్ణాభిన్నత్వంలక్షణంబోధ్యం॥ లక్షణవాక్యగతంక్రమముపేక్ష్యోదాహరణక్రమానుసారేణవిభాగందర్శయతి యథేత్యాది॥ వాచకలుప్తేతి-వాచకత్వంచాత్రానుపూర్వీవిశేషవత్త్వయోపమాబోధనేనిరూఢత్వంతచ్చశక్త్యా నిరూఢలక్షణయావా తత్రాస్యమివాదేర్ద్వితీయంతు సుహృత్పదాదేరితి తదభావా త్తటిద్గౌరీత్యాదౌ వాచకలోపః సమాసానుశాసనేన నిరూఢలక్షణావగమేపిఆనుపూర్వీవిశేషవత్త్వయాశబ్దవిశేషస్య తదబోధనాత్-శాస్త్రకృతఇతి-శాస్త్రప్రయుక్తఇత్యర్థః ... *

కు. కర్పూరంతీత్యత్రధర్మవాచకలోపః- కర్పూరమివాచరంతీత్యర్థేవిహితస్యకర్పూరవదానందాత్మకాచారార్థకస్యక్విప ఇవశబ్దేనసహలోపాత్ -అత్రధర్మలోపఐచ్ఛికః - నయనయోరానందాత్మకతయా కర్పూరంతీతి తదుపాదానస్యాపి సంభవాదితి. ... ... *

చం॥ కర్పూరంతీత్యత్రేతి॥ అత్రసర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వావక్తవ్య ఇత్యనేనవిహితః క్విప్ లుప్తాపిస్మర్యమాణో ధర్మమాత్రరూపమాచారంబోధయతి- కర్పూరపదంచలక్షణయాకర్పూరసాదృశ్యం తస్యచాతిరిక్తత్వే

పూర్వవత్ ప్రయోజకతాసంసర్గేణాచారేన్వయో ధర్మరూపత్వేత్వ
భేదేన- వస్తుతస్తుక్లిష్టోపాప్రతిసంధానేపితథాబోధాత్ - కర్పూరా
దిశబ్దాపవకర్పూరాది సాదృశ్యప్రయోజకాభిన్నం తత్సాదృశ్యాభిన్నం
వాచారంలక్షయంతీతియుక్తం॥ ననువాచకస్యేవాదేరనుపాదానాల్లో
పోయుక్తః సాధారణధర్మస్యత్వాచారరూపస్య క్లిష్టోపాత్తతయాక
థంలోపస్తత్రాహ కర్పూరవదానందాత్మకాచారార్థస్యక్లిష్టపఇతి-కర్పూ
రస్యేవేతివార్థేవతిః-ఆనందాత్మకఃజనకతాసంబంధేన- వస్తుగత్యాఆనం
దస్వరూపోయఆచారస్తద్బోధకస్యేత్యర్థః-నను క్లిష్టోపాజ్ఞానేప్యాచా
రప్రతీతేఃకర్పూరాదిపదానామేవతద్బోధకత్వపక్షే కథం ధర్మలోప
స్సంగమనీయఇతిచేత్ - అత్రప్రాంచః ఏవమపితద్వాచకతయా విహిత
స్యక్లిష్టోపలోపాత్తల్లోపవ్యపదేశః- అతఏవాత్రసమానార్థకః క్వచిన్నో
పాత్తఃతస్యాలుప్తత్వాదిత్యాహుః- నవ్యాస్తుధర్మమాత్రరూపస్యాచా
రస్యోపాదానేపిఆనందత్వాదినావిశేషరూపేణానుపాదానాద్ధర్మలో
పోయుక్తఏవఅన్యథాఇందుతుల్యాస్యేత్యాదేర్ధర్మలుప్తోదాహరణస్యాసం
గతత్వాపత్తేః- నచైవంక్వజాదావపిధర్మలుప్తాస్యాదితివాచ్యంఇష్టాపత్తే
రిత్యాహుః ... ... *

క॥ కాంత్యాస్మరవధూయంతీత్యత్ర వాచకోపమేయలోపః - అ
త్రకాంత్యేతి విశేషణసామర్థ్యాత్ స్వాత్మానంకామవధూ
మివాచరంతీత్యర్థస్యగమ్యమానతయాస్వాత్మన ఉపమేయ
స్యసామ్యోపమావాచకేనానుపాదానాత్ - నత్వేచ్ఛికః
స్వాత్మానంస్మరవధూయంతీత్యుపమేయోపాదానస్యాపిసం
భవాత్. ... ... *

చం॥ కాంత్యాస్మరవధూయంతీత్యత్రేతి॥ నన్వౌపమానాదాచార ఇతిక
ర్మభూతాదుపమానాదాచారేక్యచోవిధానాత్ స్మరవధూంరతి మివా
చరంతీత్యవగమేప్యాత్మానమన్యాం వేతి కథంనిర్ణయస్తత్రాహ విశేష
ణేతి- రత్యనురూపాచరణస్యకాంతికరణకత్వరూప విశేషణసామర్థ్యాది
త్యర్థః- కాంతేఃస్వరసతఃస్వీయత్వావగమాదితిభావః - నచాత్మనఉప
మేయస్యతస్యపదేనోపాదానాత్కథంలోపఇతివాచ్యం - తస్యాద్విత్వీ

యాంతతయా కర్మభూతోపమేయా సమర్పకత్వాత్ ఆఖ్యానమిత్య ధ్యాహృత్యైనైవ తదవబోధాత్ - అత్రచ స్మరవధూపదేన స్మరవధూసాదృశ్యం లక్ష్యతే-తస్యచ ప్రయోజకత్వసంసర్గేణాభేదేనవాచారేన్వయః - తథాచ స్మరవధూసాదృశ్యాభిన్న ఆత్మకర్మకో య ఆచారస్తదాశ్రయా తన్వీతిబోధః. ... ... *

కు. కాకతాలీయమిత్యత్ర కాకతాళశబ్దౌ వృత్తివిషయే కాకతాళ సమవేతక్రియావర్తినౌ- తేనకాకాగమనమివ తాళపతనమివ కాకతాళమితి ఇవార్థే సమాసాచ్ఛతద్విషయాదితి జ్ఞాపకాత్సమాసః ఉభయత్రోపమేయం స్వస్యకస్యచిద్ఘనంతత్రై వరహాసితస్యా అవస్థానంచ తేనస్వస్య తస్యాశ్చసమాగమః కాకతాళసమాగమసదృశ ఇతిఫలతి తతః కాకతాళమివకాకతాలీయమితిద్వితీయస్మిన్నివార్థే సమాసాచ్ఛతద్విషయాదితిసూత్రేణ ఇవేప్రతికృతావిత్యధికారస్థేనచ్ఛప్రత్యయః తథాచపతనదళితంతాళఫలంయథాకాకేనోపభుక్తమేవంరహోదర్శనక్షుభితహృదయా తన్వీ స్వేనోపభుక్తేతితదర్థః ॥ తతశ్చాత్ర కాకాగమనతాళపతనసమాగమరూపస్య కాకకృతతాళఫలోపభోగరూపస్య చోపమానస్యానుపాదానాత్ ప్రత్యయార్థోపమాయాముపమానలోపః సమాసార్థోపమాయాం వాచకోపమానలోపః సర్వోప్యయంలోపశ్ఛప్రత్యయవిధాయకశాస్త్రకృతః అవితర్కితసంభవమితి సాధారణధర్మస్యానుపాదానేప్రత్యయార్థోపమాయాం ధర్మోపమానలోపః సమాసార్థోపమాయాంధర్మోపమానవాచకలోపః ఇతిసూక్ష్మయాదృష్ట్యావధారితవ్యం ఏతేషాముదాహరణాంతరాణివిస్తరభయాన్నలిఖ్యంతే. *

చం॥ కాకతాలీయమిత్యత్రేతి॥వృత్తివిషయే సమాసవిషయే-జ్ఞాపకాదితి ఇవార్థేసమాసాభావేతద్విషయాదిత్యనేనేవార్థవిషయసమాసానువాదోనుపపన్నస్తద్ జ్ఞాపకఇత్యర్థః ఉభయత్ర కాకాగమన తాళపతనయోః ఉపమేయమిత్యనంతరంక్రమేణేతి శేషః- తేనేతి కాకతాళ సమవేతక్రి

రాంపరయోః కాకతాళపదయోరివార్థేసమాసే నేత్యర్థః । కాకతాళస
మాగమేతి- అయంభావః- కాకాగమనతాళపతనయోరుపమానత్వేతదుప
మేయయోః స్వీయగమనతన్నివస్థానయోః పృథగనుపాత్తత్వేనోపమే
యతయాన్వయాయోగాత్కాకతాళసమాగమ ఏవోపమానం- ఇత్థంచ
కాకతాళసమాగమసదృశః కాకతాళపదార్థస్తస్య చాభేదేనస్వీయతస్వీ
సమాగమరూపేఉపమేయేన్వయ ఇతి ॥ తత ఇతి- తాదృశసమాసోత్తర
మిత్యర్థః- ఇతితదర్థ ఇతి- కాకతాళపదలక్షితస్య కాకకృతతాళఫలోపభో
గసదృశస్యాభేదేనతస్వీరతిలాభరూపేణోపమేయేనాన్వయాదితి భావః-
అత్రపతనదళితమితిరహోదర్శనక్షుభితహృదయేతిచ బింబప్రతిబింబ
భావాపన్నధర్మస్వరూపకథనం నత్వేవమన్వయాకాగ ఇతిబోధ్యం- నచ
సకృదుచ్చారితాభ్యాం కాకతాళపదాభ్యాం కథముపమానద్వయావగమ
ఇతివాచ్యం- అనుభవానుసార్యనుశాసనేనవ్యుత్పత్తివైచిత్ర్యస్యస్ఫుటం
ప్రతిపత్తేరితి ॥ ఏవముదాహృత్యాప్యవ్యంవ్యాఖ్యాయ తత్రోపమానలు
ప్తాదీంశ్చతురోపిభేదాన్ ప్రదర్శయితుమాహ తతశ్చేతి॥ కాకాగమనే
త్యాది- కాకాగమననాళపతనరూపోయః సమాగమః తద్రూప స్యేత్యర్థః-
ఇదంచ కాకాగమనమివ తాళపతనమివేతి మహాభాష్యగతవిగ్రహవాక్యవి
రోధశంకాపరిహారాయోక్తం- సమాగమస్య తాదృశక్రియాద్వయాభి
న్నత్వేనోక్తయుక్త్యాతస్యోక్తార్థ ఏవపర్యవసానాత్- విశిష్టోపమాయాం
విశేషణోపమావగతివత్సమాగమోపమాయాముపితదవయవక్రియయో
ర్యథాయోగంగమ్యమానాముపమాముభిప్రేత్య మహాభాష్యకృతాంతా
దృశవిగ్రహవాక్యప్రణయన మిత్యాశయః - ధర్మస్యానుపాదానఇతిత
త్థాసేఅభవతి- బ్రవీమి తేఇతిపాఠ ఇతిభావః. ... ... *

ఇతి శ్రీమత్తత్సదుపాఖ్యరామభట్టసూరివరాత్మజవైద్యనాథవిరచితా
యా మలంకారచంద్రికాఖ్యాయాం కువలయానందవ్యాఖ్యాయాముప
మాప్రకరణం సంపూర్ణం. ***************************

అనన్వయాలంకారః--౨.

కు ఉపమానోపమేయత్వం యదేకస్యైవవస్తునః। ఇందురిందురి
వ శ్రీమానిత్యాదౌ తదనన్వయః॥ఏకస్యైవవస్తున ఉపమానోప
మెయత్వవర్ణనమనన్వయః - వర్ణ్యమానమపిస్వస్యస్వేన
సాధర్మ్యంనాన్వేతీతివ్యుత్పత్తేః- అనన్వయినోప్యర్థస్యాభిధా
నంసదృశాంతరవ్యవచ్ఛేదే నానుపమత్వద్యోతనాయ - ఇం
దురిందురివశ్రీమానిత్యుక్తే శ్రీమత్త్వేచంద్రస్యనాన్యస్సదృ
శోస్తీతి సదృశాంతర వ్యవచ్ఛేదోలభ్యతె - తతశ్చస్వస్య
స్వేనాపిసాదృశ్యాసంభవాదనుపమత్వేపర్యవసానం ॥ య
థావా॥గగనంగగనాకారంసాగరస్సాగరోపమః । రామరా
వణయోర్యుద్ధంరామరావణయోరివ॥ పూర్వోదాహరణేశ్రీ
మత్త్వస్యధర్మస్యోపాదానమస్తి। ఇహతుగగనాదిషువైపు
ల్యాదెర్ధర్మస్యతన్నాస్తీతివిశేషః॥ ... *

చం॥ యద్యప్యుపమానరూపణానంతరంతన్మూలాలంకారేషుసంభవత్సా
దృశ్యౌ ఉపమెయోపమే వప్రథమంనిరూపయితుముచితౌ నచత్వారోపి
తత్సాదృశ్యనిబంధనోనన్వయః- తథాపి తంద్వితీయసదృశవ్యవచ్ఛేదఫల
కతయా తృతీయసదృశవ్యవచ్ఛేదఫలికా ముపమేయోపమామపేక్ష్యశీ
ఘ్రోపస్థితికమభిప్రేత్యప్రథమంనిరూపయతిఉపమానోప మెయత్వమితి
ఉపమానత్వముపమెయత్వంచేత్యర్థః- ద్వంద్వాంతేశ్రూయమాణత్వా
త్- వివక్ష్యతఇతిచశేషః- ఏవంచైకస్యైవవస్తునోయదుపమానత్వముప
మెయత్వంచవివక్ష్యతేతదనన్వయఇత్యన్వయః- అసంభవశంకానిరాసా
యమధ్యేఉదాహరణోక్తిః॥ ననూక్తలక్షణస్య భణితిరివమతిర్మతిరివచే
ష్టేత్యాదిరశనోపమాయామతివ్యాప్తిః - తత్రమత్యాదేరేకస్యైవవస్తు
నఉపమానత్వస్యోపమెయత్వస్యచవర్ణనాత్-అథైకస్య వస్తునోయదే
కనిరూపితముపమానత్వముపమెయత్వంచేతివివక్షితం - ఏకపదస్యావృత్తి
కల్పనాత్ - ఇత్థంచరశనోపమాయాం మత్యాదేశ్చేష్టాదినిరూపితముప
మానత్వంభణిత్యాదినిరూపితంతూపమెయత్వమిత్యేకనిరూపితోపమా
నోపమెయత్వవిరహాన్నాతివ్యాప్తిరిత్యుచ్యతే తదాఖిమివజలజిజలమి

పఖమిత్యుపమేయోపమాయామతివ్యాప్తిః-తత్రైకస్యైవ వస్తునో గగన స్యైకజలనిరూపితస్యోపమానత్వస్యోప మేయత్వస్య చవర్ణనాదితిచేన్నై వం-ఏకస్యైవేతివిరోధద్యోతకైవకారబలేనస్వాశ్రయనిరూపితయోరు పమానోపమేయత్వయోర్లాభేనక్వావ్యతిప్రసంగాభావాత్ - అస్తిహి ఇందురిందురివేత్యనన్వయేఉపమానత్వ ముపమేయత్వం చస్వాశ్రయేం దునిరూపితంనతురశనోపమాయాముపమేయోపమాయాం వేతి సంక్షేపః అనన్వయపదప్రవృత్తినిమిత్తమాహావర్ణ్యమానమపీతి॥ నాన్వేతీతి నసం బధ్యత ఇత్యర్థః-సాధర్మ్యస్య భేదఘటితత్వాదితిభావః-నన్వేవంసత్యసం బద్ధప్రలాపత్వాపత్తిరిత్యతఆహ అనన్వయినోపీతి- బాధితస్యాపీత్యర్థః- అర్థస్యసాధర్మ్యస్యఅభిధానంఆహార్యారోపరూపతయాప్రతిపాదనంస దృశాంతరవ్యవచ్ఛేదేనసదృశాంతరవ్యావృత్తిబోధద్వారేణ- ఏతదేవవి శదయతి ఇందురిత్యాదినా॥ ఇత్థంచసదృశాంతరవ్యావృత్తిసూచనద్వా రానుపమత్వద్యోతనరూపప్రయోజనవత్త్వాదాపాతతో రుద్రరోదనార్థ వాదవద్ద్వారమాత్రతయా సాదృశ్యప్రతిపాదనేపి నాసంబద్ధప్రలాప తాపత్తిరితిభావః।ఉదాహరణాంతరమాహ యథా వేతి॥గగనాకారంగగ నసదృశంఇవేత్యతః ప్రాక్ యుద్ధమిత్యధ్యాహార్యం॥ ఉదాహరణాంతర ప్రదర్శనేబీజమాహ పూర్వోదాహరణఇతి॥ వైపుల్యాదేరిత్యాదిపదాత్ గాంభీర్యదారుణత్వయోస్సంగ్రహః॥ ఇత్యనన్వయప్రకరణం. *

ఉపమేయోపమాలంకారః - ౩.

కు. పర్యాయేణద్వయోస్తచ్చేదుపమేయోపమామతా। ధర్మోర్థ
ఇవపూర్ణశ్రీరర్థోధర్మఇవత్వయి॥ ద్వయోఃపర్యాయేణో
పమానోపమేయత్వ కల్పనంతృతీయ సదృశవ్యవచ్ఛేదార్థం-
ధర్మార్థయోర్హిఏక స్యచిత్తేనచిత్సాదృశ్యే వర్ణితేతస్యా
ప్యన్యేనసాదృశ్యమర్థ సిద్ధమపిముఖతో వర్ణ్యమానం తృతీ
యసదృశవ్యవచ్ఛేదకంఫలతి. ... ... *

చం॥ అథోపమేయోపమాంలక్షయతి ॥ పర్యాయేణేతి అయోగపద్యేనే త్యర్థః - వాక్యభేదేనేతియావత్ -తత్ ఉపమానోపమేయత్వం వివక్ష్యేత ఇతి శేషః (తా)పిబోధ్యః- ఉపమేయోపమేతిలక్ష్యనిర్దేశః - ఉపమేయేనో

పమేతివ్యాప్తేః-ధర్మోఽర్థ ఇవేత్యుదాహరణం-అర్థోఽధనం-పూర్ణశ్రీః పూర్ణసమృద్ధిః - అత్ర చ ధర్మార్థయోర్ద్వయోర్వాక్యభేదేన ఉపమానత్వముపమేయత్వం చ వర్ణితం- తత్రాద్యవాక్యే అర్థస్యోపమానత్వం ధర్మస్యోపమేయత్వం-ద్వితీయే తు తద్విపర్యాసేన ధర్మస్యోపమానత్వమర్థస్యోపమేయత్వమితి లక్షణసమన్వయః-ఉపమానోపమేయత్వమాత్రోక్తావనన్వయేతివ్యాప్తేర్ద్వయోరిత్యుక్తం - ఏవమపి- సమత్వం శరది ప్రాపుర హూకుముదతారకా ఇత్యుభయవిశ్రాంతసాదృశ్యాయా ముపమాయామతివ్యాప్తిః- తత్ర ద్వయోః కుముదతారకయోః సాదృశ్యాశ్రయత్వరూపోపమేయత్వస్యైవ తత్ప్రతియోగిత్వరూపస్యోపమానత్వస్యాప్యర్థతః ప్రతీతేరతః పర్యాయేణేత్యుక్తం - నను భణితిరివ మతిర్మతిరివ చేష్టా చేష్టేవ కీర్తిరతివిమలేతి రశనోపమాయామతివ్యాప్తిః- తత్ర ద్వయోర్మతిచేష్టయోర్వాక్యభేదేనోపమానోపమేయత్వవర్ణనాదితి చేత్ - న- ద్వయోరిత్యనేన పరస్పరముపమానోపమేయత్వస్య వివక్షితత్వాత్ - అన్యథా పర్యాయపదేనైవానన్వయవారణే తస్య వైయర్థ్యాపత్తేరితి సంక్షేపః- ననూపమా ప్రతీపోభయరూపాయా ఉపమాద్వయరూపాయా వా ఉపమేయోపమాయా అలంకారాంతరత్వే కిం బీజమిత్యత ఆహ ద్వయోరితి॥ తథా చార్థవిశేషద్యోతకతయా చమత్కృతివైలక్షణ్యమేవ తత్ర బీజమితి భావః॥ కథం తృతీయసదృశవ్యవచ్ఛేదలాభస్తత్రాహ ధర్మార్థయోరితి॥ ధర్మార్థయోర్మధ్య ఇత్యర్థః-ముఖతశ్శబ్దేన తథా చ ప్రాప్తస్య పునర్వచనం తదితరపరిసంఖ్యార్థమితి న్యాయాదపి తృతీయసదృశవ్యావృత్తిలాభ ఇతి భావః. ... ... *

కు. యథా వా॥ ఖమివ జలం జలమివ ఖం హంసశ్చంద్ర ఇవ హంస ఇ
వ చంద్రః। కుముదాకారాస్తారాస్తారాకారాణి కుముదాని॥
పూర్వత్ర పూర్ణశ్రీరితి ధర్మ ఉపాత్తః। ఇహ నిర్మలత్వాదిధర్మో నోపాత్త ఇతి భేదః - ఉదాహరణద్వయేపి ప్రకృతయోరేవోపమానోపమేయత్వకల్పనం। రాజ్ఞి ధర్మార్థసమృద్ధేః శరదిగగనసలిలాదినైర్మల్యస్య చ వర్ణనీయత్వాత్ - ప్రకృతాప్రకృతయోరప్యేషా సంభవతి॥ యథా వా॥ గిరిరివ గజరాజో

యంగజరాజఇవోచ్చైస్త్రైర్విభాతిగిరిః।నిర్ఝరఇవమదధారా
మదధారేవాస్యనిర్ఝరస్స్రవతి. ... ... *

చం॥ ఖమివేతి శరద్వర్ణనమిదం-ఖమాకాశమివజలంకాలుష్యాపగమేననిర్మలత్వాతిశయాత్- శేషంస్పష్టం-నిర్మలత్వాదీత్యాదిపదేనశైత్యాతిశయపరిగ్రహః॥ గిరిరివేతి॥ అత్రగజఃప్రకృతః- అయమితిప్రకృతపరామర్శిసర్వనామనిర్దిష్టత్వాత్ - అతఏవోపక్రమాదగ్రేప్యస్యమదధారేత్యస్యయోర్బోధ్యః-అత్రపూర్వార్ధేఉచ్చైర్విభాతీతిసమానధర్మఉపాత్తః ఉత్తరార్ధేచస్రవతీతిసఉక్తఇతిదిక్-ఇత్యుపమేయోపమాప్రకరణం.

——❀ ప్ర తీ పా లం కా రః - ౪. ❀——

కా॥ ప్రతీపముపమానస్యోపమేయత్వప్రకల్పనమ్ । త్వల్లోచనసమంపద్మంత్వద్వక్త్రసదృశోవిధుః॥ ప్రసిద్ధోపమానోపమేయభావఃప్రాతిలోమ్యాత్ప్రతీపం॥ యథావా॥యత్త్వన్నేత్రసమానకాంతిసలిలేమగ్నం తదిందీవరంమేఘైరంతరితఃప్రియేతవముఖచ్ఛాయానుకారీశశీ। యేపిత్వద్గమనానుసారిగతయస్తేరాజహంసాగతాస్త్వత్సాదృశ్యవినోదమాత్రమపిమేదైవేననక్షమ్యతే. ... ... *

చం॥ ప్రతీపమితిలక్ష్యనిర్దేశః॥ ననూపమానోపమేయభావస్యైవక్షితయాముఖాదేరప్యుపమానత్వసంభవాచ్చంద్రఇవముఖమిత్యుపమాయామతివ్యాప్తిరిత్యతఆహ॥ ప్రసిద్ధేతి॥ ప్రసిద్ధోపమానస్యఉపమేయభావఃఉపమేయత్వంప్రతీపంప్రతీపపదవాచ్యం- కుతః-ప్రాతిలోమ్యాత్, ప్రసిద్ధోపమానప్రతికూలత్వాత్ - ఉపమేయభావప్రాతిలోమ్యాదిత్యవిసర్గపాఠేపి ప్రసిద్ధోపమానస్యయ ఉపమేయభావస్తస్యప్రాతిలోమ్యాదుపమానప్రతికూలత్వాదుపమానస్యోపమేయత్వకల్పనంప్రతీపమిత్యుచ్యతఇతివ్యాఖ్యేయం- నతుప్రసిద్ధస్యోపమానోపమేయభావస్యైపరీత్యాదితియథాశ్రుతరీత్యా- ఏవంవిధప్రాతిలోమ్యస్యతృతీయపంచమప్రతీపభేదావ్యాప్తేర్నప్రతీపపదప్రవృత్తినిమిత్తత్వాయోగాదితి- ఏవంచోక్తప్రకారేణోపమానప్రాతికూల్యస్యప్రతీపపదప్రవృత్తినిమిత్తత్వకథనేనప్రసిద్ధోపమానప్రతికూలధర్మఃప్రతీపమితి ప్రతీపపంచకసాధారణం

సామాన్యలక్షణమితిసూచితం- అతఏవపంచమప్రతీపవ్యాఖ్యానావసరేవ క్ష్యతి ఉపమానప్రాప్తిలోమ్యాదితి- ప్రతికూలత్వంచతిరస్కారప్రయోజ కత్వం- ఏతస్యచసకలప్రతీపభేదసాధారణ్యంతత్రతత్రస్ఫుటీకరిష్యతే ॥ యథావేతి॥ ప్రోషితస్యప్రియాంప్రతివియోగవేదనానివేదనమిదం - అయిప్రియేత్వదీయసాదృశ్యేన వినోదనంవినోదోవిరహాయాపనంతన్మాత్ర మపిమమదైవేనక్షమ్యతే॥ ఏతదేవదర్శయతి యదిత్యాదినా॥త్వన్నేత్ర యోఃసమానాసాధారణీకాంతిశ్శోభా యస్యతథావిధంయదిందీవరంత త్సలిలేమగ్నంవర్షర్తునాజలవృద్ధేః-తవముఖస్య ఛాయయాకాంత్యాఅను కారీసదృశఃశశీమేఘైరంతరితస్తిరోహితః- యేపీత్యపిర్భిన్నక్రమఃత్వద్గ మనసదృశగతయోయేరాజహంసాస్తేపిగతా ఇతి-అత్రకాంతీత్యాదిధర్మో పాదానాత్పూర్వోదాహరణవైలక్షణ్యంబోధ్యం - ననూపమానాదుప మేయస్యాధిక్యవర్ణనరూపాద్వ్యతిరేకాలంకారాదస్యకో భేదః - ఉచ్య తే - తత్రవైధర్మ్యప్రయుక్తముపమేయస్యాధిక్యం వివక్షితమిహతూప మానతామాత్రప్రయుక్తత్వాత్సాధర్మ్యాప్రయుక్తమితి. *

కు. అన్యోపమేయలాభేనవర్ణ్యస్యానాదరశ్చతత్। అలంగర్వే
ణతేవక్త్రకాంత్యాచంద్రోభవాదృశః॥ అత్యుత్కృష్టగుణ
తయావర్ణ్యమానస్యాన్యత్రస్వసాదృశ్యమసహమానస్యోప
మేయంకించిత్ప్రదర్శ్యతావతాతస్యతిరస్కారోద్వితీయం
ప్రతీపం పూర్వస్మాదపివిచ్ఛిత్తివిశేషశాలి॥ యథావా॥గర్వ
మసంవాహ్యమిమంలోచనయుగళేనకింవహసిభద్రే। సంతీ
దృశానిదిశిదిశిసరస్సుననునీలనలినాని॥ ... *

చం ॥ ప్రతీపాంతరమాహ అన్యోపమేయేతి॥ అన్యద్వర్ణ్యంఉపమానం తద్రూపంయదుపమేయం తస్యలాభేనవర్ణనీయస్య ముఖాదేరనాదరోగ ర్వపరిహారోపి - తత్ ప్రతీపమిత్యర్థః-తస్యగర్వప్రసక్తిపూర్వకత్వే నోపమేయతాయాఅపిపూర్వమప్రాప్త్యా ఉపమానతిరస్కృతివిశేషప్ర యోజకత్వాదితిభావః-అతఏవలాభేనేత్యుక్తంనతుసత్త్వేనేతి- అప్రా ప్తప్రాప్తేర్లాభశబ్దార్థత్వాత్ -విచ్ఛిత్తివిశేషేతిచమత్కారోత్కర్షేత్య ర్థః-ఉక్తరీత్యోపమానతిరస్కారాతిశయప్రతీతేరితిభావః॥గర్వమితి॥ అ

సంవాహ్యం సంవహనాయోగ్యం అపరిమితమితియావత్ -భద్రేశోభనే ఇతి సంబోధనం- సన్నితిహేత్వర్థే అవ్యయానామనేకార్థత్వాత్ - పూర్వోదాహరణేకాంత్యేతి సమానధర్మోపాదానమిహతు నేతి భేదః॥ *

కు. వర్ణ్యోపమేయలాభేనతథాన్యస్యాప్యనాదరః। కః క్రౌర్యదర్పస్తే మృత్యో త్వత్తుల్యాస్సంతిహి స్త్రియః॥ అత్యుత్కృష్టగుణతయా క్వచిదప్యసమానభావమసహమానస్యావర్ణ్యస్య వర్ణ్యముపమేయం పరికల్ప్య తావతా తస్య తిరస్కారః పూర్వప్రతీపవైపరీత్యేన తృతీయం ప్రతీపం॥ యథావా॥ అహమేవ గురుస్సుదారుణానామితి హాలాహల మాస్మ తాత దృప్యః। నను సన్తిభవాదృశాని భూయో భువనేస్మిన్వచనాని దుర్జనానాం॥

చం॥ వర్ణ్యోపమేయేతి॥ అన్యస్యావర్ణ్యస్య అనాదరోపి- తథా ప్రతీపమిత్యర్థః- అహమేవేతి- సుదారుణానామతితీవ్రాణాం గురుః శ్రేష్ఠః- తాతేతి సానుకంపసంబోధనే-మాస్మదృప్య ఇతి దర్పం మాకృథా ఇత్యర్థః. *

కు. వర్ణ్యేనాన్యస్యోపమాయా అనిష్పత్తివచశ్చ తత్। ముధాపవాదో ముగ్ధాక్షి త్వన్ముఖాభం కిలాంబుజం॥ వర్ణ్యేన అవర్ణ్యస్యోపమిత్యనిష్పత్తివచనం పూర్వేభ్య ఉత్కర్షశాలి చతుర్థం ప్రతీపం- ఉదాహరణే ముధాపవాదత్యుక్త్యా ఉపమిత్యనిష్పత్తిరుద్ఘాటితా॥ యథావా॥ ఆకర్ణయ సరోజాక్షి వచనీయమిదం భువి। శశాంకస్తవ వక్త్రశ్రీణ పామరైరుపమీయతే॥ *

చం॥ వర్ణ్యేనాన్యస్యేతి నిరూపితత్వం తృతీయార్థః - వర్ణ్యనిరూపితాయా అన్యస్యావర్ణ్యస్యోపమా తస్యా ఇత్యర్థః- అనిష్పత్తివచః ఉచ్యమానా అనిష్పత్తిః కృదభిహితఇతి న్యాయాత్ -తత్ప్రతీపం॥ ముధేతి॥ కిలేతి వార్తాయాం-త్వన్ముఖాభమంబుజమితి వార్తా ముధా నిష్ప్రయోజనాపవాదః- అలీకార్థకత్వేనాపవాదస్య నిష్ప్రయోజనత్వం- ఉత్కర్షేతి - ఉపమానతిరస్కారాతిశయప్రయోజకత్వరూపేత్యర్థః- ముధాపవాదత్యుక్త్యేతి-ఉక్తార్థమేతత్॥ ఆకర్ణయేతి॥ వచనీయం అలీకతయా నిందితం- అతఏవ భువీత్యుక్తం- లోకాంతరే ముఖాసన్నిధానేన విశేషాదర్శనాదలీకత్వగ్రహాయోగాత్ - సన్నిధానేపి విశేషాగ్రహణాత్పామరైరిత్యుక్తం-అత్రవచ

నీయంపాయ మరైరిత్యేతాభ్యా ముపమితేరనిష్పత్తిః ప్రకాశ్యతే. ...... *

కా. ప్రతీపముపమానస్య కైమర్థ్యమపి మన్యతే। దృష్టం చేద్వదనం
తస్యాః కిం పద్మేన కిమిందునా ॥ ఉపమేయస్యైవోపమానప్ర
యోజనధురావహత్వేన ఉపమానకైమర్థ్య ముపమానప్రా
తిలోమ్యాత్త్వంచమం ప్రతీపం. ... ... *

చం ॥ ప్రతీపమితి ॥ కఃఅర్థః ప్రయోజనం యస్యేత త్తథా అనర్థకమితి యావత్ - తస్యభావః కైమర్థ్యం- తదపి ప్రతీపం-మన్యతే అలంకారికా ఇతి శేషః- ననూపమానస్యపద్మచంద్రాదేరాహ్లాదవిశేషరూపప్రయోజన సత్త్వాత్కథమనర్థకత్వమతఆహ ఉపమేయస్యైవేతి॥ ఉపమానధురావహత్వేన ఉపమానకార్యకారిత్వేన-అయంచోపమానకైమర్థ్యే హేతుః- అతశ్చోపమానకైమర్థ్యమిత్యర్థ్యాహార్యం-ఆహ్లాదవిశేషాదేరన్యలభ్యత్వేనప్రయోజనత్వాసంభవాత్ కైమర్థ్యమితిభావః - ఉపమానప్రయోజకధురావహత్వేనేతిపాఠే ఉపమానం ప్రయోజకం యస్యా ఇతిబహువ్రీహిః - ననూపమానకైమర్థ్యస్యోపమానాక్షేపశ్చాక్షేపఇతివామనసూత్రేణాక్షేపాలంకారత్వోక్తత్వాత్కథంప్రతీపత్వ మతఆహ ఉపమానప్రాతిలోమ్యాదితి ఉపమానప్రతికూలత్వాదిత్యర్థః - ప్రతికూలత్వంచతిరస్కారప్రయోజకత్వ మిత్యుక్తం-తథాచప్రతీపసామాన్యలక్షణాక్రాంతత్వాత్ ప్రతీపాంతర్భావఏవోచితఇతిభావః. *

కా. యథావా ॥ తదోజసస్తద్యశసస్స్థితావిమౌవృథేతిచిత్తే
కురుతేయదాయదా । తనోతిభానోఃపరివేషకైతవా త్త
దావిధిఃకుండలనాంవిధోరపి. ... ... *

చం॥తదోజసఇతి॥నైషధీయే నైషధవర్ణనమిదం- విధిర్బ్రహ్మాతస్యనళస్య ఓజసఃప్రతాపస్యతద్యశసశ్చస్థితౌసత్యాం ఇమౌసూర్యచంద్రౌవృథా ప్రతాపజ్యోత్స్నాదేఃకార్యస్య తాభ్యామేవోపపత్తేర్నిరర్థకావితి చిత్తే యదాయదాకురుతే- తదాభానోర్విధోశ్చపరివేషస్యపరిధేఃకైతవాచ్ఛలాత్-కుండలనాం వైయర్థ్యసూచికాం రేఖావేష్టనాంకరోతీత్యన్వయః- అత్రచనాయంపరివేషః-కింతుకుండలవేత్యపహ్నుతౌకైమర్థ్యరూపప్రతీపస్యాంగత్వాత్తయోరంగాంగిభావలక్షణః సంకరః యద్యప్యుపమి

త్యాదివచ్ఛతత్పదవీప్సాయాఅకరణంనదోషఇతిబోధ్యం. ... *

కా. కేచి దనన్వయోపమేయోపమాప్రతీపానా ముపమావిశేష
త్వేనతదంతర్భావమన్వతే అన్యేతుపంచమంప్రతీపప్రకా
రంఉపమానాక్షేపరూపత్వాదాక్షేపాలంకారమాహుః॥ *

చం॥ కేచిద్దండిప్రభృతయః- అనన్వయోపమాప్రతీపానామితి-ప్రతీపపదేనచాత్రాద్యభేదత్రయమేవగృహ్యతే-- నత్వంత్యభేదద్వయమపి-తత్రోపమితిక్రియానిష్పత్తేరభావేనోపమాంతర్భావాసంభవాత్-తస్తుతస్యాద్యభేదత్రయస్యాపినోపమాంతర్గతిర్యుక్తా - చమత్కారంప్రతిసాధర్మ్యస్యప్రాధాన్యేనాప్రయోజకత్వాత్ -సాధర్మ్యనిబంధన ఉపమానతిరస్కారఏవహితత్రచమత్కృతిప్రయోజకతయా వివక్షితోనతుసాధర్మ్యమేవముఖతశ్చమత్కారితయా వివక్షితమితిసహృదయసాక్షికం- ఏవమనన్వయోపమేయోపమయోరపినసాదృశ్యస్య చమత్కారితయాప్రాధాన్యేనవివక్షా- కింతుద్వితీయతృతీయసదృశవ్యవచ్ఛేదోపాయతయేతినతయోరప్యుపమాంతర్గతిర్యుజ్యతే- అన్యథాసాదృశ్యవర్ణనమాత్రేణోపమాంతర్భావే ధైర్యలావణ్య గాంభీర్య ప్రముఖైస్త్వముదన్వతోగుణైస్తుల్యోసి భేదస్తువపుషైవేదృశ వ్యతిరేకాలంకార స్యాప్యుపమాంతర్గతిస్స్యాత్- తత్రసాధర్మ్యసమానాధికరణం వైధర్మ్యమేవచమత్కారేప్రధానంనతుసాధర్మ్యమితిచేత్తుల్యమిదంప్రతీపాదిష్వపీతిసహృదయైరాకలనీయం-ఏతదేవాస్వరసబీజమభిసంధాయోక్తం కేచిదితి అన్యేవామనాదయః- అత్రచాస్వరసబీజంప్రాగేవావేదితం॥ ఇతిప్రతీపప్రకరణం.

రూపకాలంకారః - ౫.

కా. విషయ్యభేదతాద్రూప్యరంజనంవిషయస్యయత్ । రూపకం
తత్త్రిధాధిక్యన్యూనత్వానుభయోక్తిభిః॥ అయంహిధూర్జ
టిస్సాక్షాద్యేనదగ్ధాఃపురఃక్షణాత్ । అయమాస్తేవినాశంభు
స్తార్తీయీకంవిలోచనమ్॥ శంభుర్విశ్వమవత్యద్యస్వీకృత్యస
మదృష్టితామ్ । అస్యాముఖేందునాలబ్ధేనేత్రానందేకిమిందు
నా॥ సాధ్వీయమపరాలక్ష్మీరసుధాసాగరోదితా । అయంక
ళంకినశ్చంద్రాన్ముఖచంద్రోతిరిచ్యతే. ... *

చం ॥ రూపకం లక్షయతి విషయ్యభేదేతి ॥ రూప్యతే ఇతరవ్యావృత్తత
యాజ్ఞాయతే ధర్మీ అనేనేతి రూపం తత్ రూపమస్యాసౌ తద్రూపస్తస్య భా
వస్తాద్రూప్యం చంద్రకార్యకారిత్వాది-విషయిణ ఉపమానస్య అభేదతా
ద్రూప్యాఖ్యాం విషయస్యోపమేయస్య యద్రంజనమివ రంజనం సోపరక్త
బుద్ధివిషయీకరణమితి యావత్ - తద్రూపకమిత్యర్థః- రూపకం తదిత్యేవ
పాఠః-రూపకం త్వితి పాఠే తు తదిత్యధ్యాహార్యం - ఉపాత్తబింబావిశిష్టవి
షయధర్మికాహార్యారోపనిశ్చయ విషయీభూతం ఉపమానాద్భేదతా
ద్రూప్యాన్యతరత్ రూపకమితి తు నిష్కర్షః - ముఖచంద్ర ఇత్యాదౌ నా
మార్థయోరభేదాన్వయవ్యుత్పత్తివశాదాహార్య చంద్రాభేదనిశ్చయాల్ల
క్షణసమన్వయః- ముఖమపరశ్చంద్ర ఇత్యత్ర తు న చంద్రాభేదో విషయః
అపర ఇతి భేదస్య వివక్షితత్వాత్ - అపి తు చంద్రకార్యకారిత్వ రూపం తా
ద్రూప్యమితి తత్రాపి లక్షణసంగతిః-న చ తస్య ముఖే సత్త్వాత్ కథమారోప
ఇతి వాచ్యం చంద్రకార్యసజాతీయకారిత్వస్యైవ ముఖే సత్త్వాదితి- యద్య
పి నామార్థయోరభేదాన్వయానురోధాదిహాపి చంద్రపదలక్షితస్య తత్కా
ర్యకారిణోఽభేదసంసర్గేణైవ ముఖేన్వయాదభేదరూపకమేవ తథాప్యుప
మానతావచ్ఛేదకరూపేణాభేదభానే ఏవాభేదరూపకత్వం తత్కార్యకారి
త్వాదిరూపేణాభేదభానే తు తాద్రూప్యరూపకత్వమితి తాత్పర్యం- అత్ర
కమలమనంభసి కమలే కువలే యే తాని కనకలతికాయామ్ ఇత్యాద్యతిశ
యోక్తివారణాయోపాత్తేతి విషయవిశేషణం - ఆరోపశ్చ నిషేధానంగ
కత్వేన విశేషణీయః- తేనాపహ్నుతౌ నాతివ్యాప్తిః - భ్రాంతివారణా
యాహార్యేతి॥ త్వత్పాదనఖరత్నానాం యదలక్తకమార్జనం। ఇదం శ్రీఖం
డలేపేన పాండురీకరణం విధోరితి నిదర్శనావారణాయ బింబావిశిష్టేతి-సం
శయోత్ప్రేక్షయోర్నిరాసాయ నిశ్చయేత్యుక్తమితి సంక్షేపః - ఆధిక్యే
త్యాది-ఆధిక్యముపమానస్యాస్వాభావికీమవస్థామపేక్ష్యోపమేయతాదా
త్మ్యావస్థాయాం బోధ్యం- ఏవం న్యూనత్వమపి-అనుభయం ఆధిక్యన్యూ
నత్వోభయరహితం-అభేదతాద్రూప్యాన్యతరమాత్రం॥ అయం హీత్యా
ది॥ అయం వర్ణ్యమానో రాజా-ఏనహేతునా-పురో నగర్యాః- శివస్యాపి త్రి
పురదగ్ధృత్వాత్ సపీవాయమితి భావః- తార్తీయీకమితి ॥ తృతీయమేవ తా

ర్తీయిరాకం- తీయాదికక్ స్వార్థే వాచ్య ఇతి వార్తికానుసారాత్ - విలోచ
నం వినేత్యన్వయః ॥ శంభురితి ॥ అత్రాప్య యమిత్యనుషంజనీయం -
అన్యథాతిశయోక్త్యాపత్త్యా రూపకోదాహరణత్వాసంగతేః - అద్యరా
జభావావస్థాయాం సమదృష్టితాం సమసంఖ్య లోచనతాం ఏకరూపలో
చనవత్తాం చ-ముఖేందునేతి- అత్రేందుపదమిందుకార్యకారిపరం- కిమిం
దునేతి ప్రసిద్ధచంద్రాద్భేదవివక్షణాత్ - అతశ్చంద్రతాద్రూప్యరూప
కమిదం- నచాత్రోత్తరపదార్థప్రాధాన్యాదిందుకార్యకారిణి ముఖాభే
దభానాన్ముఖాభేదరూపకం స్యాత్ - నను చంద్రతాద్రూప్యరూపకమితి
వాచ్యం వృత్తివైచిత్ర్యేణ ముఖస్య స్వనిష్ఠాభేదప్రతియోగిత్వసంస
ర్గేణాన్వయాభ్యుపగమాత్ - విశేషణానుయోగికస్యాపి విశేషణసంబం
ధతాయాః స్వామిత్వస్య షష్ఠ్యర్థత్వవాదిభిః ప్రాచీనైశ్చైత్రస్య ధన
మిత్యాదావంగీకారాత్ - ఏవంచ ముఖనిష్ఠాభేద ప్రతియోగిచంద్రస్త
త్కార్యకారీవేతి బోధాన్న ముఖాభేదరూపకాపత్తిః ముఖప్రతియోగికా
భేదస్యాభానాదితి- ఏవమన్యత్రాప్యూహ్యం॥ అనుధేతి॥ 'సుధాసాగరా
దుదితా ఉత్పన్నా ప్రసిద్ధా లక్ష్మీః-ఇయంతు నతథేతి న్యూనత్వోక్తిః- అతిరి
చ్యత ఇతి- నిష్కళంకతయా అధికో భవతీత్యర్థః. *

క. విషయి ఉపమానభూతం పద్మాది విషయస్తదుపమేయభూతం
వర్ణనీయం ముఖాది- విషయిణో రూపేణ విషయస్య రంజనం
రూపకం- అన్యరూపేణ రూపవత్త్వకరణాత్ -తచ్చ క్వచిత్ప్ర
సిద్ధవిషయ్యభేదపర్యవసితం- క్వచిద్భేదే ప్రతీయమాన ఏవత
దీయధర్మారోపమాత్రే పర్యవసితం తతశ్చ రూపకం తావద్ద్వి
విధం - అభేదరూపకం తాద్రూప్యరూపకం చేతి - ద్వివిధమపి
ప్రత్యేకం త్రివిధం-ప్రసిద్ధవిషయ్యాధిక్యవర్ణనేన తన్న్యూ
నత్వవర్ణనేన అనుభయత్వోక్త్యా చ-ఏవం రూపకం షడ్విధం ॥
అయం హీత్యాదిసార్ధశ్లోకేనాభేదరూపకాణి । అస్యాముఖేం
దునేత్యాదిసార్ధశ్లోకేన తాద్రూప్యరూపకాణి - ఆధిక్యన్యూన
త్వానుభయోక్త్యుద్దేశక్రమప్రాతిలోమ్యేనోదాహృతాని
యేనదగ్ధా ఇతి విశేషణేన వర్ణనీయే రాజ్ఞి ప్రసిద్ధశివాభేదానురం

జనాత్ – శివస్య పూర్వావస్థాతో వర్ణనీయరాజభావావస్థాయాం న్యూనత్వాధిక్యయోరవర్ణనాచ్చానుభయాభేదరూపకమాద్యం-తృతీయలోచనప్రహాణోక్త్యా పూర్వావస్థాతో న్యూనతాప్రదర్శనాన్న్యూనాభేదరూపకం ద్వితీయం- న్యూనత్వవర్ణనమప్యభేదదార్ఢ్యోపాదకత్వాచ్చమత్కారి - విషమదృష్టిత్వపరిత్యాగేన జగద్రక్షకత్వోక్త్యా శివస్య పూర్వావస్థాతో వర్ణనీయరాజభావావస్థాయాం ఉత్కర్షవిభావనాదధికాభేదరూపకం తృతీయం - ఏవముత్తరేషు తాద్రూప్యరూపకోదాహరణేష్వపి క్రమేణానుభయన్యూనాధికభావా ఉన్నేయాః-అనేనైవ క్రమేణోదాహరణాంతరాణి ॥ ... *

చం ॥ లక్షణశ్లోకం వ్యాచష్టే విషయ్యుపమానేత్యాది ॥ విషయిణోఃభేదేనరూపేణ చేతి పాఠః- రూపేణ ఆహ్లాదకత్వాదినా తాద్రూప్యేణ క్వచిత్తాద్రూప్యేణ చేత్యేవ పాఠః- పరమార్థతస్తు ప్రామాణికపుస్తకేషు విషయిణోః రూపేణ విషయస్య రంజనమితి యుక్తతరః పాఠః - తేన తచ్చేత్యాదేర్న పౌనరుక్త్యమితి ధ్యేయం-హారిద్రాదినా పటాదిరంజనే ప్రయుక్తస్య రంజనశబ్దస్యేహ ప్రవృత్తౌ బీజమాహ అన్యరూపేణేతి ॥ రూపం రక్తపీతాదికం- అభేదతాద్రూప్యే చ తథా చాన్యదీయధర్మేణాన్యస్య తద్వత్తాసంపాదనత్వసామాన్యాదిహ గౌణ్యా రంజనశబ్దప్రయోగ ఇతి భావః- తచ్చేతి రంజనం చేత్యర్థః- ప్రసిద్ధేతి - కవిసంప్రదాయప్రసిద్ధోపమానాభేదేనలబ్ధాత్మకమిత్యర్థః- రూపపదస్యాభేదతాద్రూప్యోభయసాధారణత్వాదితి భావః- అభేదేనరూపేణ చేతి పాఠే తచ్చేత్యత్ర చశబ్దో హేత్వర్థకః - తేన పూర్వోక్తస్యైవ సమర్థనమితి న పౌనరుక్త్యం - తావద్విధాంతరోక్తేః ప్రాక్-ఉద్దేశక్రమప్రాతిలోమ్యేనేతి నిర్దేశక్రమవైపరీత్యేనేత్యర్థః- ఏతదేవ విశదయతి యేనేత్యాది॥ విశేషణేనేతి హేతౌ తృతీయా- పురదగ్ధృత్వవిశేషణహేతుకశివాభేదానురంజనాదిత్యర్థః-నను న్యూనత్వవర్ణనే భేదాపకర్షయోః ప్రతీతేః కథం చమత్కారితేత్యత ఆహ॥ అభేదదార్ఢ్యోపాదకత్వాదితి విశేషనిషేధస్య శేషాభ్యనుజ్ఞాఫలకతయా నిషిద్ధవ్యతిరిక్తసకలగుణశాలితా ప్రతీతావేకదేశవికృతమనన్యవద్భవతీతి న్యాయేనాభేదని

శ్చయసంపాదకత్వాదిత్యర్థః-విభావనాత్ ప్రకాశనాత్ .... *

శ్లో. చంద్రజ్యోత్స్నా విశదపులినే సైకతేస్మిన్ సరయ్వా వాద
ద్యూతం చిరతరమభూత్సిద్ధయూనోః కయోశ్చిత్ । ఏకో వక్తి
ప్రథమనిహతం కైటభం కంసమన్యస్సత్వం తత్త్వం కథయ భ
గవన్ కో హతస్తత్ర పూర్వం॥ అత్ర సత్వమిత్యనేనయః కంస
కైటభయోర్హంతా గరుడధ్వజః తత్తాదాత్మ్యం వర్ణనీయ
స్య రాజ్ఞః ప్రతిపాద్యతం ప్రతికంసకైటభవధయోః పౌర్వాప
ర్యప్రశ్నవ్యాజేనతత్తాదాత్మ్యదృఢీకరణాత్ పూర్వావస్థాత
ఉత్కర్షాపకర్షయోరవిభావనాచ్చానుభయాభేదరూపకం॥

చం॥ చంద్రజ్యోత్స్నేతి రాజానం ప్రతికస్యచిదుక్తిః॥ హేభగవన్ చంద్రజ్యోత్స్నావత్ విశదం శ్వేతం పులినం యస్య తథాభూతేఽస్మిన్ సరయ్వాః సరయూనామకనద్యాః సైకతే సికతామయదేశే-కయోశ్చిత్సిద్ధతరుణయోః చిరతరం అతిచిరకాలం వాదరూపం ద్యూతమభూత్ - కీదృక్తత్రాహ- ఏకః సిద్ధయువా కైటభం దైత్యవిశేషం ప్రథమం నిహతం వక్తి వదతి- అన్యః కంసం ప్రథమం నిహతం వక్తి - సః కంసకైటభయోర్నిహంతా త్వం-తత్ర తయోర్మధ్యే పూర్వం కో హత ఇతి తత్త్వం కథయేత్యన్వయః-యద్యపి మునిప్రభృతావేవ భగవన్నిత్యామంత్రణముచితం న రాజాదౌ - తథాపి రాజ్ఞో భగవత్తాదాత్మ్యవర్ణనాదనౌచిత్యం పరిహరణీయం- క్వచిత్తు భవతేతి పాఠః - అత్ర జ్యోత్స్నాపదేనైవ చంద్రికాలాభేపి చంద్రపదం శారదపూర్ణచంద్రపరతయా నాపుష్టార్థం - పుష్పమాలేత్యత్ర పుష్పపదమివోత్కృష్ట పుష్పపరతయేతి బోధ్యం - వాదయోగ్యతా సూచనాయ యూనోరిత్యుక్తం-అయం హీత్యుదాహరణే అభేదారోపహేతుభూతం పురదాహకత్వరూపం సాధర్మ్యముపాత్తం- ఇహ తు జగద్రక్షకత్వాదికం తద్గమ్యమానమితి భేదః ... ... *

శ్లో. వేధా ద్వేధా భ్రమం చక్రే కాంతాసు కనకేషు చ। తాసు తేష్వ
ప్యనాసక్తస్సాక్షాద్భర్గో నరాకృతిః॥ అత్ర సాక్షాదితి విశేషణే
నవిరక్తస్య ప్రసిద్ధశివతాదాత్మ్యముపదర్శ్య నరాకృతిరితి ది
వ్యమూర్తివైకల్యప్రతిపాదనాన్న్యూనాభేదరూపకం.....*

చం ॥ వేధా ఇతి ॥ ద్వేధాకాంతాధర్మికత్వకనకధర్మికత్వరూపవిధాద్వయయుక్తం భ్రమం బలవదనిష్టానుబంధిసుఖసాధనత్వభ్రమం- సర్వేషామపిభ్రమాణాం వేధసా నిర్మాణేపి ప్రాధాన్యవివక్షయేత్థమభిధానం - అయమాస్త ఇత్యుదాహరణే శంభుసాదృశ్యం గమ్యమానమిహాత్వనాసక్తిరూపం తదుపాత్తమితి భేదః ... ... *

కు. త్వయ్యాగతే కిమితి వేపత ఏష సింధుస్త్వం సేతుమంథకృదతః
కిమసౌ బిభేతి। ద్వీపాంతరేపి న హి తే స్త్యవశంవదో ద్య త్వాం
రాజపుంగవ నిషేవత ఏవ లక్ష్మీః ॥ అత్ర త్వం సేతు మంథకృదితి
సేతోరమృతమంథనస్య చ కర్తా హి పురుషోత్తమేన సహావర్ణనీ
యస్య తాదాత్మ్యముక్త్వా తథాపి త్వదాగమనం సేతుబంధనా
యామృతమంథనాయ వేతి సముద్రేణ న భేత్తవ్యం ద్వీపాంత
రాణామపి త్వద్వశంవదత్వేన పూర్వవద్ద్వీపాంతరే జేతవ్యా
భావాత్ -ప్రాప్తలక్ష్మీకత్వేన చ బంధనమంథనప్రసక్త్యభావా
చ్చేతి పూర్వావస్థాత ఉత్కర్ష విభావనాదధికాభేదరూపకం ॥

చం॥ త్వయ్యాగత ఇతి రాజానం ప్రతి కవేరుక్తిః॥ సేతుశ్చ మంథశ్చేతి ద్వంద్వః- మంథనం మంథః- అమృతమథనం ద్వీపాంతరే పీత్యపినా సుతరామేతద్ద్వీపేనాస్తీతి సూచ్యతే- అద్య రాజభావావస్థాయాం-శంభుర్విశ్వమిత్యత్ర విశ్వసంరక్షకత్వం సాదృశ్యముపాత్తం- ఇహ తు నేతి భేదః ... *

కు. కింపద్మస్య రుచిం న హంతి నయనానందం విధత్తే న కిం వృద్ధిం వా
ఝషకేతనస్య కురుతే నాలోకమాత్రేణ కిమ్। వక్త్రేందౌ తవ
సత్యయం యదపరశ్శీతాంశురుజ్జృంభతే దర్పస్స్యాద్యదమృతే
న చేదిహ తదప్యస్త్యేవ బింబాధరే॥ అత్రాపరశ్శీతాంశురిత్య
నేన వక్త్రేందోః ప్రసిద్ధచంద్రాచ్ఛేదమావిష్కృత్య తస్య చ
ప్రసిద్ధచంద్రకార్యకారిత్వమాత్ర ప్రతిపాదనేనోత్కర్షాపక
ర్షయోరప్రదర్శనాదనుభయతాద్రూప్యరూపకం ... *

చం ॥ కింపద్మస్యేతి దయితాం ప్రతి నాయకోక్తిః ॥ తవ వక్త్రరూపే ఇందుకార్యకారిణి సతి అయమపరః ప్రసిద్ధః శీతాంశుశ్చంద్రః యదుజ్జృంభతే ఉదితో భవతి తస్మాత్తవ వక్త్రేందుః పద్మస్య రుచిం కాంతిం కిం న హంతి- ప్ర

యోజనమనుద్దిశ్య నమందోపి ప్రవర్తత ఇతి న్యాయాత్ ప్రయోజనస్యా
న్యతస్సంభవే తదుజ్జృంభణస్యాసంగతేస్సతి కిం న హంతీతి కాక్వా అపితు
హంత్యేవేతి పర్యవసానే తదుజ్జృంభణం వృథేతి ప్రతీతిపర్యవసానం- ఏవమ
గ్రిమవాక్యయోరపి- ఝషోమకరః కేతనం చిహ్నం యస్య తథాభూతస్యాస
మగ్రస్య కామస్య చ- ఆలోకనమాలోకః ప్రకాశశ్చ తన్మాత్రేణ అమృతే
న- దర్పోభిమానః ఉజ్జృంభణహేతుః స్యాచ్చేత్ - అయుక్తమేతత్ - య
తః ఇహైవ- వక్త్రేందౌ బింబాధరే తదస్త్యేవేతి సముచితపదాధ్యాహారే
ణ యోజనీయం- యచ్ఛబ్దస్యోత్తరవాక్యగతత్వేన తచ్ఛబ్దాక్షేపకత్వా
న్న తదనుపాదానేపి న్యూనపదత్వదోషః- కార్యకారిత్వమాత్రేత్యనేనా
భేదవ్యావృత్తిః- అస్యాముఖేందునేత్యత్ర కిమిందునేతి పునరుపాదానమా
త్రభేదవివక్షాజ్ఞాపకం ఇహత్వపరశబ్దస్యాప్యుపాదానమితి విశేషః... *

కు. అచతుర్వదనో బ్రహ్మా ద్విబాహురపరో హరిః । అఫాలలోచన
శ్శంభుర్భగవాన్బాదరాయణః ॥ అత్రాపరో హరిరితి విశేష
ణాత్ త్రిష్వపి తాద్రూప్యమాత్రవివక్షా విభావితా- చతుర్వద
నత్వాదివైకల్యం చోక్తమితి న్యూనతాద్రూప్యరూపకం। ఇదం
విశేషోక్త్యుదాహరణమితి వామనమతం। యదాహ ఏకగుణ
హానౌ గుణసామ్యదార్ఢ్యం విశేషోక్తిరితి. ... *

చం॥ అచతుర్వదన ఇతి॥ బాదరాయణో వ్యాసః- ఫాలే లోచనం యస్యేతి
వ్యధికరణత్వేపి గమకత్వాద్బహువ్రీహిః॥ నను హరావపర ఇతి విశేషణా
త్తదంశ ఏవ తాద్రూప్యరూపకం స్యాత్ ఇతరాంశే త్వభేదరూపకమేవే
త్యాశంక్యాహ ॥ అత్రేతి॥ త్రిష్వపీతి- ఏకత్రానేకారోపరూపాయాం
రూపకమాలాయామవైరూప్యాయ తాత్పర్యగ్రాహకస్యైకత్ర స్థితస్యా
పి సాధారణ్యమేవోచితమితి భావః- అయమేవ చ సాధ్వీత్యాది పూర్వోదా
హరణాద్విశేషః॥ న్యూనరూపకస్య చమత్కారిత్వం పూర్వముక్తం వృద్ధ
సమ్మత్యా ద్రఢయతి॥ ఇదమితి॥ యదాహేత్యనంతరం స ఇతి శేషః - ఏక
గుణహానావభిహితాయామితి శేషః - గుణసామ్యదార్ఢ్యం శేషగుణప్ర
యుక్తసామ్యాయోగవ్యవచ్ఛేదః- చతుర్వదనత్వాద్యేకగుణవ్యతిరేకస్య
ప్రమాణాంతరసిద్ధస్య పునర్వచనం శేషగుణాభావపరిసంఖ్యార్థం పర్యవ

స్యతీతి భావః - అత్ర చ రూపకప్రభేదత్వేనై వచమత్కారోపపత్తౌ నాలం కారాంతరత్వన్యూనత్వవర్ణనస్యయుక్తం సామగ్రీకాలీన కార్యాభావస్యత్వాలంకారాంతరాసంభిన్నస్యతద్వక్ష్యమాణంయుక్తమిత్య స్వరసో మతమిత్యనేనసూచితః. ... ... *

శ్లో. కిమసుభిర్గ్లపితైర్జడమన్యసేమయినిమజ్జతుభీమసుతామనః
మమకిలశ్రుతి మాహతదర్థికాం నలముఖేందు పరాం విబుధ
స్స్మరః ॥ అత్రదమయంతీ కృతచంద్రోపాలంభేప్రసిద్ధచం
ద్రోననిర్యాణకాలికమనఃప్రవేశశ్రుతి తాత్పర్యవిషయః -
కింతునలముఖ చంద్రఏవేతి తతోస్యాధిక్యప్రతిపాదనాదధిక
తాద్రూప్యరూపకం। రూపకస్యసావయవత్వనిరవయవత్వాది
భేదప్రపంచనంతుచిత్రమీమాంసాయాంద్రష్టవ్యం. ... *

చం॥ కిమసుభిరితి॥ జడేతిమూర్ఖజలమయేతిసాధారణంచంద్రసంబోధనం గ్లపితైర్నష్టైరసుభిర్నిమిత్తభూతైః - భీమసుతాయాదమయంత్యాఃమనఃమయినిమజ్జతునిలీయతామితిమన్యసేకిమితిసోపహాసకాకుః- తేననైవం మంస్థా ఇత్యర్థః- అత్ర హేతుమాహ- కిలనిశ్చితం - మమవిబుధఃపండితః స్మరఃతదర్థికాం సఃప్రాణనిర్గమకాలీనమనఃప్రవేశః అర్థోయస్యాస్తాం శ్రుతింనలముఖేందుపరాంమనఃప్రవేశాధికరణత్వేన నలముఖచంద్రతాత్పర్యవతీమాహేతి - అయంకళంకినఇత్యుదాహరణేదోషశూన్యత్వప్రయుక్తంశాబ్దమాధిక్యం-ఇహతుగుణవిశేషప్రయుక్తం గమ్యమానంతదితి విశేషః-సావయవత్వనిరవయవత్వాదీతి-ఆదినాసమస్తవస్తువిషయత్వాదిరూపైతత్ప్రభేదానాంపరంపరితత్వరూపభేదాంతరస్యచపరిగ్రహః- తథాహి-సావయవంనిరవయవంపరంపరితంచేతిత్రివిధంరూపకంప్రత్యేకం క్రమేణద్వివిధం:సమస్తవస్తువిషయంఏకదేశవివర్తిచ కేవలం మాలాచశ్లిష్టవాచకం అశ్లిష్టవాచకంచేతి - శ్లిష్టాశ్లిష్టభేదయోః కేవలమాలారూపత్వాభ్యా మంత్యంచతుర్విధ మిత్యష్టౌ భేదాః ॥ తత్ర ॥ జ్యోత్స్నాభస్మచ్ఛురణధవళాబిభ్రతీతారకాస్థీన్యంతర్ధానవ్యసనరసికారాత్రికాపాలికీయం। ద్వీపాద్ద్వీపంభ్రమతిదధతీచంద్ర ముద్రాకపాలేన్యస్తంసిద్ధాంజనపరిమళంలాంఛనస్యఛలేన ॥ ఇతిపద్యేరాత్రౌకాపాలికీత్వారోప

స్య ప్రధానతయా అవయవినోఽవయవ రూపాణి జ్యోత్స్నాభస్మేత్యాది రూపకాణీతి సావయవత్వం సమస్తస్యైవ వస్తున ఆరోప్యమాణస్య శబ్దవిషయత్వం చ ద్రష్టవ్యం॥ ప్రౌఢమౌక్తికరుచః పయోముచాం బిందవః కుటజపుష్పబంధవః। విద్యుతాం నభసి నాట్యమండలే కుర్వతే కుసుమాంజలిశ్రియమిత్యత్ర ప్రధానస్య నభసి నాట్యమండలత్వారోపస్యావయవభూతం విద్యుతాం నర్తకీత్వ రూపణమార్థం న శాబ్దమిత్యేకదేశే విశేషేణ శాబ్దతయావర్తనాదేకదేశవివర్తిత్వం॥ కురంగీవాంగాని స్తిమితయతి గీతధ్వనిషు యత్సఖీం కాంతోదంతం శ్రుతమపి పునః ప్రశ్నయతి యత్। అనిద్రం యచ్చాంతః స్వపితి తదహో వేద్మ్యభినవాం ప్రవృత్తోఽస్యాః సేక్తుం హృది మనసిజః ప్రేమలతికాం॥ ఇత్యత్ర ప్రేమలతికామిత్యమాలారూపం నిరవయవం॥ సౌందర్యస్య తరంగిణీ తరుణిమోత్కర్షస్య హర్షోద్గమః కాంతేః కార్మణకర్మ నర్మరహసాముల్లాసనావాసభూః। విద్యా వక్రగిరాం విధేరనవధి ప్రావీణ్యసాక్షాత్క్రియా బాణాః పంచశిలీముఖస్య లలనాచూడామణిః సా ప్రియేత్యత్ర చ మాలారూపం నిరవయవం బోధ్యం॥ ఏవం॥ అలౌకికమహాలోకప్రకాశితజగత్త్రయః। స్తూయతే దేవ సద్వంశముక్తారత్నం న కైర్భవానిత్యత్ర వేణుకులయోః శ్లిష్టేన వంశపదేన కులే వేణుత్వారోపపూర్వకవివరాజ్ఞి ముక్తారత్నత్వారోప ఇతి శ్లిష్టవాచకం కేవలపరంపరితరూపకం॥ విద్వన్మానసేత్యాదావేతదేవ మాలారూపం॥ చతుర్దశలోకవల్లీకంద ఇత్యత్రాశ్లిష్టవాచకం కేవలపరంపరితం॥ పర్యంకో రాజ్యలక్ష్మ్యాః ఇత్యాదావాలానం జయకుంజరస్యేత్యాదౌ చాశ్లిష్టవాచకం మాలాపరంపరితం చ ద్రష్టవ్యం-విస్తరభయాన్నేహ ప్రపంచ్యతే॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం రూపకప్రకరణం. ... ... *

పరిణామాలంకారః - ౬.

కు. పరిణామః క్రియార్థశ్చేద్విషయీ విషయాత్మనా। ప్రసన్నే
నదృగబ్జేన వీక్షతే మదిరేక్షణా ॥ యత్రారోప్యమాణో విష
యీ కించిత్కార్యోపయోగిత్వేన నిబధ్యమానః స్వతస్తస్య
తదుపయోగిత్వాసంభవాత్ప్రకృతాత్మతా పరిణతిమపేక్ష
తే తత్ర పరిణామాలంకారః। అత్రోదాహరణం। ప్రసన్నేనేతి।

అత్ర హ్యబ్జస్య వీక్షణోపయోగిత్వం నిబధ్యతే నతు దృశః - మయూరవ్యంసకాదిసమాసేనోత్తరపదార్థప్రాధాన్యాత్ - నచోపమిత సమాసాశ్రయణేన దృగబ్జమివేతి పూర్వపదార్థప్రాధాన్యమస్త్వితి వాచ్యం - ప్రసన్నేనేతి సామాన్యధర్మప్రయోగాత్ - ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ ఇతి తదప్రయోగ ఏవోపమిత సమాసానుశాసనాత్ - అబ్జస్యవీక్షణోపయోగిత్వం నస్వాత్మనా సంభవతి అతస్తస్య ప్రకృతదృగాత్మతాపరిణత్యపేక్షణాత్ పరిణామాలంకారః ***

చం ॥ పరిణామం లక్షయతి పరిణామ ఇతి ॥ విషయినిష్ఠాయాః ప్రకృతకార్యోపయోగితాయా అవచ్ఛేదికా విషయతాత్మతాపరిణతిః పరిణామః - సాచ విషయతాదాత్మ్యాధ్యవసాయ విషయతా - ఏవంచ విషయాభేదస్యైవ విషయిణి వివక్షణాత్ దృగభిన్నేనాబ్జేనేతి స్వారసిక ఏవబోధః - నతురూపక ఇవ దృగ్భిన్నస్థాభేదప్రతియోగినాబ్జేనేత్యనుయోగిత్వముఖ ఇతిరూపకాద్భేదో బోధ్యః। అసమాసేప్యుదాహరతి. ... ... *

మ. యథావా॥ తీర్త్వా భూతేశమౌళి స్రజమమరధునీమాత్మనాసౌ తృతీయస్తస్మై సౌమిత్రి మైత్రీమయ ముపకృతవానాతరం నావికాయ। వ్యామగ్రాహ్యాస్తనీభిశ్శబర యువతిభిః కౌతుకోదంచదక్షం కృచ్ఛ్రాదన్వీయమానః క్షణమచలమథో చిత్రకూటం ప్రతస్థే ॥ అత్రారోప్యమాణ ఆతరస్సౌమిత్రి మైత్రీరూపతాపత్త్యాగుహోపకారలక్షణ కార్యోపయోగీ - నస్వాత్మనా- గుహస్య రఘునాథప్రసాదైకాపేక్షితత్వేన వేతనార్థిత్వాభావాదితి పరిణామాలంకారః. ... ... *

చం॥ తీర్త్వేతి-మురారినాటకగతమేతత్పద్యం ॥ ఆత్మనాతృతీయః సీతాలక్ష్మణసహిత ఇతియావత్ - అసౌ ప్రక్రాంతో రామః- భూతేశస్యశంభోర్మౌళిమాలారూపామమరనదీం గంగాం తీర్త్వా-తస్మై నావికాయగుహసంజ్ఞాయనిషాదపతయే- సౌమిత్రేర్లక్ష్మణస్య మైత్రీరూపమాతరం తరణమూల్యముపకృతవాన్- ఉపకారరూపతయాదత్తవాన్- అథో అనంతరం చిత్రకూటం ప్రతిప్రతస్థే ప్రస్థితవాన్-కీదృశః - వ్యామేనతిర్యక్ప్రసారిత

భుజద్వయాంతరాళేనగాత్రహార్యౌ తావత్పరిణాహౌ స్తనౌ యాసాంతాభి
స్తథాభూతాభిః - శబరాణాంవ్యాధానాంయువతిభిః కౌతుకేనోదంచం
తివికసంత్యక్షీణీయత్రక్రియాయాంతథా- కృచ్ఛ్రాత్ క్లేశాత్ - అతఏవ
క్షణమన్వీయమానోఽనుగమ్యమానఇత్యర్థః॥ ఇతిపరిణామప్రకరణం. ✱

ఉల్లేఖాలంకారః - ౭.

కం. బహుభిర్బహుధోల్లేఖాదేకస్యోల్లేఖఇష్యతే । స్త్రీభిఃకా
మోర్థిభిః స్వద్రుఃకాలశ్శత్రుభిరైక్షిసః॥ ... ✱

చం॥ అథోల్లేఖాలంకారంలక్షయతి బహుభిరితి ॥ ఏకస్యబహుధోల్లేఖాదిత్యన్వయః- ఉల్లేఖనంవిషయీకరణముల్లేఖః - హేతౌపంచమీ- తథాచైవంవిధోల్లేఖాద్ధేతోరుల్లేఖ ఇష్యతె ఉల్లేఖఇతివ్యవహ్రియతఇత్యర్థః - వ్యవహారంప్రతిలక్షణస్యప్రయోజకత్వాత్ - స్త్రీభిరితి-స్వద్రుః స్వర్గసంబంధిద్రుమః-కల్పతరుః- కాలోయమః-సః ప్రకృతోరాజా ॥ ✱

కం. యత్రనానావిధధర్మయోగ్యేకమేవ వస్తుతత్తద్ధర్మయోగరూ
పనిమిత్తభేదాదనేకైనగ్రహీత్రా అనేకధోల్లిఖ్యతేతత్రోల్లే
ఖాలంకారః । అనేకధోల్లేఖనే - రుచ్యర్థిత్వభయాదికంయ
థాహంప్రయోజకం- రుచిరభిరతిః-అర్థిత్వంలిప్సా- స్త్రీభి
రిత్యాద్యుదాహరణం- అత్రైకఏవరాజాసౌందర్యవితరణప
రాక్రమశాలీ- స్త్రీభిరర్థిభిఃప్రత్యర్థిభిశ్చ రుచ్యర్థిత్వభయైః
కామకల్పతరుకాలరూపోదృష్టః ... ... ✱

చం ॥ శ్లోకంవ్యాచష్టేయత్రేతి ॥ నానావిధేతిసౌందర్యదాతృత్వశూరత్వాదిరూపేత్యర్థః - తత్తద్ధర్మేతిరుచ్యర్థిత్వభయాదిరూపేత్యర్థః_ ఏతచ్చ స్వరూపకథనంనతులక్షణాంతర్గతం-ననుద్వాభ్యాం గృహీతృభ్యాంనిమిత్తద్వయవశాత్ ప్రకార ద్వయేనోల్లేఖేఽవ్యాప్తిరతఆహ అనేకనేత్యాది॥ తథాచలక్షణేబహుపదమనేకపరమితిభావః- ఏవంచగ్రహీతృవిషయాద్యన్యతమానేకత్వప్రయుక్తమేకస్యోల్లిఖ్యమానానేకప్రకారత్వముల్లేఖఇతిలక్షణంబోధ్యం - సౌందర్యస్యతరంగిణీత్యాదిమాలారూపకవారణాయాద్యంవిశేషణంతత్రగ్రహీతృ భేదప్రయుక్తంనానేకప్రకారత్వమితి నాతివ్యాప్తిః - వక్ష్యమాణోల్లేఖప్రభేదసాధారణ్యాయాన్యత

మత్వప్రవేశః- తద్వివేచనంతద్వ్యాఖ్యానావసరేకరిష్యామః - అన్యత
మానేకత్వప్రయుక్తమేకస్యోల్లిఖ్యమానత్వ మిత్యేతావదుక్తౌ॥ విద్యావి
క్రమసౌందర్యతపసాంనిధిమాగతం।పశ్యంతివిబుధాశ్శూరాః(స్త్రి)యోవృ
ద్ధాశ్చకౌతుకాదిత్యత్రాతివ్యాప్తిః అతోనేకప్రకారత్వమిత్యుక్తం- నచో
ల్లిఖ్యమానప్రకారత్వమిత్యేవాస్తుఉక్తోదాహరణేప్రకారస్యైకస్యాప్యను
ల్లేఖాదేవానతిప్రసంగాదితివాచ్యం-ఏవమపి॥నృత్యత్త్వద్వాజిరాజిప్ర
సరఖురపుటప్రోత్థితా ధూళిజాలై రాలోకాలోకభూమీధరమతులనిరా
లోకభావంప్రయాతే। విశ్రాంతింకామయంతేరగజనిరితిధియాభూతలేస
ర్వలోకాఃకోకాఃక్రందంతిశోకానలవికలతయా కించనందంత్యులూకా
ఇత్యత్రధూళిజాలరూపస్యైకస్యవస్తునోనేకైర్లోకకోకోలూకైర్గ్రహీతృ
భిరేకేనైవరజనీత్వేన ప్రకారేణోల్లేఖనాదతివ్యాప్తేర్వారణాయప్ర
కారేనేకత్వోపాదానస్యావశ్యకత్వాత్॥ శింజానైర్మంజరీతి స్తనకలశ
యుగంచుంబితం చంచరీకైస్తత్రోత్ప్రాసోల్లాసలీలాకిసలయమనసా పాణి
యఃకీరదష్టః। తల్లోపాయాలపంత్యాఃపికనినదధియాతాడితాః కాకలో
కైరిత్థంచోళేంద్రసింహత్వదరిమృగదృశాంనాప్యరణ్యంశరణ్య మిత్యనే
కగతభ్రాంతిపరంపరా యామతిప్రసంగవారణార్థ మేకస్యేత్యుక్తమితి
సంక్షేపః- యథార్హమితి-(స్త్రీ)భిఃకామత్వోల్లేఖతాసాం రుచిరనురాగః
ప్రయోజకః - అర్థిభిఃకల్పతరుత్వోల్లేఖేతేషాంలిప్సాప్రయోజికాశత్రు
భిర్యమత్వోల్లేఖే తేషాంభయం ప్రయోజకమిత్యేవంయథాయోగ్యమి
త్యర్థః॥ ... ... *

కు. యథావా॥ గజత్రాతేతివృద్ధాభిఃశ్రీకాంతఇతియౌవతైః।
యథాస్థితశ్చబాలాభిర్దృష్టశ్శౌరిస్సకౌతుకం॥అత్రయస్తథా
భీతంభక్తంగజంత్వరయాత్రాయతే స్మసోయమాదిపురుషో
త్తమఇతివృద్ధాభిస్సంసారభీత్యాతదభయార్థినీభిఃకృష్ణోయం
మధురాంపురీంప్రవిశన్దృష్టః- యస్తథాచంచలత్వేనప్రసి
ద్ధాయాః శ్రియోపి కామోపచారవైదగ్ధ్యేననిత్యవల్లభస్సో
యందివ్యయువేతియువతిసమూహైస్సోత్కంఠైర్దృష్టః - బా
లాభిస్తుబాహ్యరూపవేషాలంకారదర్శనమాత్రలాలసాభిః

యథావత్ స్థితవేషావియుక్తో దృష్ట ఇతి బహుధోల్లేఖః। పూర్వః
కామత్వాద్యారోపరూపకసంకీర్ణః - అయం తు శుద్ధ ఇతి భేదః.
వ్యా ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ యథా వేతి ॥ శ్రీకృష్ణస్య నగరప్రవే
శవర్ణనం- శౌరిః శ్రీకృష్ణః- వృద్ధాభిర్గతార్తేతి దృష్ట ఇత్యాద్యన్వయః-
సకౌతుకం సోత్కంఠమితి దర్శనక్రియావిశేషణం సర్వత్ర సంబధ్యతే -
శ్లోకం వ్యాచష్టే యఇతి॥ తథా మహోగ్రాహగ్రహణేన యువతిసమూహై
స్తరుణీసమూహైః-పూర్వ ఇతి ఉదాహృత ఇతి శేషః- ఉల్లేఖ ఇత్యనుషజ్య
తే- ఆరోపరూపక సంకీర్ణ ఇతిపాఠే ఆరోపస్వరూపం యద్రూపకం తత్సంకీ
ర్ణ ఇత్యర్థః- ఆరోపరూపరూపకేతి పాఠస్తు స్పష్టార్థ ఏవ. ... *

ఏకేన బహుధోల్లేఖస్యసౌ విషయభేదతః। గురుర్వచస్యర్జునో
యం కీర్తౌ భీష్మశ్శరాసనే॥ గృహీత్రు భేదాభావేపి విషయభేదా
ద్బహుధోల్లేఖస్యసావుల్లేఖః - ఉదాహరణం శ్లేషసంకీర్ణం వ
చోవిషయే మహాన్ పటురిత్యాదివత్ బృహస్పతిరిత్యాద్యర్థాం
తరస్యాపి క్రోడీకరణాత్. ... ... *

వ్యా ॥ ఉల్లేఖప్రభేదాంతరమాహ ఏకేనేతి॥ వ్యాచష్టే గృహీత్రితి॥ విష
యభేదాదిత్యనంతరమేకస్యేతి శేషః - విషయపదమాశ్రయసంబంధినో
రుపలక్షణం- అతఏవ లక్షణే గృహీత్రువిషయాదీత్యాదిపదేన తత్సంగ్రహః
కృతః- తత్ర విషయసప్తమీనిర్దిష్టో విషయ ఇత్యుచ్యతే-అధికరణసప్తమీనిర్ది
ష్టస్త్వాశ్రయః- షష్ఠ్యాదినిర్దిష్టస్సంబంధీతి వివేకః- గురురిత్యస్యార్థకథనం
మహానితి- గురుర్మహతి వాచ్యవదితి విశ్వకోశాత్ - పటురితితు తత్పర్య
వసితార్థకథనం పటుర్దక్షః- ఇత్యాదీత్యాదినా కీర్తివిషయేఽర్జునో ధవళ ఇతి
వత్పార్థ ఇత్యర్థాంతరస్య ధనుర్విషయే భీష్మో భీషణ ఇతివత్ గాంగేయ ఇత్య
ర్థాంతరస్య చ సంగ్రహః - భీష్మస్తు భీషణే రుద్రే గాంగేయే చ నిశాచర ఇతి
విశ్వః- క్రోడీకరణాత్ ఏకవృంతగతఫలద్వయన్యాయేన సంగ్రహాత్ ॥

కు. శ్లోకో యథా ॥ అకృశం కుచయోః కృశం విలగ్నే విపులం చక్షుషి
విస్తృతం నితంబే। అధరేరుణమావిరస్తు చిత్తే కరుణాశాలి
కపాలిభాగధేయం॥ ... ... *

వ్యా ॥ అకృశమితి ॥ కపాలినో హరస్య భాగధేయం భాగ్యం తద్దేవ్యాధ్య

వసితం పార్వతీస్వరూపం చిత్తే ఆవిరస్తు ప్రకటీభవత్వితి సంబంధః- కింభూతం కుచయోః కుచవిషయే అకృశం స్థూలం- ఏవమగ్రేపి- విలగ్నే మధ్యాః- విలగ్నే మధ్యలగ్నయోరితి విశ్వః - విపులం ఆయతం- అధరే అధరోష్ఠే అరుణమారక్తం అరుణాధరమితి పాఠస్తు ప్రక్రమభంగాదయుక్తః- చిత్తే ఇతి కరుణాశాలీత్యత్రాపి మధ్యమణిన్యాయేన సంబధ్యతే - ఏవం తు పురాస్తాపసవ్రాతే తామసేషు చ తాపినః। దృగంతాస్తాటకాశత్రోర్యుష్మాయా సుర్మనఃభూతయ ఇత్యాదావధికరణానేకత్వ ప్రయుక్తః- యమః ప్రతిమహీంభృతాం హుతవహాభాసితస్నివృతాం సతాం ఖలు యుధిష్ఠిరో ధనపతిర్ధనాకాంక్షిణాం। గృహం శరణమిచ్ఛతాం కులిశకోటిభిర్నిర్మితం త్వమేక ఇహ భూతలే బహువిధో విధాత్రా కృత ఇత్యాదౌ సంబంధిభేదప్రయుక్తశ్చ శ్లేషో ద్రష్టవ్య ఇతి దిక్ - ఇత్యలంకారచంద్రికాయాముల్లేఖప్రకరణం *

——* స్మృతిమదాద్యలంకారత్రయం- ౧౮. *——

కు. స్యాత్ స్మృతిభ్రాంతిసందేహైస్తదంకాలంకృతిత్రయమ్। పం
కజం పశ్యతః కాంతాముఖం మే గాహతే మనః ॥ అయం ప్రమ
త్తమధుపస్త్వన్ముఖం వేత్తి పంకజమ్ । పంకజం వా సుధాంశు
ర్వేత్యస్మాకం తు న నిర్ణయః ॥ స్మృతిభ్రాంతిసందేహైస్సాదృ
శ్యనిబధ్యమానైః స్మృతిమాన్ భ్రాంతిమాన్ సందేహ ఇ
తి స్మృత్యాదిపదాంకితమలంకారత్రయం భవతి- తచ్చక్రమే
ణోదాహృతం॥ ... ... *

చం ॥ అథ జ్ఞానప్రాధాన్యసామ్యాత్ స్మృత్యాదీనలంకారాన్ లక్షయతి స్యాదితి॥ స్మృతిభ్రాంతిసందేహైర్వ్యవహర్తవ్యతయా హేతుభూతైస్తదంకం తేషామంకస్తదంకః తదంకో విద్యతే అస్మిన్ తథాభూతం మత్వర్థీయాచ్ ప్రత్యయాత్ - అంకశ్చిహ్నం సంజ్ఞేతి యావత్ - తేన తత్సంజ్ఞాసంజ్ఞితమిత్యర్థః - అలంకృతిత్రయం వ్యవహారవిషయస్స్యాదితి యోజనా- ఏవం చ స్మృతిత్వభ్రాంతిత్వసందేహత్వాని త్రీణి లక్షణాని తత్ర స్మృతిత్వం తావత్ స్మరామీత్యనుభవసాక్షికో జాతివిశేషః- భ్రాంతిత్వం విశేష్యావృత్తిప్రకారకజ్ఞానత్వం సందేహత్వం తు నిశ్చయభిన్నత్వే సతి సంభావనాభిన్నజ్ఞానత్వం పారిభాషికం- స్మృతిభ్రాంత్యాది వారణాయ స

త్వంతం-ఉక్తేర్గుణావారణాయసంభావనాభిన్నేతి- చమత్కారిత్వంపు నరఖిలాలంకారసాధారణంలక్షణత్రయేపినివేశనీయం - తేనసఘటఇతి స్మృతావిదంరజతమితిభ్రాంతావయంస్థాణుఃపురుషోవేతి సంశయేనాతి ప్రసంగఇతిధ్యేయం-గాఢంతేఆకలయతిస్మరతీతియావత్-సాదృశ్యాన్ని బధ్యమానైరితిచమత్కారితోపలక్షకం-నత్వేతస్యాపిస్వాతంత్ర్యేణల క్షణేప్రవేశః- సాదృశ్యామూలకానామపిస్మృత్యాదీనాం చమత్కారి త్వేఽలంకారతాయాఅనివార్యత్వాత్ - చమత్కారితైకజీవాతుత్వా త్తస్యాః అచమత్కారిత్వేతుతేనైవవారణమితివ్యర్థం సాదృశ్యహేతు కత్వవిశేషణం-నచైతదేవోపాదీయతాంనతుచమత్కారిత్వ విశేషణమి తివాచ్యం - ఉదాహృతేషుసాదృశ్యమూలకస్మృత్యాదిష్వతిప్రసంగవా రణార్థంతస్యావశ్యకత్వాదితిసంక్షేపః॥ ... ... *

ఉ. యథావా॥దివ్యానామపికృతవిస్మయాంపురస్తాదంభస్తఃస్ఫు
రదరవిందచారుహస్తామ్।ఉద్వీక్ష్య శ్రియమివకాంచిదుత్తరం
తీమస్మార్షీజ్జలనిధి మంథనస్య శౌరిః ॥ పూర్వత్రస్మృతిమ
దుదాహరణే సదృశస్యైవస్మృతిః - అత్రసదృశలక్ష్మీస్మృతి
పూర్వకంతత్సంబంధినోజలనిధిమంథనస్యాపిస్మృతిరితిభేదః॥
పలాశకుసుమభ్రాంత్యాశుకతుండేపతత్యలిః। సోపిజంబూ
ఫలభ్రాంత్యా తమలింహర్తుమిచ్ఛతి ॥ అత్రాన్యోన్యవిష
యభ్రాంతినిబంధనఃపూర్వోదాహరణాద్విశేషః॥ జీవనగ్ర
హణేనమ్రాగృహీత్వాపునరున్నతాః। కింకనిష్ఠాఃకిముజ్యేష్ఠాః
ఘటీయంత్రస్యమగ్నాః ॥ పూర్వోదాహృతసందేహఃప్రసి
ద్ధకోటికఃఅయంతుకల్పితకోటికఇతిభేదః॥ ... *

చం ॥ దివ్యానామితి॥ మాఘేజలక్రీడావర్ణనప్రస్తావేపద్యమిదం॥శౌరిః శ్రీకృష్ణః అంభస్తఃజలాత్ ఉత్తరంతీంనిర్గచ్ఛంతీంశ్రియమివశ్రీసదృశీం కాంచిత్స్ఫురస్తాదగ్రేఉద్వీక్ష్య - జలనిధిమంథనస్య అస్మార్షీత్ స్మృత వాన్-అధిగర్థేతికర్మణిషష్ఠీ-కింభూతాం-దివిభవాదివ్యాస్తేషాందేవానా మపిసౌందర్యాతిశయేనకృతాశ్చర్యాం- తథాస్ఫురతాఅరవిందేనకమలే నచారుఃరమణీయఃహస్తోయస్యాస్తథాభూతాంతథాచైవంవిధనాయికా

సన్నికలమ్మేస్మరణాత్తత్సంబంధి గలనిధిమంథనస్మరణమితిభావః -అత్ర త్రి
యమిదేత్యుపమాయాః స్మృత్యంగత్వాత్తయోరంగాంగిత్వలక్షణః సంక
రః॥ పలాశేతి॥ వక్రీకులాపిహాస్యరూపసాదృశ్యాద్భ్రాంతిః- అళిః భ్రమ
రః సోపిశుకోపి-భ్రాంతినిబంధన ఇతిభ్రాంతిప్రయుక్త ఇత్యర్థః॥ జీవనేతి॥
జీవనంజలం ప్రాణసంయోగశ్చ-అథవాజీవంత్యనేనేతి జీవనంధనం - న
మ్రాః అధోముఖాః రిక్తాశ్చ- ఉన్నతా ఊర్ధ్వముఖా ఉద్ధతాశ్చ -ఘటీయం
త్రంఏకరజ్జుసంబద్ధఘటమాలారూపం భాషాయాం రాహాట ఇతి ప్రసిద్ధం -
కస్మిన్నేతేతిఘటీయంత్రసంబంధినోర్వ్యుత్పాదకనిష్ఠయోః కోట్యోరప్రసిద్ధేరితి
భావః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం స్మృతిభ్రాంతిసందేహప్రకరణమ్॥

అపహ్నుత్యలంకారః-౧౧.

౨౫ శుద్ధాపహ్నుతిరన్యస్యారోపార్థో ధర్మనిహ్నవః। నాయంసు
ధాంశుః కింతర్హి వ్యోమగంగాసరోరుహమ్ ॥ వర్ణనీయేవ
స్తునితత్సదృశ ధర్మారోపఫలకస్తదీయధర్మనిహ్నవః కవిమ
తివికాసోత్ప్రేక్షితధర్మాంతరస్యాపివా నిహ్నవః శుద్ధాప
హ్నుతిః-యథాచంద్రేవియన్నదీపుండరీకత్వారోపఫలకస్త
దీయధర్మస్యచచంద్రత్వస్యాపహ్నవః ... *

చం॥ అథాపహ్నుతిః॥ తత్రతావదభేదప్రతిపత్తినిరూపితాంగాంగిత్వా
న్యతరవాన్నిషేధోపహ్నుతిరిత్యపహ్నుతిసామాన్యలక్షణం- నిషేధశ్చన
ఞాదిశబ్దైర్వాచ్యః - క్వచిత్తుతదభావార్థకైతవాదిపదైఃపరమతతోప
న్యాసాదిభిశ్చవ్యంగ్యః - తథాక్వచిదభేదప్రతిపత్తిసమానాధికరణఃక్వ
చిత్తుతద్వ్యధికరణఇత్యవివేకః- ఏవమభేదఃక్వచిదారోప్యమాణః క్వచిత్తు
స్వాభావికః ఏవంతత్ప్రతిపత్తిరపిక్వచిద్వ్యంజనయా ప్రాయశస్తువా
చ్యవృత్త్యేతిబోధ్యం-నిషేధోపహ్నుతిరిత్యేతావదుక్తౌ-నద్యూతమేతత్కి
తవక్రీడనంనిశితైఃశరైరితిప్రసిద్ధనిషేధానువాదరూపేప్రతిషేధాలంకా
రేతివ్యాప్తిరతోభేదప్రతిపత్తినిరూపితేత్యాదివిశేషణముపాత్తం-తత్ర
హియుద్ధ ప్రవృత్తం కితవంప్రతియుద్ధే ద్యూతత్వాభావో విజ్ఞాతోపికీ
ర్త్యమానోద్యూతఏవతవప్రాగల్భ్యంనతుయుద్ధఇత్యుపహాసార్థోనతు
యుద్ధాభేదప్రతిపత్త్యంగం- తస్యాస్తదుపన్యాసంవినాపిసిద్ధత్వాత్ నా

ప్రాగుక్తాకారత్వేన జ్ఞానత త్వేనతదుపాయానపేక్షణాదిగ్రహణం- అభేద
ప్రతిప త్తినిరూపితాంగిత్వస్య తత్పూర్వోక్తశుద్ధాపహ్నుతిహేతూపహ్నుతిపర్య
స్తాపహ్నుత్యాదౌ తవాపహ్నుత్యత్వవ్యాప్తిః-తత్ర సర్వత్ర నాయంసుధాం
శురిత్యాదౌ నిషేధస్యవాక్యాంగనానాసరోరుహాక్ష స్యశేష ప్రతిప త్త్యర్థత్వే
నతదంగిత యాంగిత్వాభావాత్ అభేదప్రతిప త్తినిరూపితాంగత్వస్యాత్రో
క్తాచ ప్రాంతాపహ్నుతి చ్ఛేకాపహ్నుత్యోరవ్యాప్తిః తయోరాభ్యంతికం
కానివానిరూపణి నిషేధస్య ప్రాధాన్యేనాభేదప్రతిప త్త్యంగత్వాభా
వాదతస్తదన్యతరవ త్త్వనివేశః- తదాహుః-సామ్యాయాపహ్నవోయ
త్ర సావిజ్ఞేయాత్ర్యపహ్నుతిః । అపహ్నవాయసాదృశ్యంయస్మిన్నేషాప్య
పహ్నుతిరితి- సర్వంచైతత్ త త్తదుదాహరణవ్యాఖ్యానావసరేవ్యక్తీభ
విష్యతీతి నప్రసంచితం - ఏవంసామాన్య లక్షణం మనసినిధాయశుద్ధాప
హ్నుత్యాదీం స్తద్భేదా న్వస్తు ముపక్రమతే ॥ శుద్ధాపహ్నుతిరితి ॥ల
క్షణంవ్యాచష్టే వర్ణనీయఇతి ॥ కవిమతేర్వ్యాపారః స్ఫూ ర్తిశాలితా -
తథాచోపమేయ ఉపమానారోపఫలక ఉపమేయధర్మతావ్యాభిమత ని
షేధః- శుద్ధాపహ్నుతిరితిల క్షణమితిభావః - అత్ర చానుక్తనిమి త్తత్వం
నైతవాదిపదావ్యంగ్యత్వంచ నిషేధ విశేషణంబోధ్యం - తేనహేత్వప
హ్నుతౌ కైతవాపహ్నుతౌచ నాతిప్రసంగః- కాంతఃకింనహినూపురఇతి
ఛేకాపహ్నుతౌ ఉపమే యధర్మస్యకాంతత్వస్యనిషేధ సత్త్వాదతిప్రసంగ
వారణాయాద్యంవిశేషణం-తత్రహిన కాంతత్వనిషేధో నూపురారోపా
ర్థోఽపితునూపురారోపఎవశంకితకాంతత్వనిషేధార్థ ఇతితద్వ్యావృత్తిః
పర్యస్తాపహ్నుతి వారణాయోపమేయ ధర్మేత్యుక్తంతత్రోపమానధర్మ
స్యైవసుధాంశుత్వాదేర్నిషేధఇతినాతివ్యాప్తిరితిసర్వం సుస్థం। పుండరీ
కేతి- పుండరీకంసితాంభోజమిత్యమరః- ఏవంచసరోరుహ పదం చ శేషప
రమితిభావః ... ... ❊

కు॰ యథావా ॥ అంకం కేపిశశంకిరేజలనిధేఃపంకంపరేమేనిరేసా
రంగంకతిచిచ్చసంజగదిరేభూచ్ఛాయమైచ్ఛన్పరే। ఇందౌయ
ద్దళితేంద్రనీలశకలశ్యామందరీదృశ్యతే తత్సాంద్రంనిశి పీత
మంధతమసంకుక్షిస్థమాచక్ష్మహే॥ అత్ర త్రైశికధమాణ

శౌమస్త్యపహ్నవఃపరపక్షత్వోపన్యాసాదర్థసిద్ధః॥ ...

చం ॥ అంకమితి॥ ఇందౌ దళితస్య స్ఫుటితస్యేంద్రనీలమణేః శకలవత్ శ్యామం యద్దరీదృశ్యతే తత్కేపి కవయః అంకం కళంకం శశం కిరే శంకితవంతః - పరేఽన్యే జలనిధేః పంకం మేనిరే - కతిచిత్పునః సారంగం సంజగదిరే అబ్రువన్ - పరే ఇతరే భువః భూమేశ్ఛాయా భూచ్ఛాయం ఐచ్ఛన్ - విభాషా సేనాసురాఛాయేత్యాదినా క్లీబత్వం - వయంతు సాంద్రం ఘనం నిశిరాత్రౌ పీతం అత ఏవ కుక్షిస్థమంధతమసం గాఢధ్వాంతం ఆచక్ష్మహే బ్రూమహే ఇత్యన్వయః - ఔత్ప్రేక్షికాః ఉత్ప్రేక్షామాత్రవిషయాః కళంకాదయః - అపినా స్వాభావికస్య భూచ్ఛాయత్వస్య సముచ్చయః అర్థసిద్ధ ఇతి - నాయం సుధాంశురిత్యత్ర నేతి శబ్దోపాత్తత్వాచ్ఛాబ్దః ఇహ తు పరమతత్వోక్తేర్నేన స్వానభిమతత్వ సూచనాదర్థగమ్య ఇత్యర్థః - ఏకత్రానేకాపహ్నవరూపతయాప్యత్ర వైచిత్ర్యం బోధ్యం. ... ... *

హేత్వపహ్నుతిః

కు. స ఏవ యుక్తిపూర్వశ్చేదుచ్యతే హేత్వపహ్నుతిః। నేందుస్తీ
వ్రో న నిశ్యర్కః సింధోరౌర్వోఽయముత్థితః॥ అత్ర చంద్రపవ
తీవ్రత్వనైశత్వయుక్తిభ్యాం చంద్రత్వసూర్యత్వాపహ్నవో
బడబానలత్వారోపార్థః. ... ... *

చం ॥ హేత్వపహ్నుతిమాహ॥ సఏవేతి॥ శుద్ధాపహ్నవ ఏవేత్యర్థః యుక్తిపూర్వ ఇతి - యోజ్యతే సాధ్యమనేనేతి యుక్తిర్హేతుః తత్పూర్వస్తత్సహిత ఇత్యర్థః - తథా చ శుద్ధాపహ్నవలక్షణ ఏవానుక్తనిమిత్త ఇత్యస్య స్థానే ఉక్తనిమిత్త ఇత్యుక్తౌ హేత్వపహ్నుతి లక్షణం సంపద్యత ఇతి భావః - నేందురిత్యాదివిరహోక్తిః - తీవ్రో దారుణో యతః అతో నేందుః నిశి రాత్రావసత్త్వాన్నార్కః - ఔర్వస్తు బడబానల ఇత్యమరః - నైశత్వేతి - నిశిభవో నైశస్తత్త్వమిత్యర్థః - అత్రాపి చంద్రత్వం స్వాభావికో ధర్మః సూర్యత్వం త్వౌత్ప్రేక్షికమితి బోధ్యం, ... *

కు. యథా వా ॥ మంథానభూమిధరమూలశిలాసహస్రసంఘట్ట
నవ్రణకిణః స్ఫురతీందుమధ్యే। ఛాయామృగశ్శశక ఇత్యతిపా
మరోక్తిస్తేషాం కథంచిదపి తత్ర హి న ప్రసక్తిః ॥ అత్ర చంద్ర

మధ్యే మంథనకాలిక మందరశిలాసంఘట్టనవ్రణకిణస్యైవచ్ఛా
యాదీనాం సంభవో నాస్తీతి చాయాత్వాద్యపహ్నవః పామ
రవచనతోప్యన్యాసేనాపిస్ఫుతః ... ... *

చం ॥ మంథానేతి॥ మంథానో మంథనదండః సచాసౌ భూమిధరః పర్వతో మందర స్తస్య మూలభాగో యత్ శిలాసహస్రం తేన సంఘట్టనాద్యో వ్రణ స్తస్య కిణశ్చిహ్నం ఇందుమధ్యే స్ఫురతి ప్రకాశతే ఛాయా భూమేః మృగో హరిణః శశకః శశ ఇత్యేషా అతిపామరాణాం మూర్ఖజనానాముక్తిః - హి యస్మాత్తేషాం ఛాయాదీనాం తత్ర ఇందుమధ్యే భాగే కథం చిదపి కేనాపి ప్రకారేణ ప్రసక్తిర్నాస్తీత్యన్వయః - వైశాఖమంథమంథానమంథానో మంథదండకే ఇత్యమరః - నాస్తీతి - ఇతి హేతోరిత్యర్థః ... *

పర్యస్తాపహ్నుతిః

కు, అన్యత్ర తస్యారోపార్థః పర్యస్తాపహ్నుతిస్తు సః । నాయం సు
ధాంశుః కిం తర్హి సుధాంశుః ప్రేయసీముఖమ్। యత్ర క్వచిద్వ
స్తుని కదీయధర్మనిహ్నవః అన్యత్ర వర్ణనీయే వస్తుని తస్య ధర్మ
స్యారోపార్థః పర్యస్తాపహ్నుతిః - యథా చంద్రే చంద్రత్వని
హ్నవో వర్ణనీయే ముఖే తదారోపార్థః ... *

చం ॥ పర్యస్తాపహ్నుతిమాహ ॥ అన్యత్రేతి సః అపహ్నవః - తథా చ తదారోపార్థ స్తస్యాపహ్నవ ఇతి లక్షణం - నిషేధస్య చ నస్వాధికరణే ప్రతియోగ్యారోపార్థత్వసంభవో న వా స్వాధికరణే స్వారోప ఇత్యర్థసిద్ధమేవారోపస్యాన్యాధికరణత్వమన్యత్రేత్యనేనోక్తం అత ఏవ పర్యస్తాపహ్నుతిరిత్యుచ్యతే - పర్యస్తా ఆరోపవిపరీతా ఆరోపస్యాధికరణే అతిత దర్థాత్ నచ చంద్రే చంద్రత్వనిషేధస్య కథం ముఖే తదారోపార్థత్వమితి వాచ్యం - ఆరోపదార్ఢ్య సంపాదకత్వేన నిషేధస్య తదర్థతాయా అనుభవసిద్ధత్వాత్ - అత ఏవ వ్యధారోపరూపకమేవేదం నాపహ్నుతిరితి ప్రాంచాం సిద్ధాంత స్తదనుసారేణైవ చిత్రమీమాంసాయాం ప్రకృతస్య నిషేధేనయదన్యత్వప్రకల్పనమిత్యపహ్నుతిలక్షణముక్తం - ఇహ త్వలంకారరత్నాకరాద్యనుసారేణాయం ప్రభేద ఉపదర్శిత సామాన్య లక్షణాభిప్రాయేణాపహ్నుతిత్వేనోక్త ఇతి నిరవద్యం ... ... *

కు॰ యథా వా॥ హాలాహలో నైవ విషం విషం రమా జనాః పరం వ్యత్యయమత్ర మన్వతే। నిపీయ జాగర్తి సుఖేన తం శివః స్పృశన్నిమాం ముహ్యతి నిద్రయా హరిః ॥ పూర్వోదాహరణే హేతూక్తిర్నాస్తి అత్ర తు సాస్తీతి విశేషః- తతశ్చ పూర్వాపహ్నుతివదత్రాపి ద్వైవిధ్యమపి ద్రష్టవ్యం. ... ... *

చం ॥ హాలాహల ఇతి ॥ హాలాహలో విషం నైవ భవతి- కింతు రమా లక్ష్మీర్విషం- జనాః పరం కేవలమత్రాస్మిన్విషయే వ్యత్యయం వైపరీత్యం మన్వతే అభ్యుపగచ్ఛంతి- కుత స్తత్రాహ- యస్మాత్ శివ స్తం హాలాహలం నిపీయ సుఖేన జాగర్తి। హరిస్తు ఇమాం రమాం స్పృశన్ స్పర్శం కుర్వన్ నిద్రయా ముహ్యతి- స్మరన్నితి పాఠే స్మరన్నపి ముహ్యతీతి కిము త స్పృశన్నిత్యర్థః- తథా చ రమాయా విషరూపత్వే మోహజనకత్వం హేతుః- హాలాహలస్య తత్త్వాపహ్నవే చ జాగరసుఖప్రయోజకత్వమితి బోధ్యం- హాలాహలో విషే ఇతి విశ్వః అత్ర స్పృశన్ముహ్యతీతి కార్యకారణయోః పౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్తిరలంకారః సా హేతూక్తిః తతశ్చేతి హేతూక్తి తదనుక్తిరూపభేదాదిత్యర్థః పూర్వాపహ్నుతివత్ శుద్ధాపహ్నుతివత్ ద్వైవిధ్యం శుద్ధపర్యస్తాపహ్నుతిః హేతుపర్యస్తాపహ్నుతిరిత్యేవం ద్విప్రకారత్వం. *

భ్రాంతాపహ్నుతిః.

కు॰ భ్రాంతాపహ్నుతిరన్యస్య శంకాయాం భ్రాంతివారణే। తాపం కరోతి సోత్కంపం జ్వరః కిం న సఖి స్మరః॥ అత్ర తాపం కరోతీతి స్మరవృత్తాంతే కథితే తస్య జ్వరసాధారణ్యాదృజుబుద్ధ్యా సఖ్యా జ్వరః కిమితి పృష్టే న సఖి స్మర ఇతి తత్త్వోక్త్యా భ్రాంతివారణం కృతం. ... ... *

చం ॥ భ్రాంతాపహ్నుతిరితి॥ అన్యస్య ప్రకృతస్య- భ్రాంతివారణే వార్యతే నేనేతి వారణం తథా చ భ్రాంతివారకతత్త్వాఖ్యానే సతీత్యర్థః- భ్రాంతం భ్రమః- భావే క్తః - భ్రాంత్యపహ్నుతిరిత్యర్థః । ఏవం చ తత్త్వకథనహేతుకభ్రాంతివిషయనిషేధో భ్రాంతాపహ్నుతిరితి లక్షణం బోధ్యం। తస్య తాపకారిత్వరూపస్మరవృత్తాంతస్య. ... ... *

కు॰ యథా వా॥ నాగరికే సమృద్ధికోన్నతిరిహాప్యహః కో యమమంభ

యతః పుచ్ఛః। నహి నహి కరికలభోఽయం శుండాదండోఽయమస్య
న తు పుచ్ఛం ॥ ఇదం సంభవద్భ్రాంతిపూర్వికాయాం భ్రాం
తాపహ్నుతావుదాహరణం. ... ... *

చం ॥ నాగరికేతి॥ నగరే భవో నాగరికస్తం ప్రతి గ్రామీణస్య ప్రశ్నః - స
మధికా పశ్వంతరేభ్యః ఉన్నతిరుచ్చతా యస్యైవంభూతః ఉభయతః ము
ఖపృష్ఠభాగయోః పుచ్ఛం యస్యైవంభూతశ్చ కోఽయం మహిష ఇతి - నహి
నహీత్యుత్తరం - మహిష ఇత్యనుషజ్యతే - అపి తు కరికలభః కరిశాబకః - కల
భః కరిశాబక ఇతి కోశాత్ - కలభ ఇత్యేతావతైవ సిద్ధే కరిపదముత్కృష్టకరి
బోధార్థం - అయమస్య శుండాదండో న తు పుచ్ఛమితి - పుచ్ఛ ఇతి పాఠోఽప్య
ర్ధర్చాదిత్వాత్సాధురేవ - అప్రయుక్తత్వం తు తత్ర పరం విచార్యమితి - పూ
ర్వోదాహరణే సందేహరూపభ్రాంతివిషయజ్వరత్వాపహ్నవః - జ్వరః కి
మితి ప్రశ్నే తద్విషయసందేహావగమాత్ - ఇహ తు మహిషత్వనిశ్చయ
రూపభ్రాంతివిషయస్య మహిషత్వస్యేతి తతో భేదః ... ... *

కు. కల్పితభ్రాంతిపూర్వా యథా ॥ జటా నేయం వేణీకృతకచక
లాపో న గరళం గళే కస్తూరీయం శిరసి శశిరేఖా న కుసుమం । ఇ
యం భూతిర్నాంగే ప్రియవిరహజన్మా ధవళిమా * పురారా
తిభ్రాంత్యా కుసుమశర కిం మాం ప్రహరసి॥ అత్ర కల్పితభ్రాం
తిర్జటా నేయమిత్యాదినిషేధమాత్రోన్నేయా పూర్వవత్
ప్రశ్నాభావాత్ - దండీ త్వత్ర తత్త్వాఖ్యానోపమేత్యుపమాభే
దం మేనే॥ యదాహ న పద్మం ముఖమేవేదం న భృంగౌ చక్షుషీ
ఇమే। ఇతి విస్పష్టసాదృశ్యాత్తత్త్వాఖ్యానోపమా మతేతి॥ *

చం ॥ జటేతి॥ విరహిణ్యా ఇయముక్తిః - హే కుసుమశర పురారాతేర్హర
స్య భ్రాంత్యా - మాం కిం కుతః ప్రహరసి పీడయసి - యతో నేయం జటా కిం
తు వేణీకృతః - యదా అవేణీ వేణీ సంపద్యతే తథా కృతః - కచానాం కలాపః
తథా గళే గరళం నైతదపి తు ఇయం కస్తూరీ - ఏవం శిరసి నైషా శశిరేఖా కిం
తు కుసుమం - తథా ఇయమంగే భూతిర్భస్మ న భవతి పరం తు ప్రియవిరహాజ్జ
న్మ యస్యైవంభూతో ధవళిమా పాండిమేతి - అసగ్జ్యో బహుబ్రీహిర్వ్యధిక

* పురారాతిభ్రాంత్యేతి పాఠాంతరం.

రణోజన్మామ్యుత్తరపదఇతి వామనసూత్రాత్ ద్వ్యేకకరణోపి బహువ్రీహిర్నదుష్టః॥ కల్పితేతి కుసుమశరేడు ల్పేక్షి తెత్యర్థః - నిషేధమాత్రోన్నేయేతి- నిషేధస్యప్రసక్తిపూర్వకత్వాదితిభావః - మెనైఇత్యస్వరసోద్భావనం-తద్బీజంతూపమాబోధకస్యైవాదెరసత్త్వేపితదభ్యుపగమెరూపకస్యాప్యుపమాత్వంస్యాదితిస్పష్టమెవ, ... *

ఛేకాపహ్నుతిః

కు. ఛేకాపహ్నుతిరన్యస్యశంకాతస్తథ్యనిహ్నవే। ప్రజల్పన్మత్పదేలగ్నఃకాంతఃకింనహినూపురః ॥ కస్యచిత్కించిత్ ప్రతిరహస్యోక్తావన్యేనశ్రుతాయాం స్వోక్తేస్తాత్పర్యాంతరవర్ణనేనతథ్యనిహ్నవెఛేకాపహ్నుతిః - యథానాయికయానర్మసఖీంప్రతిప్రజల్పన్మత్పదెలగ్నఇతిస్వనాయకవృత్తాంతెనివేద్యమానెతదాకర్ణ్య కాంతఃకిమితిశంకితవతీం అన్యాంప్రతి- నహి - నూపురఇతినిహ్నవః... ... ... *

చం ॥ ఛేకాపహ్నుతిరితి॥ ఛేకోవిదగ్ధస్తత్కృతాఅపహ్నుతిః ఛేకాపహ్నుతిరితి లక్ష్యనిర్దేశః వాక్యాన్యథాయోజన హేతుకః శంకితతాత్త్వికవస్తునిషేధఇతిలక్షణం-అన్యస్యశంకాతఇత్యన్యశంకాయానివర్తనీయత్వేనహేతుతయావ్యపదేశఃసంతాపాత్సాన్త్వనిత్తివత్ - అత్రచశుద్ధాపహ్నుతివారణాయాద్యంవిశేషణం-మమకిలశ్రుతి మహాతదగ్నికామిత్యధికతాంగ్రూప్యరూపకవారణాయశంకితేతి - నచానేనైవశుద్ధాపహ్నుతివారణాద్వైక్యైత్యాదివ్యర్థమితివాచ్యం-కస్యవానభవెదోషఃప్రియాయాసప్రణేధరె। సభృంగం పద్మమాత్రాసీర్వారితాపి మయాధునేతివ్యాజోక్తావతిప్రసంగవారకత్వేనతత్సార్థక్యాత్ - యద్వత్యుతిఛేకాపహ్నుతెరస్యాశ్చాయంవిశేషోయత్తస్యవచనస్యాన్యథానయనెనాపహ్నవః - అస్యామాకారస్యహెత్వంతరవర్ణనేనగోపనమితి-తథ్యనిహ్నవఇతితాత్త్వికనిషేధెఇత్యర్థః- నూపురోమంజీరః- మంజీరోనూపురోస్త్రియామిత్యమరః-నర్మసఖీక్రీడాసఖీ-అత్రకాంతపరాయాఃప్రజల్పన్మత్పదెలగ్నఇత్యుక్తెనూపురతాత్పర్యకత్వవర్ణనేన కాంతత్వాపహ్నవోముఖ్యః నూపురాభేదప్రతిపత్తిస్తుతదంగమితిబోధ్యం. ... ... *

ఉ. సీత్కారం శిక్షయతి వ్రణయత్యధరం తనోతి రోమాంచం।
నాగరికః కిం మిలితో నహి నహి సఖి హైమనః పవనః॥ ఇదమ
ర్థయోజనయా తథ్యనిహ్నవే ఉదాహరణం॥ ... *

చం ॥ సీత్కారమితి ॥ సీత్కారం తదనుకారిముఖధ్వనిం శిక్షయతి - అధరం అధరోష్ఠం వ్రణయతి వ్రణోస్యాస్తీతి వ్రణీ వ్రణినం కరోతీత్యర్థే తత్కరోతీతి ణిచ్ - తథా రోమాంచం తనోతి విస్తారయతీతి వాక్యత్రయం నాగరికాభిప్రాయేణ ప్రియసఖీం ప్రతి కయాప్యుక్తం - తదాకర్ణ్య నాగరికః కిం మిలిత ఇతి శంకితవతీమన్యాం ప్రతి తచ్ఛంకానివృత్తయే న హీత్యాదినా హైమంతికపవనపరత్వవర్ణనేన తాత్త్వికస్య నాగరికస్యాపహ్నవః - సీత్కారశిక్షాదికర్తృత్వస్య నాగరిక ఇవ పవనేపి సత్త్వాత్ - తదాహ - అర్థయోజనయేతి - వివక్షితావివక్షితసాధారణస్యార్థస్యావివక్షితార్థసంబంధిత్వవర్ణనయేత్యర్థః - ఇదమిత్యుదాహరణమితి చ జాత్యభిప్రాయేణైకవచనం - హేమంతశబ్దాత్తత్ర భవ ఇత్యర్థే సర్వత్రాణ్చ తలోపశ్చేత్యణి తలోపే చ హైమన ఇతి రూపసిద్ధిః - ప్రజల్పన్నిత్యుదాహరణే ఏకస్య వాక్యస్యాన్యథా యోజనమిహ త్వనేకేషామితి భేదః ... ... *

ఉ. శబ్దయోజనయా యథా ॥ పద్మైత్వన్నయనే స్మరామి సతతం
భావో భవత్కుంతలే నీలే ముహ్యాతి కిం కరోమి మహితైః క్రీతో
స్మి తే విభ్రమైః। * ఇత్యుత్స్వప్నవచో నిశమ్య సరుషా నిర్భ
ర్త్సితో రాధయా కృష్ణస్తత్పరమేవ తద్వ్యపదిశన్ † క్రీడా
విటః పాతు వః ॥ సర్వమిదం విషయాంతరయోజనే ఉదాహ
రణం॥ ... ... *

చం ॥ శబ్దయోజనయేతి - అర్థభేదేపి శబ్దశ్లేషమాత్రేణేత్యర్థః॥ పద్మైరితి క్రీడాయా విటో భోక్తా కృష్ణో వో యుష్మాన్ పాతు రక్షత్వితి సంబంధః - కీదృశ ఇతి ఉత్స్వప్నవచః స్వప్నే ఉద్గతముత్స్వప్నం వచనముద్గాతృకృష్ణస్య అనుభాష్య అనూద్య రాధయా నిర్భర్త్సితస్సన్ తద్వచనం తత్పరమేవ రాధాపరమేవ వ్యపదిశన్ కథయన్ ఇతి - హే పద్మైరమే త్వన్నయనే సతతం స్మరామి నీలే భవత్యాః కుంతలే కేశపాశే మమ భావోంతః కరణవృత్తిరూపః

పా * ఇత్థం స్వప్నవచో నిశమ్య. † లీలావిటః పాతు నః.

ముహ్యతి మోహం ప్రాప్నోతి-నను చిత్తాసంగో నివర్త్యతాం తత్రాహ-
కింకరోమి అకించిత్కరోఽస్మి యతస్తైస్తవ సుహృద్భిః పూజ్యైర్విభ్రమైర్విలా
సైః క్రీతోఽస్మి మూల్యేన గృహీతోఽస్మి॥ కింకరోఽస్మీతి క్వచిత్పాఠో యుక్తతరః
తత్ర చాస్మీత్యహమర్థకమవ్యయం- అహం కింకరో దాసః- క్రీతోఽస్మీత్యర్థః
రాధాపరత్వేతు హే రాధే ఇత్యర్థాత్ సంబోధనం- పద్మరూపేత్యన్వయ
నే స్మరామీతి విశేషః- శేషం పూర్వవత్ - అత్ర రమాసంబోధ్యకస్తన్న
యనస్మరణరూపో నవాక్యార్థోఽపి తుల్యత్వసంబోధ్యకః- పద్మరూపత్వాన్వయ
నస్మరణరూప ఇత్యపహ్నవస్తత్పరమేవ తద్వ్యపదిశన్నిత్యానేన ప్రకాశ్యతే
న చాత్రార్థస్య రమారాధాసాధారణత్వమపి తు పద్మేతి లింగవచనశ్లిష్టశ
బ్దయోజనైవేతి॥ విషయాంతరేతి వివక్షితవిషయభిన్నేత్యర్థః. *

కు. విషస్త్వుక్త్యవస్థాభేదేన యోజనే యథా॥ వదంతీ జారవృత్తాం
తం పత్యౌ ధూర్తా సఖీధియా। పతిం బుధ్వా సఖి తతః ప్రబుద్ధా
స్మీత్యపూరయత్॥ ... ... *

చం॥ అవస్థా జాగ్రత్స్వప్నాదిరూపా॥ వదంతీతి॥ పత్యౌ భర్తరి సఖీని
యా సఖీభ్రమేణ జారవృత్తాంతం స్వకాముకవార్తాం వదంతీ ధూర్తా కాచి
త్పతిం బుధ్వా సఖి త్యాదివాక్యశేషమపూరయత్ పూరితవతీ - సఖీతి పు
నః సంబోధనమత్ర తాదర్థ్యతా సూచనాయ-తతః ఉక్తవృత్తాంతానంతరం
ప్రబుద్ధా జాగరణవతీ అత్ర నాసౌ జాగ్రదవస్థా వృత్తాంతః కింతు స్వాప్నిక ఇ
త్యవస్థాభేదయోజనయాపహ్నవః సఖి త్యాదివాక్యశేషేణ ప్రకాశ్యతే॥

కైతవాపహ్నుతిః

కు. కైతవాపహ్నుతిర్వ్యక్తౌ వ్యాజాద్యైర్నిహ్నుతేః పదైః। ని
ర్యాంతి స్మరనారాచాః కాంతాదృక్పాతకైతవాత్॥ అత్రాస
త్యత్వాభిధాయినా కైతవపదేన నేమే కాంతాకటాక్షాః కింతు
స్మరనారాచా ఇత్యపహ్నవః ప్రతీయతే॥ ... *

చం॥ కైతవాపహ్నుతిరితి లక్ష్యనిర్దేశః-వ్యాజాద్యైః పదైర్నిహ్నుతేః
వ్యక్తౌ సత్యాం కైతవాపహ్నుతిరితి వ్యవహర్తవ్యమిత్యర్థః కైతవేనాప
హ్నుతిరితి వ్యుత్పత్తేః వ్యాజాద్యైరిత్యనేన మిషకపటఛలచ్ఛద్మకైతవాద
యో గృహ్యంతే- ఏవం చ కైతవాదిపదవ్యంగ్యాపహ్నుతిత్వం లక్షణం

బోధ్యం నారాచా బాణాః ప్రక్త్వాతాః కటాక్షాః అపహ్నవః నిషేధః ప్రతీయ
తఇతి- అపహ్నవస్య స్వవిషయబాధానియతత్వాదితి భావః. ... *

యథావా ॥ రిక్తేషువారి కథయావిపినోదరేషు మధ్యా
హ్నజృంభితమహాతపతాపతప్తాః। స్కంధాంతరోత్థితద
వాగ్నిశిఖాఛలేనజిహ్వాం ప్రసార్యతరవోజలమర్థయంతే.

చం ॥ రిక్తేష్వితి॥ గ్రీష్మవర్ణనం-తరవో వృక్షాఃవారిణోజలస్యకథయా
వార్తయాపిరిక్తేషుశూన్యేషు- విపినస్యారణ్యస్యోదరేషు మధ్యప్రదేశే
షు- జలంఅర్థయంతెప్రార్థయంతే-కీదృశాఃమధ్యాహ్నేజృంభితఃప్రవృ
ద్ధోయోమహానాతపఉష్ణంతస్యతాపస్తపనం తేనతప్తాఃసంతప్తాః -కింకృ
త్వా-స్కంధాంతరాత్ ప్రకాండాభ్యంతరాదుత్థితోయో దవాగ్నిర్దా
వానలస్తస్యయాఃశిఖాజ్వాలాతస్యాఃఛలేనజిహ్వాంప్రసార్యేతి - అస్త్రీ
ప్రకాండస్స్కంధస్స్యాన్మూలాచ్ఛాఖావధేస్తరోరిత్యమరః । అత్ర నే
యందవాగ్నిశిఖాఅపితుజిహ్వేతిఛలపదాత్ప్రతీయతే- అత్రచానభిహిత
వాచ్యతాదోషనిరాసాయకథయాపివనోదరేష్వితిపఠనీయం ॥ ఇత్యలం
కారచంద్రికాయామపహ్నుతిప్రకరణం॥ ... ... *

ఉత్ప్రేక్షాలంకారః - ౧౭.

శ్లో॥ సంభావనాస్యాదుత్ప్రేక్షావస్తుహేతుఫలాత్మనా । ఉక్తాను
క్తాస్పదాద్యాత్రసిద్ధాసిద్ధాస్పదేపరే॥ధూమస్తోమంతమశ్శం
కేకోకీవిరహశుష్మణాం। లింపతీవతమోంగానివర్షతీవాంజనం
నభః॥రక్తౌతవాంఘ్రీమృదులౌభువివిక్షేపణాద్ధ్రువం । త్వ
న్ముఖాభేచ్ఛయానూనంపద్మైర్వైరాయతేశశీ॥ మధ్యఃకిం
కుచయోర్ధృత్యైబద్ధఃకనకదామభిః।ప్రియోబ్జంత్వత్పదై
క్యంప్రాప్తుంతోయేతపస్యతి॥ ... *

చం ॥ ఉత్ప్రేక్షాంలక్షయతి- సంభావనేతి॥ అత్రోత్ప్రేక్షేత్యనంతరం
సాచత్రివిధేత్యధ్యాహార్యం- తథాచసంభావనాఉత్ప్రేక్షాపదవాచ్యా
స్యాత్సాచవస్తుహేతుఫలరూపేణత్రివిధేత్యర్థః - వస్తుహేతుఫలానాంచ
సంభావనాధర్మిత్వంస్వవిధేయకత్వసంబంధేన - తేనవస్తుహేతుఫలవి
ధేయకత్వేనేతిపర్యవసితార్థః వస్తుత్వంచహేతుత్వేన ఫలత్వేనవాభిన్న

క్షితం యత్తద్భిన్నత్వం- నాతో వస్తుత్వస్య కేవలాన్వయితయా విభాగసంగతిః॥ ఉక్తేత్యాది॥ అత్ర ఆసాముత్ప్రేక్షాణాం మధ్యే ఆద్యా వస్తూత్ప్రేక్షా- ఉక్తం చానుక్తం చోక్తానుక్తే ఆస్పదే యస్యా ఇతి విగ్రహః- ఆస్పదం చోత్ప్రేక్షాయా ధర్మిరూపో విషయః - సిద్ధాసిద్ధేత్యత్ర విగ్రహః పూర్వవత్॥ ధూమేతి ॥ తమః కోకీవిరహశుష్మణాం ధూమస్తోమం శంకే ఇత్యన్వయః- కోకస్య చక్రవాకస్య స్త్రీ కోకీ తస్యా విరహరూపాణాం శుష్మణాం అగ్నీనాం సంబంధినం ధూమసమూహమిత్యర్థః॥ లింపతీవేతి ॥ అత్ర తమ ఇతి నభ ఇతి చ కర్తృపదం॥ రక్తావిత్యాది అయి తాం ప్రతి నాయకస్యోక్తిః॥ తవ మృదులౌ సుకుమారౌ అంఘ్రీ చరణౌ ధ్రువం భువి విక్షేపణాద్ధేతోః రక్తవర్ణావితి॥ త్వన్ముఖేతి॥ పద్మగతాయాస్త్వన్ముఖకాంతేరిచ్ఛయా హేతునేత్యర్థః - వైరాయత ఇతి వైరం కరోతీత్యర్థే శబ్దవైరకలహాభ్రకణ్వమేఘేభ్యః కరణ ఇతి క్యఙ్॥ మధ్య ఇతి ॥ మధ్యభాగః కుచయోర్ధృత్యై ధరణార్థం కనకస్య దామభిః రజ్జుభిరితి నిగీర్యాధ్యవసానరూపాతిశయోక్త్యా బలిభిః బద్ధః కిమిత్యర్థః॥ ప్రాయ ఇతి॥ అబ్జం కర్తృ- ప్రాయః బహుధా త్వచ్చరణేన సహైక్యం ప్రాప్తుం తోయే జలే తపస్యతి తపశ్చరతీత్యర్థః- కర్మణో రోమంథతపోభ్యాం వర్తిచరోరితి క్యఙ్ -తపసః పరస్మైపదం చేతి పరస్మైపదం ॥

కు, అన్యధర్మసంబంధనిమిత్తేన అన్యస్యాన్యతాదాత్మ్య సంభావనముత్ప్రేక్షా- సా చ వస్తుహేతుఫలాత్మతాగోచరత్వేన త్రివిధా - అత్ర వస్తునః కస్యచిద్వస్త్వంతరతాదాత్మ్యసంభావనా ప్రథమా స్వరూపోత్ప్రేక్షేత్యుచ్యతే- అహేతో హేతుభావేనాఫలస్య ఫలత్వేనోత్ప్రేక్షా హేతూత్ప్రేక్షా ఫలోత్ప్రేక్షేత్యుచ్యతే - అత్ర ఆద్యా స్వరూపోత్ప్రేక్షా ఉక్తవిషయానుక్తవిషయా చేతి ద్వివిధా- పరే హేతుఫలోత్ప్రేక్షే సిద్ధవిషయాసిద్ధవిషయా చేతి ప్రత్యేకం ద్వివిధే- ఏవం షణ్ణాముత్ప్రేక్షాణాం ధూమస్తోమమిత్యాదీని క్రమేణోదాహరణాని- రజనీముఖే సర్వత్ర విసృత్వరస్య తమసో నైల్యదృష్టిప్రతిరోధకత్వాదిధర్మసంబంధేన గమ్యమానేన నిమిత్తేన సద్యః ప్రియవిఘటితసర్వదేశస్థితకోకాంగనాహృదుపగతప్రజ్వలిష్యద్విరహానల

ధూమస్తోమతాదాత్మ్యసంభావనాస్వరూపోత్ప్రేక్షా - తమ
సో విషయస్యోపాదానాదనుక్తవిషయా - తమోవ్యాపనస్యన
భః ప్రభృతి భూపర్యంతసకలవస్తుసాంద్రమలినీకరణేన నిమిత్తే
న తమఃకర్తృకలేపనతాదాత్మ్యోత్ప్రేక్షా నభః కర్తృకాం
జన వర్షణతాదాత్మ్యోత్ప్రేక్షా చానుక్తవిషయా స్వరూపో
త్ప్రేక్షా - ఉభయత్రాపి విషయభూత తమోవ్యాపనస్య
అనుపాదానాత్ - సన్నత్ర తమసో వ్యాపనేన నిమిత్తేన త
మసకర్తృతాదాత్మ్యోత్ప్రేక్షా - నభసో భూపర్యంతం గాఢమలి
మవ్యాప్తత్వేన నిమిత్తేనాం జనవర్షణకర్తృతాదాత్మ్యోత్ప్రే
క్షా చేతి ఉత్ప్రేక్షాద్వయముక్త విషయమేవాస్తు - మైవం
లింపతివర్షతీత్యాఖ్యాతయోః కర్తృవాచకత్వేపి భావప్రధా
నమాఖ్యాతమితిస్మృతేర్ధాత్వర్థక్రియాయా ఏవ ప్రాధాన్యేన
తమసి సర్జనత్వే నాన్వితస్య కర్తురుత్ప్రేక్షణీయతయా అన్య
త్రాన్వయాసంభవాత్ - అతఏవాఖ్యాతార్థస్య కర్తుః క్రియో
పసర్జనత్వేనాన్యత్రాన్వయాసంభవాదేవాస్యోపమాయాము
సమానతయాన్వయో పి దండినా నిరాకృతః - కర్త్రా క్రియద్వ్యాప
వానం స్యాన్యగ్భూతోపి సా క్రియాపదే। స్వక్రియాసాధనవ్యగ్రో
నాలమన్యద్వ్యపేక్షితుమితి - కేచిత్తు - తమోనభసోర్విషయ
యోస్తత్కర్తృక లేపనవర్షణ స్వరూపధర్మోత్ప్రేక్షేత్యా
హుః - తన్మతే స్వరూపోత్ప్రేక్షాయాం ధర్మ్యుత్ప్రేక్షా ధర్మో
త్ప్రేక్షా చేత్యేవం ద్వైవిధ్యం ద్రష్టవ్యం - చరణయోః స్వతస్సి
ద్ధేరక్తిమ్నివస్తుతో వికిరణం న హేతురితి అహేతోస్తస్య హే
తుత్వేన సంభావనా హేతూత్ప్రేక్షా వికిరణస్య విషయస్య స
త్వాత్సిద్ధవిషయా - చంద్రపక్ష్మవిరోధేనాస్యా భావికేనాయికావ
దనకాంతిప్రేప్సా న హేతురితి తత్ర తద్ధేతుత్వసంభావనా హే
తూత్ప్రేక్షా వస్తుతస్తదిచ్ఛాయా అభావాదసిద్ధవిషయా - మ
ధ్యః స్వయమేవ కుచౌ ఫలత్వనాకసకదాకుచండత్వేనాధ్యవసి
తా యావళీ త్రివళీ తా యా బలాదితి నాగ్స్ర కస్తృకతుచత్వ

తేస్తత్ఫలత్వేనోత్ప్రేక్షాసిద్ధవిషయాఫలోత్ప్రేక్షా- జలజస్యజ
లావస్థితేరుదవాసతపస్త్వేనాధ్యవసితాయాః కామినీవరణ
సాయుజ్యప్రాప్తిర్నఫలమితి తస్యా గగనకుసుమాయమానా
యాస్తపఃఫలత్వేనోత్ప్రేక్షణాత్ అసిద్ధవిషయాఫలోత్ప్రేక్షా-
అనేనైవక్రమేణోదాహరణాంతరాణి॥ ... *

చం ॥ లక్షణంపరిష్కరుతే అన్యథేత్యాది ॥ అన్యస్యవిషయిణో యోధ
ర్మస్తత్సంబంధరూపేణనిమిత్తేనఅన్యస్య॰అన్యవిషయకంఅన్యస్యవిషయి
ణః తాదాత్మ్యేనసంభావనమిత్యర్థః అన్యస్యేతి షష్ఠ్యర్థోవిషయితాధర్మి
తారూపా- విషయిణఇతిషష్ఠ్యర్థస్తువిశేషణతారూపావిషయతా - అన్య
త్వేనోత్కీర్తనంచసంభావనాయాఆహార్యతాసూచనాయ-తథాచవిష
యినిష్ఠధర్మసంబంధప్రయుక్తంవిషయధర్మికంతాదాత్మ్యసంసర్గేణ
విషయివిధేయకమాహార్యసంభావనముత్ప్రేక్షేతిపర్యవసితం - తన్నిష్ఠధ
ర్మసంబంధప్రయుక్తమాహార్యతత్సంభావనమితితునిష్కర్షః ఇతరాంశ
స్యావ్యావర్తకతయాస్వరూపకథనమాత్రపరత్వాత్ - ముఖంచంద్రంమ
న్యఇత్యుత్ప్రేక్షాయాం చంద్రనిష్ఠాహ్లాదకత్వాది ధర్మసంబంధప్రయు
క్తంముఖచంద్రసంభావనమాహార్యమస్తీతిలక్షణసమన్వయః - బాధా
ద్యభావదశాయాంతు జాయమానాముఖాదౌచంద్రాదిసంభావనానో
త్ప్రేక్షేతితద్వారణాయాహార్యేతి- ఏతేన-విరక్తసంధ్యాపరుషంపురస్తా
ద్యథారజఃపార్థివముజ్జిహీతే । శంకేహనూమత్కథితప్రవృత్తిఃప్రత్యు
ద్గతోమాంభరతస్ససైన్యఇత్యత్రరజోభరోద్గమనరూపససైన్యప్రత్యుద్గం
తృధర్మ సంబంధప్రయుక్తాయాంభరతేతత్సంభావనాయామపి నాతి
వ్యాప్తిః - తస్యాఅనాహార్యత్వాత్ ॥ సంభావనస్యాదిత్థంస్యాదిత్యూ
హోఽన్యస్యసిద్ధయఇతివక్ష్యమాణసంభావనాలంకారవిషయే,యదిశేషో
భవేద్వక్తాకథితాఃస్యుర్గుణాస్తవే త్యాదావతివ్యాప్తి వారణాయప్ర
యుక్తాంతం॥సర్వాతిశాయిసౌందర్యంశంకేసత్యవతోముఖం । యేనసా
మృగశాబాక్షీసావిత్రీతరలీకృతేత్యాదావతిప్రసంగవారణాయతన్నిష్ఠే
తిసంభావ్యమానవృత్తిత్వంధర్మవిశేషణం-తత్రసావిత్రీతరలీకారకత్వ
రూపోధర్మోముఖవృత్తిర్నతుసంభావ్యమానసవృత్తిరితి నాతిప్రసంగఇతి

దిక్ ॥ వస్తుహేతుఫలాత్మతా వస్తుహేతుఫలతాదాత్మ్యం ॥ ననుసంబం
ధాంతరేణోత్ప్రేక్షాయా అసంగ్రహ ఇతి చేన్న - సర్వత్రాభేదేనైవో
త్ప్రేక్షణమితి ప్రాచీనమతానుసారేణోక్తమభిధానాత్ - ఏతత్సూచనా
యైవలక్షణేత్ర చ తాదాత్మ్యసంపాదానమితి॥ నన్వలంకారసర్వస్వకారా
దిభిః స్వరూపోత్ప్రేక్షేతి వ్యవహృతాయాస్తురీయాయా అపి సత్త్వాత్ త్రి
విధేత్యయుక్తమిత్యాశంక్యాహ అత్రేతి - ఆసాం మధ్యే యా ప్రథమా వ
స్తూత్ప్రేక్షా సైవ స్వరూపోత్ప్రేక్షేత్యుచ్యత ఇత్యర్థః॥ విసృత్వరస్యేతి ప్ర
సరణశీలస్యేత్యర్థః - తమస ఇతి సంభావనేత్యనేనాన్వేతి - షష్ఠ్యర్థో విష
యతా తమోవిషయేత్యర్థః - ప్రతిరోధకత్వాదిత్యాదిపదాత్ ప్రసరణశీ
లత్వస్య సంగ్రహః - ప్రియైః పతిభిర్విఘటితా వియుక్తాః - వ్యాపనస్యేతి ష
ష్ఠ్యంతస్య పూర్వవదుత్ప్రేక్షాపదేనాన్వయః - ఏవమగ్రేతనస్య తమస ఇ
త్యస్యాపి - అనుపాదానాదతివిషయివాచకాభ్యాం లింపతివర్షతిభ్యామన్యో
నానుపాదానాదిత్యర్థః - యథాశ్రుతాభ్యామేవ సాధ్యవసానలక్ష
ణయోపాదానాసంగతేః - ఉక్తవిషయ ఏవేతి సకృదుచ్చారితాభ్యాం
లింపతివర్షతిభ్యాం శక్త్యా లేపనవర్షణయోః సాధ్యవసానలక్షణయా చ నా
ధారణధర్మపురస్కారేణ వ్యాపనస్యోపస్థాపనస్య యుగపద్వృత్తిద్వయ
విరోధేనాసంభవాదిత్యాశయః - స్మృతేః నిరుక్తస్మృతేః - ఉత్ప్రేక్షణీయ
తయా ఉత్ప్రేక్షావిషయతయా - అన్యత్ర ఉత్ప్రేక్షాయాం - అన్వయసంభ
వాదితి నిరాకాంక్షత్వాదితి భావః - అత ఏవ ఆఖ్యాతార్థస్య కర్తుః క్రియోప
సర్జనత్వేనాన్యత్రాన్వయాసంభవాదేవ - క్వచిదత్ర ఏవేత్యుత్తరం అయ
మేవ వ్యాఖ్యానగ్రంథః ప్రమాదలిఖితో దృశ్యతే - న్యగ్భూత ఇతి గుణభూత ఇ
త్యర్థః - స్వక్రియేతి క్రియాం ప్రతి సాధనత్వేనాన్విత ఇత్యర్థః - వ్యపేక్షి
తుం ఆకాంక్షితుం - నాలమసమర్థః - తథా చ నిరాకాంక్షత్వాదుపమానత్వే
నాన్వయో న సంభవతీతి భావః - ఏతేన తమసి లేపనకర్తృత్వముత్ప్రేక్ష్యమి
త్యలంకారసర్వస్వకారమతమపాస్తం - తస్యాపి కర్తృవిశేషణత్వాత్ -
వివక్షితవివేకేన లేపనస్యైవోత్ప్రేక్ష్యత్వాచ్చ - ఏవం చ ప్రధానభూతలే
పనక్రియాగోచరాభావనైవ నిగీర్ణవ్యాపనవిషయేతి సిద్ధం - న చ యుగపద్వృ
త్తిద్వయవిరోధః [illegible] - [illegible]

ద్భావనం-తద్భిన్నంతుతమోనభసోఃకర్తృత్వేనవిషయత్వేనచ వారద్వ
యమన్వయక్లేశః- తథాధర్మ్యుత్ప్రేక్షాసాధర్మ్యప్రయుక్తాధర్మ్యుత్ప్రేక్షా
తుతత్సహచరితధర్మసంబంధప్రయుక్తేతిలక్షణానానుగమః- నచతన్నిష్ఠ
తత్సమానాధికరణాన్యతరత్వేనధర్మనివేశాన్నాననుగమఇతివాచ్యం-స
ర్వత్రసాదృశ్యనిమిత్తాయాఏవోత్ప్రేక్షాయాః సంభవేనాన్యతరత్వాది
నివేశప్రయుక్తగౌరవస్యానుపాదేయత్వాదితి- హేతుత్వేనేతి - హేతు
రూపతయేత్యర్థః- హేతుత్వసంభావనా హేతురూపతాసంభావనా ఫల
త్వేనఫలరూపతయా- ఏవమగ్రేపిబోధ్యం-అధోవాహ్యాతాసూత్ప్రేక్షా
సుబోధప్రకారఃప్రదర్శ్యతే- తత్రధూమస్తోమమిత్యాదౌకోకాంగనావి
రహానలసంబంధిధూమస్తోమాభిన్నతమోవిషయాసంభావనేతిబోధః -
నామార్థయోరభేదాన్వయాత్ -ఏవంముఖంచంద్రఃమన్యఇత్యాదావపి
నూనంముఖంచంద్ర ఇత్యాదౌతుచంద్రప్రకారక సంభావనావిషయో
ముఖమితిబోధః - ముఖవిషయా చంద్రప్రకారికాచసంభావనాతాదా
త్మ్యసంసర్గికైవ-తథానుభవాత్ చమత్కారప్రయోజకస్యసంసర్గాం
తరస్యాభావాచ్చ - నచైవంచంద్రత్వప్రకారికా-తస్యచంద్రోపసర్జన
త్వాత్ ఏవంధ్రువేవాదిశబ్దసమభివ్యాహారేపిబోధ్యం - లింపతీవేత్యను
క్తవిషయోత్ప్రేక్షోదాహరణేతు లింపతినాసాధ్యవసానలక్షణయాలేప
నవ్యాపనోభయసాధారణేనసాంద్రమలినీకారకత్వాదినా రూపేణోప
స్థాపితేతమోవ్యాపనేలేపనసంభావనాన్వయాత్ సాంద్రమలినీకారకంత
మఃకర్తృకాంగకర్మకలేపనప్రకారకసంభావనావిషయఇతిబోధః -
వ్యంజనయోపస్థితేవ్యాపనేతాదృశసంభావనాన్వయఇతిప్రదీపకృతః- ఏ
వంవర్షతీత్యాదావపిబోధ్యం-విక్షేపణాత్ ధ్రువమిత్యాదిహేతూత్ప్రే
క్షోదాహరణేహేతుఃపంచమ్యర్థః - తత్రచాభేదేనప్రకృత్యర్థాన్వయః-
హేతోశ్చ స్వప్రయోజ్యాశ్రయత్వసంబంధేనరక్తత్వవిశిష్టతస్యప్ర
కారతాసంబంధేనసంభావనాయాంతస్యాశ్చ విషయతయాచరణయో
రన్వయః-తథాచభూవ్యధికరణకవిక్షేపణాభిన్నహేతుకరక్తప్రకారక
సంభావనావిషయావంఘ్రీ ఇతిబోధః-నచతాదాత్మ్యసంబంధేనహేతువి
ధేయకత్వాభావాన్నేయంహేతూత్ప్రేక్షాస్యాదితితు తాదాత్మ్యేన

తథావిధరక్తస్వరూపోత్ప్రేక్షైవేతివాచ్యం-వివక్షిత వివేకేనవిశేషణే హేత్వభేదస్యోత్ప్రేక్షణీయతయా విశేషణం ప్రతి విశేష్యభూతస్యాపి హేతోర్విధేయత్వోపగమాత్- ముఖచంద్ర ఇత్యాదిరూపక ఇవానుయోగిత్వముఖస్యాభేదస్య విశేషణసంసర్గత్వాభ్యుపగమేనచ విశేషణే హేత్వభేదబాధసంభవాత్ -హేతువిశిష్టస్వరూపోత్ప్రేక్షాయాముఖతః ప్రతీతావపివివక్షావశేన హేతూత్ప్రేక్షాత్వేనైవ వ్యపదేశః- యథాదధ్నా జుహోతీత్యత్ర ముఖతో దధివిశిష్టహోమస్య ప్రతీతావపివివక్షితవివేకేన హోమమెదధివిధిత్వవ్యపదేశ ఇతిబోధ్యం - సచస్వప్రయోజ్యత్వసంబంధేనస్వప్రయోజ్యాశ్రయత్వసంబంధేనవా హేతురూపధర్మోత్ప్రేక్షైవరక్తాదౌస్వాశ్రయతాం కింకృతమీదృశకల్పనాక్లేశేనేతి వాచ్యం-ధర్మోత్ప్రేక్షాంగీకారేదూషణస్య ప్రాగేవావేదితత్వాత్ -అతఏవ-హాస్యాల్లగ్నానున్యైలవిత తనుతేపాదయోః పద్మలక్ష్మీరితి హేతూత్ప్రేక్షాముదాహృతవతః ప్రకాశకృతోపిత ప్రహర్ష హేతుక లగనతాదాత్మ్యసంభావనమేవాస్వాభావికెలగనేభిమతం - అస్మదుక్తరీత్యాతులక్ష్మీరూపేవిషయేయథోక్తహర్ష హేతుకలగనతాదాత్మ్యసంభావనముచితం-లగనస్య ధర్మ్యుపసర్జనత్వేనసంభావనాయామన్వయాయోగాదితి ధ్యేయం - ఏవంత్వన్ముఖాభేచ్ఛయేత్యసిద్ధవిషయ హేతూత్ప్రేక్షాయామపిబోధ్యం-విషయసిద్ధత్వాసిద్ధత్వాభ్యాంబోధావిశేషాభావాత్ - మధ్యఃకిమిత్యాదిఫలోత్ప్రేక్షాస్థలేఫలంచతుర్థ్యర్థః తత్రచాభేదేనప్రకృత్యర్థాన్వయఃపూర్వవత్ ఫలస్యచప్రయోజకత్వసంసర్గేణ బద్ధత్వేతద్వారకేణతేనైవబద్ధేవాన్వయస్తత్తాదాత్మ్యసంసర్గకసంభావనాయామధ్యేవిషయతయాఽవంచకుచధారణాభిన్నఫలకకసకదామకరణకబద్ధత్వాశ్రయసంభావనావిషయోమధ్యఇతిబోధః-ఏవంప్రాయోజ్జమిత్యాదావపిఫలంతుమునోర్థ ఇతిపూర్వవదేవబోధః-ఫలోత్ప్రేక్షాత్వంచోపదర్శితరీత్యోపపాదనీయమితిబహువక్తవ్యేపివిస్తరభయాదుపరమ్యతే. . . . *

ఉ. బాలేందువక్రాణ్య వికాసభావాద్బభుః పలాశాన్యతిలోహి
తాని । సద్యోవసంతేనసమాగతానాంనఖక్షతానీవవనస్థలీ
నాం॥ అత్రపలాశకుసుమానాంవక్రత్వలోహితత్వసంబంధే

ననిమిత్తేనసస్యాఃకృతనఖక్షతతాదాత్మ్యసంభావనా ఉక్తవిష
యాస్వరూపోత్ప్రేక్షా। పూర్వోదాహరణేనిమిత్తభూతధర్మ
సంబంధోగమ్యః ఇహతూపాత్త ఇతిభేదః- నన్వివశబ్దస్యసా
దృశ్యపరత్వేనప్రసిద్ధతరత్వాదుపమైవాస్తు-లింపతీవేత్యుదా
హరణేలేపనకర్తురుపమానత్వాత్తమస్యక్రియోపసర్జనత్వవ
దిహ నఖక్షతానామప్యుపసర్జనత్వస్యోపమాబాధకస్యాభా
వాత్ -ఇతిచేదుచ్యతే- ఉపమాయాయత్రకుత్రచిత్స్థితైరపి
నఖక్షతైఃసహావస్తుంశక్యతయావసంతనాయకసమాగతవన
స్థలీసంబంధిత్వ విశేషణానపేక్షత్వాది హతదుపాదానంప
లాశముకుళానాంనఖక్షతతాదాత్మ్యసంభావనాయామివశబ్ద
మవస్థాపయతితథాత్వఏవతద్విశేషణసాఫల్యాత్ ॥ అస్తిచ
సంభావనాయామపిఇవశబ్దః దూరేతిష్ఠదేవదత్త ఇవాభాతీతి
చం॥ బాలేందువక్రాణీతి॥నవిక్యతేవికాసోయేషాంతాన్యవికాసానితేషాం
భావాత్ వికాసరహితత్వాద్ధేతోః- బాలేందువత్ ద్వితీయాచంద్రవత్ వ
క్రాణితథాతిశయేనలోహితానిఅరక్తానిపలాశానిపలాశముకుళాని-వసం
తేననాయకేనసమాగమంప్రాప్తానాంవనస్థలీనాం అంగనానాంసద్యస్త
త్కాలసంభూతానినఖక్షతానీవబభుఃశుశుభిరఇత్యన్వయః ॥ పూర్వేతి
ధూమస్తోమమిత్యత్రేత్యర్థః॥నను లోకేసంభావనాయామివశబ్దోనదృష్ట
ఇత్యతఆహ అస్తిచేతి॥ ... ... *

౫౯. పినష్టీవతరంగాగ్రైస్సముద్రః ఫేనచందనం।తదాదాయకరై
రిందుర్లింపతీవదిగంగనాః॥అత్రతరంగాగ్రైః ఫేనచందనస్య
ప్రేరణంపేషణతయోత్ప్రేక్ష్యతే- సముద్రాదుత్థితస్యచం
ద్రస్యప్రథమంసముద్రపూరేప్రసృతానాంకరాణాందిక్షు
వ్యాపనంచ- సముద్రోపాంతఫేనచందనకృతలేపనత్వేనో
త్ప్రేక్ష్యతే-ఉభయత్రక్రమేణసముద్రపూరప్రాంతగతఫే
నచందనపుంజీభవనం దిశాంధవళీకరణం చనిమిత్తమితిఫేన
చందనప్రేరణకిరణవ్యాపనయోర్విషయయో రనుపాదానా
దనుక్తవిషయేస్వరూపోత్ప్రేక్షే ॥ యేషాంతూపాత్తయోఃస

ముద్రవంద్రమోరేవ తత్కర్తృకపేషణ లేపనరూపధర్మో
త్ప్రేక్షేతిమతం - తేషాంమతేపూర్వోదాహరణేధర్మిణిధ
ర్మస్యతరతాదాత్మ్యోత్ప్రేక్షా - ఇహతుధర్మిణిధర్మసంస
ర్గోత్ప్రేక్షేతిభేదోవగంతవ్యః॥ ... ... *

చం ॥ పినష్టీవేతి॥ సముద్రస్తరంగాణామగ్రభాగైః ఫేనరూపంచందనం పినష్టీవ ఇందుస్తఫేనచందనమాదాయకరైః కిరణైఃదిగ్రూపాఅంగనాః లింపతీవఅనులింపతీవేత్యర్థః - సముద్రోపిపాంతేతిసముద్రస్యోపాంతేతటే- యత్ఫేనచందనంతత్కృతంయత్తాసాందిశాంలేపనంతత్ప్రేక్షేత్యర్థః ఉభయత్ర ఉభయోరుత్ప్రేక్షయోః ॥ యెషాం అలంకారసర్వస్వకారాదీనాం॥ ... ... *

శ్లో. రాత్రౌరవెర్దివాచేందోరభావాదివసప్రభుః। భూమావాప్రతా
పయశసీసృష్టవాన్సతతోదితే ॥ రాత్రౌరవేర్దివాచంద్రస్య
నాభావస్సన్నపిప్రతాపయశసోఃసర్గేసహేతురితి-తస్యతద్ధే
తుత్వసంభావనాసిద్ధవిషయాహేతూత్ప్రేక్షా॥ ... *

చం ॥ రాత్రావితి॥ సప్రక్రాంతః ప్రభుర్భూపతిర్భూమావారాత్రౌరవెరభావాద్దితోరివదివాచెందోరభావాద్దితోరివసతతంనిరంతరముదితే ప్రతాపయశసీసృష్టవాన్నిర్మితవానిత్యర్థః - రక్తావిత్యుదాహరణేభావరూపోహేతురిహత్వభావరూపఇతిభేదః ... ... *

శ్లో. వివస్వతానాయిషతేవమిత్రాః స్వగోసహస్రేణసమంజనా
నాం। గావోపినేత్రాపరనామధేయాస్తేనేదమాంధ్యంఖలు
నాంధకారైః॥అత్రవివస్వతాకృతంస్వకిరణైస్సహజనలోచ
నానాంనయనముసదేవరాత్రావాంధ్యంప్రతిహేతుత్వేనో
త్ప్రేక్ష్యతఇతిఅసిద్ధవిషయాహేతూత్ప్రేక్షా॥ *

చం ॥ వివస్వతేతి॥ వివస్వతాసూర్యేణస్వస్యగోసహస్రేణకిరణసహస్రేణసమంమిత్రాఃమిశ్రితాఃజనానాంనేత్రాపరనామధేయాంగావోపి అనాయిషతేవనీతాఇవ- యథాగోపాలేనపరకీయాభిర్గోభిర్మిశ్రాఃస్వీయాగావోనీయంతే తథాగోపదవాచ్యత్వ సాజాత్యేనమిశ్రితావివస్వతాపినీతాఇవేత్యర్థః - ఖలుసంభావనాయాం తేన నయనేనహేతునాఇద

మాంధ్యం న త్వంధకారైరిత్యన్వయః-గౌస్స్వర్గే చ బలీవర్దే రశ్మౌ చ కులిశే పు
మాన్। (స్త్రీ) సౌరభేయీదృగ్బాణదిగ్వాగ్భూష్వప్సు భూమ్ని చేతి మేదినీ ।
అత్ర చానాయిషతేషేతి విషయోత్ప్రేక్షణపూర్వకం తస్య హేతుత్వేనో
త్ప్రేక్షణమితి పూర్వస్మాద్భేదః - ఏవం పూర్వత్ర ఇచ్ఛయేతి గుణరూపో
హేతురిహ తు క్రియారూప ఇత్యపి ద్రష్టవ్యం అత్ర చోత్ప్రేక్షాద్వయస
త్త్వేపి హేతూత్ప్రేక్షాయాః ప్రాధాన్యాత్తత్త్వేనైవ వ్యపదేశో న తు స్వ
రూపోత్ప్రేక్షాత్వేన తస్యాఙ్గత్వాత్ ఏవమన్యత్రాపి బోధ్యం. *

కు. పూరం విధుర్వర్ధయితుం పయోధేః శంకేయమేణాంకమణిం కి
యంతి। పయాంసి దోగ్ధిప్రియవిప్రయోగే సశోకకోకీనయనే కి
యంతి॥ అత్ర చంద్రేణ కృతం సముద్రస్య బృంహణం స దేవ
తథా తేన కృతస్య చంద్రకాంతద్రావణస్య కోకాంగనాబా
ష్పస్రావణస్య చ ఫలత్వేనోత్ప్రేక్ష్యత ఇతి సిద్ధవిషయా ఫలో
త్ప్రేక్షా॥ ... ... *

చం ॥ పూరమితి ॥ అయం విధుశ్చంద్రః పయోధేః పూరం వర్ధయితుం వి
ణాంకమణిం చంద్రకాంతం కియంతి లోకోక్త్యా అపరిమితాని పయాంసి దో
గ్ధీతి శంకే-తథా ప్రియైః పతిభిర్విప్రయోగే వియోగే సతి సశోకానాం కో
కాంగనానాం నయనే కస్మభూతే కియంతి పయాంసి దోగ్ధీతి శంక ఇత్యన్వయః
దుహేర్ద్వికర్మకత్వాదేణాంకమణిమితి ద్వితీయా - ఏవం నయనే ఇత్య
త్రాపి-మధ్యః కిమిత్యత్రైకస్య బద్ధత్వస్య ఫలత్వేన సుచదృతైరుత్ప్రేక్షణమి
హ తు ద్రావణస్రావణయోర్ద్వయోః ఫలత్వేన పూరవర్ధనస్య తదితి భేదః
బృంహణం వర్ధనం తదా వర్ధనకాలే తేన చంద్రేణ. ... *

కు. రథస్థితానాం పరివర్తనాయ పురాతనానామివ వాహనానాం
ఉత్పత్తిభూమౌ తురగోత్తమానాం దిశి ప్రతస్థే రవిరుత్తరస్యాం॥
అత్రోత్తరాయణస్యాశ్వపరివర్తన మసదేవ ఫలత్వేనోత్ప్రే
క్ష్యత ఇతి అసిద్ధవిషయా ఫలోత్ప్రేక్షా - ఏతా ఏవోత్ప్రేక్షాః
మన్యే శంకే ధ్రువం ప్రాయో నూనమిత్యేవమాదిభిః। ఉత్ప్రే
క్షా వ్యజ్యతే శబ్దైరివశబ్దోపి తాదృశ ఇత్యుత్ప్రేక్షావ్యంజకత్వేన
పరిగణితానాం శబ్దానాం ప్రయోగే వాచ్యాః - తేషామప్ర

యోగేఽన్యోత్ప్రేక్షా యథా॥ త్వత్కీర్తిర్భ్రమణశ్రాంతా
వివేశ స్వర్గనిమ్నగామ్॥ ... ... *

చం ॥ రథస్థితానామపి రవిరథస్థితానాం నియుక్తానాం పురాతనానాం వాహనానామశ్వానాం పరివర్తనాయైవ తురగోత్తమానాముత్పత్తిస్థానముత్తరస్యాం దిశి ప్రతస్థ ఇత్యన్వయః ప్రాయోజ్యమిత్యత్రైకస్యసుఖస్యఫలత్వేనోత్ప్రేక్షణమిహతుపరివర్తనక్రియాయా ఇతి భేదః ॥ నన్వలంకారసర్వస్వకారాదిభిరన్యేషామపి జాత్యాదిభేదానాముక్తత్వాత్కుతస్తే న ప్రదర్శితా ఇత్యాశంక్యాహ ఏతావేతి-ఉక్తభేదావేవేత్యర్థః-ఉత్ప్రేక్షా ఇత్యనంతరం చమత్కారవిశేషప్రయోజికా ఇతి శేషః - తథా చ జాత్యాదిభేదానాం చమత్కారవిశేషానాధాయకత్వాదప్రదర్శనమితి భావః-ఇత్యుత్ప్రేక్షేతి- ఇత్యనేనోత్ప్రేక్షాబోధకత్వేనేత్యర్థః॥ త్వత్కీర్తిరితి-అత్రానుపాత్తస్వర్గగమనవిషయా నిమ్నగాప్రవేశతాదాత్మ్యోత్ప్రేక్షావిశేషీభూతభ్రమణశ్రాంతత్వరూపహేతూత్ప్రేక్షా వాచ్యప్రతీయమానేతి బోధ్యం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాముత్ప్రేక్షాప్రకరణం. *

అతిశయోక్త్యలంకారః- ౧౩.

కు. రూపకాతిశయోక్తిస్స్యాన్నిగీర్యాధ్యవసానతః । పశ్యనీలోత్పలద్వంద్వాన్నిస్సరంతిశితాశ్శరాః ॥ విషయస్యస్వశబ్దేనోల్లేఖనం వినాపి విషయివాచకేనైవశబ్దేనగ్రహణం విషయనిగరణం-తత్పూర్వకం విషయస్య విషయిరూపతయాధ్యవసానమాహార్యనిశ్చయః-తస్మిన్ సతిరూపకాతిశయోక్తిః- యథానీలోత్పలశరశబ్దాభ్యాం లోచనయోః కటాక్షాణాంచగ్రహణపూర్వకంతద్రూపతాధ్యవసానం॥ ... ... *

చం ॥ అతిశయోక్తిం లక్షయతి రూపకాతిశయోక్తిరితి॥ గ్రహణం ఉపస్థాపనం - విషయిరూపతయేతి - విషయిణో రూపమస్యతస్యభావస్తత్తాతయేత్యర్థః- రూపం చాభేదతాద్రూప్యాన్యతరత్ - తస్మిన్ సతీతి-సప్తమీసమర్థాత్తసిరిత్యభిప్రాయేణ- ఏవం చానుపాత్తవిషయకమిథ్యాకాహార్యనిశ్చయవిషయీభూతవిషయ్యభేదతాద్రూప్యాన్యతరత్ రూపకాతిశయోక్తిరితిలక్షణంబోధ్యం- అత్రరూపకవారణాయానుపాత్తేతి-అయమే

వచరూపకాదస్యాం విశేషాతిశయ ఇత్యుచ్యతె - భ్రాంతివారణాయాహ
ర్యేతి- ఉత్ప్రేక్షావారణాయనిశ్చయేతి- నీలోత్పలేతి- అత్రనీలోత్పలపదా
త్సార్థ్యవసానలక్షణయాశక్త్యలక్ష్యోభయానుగతకాంతి విశేషాదపుర
స్సార్ఫురేణోపస్థితేకామినీనయనేశక్త్యుపస్థితస్యనీలోత్పలత్వవిశిష్టస్యాభే
దసంసర్గేణాన్వయః- శక్త్యుపస్థితయోఃకృతీష్టసాధనతయోరివశక్తిలక్ష
ణాభ్యాముపస్థితయోరప్యేకపదార్థయోస్తాత్పర్యవశేనాన్వయాంగీకా
రేబాధకాభావాత్ -ఏవంచనీలోత్పలాభిన్నకాంతివిశేషవద్వంద్వాదితి
బోధాదియమభేదాతిశయోక్తిరిత్యుచ్యతే-నచైవంసతిరూపకాదవైలక్ష
ణ్యమితివాచ్యం-రూపకేవిషయిభేదవ్యాప్యస్యవిషయతావచ్ఛేదకస్యభా
నేనవైలక్షణ్యస్యస్ఫుటత్వాత్ -యదాత్వభేదభానేనతాత్పర్యంకింతుభే
దభానేతదాకాంతివిశేషాదిరూపతాద్రూప్యస్యైవబోధాత్తాద్రూప్యాతిశ
యోక్తిర్వక్ష్యతఇతిబోధ్యం॥ ... ... *

కు. యథావా॥ వాపీకాపిస్ఫురతిగగనేతత్పరంసూక్ష్మపద్యాసో
పానాళీమధిగతవతీకాంచనీమైంద్రనీలీ।అగ్రేశైలాసుకృతిసు
గమాచందనచ్ఛన్నదేశౌతత్రత్యానాంసులభమమృతంసన్ని
ధానాత్సుధాంశోః॥ అత్రవాప్యాదిశబ్దైర్నాభిప్రభృతయో
నిగీర్ణాః-అతిశయోక్తౌ రూపకవిశేషణం రూపకేదర్శి
తానాంవిధానామత్రాపిసంభవోఽస్తీత్యతి దేశేనప్రదర్శ
నార్థం - తేనాత్రాప్యభేదాతిశయోక్తిస్తాద్రూప్యాతిశ
యోక్తిరితిద్వైవిధ్యంద్రష్టవ్యంతత్రాప్యాధిక్యన్యూనతా
విభాగశ్చేతిసర్వమనుసంధేయం॥ ... ... *

చం॥ వాపీతి॥ మధ్యభాగమారభ్యముఖపర్యంతం నాయికాంగవర్ణనమి
దం- గగనే-సూక్ష్మతయాతద్వదలక్ష్యేమధ్యే -కాపిఅనిర్వచనీయశో
భావాపీతద్వద్గంభీరానాభిః- స్ఫురతిశోభతే-తత్పరంతదూర్ధ్వభాగే -
ఐంద్రనీలీఇంద్రనీలఘటితాసూక్ష్మపద్యాసరణిస్తద్వత్ శ్యామారోమావ
ళీస్ఫురతీత్యనుషజ్యతే- కింభూతాకాంచననిర్మితాంసోపానపఙ్క్తింత
త్సదృశీంత్రివళీమధిగతవతీప్రాప్తవతీ- తథాఅగ్రేతదూర్ధ్వదేశేశైలా
తద్వత్తుంగవిశాలౌ కుచౌస్ఫురతఇతి విభక్తిపరిణామేనసంబధ్యతే-కీదృ

శ్లో॥ సుకృతినాం పుణ్యకృతాం సుగమా సులభా గమనా సులభా వ - పునఃకీదృ
శౌ-చందనతరుభిశ్చందనపంకేన చ ధన్యో వ్యాప్తో దేశో యయో స్తథాభూ
తౌ-తత్రత్యానాం తదాశ్లిష్టానాం చ-సుధాంశో స్తద్వదాహ్లాదకస్య ముఖ
స్య సన్నిధానాదమృతం తద్వదాస్వాద్యస్య అధరమాధుర్యం సులభమిత్యన్వ
యః-విధానాం భేదానాం ఇత్యస్య ప్రదర్శనార్థమిత్యనేనాన్వయః। అ
తిదేశేనేతి సాదృశ్యేనేత్యర్థః - ముఖ్యరూపకాభేదస్యాతిశయోక్తావభా
వా(ద్రూ)పకపదం యాపకసదృశపరం -వహ్నిః సమిద్ధో హోతా త్రింజుహోతీ
త్యతా(ధి)గ్నిహోత్రపదవద్గ్రాహ్యదేశకమిత్యాశయః- ఆధిక్యన్యూనతె
త్యతా(ది)నుభయయోస్తైరుక్తోదాహరణేష్వప్రసిద్ధతరత్వాదనుపాదానం బో
ధ్యం-యత్తు(ప్రా)కైశ్చిదుక్తం విషయివాచకపదస్య విషయే సాధ్యవసాన
లక్షణాయాః శక్యతావచ్ఛేదక మాత్ర ప్రకారకలక్ష్యవిశేష్యక బోధ
త్వం కార్యతావచ్ఛేదకం ఏవం చ నగరత్వేన సర్వత్ర విషతావచ్ఛేదక ధర్మా
రూపేణైవ విషయస్యభానం నవిషయ్యభిన్నత్వేనేత్యస్థితెఅభేదాతిశయో
క్తిస్తా(ద్రూ)ప్యాతిశయోక్తిరితి ద్వైవిధ్యమయుక్తమితి - తత్ప్రా(ప)ద్విలసి
తం శక్యతావచ్ఛేదకస్యలక్ష్యే పూర్వమప్రతీతత్వేన తద్విశిష్టతయా లక్ష
ణాయా అసంభవాత్ -యద్ధర్మవిశిష్టే శక్యసంబంధగ్రహ స్తద్ధర్మప్రకార
కలక్ష్యోపస్థితేః సమానప్రకారకశాబ్దబోధే హేతుత్వాత్ - లక్షణాపరిహా
ర్యాయాం అనుపపత్తె స్తదవస్థత్వాచ్చ- ఏవమపి తాత్పర్యవశాత్తాదృశబో
ధాంగీకారే తద్వశాదేవ శక్యాభేదప్రకారక బోధేపి బాధకాభావాత్తాత్ర
పదేన విషయతావచ్ఛేదకస్యైవ వ్యావర్తనాదితి దిక్. ... *

ఉ॥ యథావా॥ సుధాబద్ధగ్రాసైరుపవనచకోరైరనుసృతాం కిరణ్
జ్యోత్స్నామచ్ఛాం లవలిఫలపాకప్రణయినీం। ఉపప్రా
కారాగ్రం ప్రహిణు నయనే తర్కయ మనాగనాకాశే కోయం
గళితహరిణశ్శీతకిరణః॥ అత్ర కోయం గళితహరిణ ఇత్యుక్త్యా
ప్రసిద్ధచంద్రాద్భేదస్తత ఉత్కర్షశ్చ గర్భితః- ఏవమన్యతా(ప్యూ)
హ్యమూహనీయమ్॥ ... ... *

చం॥ సుధాబద్ధేతి॥ విద్ధసాలభంజికాఖ్యాయాం నాటికాయాం స్ఫటిక
ప్రాకారశిఖరగతాం మృగాంకావళీం మాలోక్యతో రాజ్ఞో విదూషకం

ప్రత్యుక్తిరియం॥ ఉప ప్రాకారాగ్రం ప్రాకారాగ్రసమీపే నయనే ప్రహిణు ప్రేరయ - మనాక్ ఈషత్ తర్షయ - అనాకాశే అనంతరితే కోయం శీతకిరణశ్చంద్ర ఇతి ముఖే చంద్రగతాహ్లాదకారిత్వరూపతాద్రూప్యాధ్యవసానం - కీదృశః గళితశ్చ్యుతో హరిణో యస్మాత్ తథాభూతః - తేన నిష్కళంకతయోత్కర్షాభివ్యక్తిః - పునః కీదృక్ - సుధాయాం బద్ధః గ్రాసస్తదభిలాషాయైస్తైరుపవనసంబంధిభిశ్శుకోత్రైరనుసృతాం లవల్యాః లతావిశేషస్య ఫలపాకస్య ప్రణయినీం సదృశీం - అచ్ఛాం - స్వచ్ఛాం జ్యోత్స్నాంతత్త్వనాధ్యవసితాం కాంతిం ప్రభాం కిరన్ ప్రసారయన్నిత్యర్థః - ప్రాకారోపవరణస్సాల ఇత్యమరః - సమాబద్ధగ్రాసైరితి క్వచిత్పాఠః తత్రాప్యుక్త ఏవార్థః - నవలవలీఫలపాకేన చ శ్యామో లవలీపాక ఇత్యన్వయో బోధ్యః॥ నన్వపహ్నవే భేదవివక్షైవ కిం న స్యాదత ఆహ అత్రేతి॥ కోయమిత్యనేనానిర్జ్ఞాతత్వప్రకాశనాత్ ప్రసిద్ధస్యానిర్జ్ఞాతత్వాత్తద్వైలక్షణ్యావగతిరితి భావః - గర్భితః గళితేత్యాదివిశేషణవ్యంగ్యత్వేనాభిప్రేతః - ఏవమన్యత్రాపీతి - అనుచ్ఛిష్టో దేవైరపరిదళితో రాహుదశనైః కళంకేనాశ్లిష్టో నఖిలుపరిభూతో దినకృతా। కుహూభిర్నోల్లుప్తో న చ యువతివక్త్రేణ విజితః కలానాథః కోయం కనకలతికాయాముదయత ఇత్యాదావిత్యర్థః - అథవాన్యత్రాపి న్యూనతాయామపీత్యర్థః - కోయం భూమిగతశ్చంద్ర ఇత్యాదావదివ్యత్వరూపన్యూనతా ప్రకాశనమూహనీయమితి భావః - సనూక్తోదాహరణేప్యయమితివిషయస్యోపాదానాత్కథమతిశయోక్తిరితి చేత్ - అత్రాహుః - ఇదంత్వస్య విషయివిశేషణత్వేన వివక్షాయామతిశయోక్తిరేవ - యదా తు విషయవిశేషణత్వవివక్షా తదా రూపకమితి వ్యవస్థా - అత ఏవ ప్రకాశకృతా దశమే రూపకాతిశయోక్త్యాదిసందేహసంకరే - నయనానందదాయీందోర్బింబమేతత్ప్రసీదతీత్యుదాహృతమితి. ... *

కు. యద్యపహ్నుతిగర్భత్వం సైవ సాపహ్నవా మతా। త్వత్సూక్తి
షు సుధా రాజన్ భ్రాంతాః పశ్యంతి తాం విధౌ॥ అత్ర త్వత్సూ
క్తిమాధుర్యమేవామృతమిత్యతిశయోక్తిః చంద్రమండల
స్థమమృతం న భవతీత్యపహ్నుతిగర్భా॥ *

చం॥ ఏనాం శ్లాఘతే యద్యపహ్నుతీతి॥ అపహ్నుతిగర్భత్వం సర్వస్యా

హ్నుతిగర్భత్వం-సైవరూపకాతిశయోక్తిరేవ- తథాచ పాపహ్నవత్వని
రపహ్నవత్వభేదేనద్విధాతిశయోక్తిరితిభావః *

ఉ॰ యథావా ॥ ముక్తావిద్రుమమంతరామధురసః పుష్పంపరం
ధూర్వహం ప్రాలేయద్యుతిమండలే ఖలుతయోరేకాసికా
నార్ణవే । తచ్చోదంచతిశంఖమూర్ధ్నిసపునః పూర్వాచలా
భ్యంతరేతానీమానివికల్పయంతితఇమేయేషాంనసాదృక్పథే ॥
అత్రాధరరసపవమధురసఇత్యాద్యతిశయోక్తిః పుష్పరసో
మధురసోనభవతీత్యపహ్నుతిగర్భా ॥ *

చం॥ ముక్తేతి॥ తాన్యనుభవైకవేద్యానిఇమానివస్తూని- తేఇమేజనాఃవిక
ల్పయంతి సదసద్వేతివికల్పవిషయాణి కుర్వంతి-యేషాంజనానాం - సౌ
ప్రత్రాంతా-సుందరీదృక్పథేలోచనమార్గేనాస్తీత్యన్వయః-తాదృశసుం
దరీదర్శనశాలినస్తునవికల్పయంతీతిభావః-తానికానివస్తూనితత్రాహ-ము
క్తామౌక్తికంవిద్రుమంప్రవాళంచాంతరాఅనయోర్మధ్యే-మధురసః అం
తర్గతరేణయుక్తేఇతిద్వితీయా - పుష్పంపరంకేవలంధూర్వహంభార
వాహకంనతుమధురసయుక్తం-తయోర్ముక్తావిద్రుమయోః ఖలునిశ్చితం
ప్రాలేయద్యుతిమండలేచంద్రమండలే- ఏకాసికాఏకస్మిన్నాసికాఅవస్థి
తిః-ఏకాధికరణ్యమిత్యర్థః-నత్వర్ణవేసముద్రే-తచ్చచంద్రమండలంచశం
ఖస్యమూర్ధ్నిమస్తకేఉదంచతి ఉదయంప్రాప్నోతి సపునఃపూర్వాచ
లస్యోదయగిరేరభ్యంతరేఉదంచతి-అత్రముక్తావిద్రుమమధురసప్రాలే
యద్యుతిమండలశంఖశబ్దైః క్రమేణదంతాధరగతమాధుర్యముఖకంఠానాసాగి
ర్ణాః-పూర్వోదాహరణేభ్రాంతత్వోక్త్యాస్పష్టోపహ్నవః- ఇహతుపరం
ధూర్వహమిత్యుక్త్యాగూఢఇతిభేదః-ప్రాలేయంమిహికాచేత్యమరః. *

సు. అలంకారసర్వస్వకృతాస్వరూపోత్ప్రేక్షాయాంసాపహ్నవ
త్వముదాహృతం ॥ గతాసుతీరంతిమిఘట్టనేన ససంభ్రమం
పౌరవిలాసినీషు। యత్రోల్లసత్ఫేనతతిచ్ఛలేనముక్తాట్టహాసే
వవిభాతిశిప్రేతి॥ తత్రత్వియానత్రభేదః- యత్రత్రశుద్ధా
పహ్నుతిగర్భత్వం-యత్రఫేనతతిత్వమపహ్నుతం-తత్త్రైవా
ట్టహాసత్వోత్ప్రేక్షణాత్-ఇహతుపర్యస్తాపహ్నుతిగర్భత్వం

ఇందుమండలాదావపహ్నుతస్యాన్యతాదేః సూక్త్యాదిష్వని
వేశనాత్ - ఇదంచపర్యస్తాపహ్నుతిగర్భత్వ ముత్ప్రేక్షాయా
మపిసంభవతి॥ *

చం॥ గతాస్వితి॥ పురేభవాః పౌర్యస్తాసువిలాసినీషు - తిమీనాం మత్స్య
నాం సంఘట్టనేన సంభ్రమం సభయం తీరం ప్రతిగతాసు సతీషు - యత్ర
నగర్యాం - శిప్రానదీ - ఉల్లసంతినాం ఫేనతతీనాం ఛలేన - ముక్తః కృతః అట్ట
హాసః ఉద్ధతహాస్యం యథాతథా భాతేవపిభాతీత్యన్వయః॥ ఇందుమండ
లాదావిత్యాదిపదాత్పుష్కరసాదిపరిగ్రహః - సూక్త్యాదిష్వితి సూక్తిసూ
ధుర్యాదిష్విత్యర్థః - ఆదినా అధరమాధుర్యపరిగ్రహః - నివేశనాత్ అభే
దాధ్యవసానాత్॥

కు॰ తత్ర స్వరూపోత్ప్రేక్షాయాం యథా॥ జానేతిరాగాదిదమే
వబింబం బింబస్య చ వ్యక్తమితోధరత్వం। ద్వయోర్విశేషావగ
మాక్షమాణాం నామ్ని భ్రమోభూదనయోర్జనానాం॥ అత్ర
ప్రసిద్ధబింబఫలే బింబతామపహ్నుత్యాతిరాగేణ నిమిత్తేనద
మయంత్యధరే తదుత్ప్రేక్షా పర్యస్తాపహ్నుతిగర్భా॥ హేతూ
త్ప్రేక్షాయాం తద్గర్భత్వం ప్రాగ్లిఖితే హేతూత్ప్రేక్షోదా
హరణ ఏవ దృశ్యతే - తత్ర చాంధకారేష్వాంధ్యహేతుత్వమప
హ్నుత్యాన్యత్ర తన్నివేశితం॥ ... ... *

చం॥ జానేఇతి॥ దమయంతీం వర్ణయతో నలస్యోక్తిః - అతిశయితాద్రాగా
ల్లౌహిత్యాదిదమధరస్వరూపమేవ బింబమిః జానే నతు బింబఫలమిత్యేవ
కారార్థః - బింబస్య బింబఫలస్యాతోస్మాదోష్ఠాదధరత్వం నికృష్టత్వం వ్య
క్తం స్ఫుటం - కథంతర్హి విపరీతా లోకే ప్రసిద్ధిస్తత్రాహ - ద్వయోరనయో
ర్విశేషస్య తారతమ్యస్యావగమే బోధే అక్షమాణామసమర్థానాం జనా
నాం నామ్ని భ్రమో విపర్యాసోభూదితి॥ అన్యత్రేతి - సూర్యకర్తృకే నే
త్రాపరపర్యాయగోనయనే ఇత్యర్థః - నివేశితం ఉత్ప్రేక్షితం, *

కు॰ ఫలోత్ప్రేక్షాయాం యథా॥ రవితప్తోగజః పద్మాన్తద్గృహ్యాన్
బాధితుం ధ్రువం। సరో విశతి నస్నాతుం గజస్నానం హి నిష్ఫ
లం॥ అత్ర గజస్య సరః ప్రవేశం ప్రతిఫలస్నానే ఫలత్వముప

హ్నుత్యపహ్నుశాఘనేత్యన్న వేశితం-అలమనయా ప్రసక్తానుప్ర
సక్త్యప్రక్రియేనానుసరామః॥ ... ... *

చం ॥ రవీతి॥రవిణా సంతప్తా గజాః తస్య రవేర్ హ్యాశ్రయ బంధూకానితి
యావత్ -ధ్రువం ప్రాయో బాధితుం సరః ప్రవిశతి- నతు స్నాతుం స్నానా
ర్థః-హియస్మాద్ గజస్య స్నానం నిష్ఫలం నిష్ఫలమిత్యన్వయః॥ ప్రస
క్తానుప్రసక్త్యేతి అతిశయోక్తేః సాపహ్నవత్వే కథన ప్రసంగాదలంకార
సర్వస్వకృదుక్తం స్వరూపోత్ప్రేక్షాయాః శుద్ధాపహ్నుతిగర్భత్వం దర్శి
తం-తదనుప్రసక్త్యేవ త్రివిధాస్వ వ్యుత్ప్రేక్షాసు పర్యస్తాపహ్నుతిగర్భ
త్వమిత్యర్థః. ... ... *

కు. భేదకాతిశయోక్తిస్తుతస్యైవాన్యత్వవర్ణనం। అన్యదేవాస్య
గాంభీర్యమన్యద్ధైర్యం మహీపతేః ॥ అత్ర లోకప్రసిద్ధగాంభీ
ర్యాద్యభేదేపి భేదో వర్ణితః॥ ... ... *

చం ॥ భేదకేతి ॥ తస్యైవతజ్జాతీయస్యైవ అన్యత్వవర్ణనం తచ్చాహార్యం
బోధ్యం ఏవమగ్రేపి- తేన భ్రాంతౌ నాతివ్యాప్తిః - ఇదంచ లోకోత్తర
త్వ ప్రతిపత్త్యర్థం-అన్యదేవేతి-అస్య మహీపతేః గాంభీర్యం అన్యదేవ ప్ర
సిద్ధగాంభీర్యభిన్నమేవేత్యర్థః॥ ... ... *

కు. యథావా॥అన్యేయం రూపసంపత్తిరన్యా వైదగ్ధ్యధోరణీ। నై
షా నలినపత్రాక్షీ సృష్టిస్సాధారణీ విధేః॥ ... *

చం॥అన్యేయమితి॥రూపం సౌందర్యం-వైదగ్ధ్యం చాతుర్యం ధోరణీ పరిపాటీ
ఏషా నలినపత్రాక్షీ విధేస్సాధారణీ సృష్టిర్నైవేత్యన్వయః- అత్రోత్తరార్థే
నఞ్ భంగ్యాఽన్యత్వ వర్ణనం విశేషః. ... ... *

కు సంబంధాతిశయోక్తిస్స్యాదయోగే యోగకల్పనం। సౌ
ధాగ్రాణి పురస్యాస్య స్పృశంతి విధుమండలం *

చం॥సంబంధేతి॥ అయోగే అసంబంధే యోగకల్పనం సంబంధవర్ణనం
సంబంధశ్చాభేద భిన్నత్వే సత్యన్యతావ్యనిరూపితో గ్రాహ్యః- తేన రూప
కాతిశయోక్త్యాది ప్రభేదేషు నాతివ్యాప్తిః-సౌధేతి-సౌధో(స్త్రీ)రాజసదన
మిత్యమరః-నన్వత్ర స్పృశంతీ వేందుమండలమితీవపద ప్రయోగేణ త్ప్రే
క్షా ప్రతీతేస్తద ప్రయోగేగమ్యోత్ప్రేక్షాత్వముచితం-ఇవాదిసత్త్వే యా

వాచ్యోత్ప్రేక్షాస్వేవాద్యభావే గమ్యోత్ప్రేక్షేతి నియమాత్ - అన్యథా త్వత్కీర్తిః భ్రమణ శ్రాంతేత్యాది పూర్వోదాహృతేపద్యేపి గమ్యోత్ప్రేక్షానస్యాద్విశేషాభావాదితిచేత్ - నైవం-ఉపవర్ణితనియమస్యాలంకారాంతరావిషయవిషయత్వాపగమాత్ -అన్యథాఽనూనం ముఖంచంద్రఇత్యాదౌనూనమిత్యప్రయోగేగమ్యోత్ప్రేక్షాపత్తేః- ఏవంచప్రకృతేసంబంధేసంబంధవర్ణన- రూపాతిశయోక్త్యలంకారావిషయేన గమ్యోత్ప్రేక్షావసరః- త్వత్కీర్తిరిత్యుదాహరణేతు భ్రమణ శ్రాంతత్వరూపహేత్వంశే గమ్యోత్ప్రేక్షాభిప్రాయేణతుస్వర్గంగాప్రవేశాంశ ఇతి సర్వమవదాతం. ... ... *

కు. యథావా॥ కతిపయదివసైః క్షయంప్రయాయాత్ కనకగిరిః
కృతవాసరావసానః। ఇతిముదముపయాతిచక్రవాకీ వితరణ
శాలినివీరరుద్రదేవే॥ అత్రచక్రవాక్యాస్సవిత్రస్తమయకా
రకమహామేరుక్షయసంభావనాప్రయుక్తసంతోషాసంబం
ధేపితత్సంబంధోవర్ణితః॥ ... ... *

చం॥ అసందిగ్ధముదాహరణాంతరమాహయథావేతి॥కతిపయేతి॥ వీరరుద్రదేవాఖ్యనృపేవితరణశాలినిదానశాలిని సతి-చక్రవాకీ ఇతిముదం సంతోషముపయాతిప్రాప్నోతి-ఇతికిం - కృతంవాసరస్యావసానంనాశోయేనసః కనకగిరిః సుమేరుః కతిపయైరల్పైర్దివసైః క్షయంప్రయాయాదితి సంభావనాయాంలిఙ్. ... ... *

కు. యోగేప్యయోగోసంబంధాతిశయోక్తిరితీర్యతే। త్వయిదా
తరిరాజేంద్ర స్వర్ద్రుమాన్నాద్రియామహే। అత్రస్వ
ర్ద్రుమేష్వాదరసంబంధేపితదసంబంధోవర్ణిత ఇత్యసంబం
ధాతిశయోక్తిః॥ ... ... *

చం॥ యోగేపీతి॥ యోగసత్యప్యయోగవర్ణనమిత్యర్థః - స్వర్గస్థాద్రుమాఃకల్పవృక్షాదయః - స్వర్ద్రుమేష్వితి విషయసప్తమీ- స్వర్ద్రుమవిషయేయఆదరస్తస్యసంబంధేపిఅర్థాదర్థిషుయద్వా అర్థిషుస్వర్ద్రుమవిషయాదరసంబంధాభావప్రతీతౌ తత్సమానవృత్తివేద్యతయాస్వర్ద్రుమేష్వప్యాదరవిషయత్వాభావావగమాద్యథాశ్రుతమేవసాధు. *

కు॰ యథా వా ॥ అనయోరనవద్యాంగి స్తనయోర్జృంభమాణ
యోః॥ అవకాశో నపర్యాప్తస్తవబాహులతాంతరే॥ *

చం ॥ అనయోరితి॥ అనవద్యాని నిర్దుష్టాన్యంగాని యస్యాస్తథాభూతే
ఇతిసంబోధనం - జృంభమాణయోర్వర్ధమానయోరనయోః స్తనయో
స్తవబాహులతయోరంతరే మధ్యేపర్యాప్తః-అవకాశో నాస్తీత్యన్వయః-
అత్ర బాహులతయో రంతరే స్తన పర్యాప్తావకాశసంబంధే పితడసం
బంధఉక్తః. ... ... *

కు. అక్రమాతిశయోక్తిస్స్యాత్సహత్వే హేతుకార్యయోః। ఆలిం
గంతిసమం దేవ జ్యాం శరాశ్చపరాశ్చ తే॥ అత్రయదామహా
రాజ్యం శరసంధానంకృతంతదానీ మేవశత్రవః క్షితౌనిపతంతీ
తి హేతుకార్యయోస్సహత్వం వర్ణితం॥ *

చం ॥ అక్రమేతి ॥ క్రమః పౌర్వాపర్యంతద్బాహ్యోక్రమః తద్రూపస్యాతి
శయస్యోక్తిరిత్యర్థః - సహత్వే సమకాలత్వే -ఆలింగంతి- సమంయుగప
త్ -జ్యాంమౌర్వీంపృథ్వీంచ పరాః శత్రవః. ... ... *

కు. యథా వా॥ ముంచతిముంచతికోశంభజతిచభజతిప్రకంపము
రివర్గః। హమ్మీరవీరఖడ్గేత్యజతిత్యజతిక్షమామాశు ॥ అత్రఖ
డ్గస్యకోశత్యాగాదికాలఏవరిపూణాంధనగృహత్యాగాదిర్వ
ర్ణితః॥ ... ... *

చం ॥ ముంచతీతి ॥ హమ్మీరసంజ్ఞకస్యవీరస్యఖడ్గేకోశంపిధానంముంచ
తిసతిఅరీణాంవర్గఃసమూహోపికోశంభాండాగారంముంచతి- తథాఖ
డ్గేప్రకంపముల్లాసనం భజతిసతిసః ప్రకృష్టంకంపంభజతి - ఏవంఖడ్గే
క్షమాంత్యజతి సతిసోపిక్షమాంపృథ్వీం త్యజతీత్యర్థః- కోశోస్త్రీకు
ట్మలేఖడ్గపిధానేర్థౌఘదివ్యయోరిత్యమరః ॥ అత్రశత్రుప్రత్యయభంగాప్
యౌగపద్యవర్ణనంపి శేషః॥ ధనగృహేతి ధనసంబంధిగృహేత్యర్థః *

కు. చపలాతిశయోక్తిస్తుకార్యే హేతుప్రసక్తిజే।యాస్యామీత్యు
దితేతన్వ్యావలయోభవదూర్మికా ॥ అత్ర నాయకప్రయా
ణప్రసక్తిమాత్రేణయోషితోతికార్శ్యంకార్యముపాసన్నితం

చం ॥ చపలేతి ॥ హేతోః ప్రసక్తిజ్ఞానమాత్రేణ కార్యేసతీత్యర్థః- యా

స్యామీతి - ఉదితే ఉక్తే - ప్రియేణేతి శేషః తన్వ్యాః ఊర్మికాఙ్గుళీయకం వలయః కంకణమభవదిత్యర్థః ఊర్మికాత్వంగుళీయే స్యాద్వస్త్రభంగతరంగయోరితి విశ్వః ॥ కార్యముఖే నేతి॥ అంగుళీయకస్య కంకణపదప్రాప్తిరూపకార్యవర్ణనద్వారేణేత్యర్థః ... ... *

కు. యథావా॥ ఆదాతుం సకృదీక్షితేపి కుసుమే హస్తాగ్రమాలోహితం
లాక్షారంజనవార్తయాపి సహసా రక్తం తలం పాదయోః।
అంగానామనులేపనస్మరణ మప్యత్యంతఖేదావహం
హంతాధీరదృశః కిమన్యదలకామోదోపి భారాయతే॥ *

చం ॥ ఆదాతుమితి॥ సహజసౌకుమార్యవత్యాః విరహవశాదత్యంతదతిశయవర్ణనమిదం- హంతేతి ఖేదే- ఆదాతుం గృహీతుం సకృదేకవారమపి కుసుమే ఈక్షితే సతి అధీరదృశః హస్తాగ్రమాలోహితం- భవతీతి శేషః- అపినా కిముత గృహీతే ఇతి గమ్యతే- లాక్షయా యద్రంజనం తద్వార్తయాపి సహసా అకస్మాత్ పాదయోస్తలం రక్తం భవతి- కిముత రంజనే నేతి పూర్వవత్- ఏవమంగానాం చందనాదినా యదనులేపనం తత్స్మరణమపి అత్యంతఖేదకరం కిముతానులేపనం- కిమన్యత్ -వాచ్యమితి శేషః- అలకానామగరుధూపాద్యామోదోపి భారాయతే భారమివాచరతీత్యర్థః కస్తూరికస్రజ్- అత్రాదానాది రూపహేతుప్రసక్తి మాత్రేణ హస్తాగ్రలౌహిత్యాదిరూపకార్యోత్పత్తేః సాక్షాదేవ వర్ణనం తు కార్యముఖే నేతి పూర్వస్మాద్భేదః॥

కు. యథావా ॥ యామి న యామీతి ధవే వదతి పురస్తాత్క్షణేన త
న్వంగ్యాః । గళితాని పురో వలయాన్యపరాణి పునస్తథైవ
దళితాని॥ ... ... *

చం ॥ హేతుకార్యయోరివ హేతుప్రసక్తికార్యయోరపి సమకాలత్వం సంభవతీతి సూచయితుముదాహరణాంతరమాహ యామీతి॥ ధవే నయితే యామి న యామీతి వదతి సతి- తత్క్షణేన తత్కాలమేవ తన్వంగ్యాః పురో వలయాని అగ్రిమకంకణాని పురః ప్రథమం గళితాని అపరాణ్యపి తథైవ తత్కాలమేవ దళితాని భగ్నానీత్యన్వయః - పురోగ్రే ప్రథమే చ స్యాదితి విశ్వః- అత్ర వదతి గళితానీతి శతృప్రత్యయేన సమకాలతావగతిః ... *

కు. అత్యంతాతిశయోక్తిస్సా యత్పౌర్వాపర్యవ్యతిక్రమె లగ్రే

మానోగతః పశ్చాదనునీతా ప్రియేణ సా॥ ... ...

చం॥ అత్యంతేతి॥ అత్ర హేతుకార్యయోరిత్యనువర్తతే - తత్పౌర్వాపర్యస్యైకత్వచిత్ప్రతః సాధురేవ - వ్యతిక్రమోత్రవైపరీత్యం - అగ్రే ప్రథమం అనునీతా సమాహితా. ... ... *

ఉ. యథా వా॥ కవీంద్రాణామాసన్ ప్రథమతరమేవాంగణభువః
చలద్భృంగాసంగాకులగజమదామోదమధురాః। అథాప
శ్చాత్తేషాముపరిపతితా యత్ర నృపతేః కటాక్షాః క్షీరోదప్రసర
దురువీచీసహచరాః॥ ఏతాస్తిస్రోప్యతిశయోక్తయః కార్యశై
ఘ్ర్యప్రత్యాయనార్థాః॥ ... ... *

చం॥ కవీంద్రాణామితి కవిశ్రేష్ఠానామంగణసంబంధినో భూభాగాః - ప్రథమతరమేవ ప్రథమమేవ చలతాం చపలానాం భృంగాణాం భ్రమరాణామాసంగేనాకులానాం గజానాం మదజలస్యామోదేన పరిమళేన మధురా రమణీయా ఆసన్ అభవన్ - పశ్చాదనంతరం తేషాం కవీనాముపరి రుద్రసంజ్ఞకస్య నృపతేః అభివృశ్యమానాః కటాక్షాః పతితాః - క్షీరశబ్దః క్షీరముదకం యస్య తథాభూతస్య క్షీరార్ణవస్య ప్రసరంతీనామురువీచీనాం బృహత్తరంగాణాం సహచరాస్తత్సదృశా ఇత్యర్థః - ఉదకస్యోదస్సంజ్ఞాయామిత్యుదాదేశః - అత్ర యథోక్తకటాక్షరూపకార్యముఖే నృపతిప్రసాదరూపహేతుకథనం పూర్వస్మాద్విశేషః - ఏతా అవ్యవహితోక్తాః - అథోక్తేషు ప్రభేదేషు అనుగతప్రవృత్తినిమిత్తాభావాత్కథమతిశయోక్తిపదప్రయోగ ఇతి చేత్ - అత్రాహుః - తావత్ప్రభేదాన్యతమత్వమేవ సర్వానుగతమతిశయోక్తిపదప్రవృత్తినిమిత్తం తదేవ చ సామాన్యలక్షణమితి - నవ్యాస్తు నిగీర్యాధ్యవసానమేవాతిశయోక్తిః - ప్రభేదాంతరం త్వనుగతరూపాభావాదలంకారాంతరమేవ - న చాన్యత్వాదిప్రభేదేషు అన్యత్వాదిభిరభేదాదీనాం నిగరణం సంభవతీతి వాచ్యం - అన్యత్వాదిభిరభిన్నవస్తుప్రతీతేరేవ చమత్కారిత్వేనానుభవసిద్ధతయాన్యత్వాదిభిరభేదప్రతీత్యంగీకారేఽనుభవాసంగతేః - అన్యతమత్వం తు నాలంకారవిభాజకోపాధితాం భజతే చమత్కారాప్రయోజకత్వాదితి వదంతి - వస్తుతస్తు రూపకభిన్నత్వే సతి చమత్కృతిజనకాహార్యారోపనిశ్చయవిషయత్వమేవాతి

శయోక్తిసామాన్యలక్షణం- రూపకవారణాయసత్యంతం- భ్రాంతివార
ణాయాహార్యేతి ఉత్ప్రేక్షానిరాసాయ నిశ్చయేతి- రూపకాతిశయోక్తావ
భేదస్య ద్వితీయప్రభేదే ఽన్యత్వస్య తృతీయే సంబంధస్య చతుర్థే అసంబంధ
స్య పంచమే సహత్వస్య షష్ఠే హేతుప్రసక్తిజన్యత్వస్య సప్తమే పూర్వా
పరత్వయోశ్చ తత్తదాహార్యారోప విషయత్వసత్త్వాత్సర్వత్ర లక్షణ సమన్వ
యః- నన్వేవం విషయారోపస్య రూపకస్య భావోక్తౌ తన్నిష్ప్రాయశస్సర్వా
లంకారేష్వనుసత్త్వాదతిప్రసంగ ఇతి వాచ్యం- ఇష్టాపత్తేః- అలంకారాంతరా
ణాంచ ముఖ్యార్థే ప్రధానతయా తదంగత్వేనావస్థితాయా అతిశయోక్తే
ర ప్రాధాన్యేన వ్యపదేశానర్హత్వాత్ - ప్రాధాన్యేన వ్యపదేశా భవంతి
తి న్యాయాత్ - అలంకారాంతరాణామేవ ప్రధానత్వేన వ్యపదేశార్హత్వా
త్ - అత ఏవ కావ్యప్రకాశకృతా విశేషాలంకారప్రసంగేభిహితం- సర్వ
త్రైవంవిధే విషయేతిశయోక్తిరేవ ప్రాణత్వేనావతిష్ఠతే - తాం వినా ప్రా
యేణాలంకారత్వాభావాత్ -అత ఏవోక్తం సైషా సర్వత్ర వక్రోక్తిరనయా
ర్థో విభావ్యతే। యత్నోస్యాం కవిభిః కార్యః కో లంకారోఽనయా వినేతి- దం
డినాప్యుక్తం- అలంకారాంతరాణామప్యేకమాహుః పరాయణం। వాగీశ
మహితాముక్తిమిమామతిశయాహ్వయామితి॥ * ఇతి శ్రీమత్తత్సదుపా
ఖ్యవైద్యనాథకృతాయామలంకారచంద్రికాయాం శ్రీమద్రంగరాజా
ధ్వరీంద్రసూను శ్రీమదప్పయదీక్షితకృతకువలయానంద టీకాయామతిశ
యోక్తిప్రకరణం సంపూర్ణం. ... ... *

తుల్యయోగితాలంకారః- ౧౪.

కు. వర్ణ్యానామితరేషాం వా ధర్మైక్యం తుల్యయోగితా । సంకు
చంతి సరోజాని స్వైరిణీవదనాని చ ॥ త్వదంగమార్దవే ద్రష్టుః క
స్య చిత్తే న భాసతే। మాలతీశశభృల్లేఖాకదలీనాం కఠోరతా॥ ప్ర
స్తుతానామప్రస్తుతానాం వా గుణక్రియారూపైకధర్మాన్వ
యస్తుల్యయోగితా॥ సంకుచంతీతి ప్రస్తుతతుల్యయోగితాయా
ఉదాహరణం। అత్ర ప్రస్తుతచంద్రోదయకార్యతయా వర్ణనీ
యానాం. సరోజానాం ప్రకాశభీరుస్వైరిణీవదనానాంచ సం
కోచ రూపైకక్రియాన్వయో దర్శితః। ఉత్తరశ్లోకే నాయికా

సౌకుమార్య వర్ణనే ప్రస్తుతేఽప్రవర్ణనీయానాం మాలత్యాదీ
నాంకఠోరతారూపైకగుణాన్వయః॥ ... *

చం ॥ తుల్యయోగితాంలక్షయతి వర్ణ్యానామితి॥ వర్ణ్యత్వేనప్రస్తుతా
నామిత్యర్థః- ఇతరేషామప్రస్తుతానాం- ఏతచ్చోభయమపి సావధార
ణం-వర్ణ్యానామేవ ఇతరేషామేవేత్యర్థః-బహువచనమనేకార్థకం-ద్వ
యోర్ధర్మైక్యస్యాపిసంగ్రాహ్యత్వాత్ - ధర్మైక్యంధర్మస్యైక్యంఏక
త్వం-ఏకోధర్మ ఇతియావత్ -సచచమత్కారకారీబోధ్యః- ఏవంచానే
కప్రస్తుతమాత్రసంబద్ధైక చమత్కారిధర్మానేకాప్రస్తుతమాత్ర
సంబద్ధైకధర్మాన్యతరత్వం లక్షణంబోధ్యం - ముఖంవికసితస్మితమి
త్యాదావతిప్రసంగవారణాయానేకేతి - అత్రచముఖప్రేక్షితాదిరూ
పానేక వర్ణ్యసంబంధోనైకో ధర్మఇతితన్నిరాసః - దీపకవారణాయ
మాత్రేతి - ప్రస్తుతాప్రస్తుతప్రత్యేకసాధారణ్యాయాన్యతరత్వనివేశః॥
త్వదంగేతి ప్రియాంప్రతిదయితోక్తిః-తవాంగస్య మార్దవేసౌకుమార్యే
దృష్టేసతికస్యచిత్తేమాలత్యాదీనాంకఠోరతానభాసతే-అపితుసర్వస్యై
వేత్యర్థః-శశంబిభర్తీతిశశభృచ్చంద్రఃతస్యలేఖాకలా॥గుణక్రియారూ
పేతి-ఏతచ్చతథావిధధర్మస్యప్రాయశోగుణక్రియారూపత్వమిత్యభిప్రే
త్యోక్తం-నతులక్షణేతేనరూపేణధర్మస్యనివేశః- గౌరవాత్ ప్రయోజనా
భావాచ్చ-యత్తుకైశ్చిదేతద్గ్రంథమాశ్రిత్యధర్మస్యగుణక్రియారూ
పత్వేనలక్షణేనివేశఇత్యాశయమారోప్యాభిహితం-తదేతదాపాతతః -
శాసతిత్వయిహేరాజన్గౌడావనిమండలం। నమనాగపిసచ్చింతేతేమండ
లేశతుస్త్రిమిత్రయోరిస్త్యతాభావరూపధర్మస్యైవాన్వయాదితి- తదిద
మాపాతతోఽపినమనోరమం-తథాహిశాసతిత్వదుబాహ్యారపద్యేనిశ్చిం
తేనేతినిశ్చింతత్వేదఃశత్రుమిత్రమండలవర్తతయోరాప్తః-సచగుణస్వ
రూపఏవ-చింతాభావవద్వ్యక్తేనస్యచింతానతిరిక్తత్వాత్ - అన్యథాచింతా
భావాభావస్యాప్యతిరిక్తత్వాపత్తేః-అతఏవాప్రసిద్ధైపరీత్యాదిష్టాపత్తిమా
లంబనే-భవత్వేవంతుష్యతుభవాన్ - ఏవమప్యభావస్యకథం గుణబహి
ర్భావః-జాతిక్రియాద్రవ్యాతిరిక్తస్యైవచతుష్టయీశబ్దానాంప్రవృత్తి
రితివదద్భిర్వైయాకరణైస్తదనుసారిభిశ్చాలంకారికైర్గుణత్వాంగీకా

రాత్ - అతఏవజాతిగుణయోర్విరోధేప్రకాశకృద్భిరుదాహృతం - గిర
యోప్యనున్నీయుజఇతి - తథావిద్యానాధేనాపిఅముదస్పార్శ్వభౌమో
పీతి - వస్తుతస్తులక్షణేన తేనరూపేణధర్మస్య నివేశోభిన్నైతఇత్యావేది
తమతోనకాప్యనుపపత్తిరితి_స్వైరిణీ-స్వేనఈరితుంశీలమస్యాస్తాదృశీవ్య
భిచారిణీతియావత్ -స్వాదీరేరిణోరితివృద్ధిః-స్వైరిణీపాంసులాఘస్యాది
త్యమరః. ... ... *

క. యథావా ॥ సంజాతపత్త్రప్రకరాన్వితాని సముద్వహంతి
స్ఫుటపాటలత్వం। వికస్వరాణ్యర్కకరాభిమర్శాద్దినా
నిపద్మానిచవృద్ధిమీయుః॥ ... ... *

చం ॥ సంజాతేతి॥దినానిపద్మానిచవృద్ధిమీయుః(పా)పుః - కీదృశాని
సంజాతైఃపత్త్రాణాంప్రకరైస్సమూహైరన్వితానిపూర్వపత్త్రాణాంవ
సంతేనవిగళనాత్ - తథాస్ఫుటాఃవికసితాఃపాటలాః వృక్షవిశేషాయేషు
తానితేషాంభావస్తత్త్వం-సముద్వహంతీతిశత్రంతం-దధానానీత్యర్థః -
పద్మపక్షేతు-స్ఫుటాని వికసితానిచతాని పాటలానిపాటలవర్ణాని తేషాం
భావస్తత్త్వమిత్యాదిపూర్వవత్ - ఏవమర్కస్యకరైఃకిరణైరభిమర్శనా
ద్వికస్వరాణిభాసురాణిదినానిపద్మానితువికాసశాలీని. ... *

క. నాగేంద్రహస్తాస్త్వచికర్కశత్వాదేకాంతశైత్యాత్కదళీవి
శేషాః। లబ్ధ్వాపిలోకేపరిణాహిరూపంజాతాస్తదూర్వోరు
పమానబాహ్యాః॥ అత్రగ్రీష్మవర్ణనేతదీయత్వేనప్రస్తుతా
నాందినానాంపద్మానాంచైకక్రియాన్వయః। ఊరువర్ణనే
తుఅప్రస్తుతానాం కరికరాణాంకదళీవిశేషాణాంచైకగుణా
న్వయః॥ ... ... *

చం ॥ నాగేంద్రేతి ॥ నాగేంద్రాణాంగజశ్రేష్ఠానాం-హస్తాఃశుండాఃక
దళీవిశేషాశ్చ-పరిణాహోవిశాలతాతచ్ఛాలి రూపంస్వరూపంలబ్ధ్వాపి
యథాక్రమం - త్వచికర్కశత్వాత్కఠోరత్వాదేకాంతేననియమేనశై
త్యాచ్చహేతోర్లోకేతస్యాఃపార్వత్యాఃఊర్వోఃఉపమానాద్బాహ్యాః -
ఉపమానత్వరహితాజాతాఇత్యన్వయః- తదీయత్వేనేతి- తాత్కాలిక
త్వేనేత్యర్థః - గ్రీష్మకాలికవస్తువర్ణనస్యైవగ్రీష్మవర్ణనరూపత్వాదితిభా

వః ॥ ఏకక్రియేతి-వృద్ధిప్రాప్తిరూపైకక్రియాన్వయ ఇత్యర్థః ॥ ఏకగుణేతి-ఉపమానబాహ్యాత్స్వరూపైకగుణేత్యర్థః ... ... *

కు. హితాహితే వృత్తితౌల్యమపరా తుల్యయోగితా । ప్రదీయతే పరాభూతిర్మిత్రశాత్రవయోస్త్వయా ॥ అత్ర హితాహిత యోర్మిత్రశాత్రవయోరుత్కృష్టభూతిదానస్య పరాభవదానస్య చ శ్లేషేణాభేదాధ్యవసాయాద్వృత్తితౌల్యం ॥ *

చం ॥ హితాహిత ఇతి - హితాహితవిషయే ఇత్యర్థః-వృత్తితౌల్యమితి వృత్తిర్వర్తనం వ్యవహరణమితి యావత్ -తస్య తౌల్యం సామ్యం- అపరా పూర్వోక్తవిలక్షణా-ప్రదీయత ఇతి - పరా ఉత్కృష్టా - భూతిః సంపత్తిరేవ-పరాభూతిః పరాభవః-శత్రూణాం సమూహః శాత్రవం - తస్య సమూహ ఇత్యణ్ -పరాభవదానస్యేతి-శత్రుసంబంధి పరాభవసంపాదనస్యేత్యర్థః పరాభవస్య ముఖ్యదానాసంభవాత్ అత ఏవ సంప్రదానత్వాసంభవా న్మిత్రశాత్రవయోరితి సంబంధసామాన్యే షష్ఠీ - శ్లేషేణ పరాభూతిపద శ్లేషేణ. ... ... *

కు. యథా వా । యశ్చ నింబం పరశునా యశ్చైనం మధుసర్పిషా । యశ్చైనం గంధమాల్యాద్యైస్సర్వత్ర కటురేవ సః ॥ అత్ర వృశ్చతి సించత్యర్చతీత్యధ్యాహార్యైర్గ్యాక్యాని పూరణీయాని । పూర్వోదాహరణం స్తుతి పర్యవసాయి ఇదంతు నిందా పర్యవసాయీతి భేదః । ఇయం సరస్వతీకంఠాభరణోక్తా తుల్యయోగితా ॥ ... ... *

చం ॥ యథా వేతి॥ అత్ర చశబ్దా అన్యశబ్దార్థ విరోధద్యోతకాః-అత్రేతి-యో పినింబం పరశునా ఛినత్తి-యోప్యేనం మధుయుతేన సర్పిషా ఆజ్యేన సించతి యోప్యేనం గంధమాల్యాద్యైరర్చతి ఇతి క్రమేణేత్యర్థః-ఉక్తప్రకారస్య తుల్యయోగితాపదవాచ్యత్వే వృద్ధసమ్మతిం దర్శయతి ఇయమితి॥ తథా చ వృద్ధవ్యవహారానాన్నార్థస్తుల్యయోగితాశబ్ద ఇతి భావః - అత్ర కేచిదాహుః- నేయం తుల్యయోగితా పూర్వోక్తతుల్యయోగితాతో భిద్యతే. వర్ణ్యానామితరేషాం వేత్యాది పూర్వోక్తలక్షణాక్రాంతత్వాత్ -ఏకస్య పూర్వబోధితవస్తు కర్మకదానమాత్రత్వస్య పరంపరయా తాదృశశబ్ద

స్యవాధర్మస్యైక్యాత్ - యశ్చనింబమిత్యత్రాపికటుత్వవిశిష్టనింబస్యై వపరంపరయాచ్ఛేదకసేచకపూజకధర్మత్వసంభవాదితి- తదేతత్పేశలం - తథాహి-యత్రానేకాన్వయిత్వేనజ్ఞాతోధర్మస్తేషామాపస్య గమకత్వే నచమత్కృతిజనకస్తత్రపూర్వోక్తప్రకారః - యత్రతుహితాహితోభ యవిషయకశుభాశుభరూపైకవ్యవహారస్యవ్యవహర్తృగత స్తుతినిందా న్యతరద్యోతకతయాచమత్కృతిజనకత్వంతత్రాపరఇతిభేదాత్ - నహ్యా త్రపరాభూతిశబ్దస్యతదర్థకర్మదానస్యవాపరంపరయాశత్రుమిత్రగ తత్వేనభానమపితుశ్లేషబలాదేకత్వేనాధ్యవసితస్యతాదృశదానస్యరాజ గతత్వేనైవేతికథంపూర్వోక్తలక్షణాక్రాంతత్వం- ఏతేనయశ్చనింబమి త్యత్రకటుత్వవిశిష్టనింబస్యైవపరంపరయాచ్ఛేదకసేచక పూజకధర్మ త్వమితినిరస్తం- వస్తుగత్యాతద్ధర్మత్వస్యాలంకారతాసంపాదకత్వా భావాత్ -అన్యథాసంకుచంతిసరోజానీత్యేతావతైవతుల్యయోగితాలం కారాపత్తేః-కింత్వనేకగతత్వేనజ్ఞాయమానధర్మత్వస్యైవ తుల్యయోగి తాప్రయోజకత్వమితితదభావేతదంతర్గతికథనమసమంజసమేవ - అ థాప్యుక్తోదాహరణయోస్తథాభానమస్తీత్యాగ్రహస్తథాపి నపూర్వో క్తలక్షణస్యాత్రసంభవః- ధర్మోర్థఇవపూర్ణశ్రీస్త్వయిరాజన్ విరాజత ఇతిప్రకృతయోరుపమాయామతివ్యాప్తివారణార్థమనేకానుగతధర్మ త్వపర్యాప్తవిషయితాసంబంధావచ్ఛిన్నావచ్ఛేదకతాకచమత్కృతిజన కతాశ్రయజ్ఞానవిషయధర్మత్వమితివివక్షాయాస్తత్రావశ్యకత్వాత్ ప్రకృతేచ హితత్వాహితత్వాదేర్విషయస్యాధికస్యానుప్రవేశాదితివి భావనీయం. ... ... *

క. గుణోత్కృష్టైస్సమీకృత్యవచోన్యాతుల్యయోగితా। లోక
పాలోయమఃపాశీశ్రీదశ్శక్రోభవానపి ॥ అత్రవర్ణనీయోరా
జాశక్రాదిభిర్లోకపాలత్వేనసమీకృతః॥ ... *

చం ॥ గుణోత్కృష్టైరితి ॥ గుణైరుత్కృష్టైః శ్రేష్ఠైరిత్యర్థః-సమీ కృత్యసామ్యంవివక్షిత్వా - వచఇతి వచనంవచఃప్రతిపాదనమితియావ త్ -అర్థాత్తత్సాధారణధర్మస్య- అన్యేతి- ధర్మస్యవర్ణ్యావర్ణ్యగత త్వాదుక్తవిలక్షణేత్యర్థః- పాశోస్యాస్తీతిపాశీవరుణః- ప్రచేతావరుణః

పాశీత్యమరః-శ్రీదః కుబేరః-శక్ర ఇంద్రః - లోకపాలపదం చేంద్రాదిష్వ రూఢం-రాజ్ఞి తు యోగమాత్రేణ ప్రయుక్తం. ... *

కు. యథా వా॥ సంగతాని మృగాక్షీణాం తటిద్విలసితాన్యపి। క్షణ ద్వయం న తిష్ఠంతి ఘనారబ్ధాన్యపి స్వయం॥ పూర్వత్ర స్తుతిరిహ తు నిందా। ఇయం కావ్యాదర్శే దర్శితా। ఇమాం తుల్యయోగి తాం సిద్ధిరితి కేచిద్వ్యవజహ్రుః। యదాహ జయదేవః। సిద్ధిః ఖ్యా తేషు చేన్నామకీర్త్యతే తుల్యతోక్తయే। యువామేవ హి విఖ్యా తౌ త్వం బలైర్జలధిర్జలైరితి। మతాంతరే ష్వత్రివక్ష్యమా ణం దీపకమేవ॥ ... ... *

చం ॥ సంగతానీతి॥ సంగతాని సంగమాః-తటితాం విద్యుతాం విలసితా ని-ఘనం నిబిడం యథా స్యాత్తథా ఆరబ్ధానీతి సంగమపక్షే- ఘనైర్మేఘై రారబ్ధానీతి చ తటిద్విలసితపక్షేర్థః - కావ్యాదర్శే ఏతన్నామక దండికృ తగ్రంథే-దర్శితా తుల్యయోగితాపదవాచ్యత్వేన నిర్దిష్టా- కేచిత్ ఆలంకా రికాః-వ్యవజహ్రుః వ్యవహృతవంతః-ఖ్యాతేషు గుణత్వేన ప్రసిద్ధేషు యువామేవేతి-ఇహ భూలోకే-బలైః సైన్యైః-అత్ర చ సైన్యజలయోః ప్రసర ణశీలత్వాదిసాదృశ్యాద్బింబప్రతిబింబభావేనాభేదమాశ్రిత్యధర్మైక్యం బోధ్యం-మతాంతరేష్వితి బహువచనేన బహుసమ్మతతయా దండ్యుక్త తుల్యయోగితాయా అస్వరసోఽభివ్యజ్యతే - స చ దీపకతుల్యయోగితయో ర్భేదకథనావసరే వ్యక్తీభవిష్యతీతి సంక్షేపః * ఇత్యలంకారచంద్రికా యాం తుల్యయోగితా ప్రకరణమ్. ... ... *

దీపకాలంకారః - ౧౫.

కు. వదంతి వర్ణ్యావర్ణ్యానాం ధర్మైక్యం దీపకం బుధాః। మదేన భా తి కలభః ప్రతాపేన మహీపతిః ॥ ప్రస్తుతాప్రస్తుతానామేకధ ర్మాన్వయో దీపకం-యథా కలభనరపాలయోః ప్రస్తుతాప్ర స్తుతయోర్భానక్రియాన్వయః॥ ... ... *

చం॥ దీపకం లక్షయతి॥ వదంతీతి॥ వర్ణ్యావర్ణ్యాన్వితైక చమత్కారిధర్మో దీప కమిత్యర్థః-ఉపమాదివారణాయాత్రాపి పూర్వవల్లక్షణ పరిష్కారో బోధ్యః కలభః కరిశావకః- భానక్రియేతి క్రియారూపైకధర్మాన్వయ ఇత్యర్థః -

అత్రాపి క్రియాపి శేషణీభూతయోస్మదప్రతాపయోర్బింబప్రతిబింబభా
వో బోధ్యః. ... ... *

కు. యథావా ॥ మణిశ్శాణోల్లీఢః సమరవిజయీ హేతి దళి
తో మదక్షీణో నాగః శరది సరితశ్శ్యానపులినాః । కలాశేష
శ్చంద్రస్సురతమృదితా బాలవనితా తనిమ్నా శోభంతే గళితవి
భవాశ్చార్థిషు నృపాః ॥ అత్ర ప్రస్తుతానాం నృపాణామ
ప్రస్తుతానాం మణ్యాదీనాం చ శోభైకధర్మాన్వయః । ప్రస్తు
తైకనిష్ఠస్సమానో ధర్మః ప్రసంగాదన్యత్రోపకరోతి ప్రా
సాదార్థమారోపితో దీప ఇవ రథ్యాయామితి దీపసాదృశ్యా
ద్దీపకం-సంజ్ఞాయాం చేతి ఇవార్థే కన్ ప్రత్యయః । యద్యపి సు
వర్ణపుష్పాం పృథివీం చిన్వంతి పురుషాస్త్రయః । శూరశ్చ కృత
విద్యశ్చ యశ్చ జానాతి సేవితుమిత్యత్ర ప్రస్తుతాప్రస్తుతా
నాం యుగపద్ధర్మాన్వయః ప్రతిభాతి-మదేన భాతి కలభ ఇత్యత్ర
అప్రస్తుతస్యైవ ప్రథమం ధర్మాన్వయః । తథాపి ప్రాసంగి
కత్వం న హీయతే । వస్తుగత్యా ప్రస్తుతోద్దేశేన ప్రవృత్తస్యై
వ వర్ణనస్యాప్రస్తుతేప్యన్వయాత్ । న హి దీపస్య రథ్యాప్రా
సాదయోర్యుగపదుపకారకత్వేన జామాత్రర్థం శ్రపితస్య
సూపస్యాతిథిభ్యః ప్రథమపరివేషణేన చ ప్రాసంగికత్వం
హీయతే-తుల్యయోగితాయాం త్వేకం ప్రస్తుతమన్యదప్రస్తు
తమితి విశేషాగ్రహణాత్ సర్వోద్దేశేనైవ ధర్మోక్తిరితి విశే
షః । అయం చానయోరపరో విశేషః । ఉభయోరనయోరుప
మాలంకారస్య గమ్యత్వావిశేషేపి అత్ర ప్రస్తుతముపమా
నం ప్రస్తుతముపమేయమితి వ్యవస్థిత ఉపమానోపమేయభావః-
తత్ర తు విశేషాగ్రహణాద్వైకల్పిక ఇతి ॥ ... *

చం ॥ యథావేతి ॥ శాణే నికషపాషాణేన ఉల్లీఢః ఉల్లిఖితో మణిః- తథా
హేతిభిరాయుధైర్నిహతః కృతక్షతః సమరే సంగ్రామే విజయశీలో యో
ద్ధా మదేన క్షీణో నాగో హస్తీ శరత్కాలే శ్యానాని శుష్కాణి పులినాని జలని
ర్ముక్తతటాని యాసాం తాః- సరితో నద్యః- కలామాత్రావశిష్టశ్చంద్రః

సురతేష్వృదితా చుంబనాలింగనాద్యుపమర్దమ్లాయితాంగీ బాలానవయౌ
వనావనితా(స్త్రీ)-ఏవమర్థిషు యాచకేషు గళిత స్సంక్రాంతో విభవః స
మృద్ధిర్యేషాం తేనృపాశ్చ తనిమ్నా తనోః కృశస్య భావస్తనిమా కార్శ్యం తే
నశోభంత ఇత్యన్వయః- శాణ స్తునికషః కష ఇత్యమరః- శోభైకేతి - శో
భారూపైక ధర్మేణేత్యర్థః - పూర్వోదాహరణే ఆదిదీపకం ఇహత్వంతదీపక
మితి భేదః-ప్రస్తుతా ప్రస్తుత సాధారణధర్మస్య దీపక పదవాచ్యతాయాం
బీజమాహ- ప్రస్తుతైకేత్యాది॥ ప్రస్తుతైకనిష్ఠః ప్రస్తుతైకపరః ప్రస్తుతా
న్వయవివక్షయాభిహిత ఇతియావత్ - రథ్యాయామివేత్యనంతర ముపక
రోతీత్యనుషజ్యతే - ఇతీతి చాధ్యాహార్యం - ఇతిదీపసాదృశ్యాత్సమానో
ధర్మో దీపకముచ్యత ఇతి శేషః- యత్ర ధర్మస్య పూర్వం ప్రస్తుతే న్వయః
పశ్చాదన్యత్ర యథోక్తోదాహరణయో స్తత్రైవేతరత్ర ప్రసంగోపకారి
త్వమిత్యాశయేన శంకతే- యద్యపీతి॥ సువర్ణేతి॥ సువర్ణమేవ పుష్పం యస్యాః
ఇతి విగ్రహః- త్రయః గుణత్రయాన్యతమయుక్తాః- శూరశ్చేత్యాది ప్రత్యే
కంచ కారో నైరపేక్ష్యద్యోతకః కృతవిద్యః ప్రఖ్యాతవిద్యః- ఏతచ్చప్రా
సంగికం పద్యం- యదా యత్ప్రసంగే పఠ్యతే తదా తస్య ప్రస్తుతత్వమితర
యోస్త్వప్రస్తుతత్వమితిబోధ్యం- యుగపదితి-త్రయశ్చిన్వంతీతి త్రిష్వ
పి యుగపదన్వయ ఇత్యర్థః చిన్వంతీతి బహువచనాంతస్య ప్రస్తుతమాత్రే
ణైకవచనాంతేన పూర్వవన్నన్వయా యోగాదితి భావః॥ సమాధత్తే తథాపీ
తి॥ ప్రాసంగికత్వం ప్రసంగోపకారిత్వం- నహీయత ఇతి తథా చ ధర్మస్య ప
శ్చాదన్వయో న తత్ర ప్రయోజక ఇతి భావః - కింతర్హి ప్రయోజకం తత్రా
హ వస్తుగత్యేతి- ప్రస్తుతోద్దేశేన ప్రస్తుతోద్దేశకాన్వయ బోధేచ్ఛయా- ప్ర
వృత్తస్యైవ పదాభిహితస్యైవ వర్ణనస్య కర్మ వ్యుత్పత్త్యా తద్విషయ ధర్మ
స్య తథా చ చమత్కారాయ ప్రస్తుతాప్రస్తుతాన్విత స్వార్థం బోధయత్వి
తీచ్ఛయోచ్చరిత పదాభిహితధర్మస్యోభయతాన్వయే ప్యుద్దేశ్యతాఖ్యే
చ్ఛావిషయతా ప్రస్తుత ఏవ నత్వప్రస్తుతే కింతు విశేషణతాఖ్యవిషయతైవే
తి తథా విధోద్దేశ్యతా విరహ ఏవ ప్రాసంగికత్వే బీజమిత్యాశయః - ఏతదే
వోపపాదయతి నహీతి॥ ప్రాసంగికత్వమితి-దీపరూపయోరథ్యాతిథివి
షయే ప్రసంగోపకారిత్వమిత్యర్థః-తథా చ తన్నష్టేతస్య ప్రాసంగికత్వం

నస్యాదితి భావః - ఇదముపలక్షణం-జామాతృ విషయే ప్రాసంగికత్వాప త్తిరపిబోధ్యా - ఏతదేవతుల్యయోగితాతో భేదకమిత్యాహ తుల్యయోగితాయాంత్వితి ॥ నన్వుద్దేశ్యత్వానుద్దేశ్యత్వయోశ్చమత్కారాప్రయోజకత్వాన్నాలంకార భేదప్రయోజకత్వం యుక్తమిత్యస్వరసాదాహ అయంచేతి॥ అయంవక్ష్యమాణః అనయోర్దీపకతుల్యయోగితయోః-అత్రదీపకే-ఉపమానోపమేయభావ ఇత్యనంతరంగమ్య ఇతిశేషః - తత్రతుల్యయోగితాయాంవిశేషాగ్రహణాత్ - ప్రస్తుతాప్రస్తుతత్వరూపవ్యవస్థాపకాభావాత్-ఐచ్ఛికః అవ్యవస్థితః- సః ఉపమానోపమేయభావః - నవ్యాస్తు నైతావతాపి తుల్యయోగితాతో దీపకస్యపృథగ్భావ ఉచితః - ధర్మస్యసకృద్వృత్తిత్వమూలాయావిచ్ఛిత్తేరవిశేషాత్ - అన్యథాతుల్యయోగితాయామపిధర్మిణాం కేవలప్రకృతత్వస్య కేవలాప్రకృతత్వస్యచవిశేషస్యసత్త్వాదలంకారద్వైతాపత్తేః-తస్మాత్తుల్యయోగితాయా ఏవ త్రైవిధ్యముచితమిత్యాహుః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం దీపకప్రకరణమ్. ... ... *

ఆవృత్తి దీపకం - ౧౬.

కు. త్రివిధందీపకావృత్తౌభవేదావృత్తిదీపకం। వర్షత్యంబుదమాలేయంవర్షత్యేషాచశర్వరీ ॥ ఉన్మీలంతికదంబాని స్ఫుటంతికుటజోద్గమాః । మాద్యంతిచాతకాస్తృప్తాఃమాద్యంతిచశిఖావలాః॥ దీపకస్యానేకోపకారకతయాదీపస్థానీయస్యపదస్యార్థస్యోభయోర్వావృత్తౌత్రివిధమావృత్తిదీపకం। క్రమేణార్థత్రయేణోదాహరణానిదర్శితాని॥ ... *

చం ॥ త్రివిధమితి॥ దీపకస్యావృత్తౌ ఆవృత్తిదీపకంభవేత్తచ్చత్రివిధమిత్యర్థః- వర్షతీతి-శర్వరీరాత్రిః-వర్షంవత్సరఇవాచరతీత్యర్థః-కదంబానికదంబకుసుమాని-ఉన్మీలంతివికసంతి- కుటజోద్గమాఃకుటజకలికాః-స్ఫుటంతివికసంతి-తృప్తాశ్చాతకామాద్యంతిమత్తాభవంతి - శిఖావళామయూరాశ్చమాద్యంతీత్యన్వయః-త్రైవిధ్యముపపాదయన్నేవవ్యాచష్టే దీపకస్యేతి॥ క్రమేణేతి-ఆద్యేర్థేవర్షతీతిశబ్దావృత్తిః అలంకారసంపాదకత్వాచ్చనకథితపదత్వందోషః- ద్వితీయేవికాసరూపస్యార్థస్యావృత్తిః ఉన్మీలంతిస్ఫు

టంతీతిశబ్దభేదేన తస్యైవబోధనాత్ - తృతీయేతుద్వయోరావృత్తిః స్ఫుటైవేతి. ... ... *

కు. యథావా ॥ ఉత్కంఠయతిమేఘానాంమాలావర్గంకలాపి
నాం। యూనాంచోత్కంఠయత్యద్యమానసంమకరధ్వజః ॥
శమయతిజలధరధారా చాతకయూనాంతృషంచిరోపనతాం
తపయతిచవధూలోచనజలధారాకామినాంప్రవాసరుచిం॥
వదనేననిర్జితంతవనిలీయతేచంద్రబింబమంబుధరే। అరవిం
దమపిచసుందరినిలీయతేపాథసాంపూరే॥ఏవంచావృత్తీనాం
ప్రస్తుతాప్రస్తుతోభయవిషయత్వేపిదీపకచ్ఛాయాప
త్తిమాత్రేణదీపకవ్యపదేశః॥ ... ... *

చం ॥ ఉత్కంఠయతీతి॥ మేఘానాంమాలాపఙ్క్తిః- కలాపినాంమయూరాణాంవర్గంసమూహం-ఉత్కంఠయతిఊర్ధ్వంకంఠోయస్యతాదృశంకరోతి- తథామకరధ్వజఃకామః యూనాంతరుణానాంమానసముత్కంఠయతి ఉత్సుకంకరోతీత్యర్థభేదేపిశబ్దావృత్తిః ॥ శమయతీతి॥ జలధరస్యమేఘస్యధారాపఙ్క్తిశ్చాతకతరుణానాంచిరకాలముపనతాంప్రాప్తాంతృషంపిపాసాంశమయతి-వధూలోచనయోర్జలధారా అశ్రుపఙ్క్తిశ్చకామినాంప్రవాసేచ్ఛాంతపయతీత్యేకఏవనాశరూపోర్థఃశబ్దభేదేనోక్తఇత్యర్థావృత్తిః॥ వదనేనేతి ॥ పాథసాంజలానాం-అత్రనిలీయతేశబ్దస్యతదర్థస్యతిరోధానస్యచావృత్తిః - ననుప్రస్తుతార్థైకసకృదుపాత్తస్యప్రసంగాదప్రస్తుతోపకారిత్వేదీపకమిత్యుక్తం - నచావృత్తౌతత్సంభవతీతికథమావృత్తిదీపకముక్తమిత్యాశఙ్క్యాహ ఏవంచేతి ॥ దీపస్థానీయశబ్దార్థయోరావృత్తౌచేత్యర్థః- ప్రస్తుతాప్రస్తుతేతి- అంబుదమాలాదీనాంవిరహోద్దీపకతయాకేవలప్రస్తుతత్వాత్ - చంద్రబింబారవిందయోశ్చకేవలాప్రస్తుతత్వాదితిభావః- దీపకచ్ఛాయేతిదీపకసాదృశ్యేత్యర్థః - తచ్చప్రస్తుతాప్రస్తుతోపకారయోగ్యత్వంవర్ణితాద్యాదౌశ్లేషవశేనాస్తీతిభావః- మాత్రపదేనదీపకాత్పృథగేవాయమలంకారోనతుతత్ప్రభేదఇతిసూచితం- అతఏవదండినా-అర్థావృత్తిఃపదావృత్తిరుభయావృత్తిరిత్యపి। దీపకస్థానమేవేష్టమలంకారత్రయంయథేత్యుక్త్వావికాసంతీత్యాద్యు

దాహృతం-దీపకస్థానంస్థానాపన్నంతత్సదృశమితియావత్ ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంఆవృత్తిదీపకప్రకరణమ్. ... ... *

ప్రతివస్తూపమాలంకారః- ౧౭.

కు వాక్యయోరేకసామాన్యే ప్రతివస్తూపమామతా। తాపేనభ్రాజతేసూరశ్శూరశ్చాపేనరాజతే॥ యత్రోపమానోపమేయపరవాక్యయోరేకస్సమానోధర్మః పృథఙ్నిర్దిశ్యతే సాప్రతివస్తూపమా।ప్రతివస్తుప్రతివాక్యార్థముపమాసమానధర్మోస్యామితివ్యుత్పత్తేః॥ యథాత్రైవభాతిరాజతైత్యేకఏవధర్మ ఉపమానోపమేయవాక్యయోః పృథక్భిన్నపదాభ్యాంనిర్దిష్టః॥ ... ... *

చం ॥ సకృద్ధర్మోక్తిప్రసంగాదసకృద్ధర్మోక్తిగమ్య వాక్యార్థసాదృశ్యకంప్రతివస్తూపమాలంకారంలక్షయతి వాక్యయోరితి ॥ ద్వివచనమనేకాభిప్రాయంమాలానురోధాదితిబోధ్యం - ఏకసామాన్యేఎకస్మిన్సమానధర్మేసతి-సూరఃసూర్యః॥లక్షణంవ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ ఉపమానోపమేయేతిభావప్రధానం- ఉపమానోపమేయభావపరయోరిత్యర్థః పృథగితి-భిన్నశబ్దేనేత్యర్థః- అయమేవచవస్తుప్రతివస్తుభావఇత్యుచ్యతే.**

కు. యథావా॥ స్థిరాశైలీగుణవతాంఖలబుద్ధ్యానబాధ్యతే।
రత్నదీపస్యహిశిఖావాత్యయాపిననాశ్యతే *

చం ॥ స్థిరేతి॥శైలీసద్వృత్తం- రత్నమేవదీపోరత్నదీపః- అత్రపూర్వార్ధముపమేయవాక్యంఉత్తరార్ధముపమానవాక్యం- ఉభయత్రచనాశాభావరూపఃసమానధర్మఃశబ్దభేదేనోపాత్తః - సామాన్యాభావమాత్రబోధకస్యాపిబాధతేరత్రనాశరూపవిశేషపరత్వాత్ - అయమేవచపూర్వోదాహరణాద్భేదః. ... ... *

కు. యథావా ॥ తవామృతస్యందినిపాదపంకజేనివేశితాత్మాకథమన్యదిచ్ఛతి। స్థితేరవిందేమకరందనిర్భరేమధువ్రతోనేక్షురకంహివీక్షతే॥ అత్రయద్యప్యుపమేయవాక్యేఅనిచ్ఛాఉపమానవాక్యేఅవీక్షేతిధర్మభేదఃప్రతిభాతి-తథాపివీక్షణమాత్రస్యావర్జనీయస్యప్రతిషేధానర్హత్వాత్ - ఇచ్ఛా

పూర్వకవీక్షణప్రతిషేధోయం అనిచ్ఛాపర్యవసిత ఏవేతిధర్మై క్యమనుసంధేయం అర్థావృత్తిదీపకం ప్రస్తుతానామప్రస్తు తానాంవా । ప్రతివస్తూపమాతు ప్రస్తుతాప్రస్తుతానామితి విశేషః॥ ... ... *

చం ॥ తవేతి॥ (యామునాచార్య శ్రీసూక్తిరియం) అమృతప్రస్రవ ణశీలే తవపాదపంకజే-నివేశితఆత్మాఅంతఃకరణంయేన తాదృశో భక్తః- అన్యదమృతాదిరిక్తంఫలంకథమిచ్ఛతి నకథమపీత్యర్థః- అమృతంచాత్ర బ్రహ్మానందరూపం హినిశ్చితం-మధువ్రతోభ్రమరఃమకరందేనపుష్పరసే ననిర్భరేవ్యాప్తేఅరవిందేస్థితేసతిఇక్షురసంనవీక్షతఇత్యుపమానవాక్యం అవగ్జనీయస్యేటిఅనిష్టేపిస్వసామగ్రీవశాజ్జాయమానస్యేత్యర్థః- ఇచ్ఛా పూర్వకేతి- తథాచవీక్షతేరిచ్ఛాపూర్వకవీక్షణలక్షణేతిభావః- ఇచ్ఛా పర్యవసితఇతిసవిశేషణేహీతిన్యాయాదితిభావః - ఉన్మీలంతికదంబానీతి పూర్వోదాహృతాయామర్థావృత్తావతివ్యాప్తిమాశంక్యాహ అర్థావృత్తే త్యాది ॥ శబ్దావృత్తౌతుధర్మస్యైకేనైవశబ్దేనావృత్త్యాబోధనాన్నభి న్నశబ్దబోధ్యత్వమితినాతివ్యాప్తిరతోర్థావృత్తిపర్యంతానుధావనం - ఏ వంచభిన్నశబ్దబోధ్యైకధర్మగమ్యం ప్రస్తుతాప్రస్తుతవాక్యార్థసాదృ శ్యంప్రతివస్తూపమేతిలక్షణంబోధ్యం- దృష్టాంతాలంకారేతి వ్యాప్తివా రణాయభిన్నశబ్దబోధ్యేతి - తత్రతు బింబప్రతిబింబభావాపన్నధర్మగ మ్యంసాదృశ్యమితినాతివ్యాప్తిః- ఉదిభాతియథాభానుస్తథాత్వంభ్రా జసేభువీత్యాదివాక్యార్థోపమాయామతివ్యాప్తివారణాయగమ్యమితి - అర్థావృత్తివారణాయప్రస్తుతాప్రస్తుతేతి-ఆననంమృగశాబాక్ష్యావీక్ష్య లోలాలకావృతం। భ్రమద్భ్రమరసంకీర్ణంస్మరామిసరసీరుహమితిస్మర ణాలంకారేతివ్యాప్తివారణాయవాక్యార్థేతి-అత్రహిఉదిభాతీతి వాక్యా ర్థోపమాయామంగనాధికరణకశోభాశ్రయభానుసదృశో భూవ్యాధికర ణకశోభాశ్రయస్త్వమితిప్రతీతివన్నస్మర్యమాణతాదృశసరోరుహసదృ శంతథావిధమాననమితిప్రతీతిర్యేనవాక్యార్థగతోపమాగమ్యాస్యాత్-కిం తుస్మరణాసంపృక్తాతాదృశసరోరుహసదృశంతాదృశమాననమితి పదా ర్థగతోపమైవేతితద్వారణమితిదిక్ ... ... *

కు. అయంచాపరో విశేషః॥ ఆవృత్తిదీపకం వైధర్మ్యేణనసంభవతి। ప్రతివస్తూపమాతు వైధర్మ్యేణాపిదృశ్యతే॥ యథా॥ విద్వానేవవిజానాతివిద్వజ్జనపరిశ్రమం। నహివంధ్యావిజానాతిగుర్వీంప్రసవవేదనాం॥ ... ... *

చం॥ ప్రస్తుతాప్రస్తుతత్వయోశ్చమత్కృతి విశేషాప్రయోజకతయా నాలంకారభేదప్రయోజకత్వమిత్యస్వరసాదాహ అయంచేతి - వక్ష్యమాణఇత్యర్థః॥ విద్వానేవేతి॥ యద్యప్యన్యయోగవ్యవచ్ఛేదార్థేనైవకారేణావిద్వాన్నజానాతీతిపూర్వవాక్యార్థస్తస్యచ నహివంధ్యేత్యుత్తరవాక్యార్థఃసధర్మైవ తథాపిరూపవత్త్వేవాకాశఇత్యాదిప్రయోగవారణాయభావాన్వయస్యాప్యావశ్యకతయావిద్వాన్జానాతీతి వాక్యార్థస్యాపి ప్రతీతేస్తదభిప్రాయేణవైధర్మ్యోదాహరణత్వంబోధ్యం-ననువైధర్మ్యేణోపమేతి వ్యాహతంతస్యాస్సాధర్మ్యరూపత్వాదితిచేత్సత్యం వైధర్మ్యేణోపన్యస్తేననహివంధ్యేతి వాక్యార్థేనాక్షిప్తస్యాపితు ప్రసవిత్ర్యేవజానాతీతివాక్యార్థస్యోపమానత్వేనపర్యవసానాత్ ముఖతోవైధర్మ్యప్రతీతావపిసాధర్మ్యపర్యవసానాన్నదోషః- వైధర్మ్యేణేత్యస్యచవైధర్మ్యద్వారేత్యర్థః ... ... *

కు. యదిసంతిగుణాః పుంసాంవికసంత్యేవతేస్వయం। నహికస్తూరికామోదశ్శపథేననివార్యతే॥ ... *

చం॥ యదిసంతీతి॥ ఏవకారోభిన్నక్రమఃస్వయమేవవికసంతిప్రకాశంతఇత్యర్థః- అత్రాపిగుణాఃస్వయంప్రకాశంతఇతి భావాన్వయవిధయా కస్తూరికామోదఃశపథేననజ్ఞాయతఇతివాక్యార్థస్తదాక్షిప్తేనకింతుస్వయమేవప్రకాశతఇతివాక్యార్థేనచౌపమ్యంగమ్యమితి పూర్వవద్వైధర్మ్యోదాహరణత్వసంగతిః- యత్త్వత్రకైశ్చిదుక్తం-విద్వానేవేతి పద్యంభవతునామకథంచిద్వైధర్మ్యోదాహరణం - యదిసంతీతితునయుక్తంవైధర్మ్యోదాహరణంహిప్రస్తుతధర్మిణావిశేషోపారూఢార్థదార్ఢ్యాయసాక్షాత్తద్వ్యతిరేకసమానజాతీయస్యధర్మ్యంతరారూఢస్యాప్రకృతార్థస్య కథనం- యథా- వంశభవోగుణవానపిసంగవిశేషేణపూజ్యతేపురుషః। నహితుంబీఫలవికలోవీణాదండఃప్రయాతిమహిమానమిత్యాదౌ - అత్ర

హిసంగవిశేషేణపూజ్యతే ఇతిప్రస్తుతార్థాక్షిప్తస్యసంగవిశేషేణవినా
నపూజ్యతఇతిస్వవ్యతిరేకస్యసజాతీయోనహితుంబీఫలవికల ఇత్యాద్యప్ర
కృతార్థో నిబద్ధఇతివైధర్మ్యోదాహరణత్వం-యదిసంతీత్యత్రతు స్వయం
ప్రకాశం తేనపరేణేత్యస్యప్రస్తుతస్యైవసజాతీయోప్రకృతోర్థః- శపథేన
నవిభావ్యతే- కింతుస్వయమేవేతిప్రకృతార్థానురూపతయైవపర్యవసానా
దితి-కింబహునా-సర్వత్రైవవైధర్మ్యోదాహరణేసాధర్మ్య పర్యవసానం
వినానోపమానిర్వాహఇతితదుచ్ఛేదప్రసంగః- అథాపాతప్రతిపన్నేనా
ప్రకృతవాక్యార్థేన వైధర్మ్యేణ త్తదుదాహరణత్వం తర్హిప్రకృతేపితద
స్తీతితుల్యం- యదపిప్రస్తుతేత్యాదివైధర్మ్యోదాహరణత్వ నిర్వచనం
తదయుక్తం - భటాఃపరేషాంవిశరారుతామగుర్దధత్యవాతేస్థిరతాంహి
పాంసవఇతివైధర్మ్యదృష్టాంతావ్యాపనాత్ - నహ్యత్రప్రస్తుతవాక్యా
ర్థఃస్వవ్యతిరేకమాక్షిపతి కింత్వప్రకృతవాక్యార్థఏవేతిదిక్॥ఇత్యలంకార
చంద్రికాయాంప్రతివస్తూపమాలంకారప్రకరణం. ... *

దృష్టాంతాలంకారః - ౧౮.

కా॰ చేద్బింబప్రతిబింబత్వందృష్టాంతస్తదలంకృతిః। త్వమేవకీర్తి
మాన్రాజన్విధురేవహికాంతిమాన్॥ యత్రోపమానోపమే
యవాక్యయోర్భిన్నావేవధర్మౌబింబప్రతిబింబభావేననిర్దిష్టౌ
తత్రదృష్టాంతాలంకారః- త్వమేవకీర్తిమానిత్యత్రకీర్తికాం
త్యోర్బింబప్రతిబింబభావః॥ ... ... *

చం॥ దృష్టాంతాలంకారంలక్షయతి చేదితి॥ వాక్యయోరిత్యనువర్తతే
ధర్మయోరిత్యధ్యాహార్యం-తదితితదేత్యర్థకం॥ అర్థతోవ్యాచష్టే య
త్రేతి॥యత్రకావ్యే-తథాచోపమానోపమేయవాక్యార్థఘటకధర్మయో
ర్బింబప్రతిబింబభావోదృష్టాంతఇతిలక్షణం. ... ... *

కా॰ యథావా॥ కామంనృపాస్సంతుసహస్రశోన్యేరాజన్వతీమా
హురనేనభూమిం। నక్షత్రతారాగ్రహసంకులాపిజ్యోతిష్మ
తీచంద్రమసైవరాత్రిః॥ ... ... *

చం॥ కామమితి॥ అనేనప్రకృతరాజవిశేషేణ- రాజన్వతీంశోభనరాజ
వతీం- రాజన్వాన్సౌరాజ్యేఇతిపాతః- నక్షత్రాణ్యశ్విన్యాదీని సప్తవింశ

తిః- తారా స్తదితరాః-గోబలీవర్దన్యాయాత్ - గ్రహోభౌమాదయః-సంకులావ్యాప్తా- జ్యోతిష్మతీతి ప్రాశస్త్యే మతుప్ - అత్ర రాజన్వతీజ్యోతిష్మతీత్యనయోర్బింబప్రతిబింబభావః-పూర్వోదాహరణేకీర్తికాంత్యోర్బింబప్రతిబింబభావప్రయోజకం మనోహారిత్వరూపంసాదృశ్యమార్థం- ఇహ తు రాజజ్యోతిషోః ప్రాశస్త్యరూపంతచ్ఛాబ్దమితి భేదః ... *

కు. యథావా॥ దేవీంవాచముపాసతేహిబహవః సారంతుసారస్వతంజానీతేనితరామసౌగురుకులక్లిష్టోమురారిఃకవిః । అబ్ధిర్లంఘితఏవవానరభటైఃకింత్వస్యగంభీరతామాపాతాళనిమగ్నపీవరతనుర్జానాతిమంథాచలః ॥ నన్వత్రోపమానోపమేయవాక్యయోర్జ్ఞానమేకఏవధర్మః ఇతి ప్రతివస్తూపమాయుక్తా- మైవం - అచత నేమంథాచలేజ్ఞానస్యబాధితత్వేన తత్రజానాతీత్యనేనసాగరాధస్తలావధిసంస్పర్శ మాత్రస్యవివక్షితత్వాత్- అత్రోదాహరణేపదావృత్తిదీపకాద్వి శేషః పూర్వవత్ ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయత్వకృతో ద్రష్టవ్యః॥ *

చం ॥ దేవీమితి॥ దేవీంవాచంసరస్వతీంబహవ ఉపాసతేహి సేవంతఏవ హి-హిశబ్దస్యైవకారార్థత్వాత్ - తుపరం- సరస్వతీసంబంధిసారం అసౌప్రసిద్ధః-గురుకులేక్లిష్టఃఅధ్యయనశ్రమవాన్మురారినామాకవిర్నితరామతిశయేనజానీతే॥ అత్రదృష్టాంతమాహ- వానరరూపైర్భటైర్యోద్ధృభిరబ్ధిర్లంఘితఏవ కింతుఅస్యాబ్ధేఃగంభీరతాం-పాతాళపర్యంతనిమగ్నా పీవరాస్థూలాతనుర్యస్యైవంవిధోమంథాచలః మందరాద్రిరేవజానాతీతి॥ దృష్టాంతోదాహరణత్వాసంగతిమాశంకతే నన్వితి॥ వాక్యయోరితి సప్తమీ- ఏకధర్మఇత్యనంతరంశబ్దభేదేననిర్దిష్టఇతి శేషః-సాగరస్యాధస్తనోయోవధిరితిగంభీరతాపదార్థకథనం సంస్పర్శస్తులక్షణయాజానాత్యర్థఇతిబోధ్యం- తథాచధర్మభేదాన్నప్రతివస్తూపమా- కింతుసారస్వతసారజ్ఞానసాగరాధస్తలావధిసంస్పర్శయోర్బింబ ప్రతిబింబభావాద్దృష్టాంతాలంకారఏవేత్యాశయః॥ వర్ణ్యత్వంబుదమాలేయం వర్ణ్యత్వేషా చశర్వరీతివత్పదావృత్తిదీపకంస్యాదిత్యాశంక్యసమాధత్తే అత్రేతి॥ పూర్వవత్ అర్థావృత్తిప్రతివస్తూపమయోరివ-ప్రస్తుతా ప్రస్తుతేతి దృష్టాం

తః ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయః పదావృత్తిస్తు తదన్యతరమాత్రవిషయేత్యర్థః- యద్యప్యత్రాత్మనేపదపరస్మైపదభేదేనపదభేదాన్నపదావృత్తిశ్శంకోచితా తథాపపారపరివర్తనేనపదాభేదేపి నపదావృత్తేరయంవిషయ ఇతిబోధయితుమేతదుక్తం. ... ... *

కు. వైధర్మ్యేణాప్యయందృశ్యతే ॥ కృతంచగర్వాభిముఖంమనస్త్వయాకిమన్యదేవంనిహతాశ్చనోద్విషః। తమాంసితిష్ఠంతి హితావదంశుమాన్నయావదాయాత్యుదయాద్రిమౌళితాం

చం ॥ వైధర్మ్యేణేతి॥ అయందృష్టాంతః॥ కృతంచేతి॥ నృపంప్రతిమంత్రిణ ఉక్తిః- హేరాజన్ త్వయామనోగర్వస్యాభిముఖం నతుగర్వితంకృతం చ-కిమన్యదపేక్షితమితి శేషః-ఏవంశస్త్రప్రయోగాదికంవినానోస్మాకం ద్విషఃశత్రవోనిహతాశ్చనతునిహనిష్యంతే అంశుమాన్సూర్యోయావదుదయాద్రేర్మౌళితాం శిరోలంకారతాం నాయాతితావదేవతమాంసితిష్ఠంతితస్మింస్తుతథాభూతే నతిష్ఠంతీతిదృష్టాంతః- అత్రమనోగర్వాభిముఖీకరణవైరిహననయో రంశుమదుదయాచలమస్తకాగమనతమస్స్థిత్యోశ్చయథాక్రమంవైధర్మ్యేణబింబప్రతిబింబభావః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాందృష్టాంతాలంకారప్రకరణమ్. ... ... *

నిదర్శనాలంకారః - ౧౯.

కు. వాక్యార్థయోస్సదృశయోరైక్యారోపోనిదర్శనా। యద్దాతుస్సౌమ్యతాసేయంపూర్ణేందోరకలంకతా॥ అత్రదాతృపురుషసౌమ్యత్వస్యోపమేయవాక్యార్థస్యపూర్ణేందోరకలంకత్వస్యోపమానవాక్యార్థస్యచయత్తద్భ్యామైక్యారోపః. *

చం ॥ నిదర్శనాంలక్షయతి వాక్యార్థయోరితి ॥ సదృశవాక్యార్థసంబంధీయఐక్యారోపః ఉపమేయవాక్యార్థేఉపమానవాక్యార్థాభేదారోపఇతియావత్ - యద్దాతురితి-దాతుఃసౌమ్యతేతియత్ ఇతిసామాన్యేనపుంసకం- సేయమితివిధేయాభిప్రాయకంస్త్రీలింగం-యత్తద్భ్యామితి-యద్యపిముఖంచంద్రఇతివత్ దాతుస్సౌమ్యతాపూర్ణేందోరకలంకతేత్యేతావతాప్యైక్యారోపస్సంభవతితథాపియత్తద్భ్యాంశీఘ్రంస్ఫుటతయాతదవగమార్థముపన్యాసః, ... *

కు॰ యథావా॥ అరణ్యరుదితంకృతంశవశరీరముద్వర్తితంస్థలేబ్జ మవరోపితంసుచిరమూషరేవర్షితం। శ్వపుచ్ఛమవనామితంబ ధిరకర్ణజాపఃకృతోధృతోంధముఖదర్పణోయదబుధోజనస్సే వితః॥ అత్రాబుధజనసేవాయాఅరణ్యరోదనాదీనాంచయత్త ద్భ్యాంవైక్యారోపః॥ ... ... ※

చం ॥ అరణ్యేతి॥ అబుధోమూర్ఖోజనఃసేవితోయదితిగుణీభూతసేవనక్రి యాపరామర్శః- ఉత్తరవాక్యగతేనయచ్ఛబ్దేనతచ్ఛబ్దాక్షేపాత్ -తత్ అరణ్యరుదితంకృతమిత్యాద్యన్వయః - ఉద్వర్తనంయవగోధూమాదిచూ ర్ణేనమలాపకర్షణం- స్థలేనిర్జలప్రదేశేఅబ్జంజలజం-ఊషరేలంకురా యోగ్యక్షారభూభాగే- శునఃపుచ్ఛంశ్వపుచ్ఛం అవనామితం ఋజుతాసం పాదనాయనమ్రీకృతం- బధిరస్యకర్ణేజపఏవజాపఃప్రలాపఇత్యర్థః- అం ధస్యముఖతస్సమ్ముఖందర్పణోధృతఇత్యేవంనిరర్థకత్వేనసదృశానామనే కేషాంవాక్యార్థానామబుధజనసేవనరూపప్రకృతవాక్యార్థైక్యారోపః పూర్వత్రత్వేకస్యైవైక్యారోపఇతివిశేషః. ... ※

కు. పదార్థవృత్తిమప్యేకేవదంత్యన్యాంనిదర్శనాం । త్వన్నేత్ర యుగళంధత్తేలీలాంనీలాంబుజన్మనోః ॥ అత్రనేత్రయుగళేనీ లాంబుజగతలీలాపదార్థారోపోనిదర్శనా॥ ... ... ※

చం ॥ నిదర్శనాంతరమాహ పదార్థేతి॥ పదార్థవృత్తింపదార్థసంబంధినీం ఏకేఆలంకారికాః-అన్యాంపూర్వోక్తవిలక్షణాం-త్వన్నేత్రేతి - లీలాం శోభాం-నీలాంబుజన్మనోఃనీలోత్పలయోః. ... ... ※

కు. యథావా॥వియోగేగౌడనారీణాంయోగండతలపాండిమా । అదృశ్యతఖర్జూరీమంజరీగర్భరేణుషు॥ పూర్వస్మిన్నుదాహ రణేఉపమేయేఉపమానధర్మారోపః- ఇహతూపమానేఉప మేయధర్మారోపఇతిభేదః - ఉభయత్రాప్యన్య ధర్మస్యాన్య త్రాసంభవేనతత్సదృశధర్మాక్షేపాదౌపమ్యేపర్యవసానం తుల్యం - ఇయంపదార్థవృత్తినిదర్శనా లలితోపమేతిజయదే వేనవ్యాహృతా ॥ యద్యపివియోగేగౌడనారీణా మితిశ్లోకః ప్రాచీనైర్వాక్యార్థవృత్తినిదర్శనాయాముదాహృతః-తథా

ఏవివిశిష్టయోర్ధర్మయోరైక్యారోపో వాక్యార్థవృత్తినిదర్శనా ఉపమానోపమేయయోరన్యతరస్మిన్నన్యతరధర్మారోపః పదార్థవృత్తినిదర్శనేతి వ్యవస్థామాశ్రిత్య స్మాభిరుదాహృతః॥ ఏవంచ-త్వయి సతి శివదాతర్యస్మదభ్యర్థితానామితరమనుసరంతో దర్శయంతో దీనముద్రామ్। చరమచరణఘూర్ణైస్త్రగ్రహాంగోష్ఠకామాః కరభమనుసరామః కామధేనౌ స్థితాయామ్। దోర్భ్యామబ్ధింతితీర్షంతస్తుష్టువుస్తే గుణార్ణవమిత్యాదిషు వాక్యభేదాభావేపి వాక్యార్థవృత్తిరేవనిదర్శనా-విశిష్టయోరైక్యారోపసద్భావాత్ - వాక్యార్థయోస్సదృశయోరితిలక్షణవాక్యే వాక్యార్థశబ్దేన బింబప్రతిబింబభావాపన్నవస్తువిశిష్టస్వరూపయోః ప్రస్తుతాప్రస్తుత ధర్మయోర్వివక్షితత్వాదితి-ఏవంచ - రాజసేవామనుష్యాణామసిధారావలేహనం। పంచాననపరిష్వంగో వ్యాళీవదనచుంబనమిత్యత్ర ప్రస్తుతాప్రస్తుతవృత్తాంతయోరైకపద్యోపాత్తత్వేపి వాక్యార్థవృత్తినిదర్శనాయాః న క్షతిః-తయోర్బింబప్రతిబింబభావాపన్నవస్తువిశిష్టవ్యవహారరూపత్వాత్ - అతఏవనిదర్శనాయా రూపకాద్భేదః-రూపకే హ్యవిశిష్టయోరేవ ముఖచంద్రాదికయోరైక్యారోపః- అంఘ్రిదండో హరేరూర్ధ్వముత్క్షిప్తో బలినిగ్రహే।విధివిష్టరపద్మస్య నాళదండో ముదేస్తు వః॥ ఇతివిశిష్టరూపకోదాహరణేపి స బింబప్రతిబింబభావాపన్నవస్తువిశిష్టరూపతా-విధివిష్టరకమలదండవిశిష్టత్వరూపసాధారణధర్మవత్తాసంపాదనార్థమేవ తద్విశేషణోపాదానాత్-యద్వాతుస్వాస్యతేత్యాదినిదర్శనోదాహరణేషు దాతృపూర్ణేంద్వాదీనామానందకరత్వాదినేవాత్ర విశేషణయోర్బింబప్రతిబింబభావాత్-యత్రతు విషయవిషయివిశేషణానాం పరస్పరసాదృశ్యేన బింబప్రతిబింబభావోస్తి-జ్యోత్స్నాభస్మచ్ఛురణధవళా బిభ్రతీతారకాస్థీన్యంతర్ధానవ్యసనరసికా రాత్రికాపాలికీయం ద్వీపాద్ద్వీపంభ్రమతి దధతీ చంద్రముద్రాకపాలే న్యస్తంసి

ద్ధాంజన పరిమళంలాంఛనస్యభలేనేతి సావయవరూపకోదా
హరణే తత్రాపివిషయవిషయిణోస్తద్విశేషణానాంచప్ర
త్యేకమైక్యారోపః-నతుజ్యోత్స్నాదివిశిష్టగాత్రరూపవిషయ
స్యభస్మాదివిశిష్టకాపాలికీ రూపవిషయిణశ్చ విశిష్టరూపేణై
క్యారోపోస్తీతి-తస్మాద్రాజసేవామనుష్యాణామిత్యాదావ
పివాక్యార్థవృత్తినిదర్శనైవయుక్తా - మతాంతరేత్విహపదా
ర్థవృత్త్యైవనిదర్శనయాభావ్యమితి॥ ... *

చం ॥ వియోగఇతి॥ గౌడదేశగతానాంనారీణాంవియోగే స్వకాంతవి
యోగకాలేయోగండతలేపాండిమాపాండువర్ణోభవతిసః ఖర్జూరీణాంల
తానాంమంజరీగర్భస్థేషురేణుషుఅదశ్యతదృష్టఇత్యన్వయః- ఉపమానే
యథోక్తరేణురూపే ఉపమేయోపమానధర్మారోపవిషపదార్థనిదర్శనా
యాః ప్రాచీనైరుదాహరణాత్ కథమియంపదార్థనిదర్శనోచ్యత ఇతి
శంకాయామాహ - ఉభయత్రేతి॥ ఉపమేయే ఉపమానధర్మారోపే
ఉపమానేఉపమేయధర్మారోపేచేత్యర్థః-తథాచాపవ్యాపర్యవసాయిత్వా
స్యైవపదార్థనిదర్శనాజీవాతుత్వే నారోపవిషయస్యోపమేయత్వేన నివే
శేప్రయోజనాభావాదిహాపిసాయుక్తైవేతిభావః॥నన్వేవంసతి వాక్యార్థ
నిదర్శనాలక్షణస్యాత్రాతివ్యాప్తిరిత్యాశంక్యాశయవానాహ యద్యపీ
తి॥ వియోగకాలీనగౌడనారీగండతలపాండిమ్నఃఖర్జూరీమంజరీ గర్భరే
ణుదృష్టపాండిమ్నశ్చయత్తద్భ్యామైక్యారోపసత్త్వాదితిభావః అర్థవిశే
షవివక్షయాతివ్యాప్తింపరిహరన్నేవస్వాభిమతనిదర్శనాద్వయవిషయవి
భాగందర్శయతి తథాపీతి॥విశిష్టయోర్బింబప్రతిబింబభావాపన్నధర్మవిశి
ష్టయోః- ఏవంచవాక్యార్థశబ్దేనైతాదృశార్థవివక్షణాద్వియోగఇత్యా
ద్యుదాహరణేనాతివ్యాప్తిరితిభావః-ఉపమానేత్యాది-ఏతచ్చస్వరూపక
థనం-నత్వేవంరూపేణలక్షణేనివేశః- తాద్రూప్యరూపకాతివ్యాప్తివార
ణాయోపమాకల్పకత్వస్యారోపవిశేషణస్యావశ్యకత్వేన ఉపమాకల్పక
త్వతద్ధర్మారోపయోత్యేతావతపవలక్షణస్యనిర్దుష్టత్వాత్ - తదుక్తం-అభ
వన్వస్తుసంబంధఉపమాపరికల్పకఇతి-తాద్రూప్యరూపకేతు - తాద్రూ
ప్యావచ్ఛిన్నాభేదస్యవివక్షితోనపునరుపమేతితద్వారణం॥ ననుత్వయిస

ఇత్యాద్యుదాహరణే క్వాపి నిదర్శనా న స్యాత్ అన్యథాఽనన్వయస్యాన్యత్రాప్రదర్శ
నాత్ - ఏకవాక్యత్వే న వాక్యార్థభేదాభావాచ్చ పదార్థ వాక్యార్థ నిదర్శ
నయోరసంభవాదిత్యాశంక్యాహ - ఏవం చేతి - ఉక్తస్య వస్త్వాశ్రయణే చే
త్యర్థః - విశిష్టయోరితి - బింబప్రతిబింబభావాపన్నవస్తువిశిష్టయోరిత్యర్థః
తత్ర తావత్పూర్వపద్యే - భోశ్శివ అస్మదభ్యర్థితానాం దాతరి త్వయి సతి - ఇ
తరం తుచ్ఛం ప్రభుమనుసరంతోఽర్థినాం ముద్రాంచిహ్నం దర్శయ త్యేవ
యం కామధేనౌ స్థితాయాం దోగ్ధుకామాశ్చరణయోః పాశాత్త్యయో
శ్చరణయోః ఘూర్తైస్త్రిగ్రహం దుఃఖేన గ్రాహ్యాః కరభముష్టిర్ శిశుమను
సరామ ఇత్యర్థః కేసకలకామదమహేశ్వరకాలీనక్షుద్ర ధని కానుసరణక
ర్తుః కామధేనుస్థితికాలీనతథావిధకరభానుసరణ కర్తుశ్చైక్యారోపః - త
త్రోపమానకోటివిశేషణయోః కామధేనుకరభయోరుపమేయ కోటివిశే
షణయోశ్చ మహేశ్వరక్షుద్రధనికయోర్యథాక్రమం బింబప్రతిబింబ
భావో బోధ్యః - ఏవమనుసరణయోరపి - ఏవం దోగ్ధ్ర్యమిత్యత్రాపి అబ్ధి
గుణసమూహయోర్బింబప్రతిబింబభావో బోధ్యః - నన్వయం వ్యవస్థా నమా
లవిరుద్ధేత్యాశంక్యాహ వాక్యార్థయోరితి ॥ నను వాక్యార్థశబ్దస్యావాం
తరవాక్యార్థసాధారణానేకపదార్థపరత్వే నైవోక్తోదాహరణసంగ్రహ
సంభవాదేవంవిధగురుతరార్థపరత్వం నయుక్తమిత్యత ఆహ ఏవం చేత్ - ఏ
వంవిధార్థవివక్షణే చేత్యర్థః - అవలేహనం జిహ్వయాఘట్టనం - పంచాననః
సింహస్తస్య పరిష్వంగ ఆలింగనం - వ్యాలీ భుజంగీ - అశక్యత్వం బలవదనిష్ట
జనకత్వం చ సాధారణో ధర్మః - ప్రస్తుతవృత్తాంతో రాజసేవా - నిదర్శ
నాయాః తల్లక్షణస్య న క్షతిః నావ్యాప్తిః - తయోః ప్రస్తుతాప్రస్తుతవృ
త్తాంతయోః - అసిధారాదిభిస్సహ రాజ్ఞో బింబప్రతిబింబభావాత్తద్వి
శిష్టయోరైక్యారోపాదితి భావః - ఏవం తర్హి సదృశయోరైక్యారోప ఇ
త్యేవ లక్షణమస్త్విత్యాశంక్యాహ అత ఏవేతి ॥ ఏతాదృశవిశేషణవివక్ష
ణాదేవేత్యర్థః - భేదో వ్యావృత్తిః - తథా చ తదభావే రూపకేఽతిప్రసంగ
స్స్యాదితి భావః - కథమనేన తద్వారణం తత్రాహ రూపకే హీతి ॥ అవిశి
ష్టయోః బింబప్రతిబింబభావాపన్నవస్త్వవిశిష్టయోః - బింబప్రతిబింబ
భావాపన్నేత్యస్య వ్యావృత్తిం దర్శయతి అంఘ్రిదండ ఇత్యాది ॥ బలేర్దైత్య

విశేషస్యనిగ్రహేబంధనేకర్తవ్యే ఊర్ధ్వముత్క్షిప్తోహరేరంఘ్రిదండోవో
యుష్మాకంముదేస్త్వితిసంబంధః- కీదృశఃవిధేర్బ్రహ్మణోవిష్టరఆసనం
తద్రూపస్యపద్మస్యనాళదండఇత్యర్థః-విశిష్టరూపకేతి- ఊర్ధ్వముత్క్షిప్తత్వ
విశిష్టాంఘ్రిదండవిధివిష్టరపద్మసంబంధిత్వవిశిష్టనాళదండసంబంధి రూప
కేత్యర్థః- విశేషణేతి- ఊర్ధ్వముత్క్షిప్తత్వరూపోపమేయవిశేషణవిధివిష్టరప
ద్మసంబంధిత్వరూపోపమానవిశేషణయోరిత్యర్థః - ఏవకారసూచితబిం
బప్రతిబింబభావవ్యతిరేకంస్ఫుటయతి యద్వాతురితి॥ అభావాదితి సాదృ
శ్యాభావాదితిభావః - రూపకవిశేషేతివ్యాప్తిమాశంక్యపరిహరతి య
త్రత్విత్యాదినా ॥ యత్రత్విత్యస్యఇతిసావయవరూపకోదాహరణఇత్య
గ్రేతనేనాన్వయః - విషయవిషయివిశేషణానాం ఆరోపవిషయారోప్య
మాణసంబంధినాంవిశేషణానాం॥ జ్యోత్స్నేతి॥ ఇయంరాత్రిరేవకాపా
లికీయోగినీద్వీపాద్ద్వీపాంతరంభ్రమతీత్యన్వయః - ఏతత్ ప్రధానరూ
పకం-ఏతదంగభూతాన్యపరాణివిశేషణైఃప్రతిపాద్యంతే-యథా- జ్యో
త్స్నారూపేణభస్మనాఛురణమంగలేపస్తేనధవళాతారకారూపాణ్యస్థి
నిబిభ్రతీ- అంతర్ధానస్యవ్యసనేకౌతుకేరసికా - చంద్రరూపెముద్రాక
పాలేన్యస్తంలాంఛనస్య ఛలేనసిద్ధాంజనస్యపరిమళంచూర్ణం దధతీధార
యంతీ దీక్షాకాలగృహీతోపకరణేషు ముద్రోపపదనామ్నా పాషండా
నాంవ్యవహారఇతిచండీదాసః - ముద్రాపరిమళశబ్దాప్రశంసార్థావిత్య
న్యే- ముద్రాచిహ్నంతద్రూపేకపాలఇతివార్థః-విషయవిషయిణోః రా
త్రికాపాలిక్యోః తద్విశేషణానాం తత్సంబంధినాం జ్యోత్స్నాభస్మాదీ
నాంయథాశ్రుతే రాత్రికాపాలికీతిసమాసస్యోత్తరపదార్థప్రధానతయా
జ్యోత్స్నాదీనాంరాత్రివిశేషణత్వాభావాదసంగతేః- ప్రత్యేకమేవేతి
శుద్ధస్వరూపేణైవేత్యర్థః- నన్వితి- ఉక్తయుక్త్యావిశేషణత్వాభావాదితి
భావః-వస్తుతోభస్మాదేఃకాపాలికీంప్రత్యపి నవిశేషణత్వమపితుతటో
టనివిష్టత్వమేవేత్యపిబోధ్యం - వాక్యార్థశబ్దస్యబింబప్రతిబింబభావాప
న్నవస్తువిశిష్టార్థపరత్వమంగీకృత్య రాజసేవేత్యుదాహరణే వాక్యార్థవృ
త్తినిదర్శనాత్వముక్తముపసంహరతి తస్మాదితి॥ ఉక్తలక్షణస్యవ్యవస్థిత
త్వాదిత్యర్థః-మతాంతరేత్వితి ॥ సదృశయోర్వాక్యార్థయోరైక్యారో

ప ఇతి యథాశ్రుతలక్షణాంగీకర్తృమతే ఇత్యర్థః- ఇహ రాజసేవేత్యుదా
హరణే పదార్థవృత్త్యైవేతి ఉపమాకల్పకః పదార్థే అపరపదార్థతద్ధర్మాన్య
తరారోప ఇతి తల్లక్షణస్య తదభిమతత్వాదితి భావః ... *

మూ॰ అపరాం బోధనం ప్రాహుః క్రియయాఽసత్సదర్థయోః। న
శ్యే రాజవిరోధీతి క్షీణం చంద్రోదయోత్తమః॥ ఉదయన్నేవ
సవితా పద్మేష్వర్పయతి శ్రియం। విభావయన్ సమృద్ధీనాం ఫ
లం సుహృదనుగ్రహః॥ కస్యచిత్కించిత్ క్రియావిశిష్టస్య స్వ
క్రియయాపరం ప్రత్యసతస్సతో వార్థస్య బోధనం యస్మి
బద్ధ్యతే తదపరాం నిదర్శనామాహుః - అసదర్థబోధనే ఉ
త్తరార్ధముదాహరణం। అత్ర నశ్యేదితి బోధయదితి వక్తవ్యే
బోధయదిత్యస్య గమ్యమానత్వాదప్రయోగః- తతశ్చ రాజ్ఞా
చంద్రేణ సహ విరుద్ధ్య స్వయం నాశక్రియయా విశిష్టం త
మః స్వకీయ నాశక్రియయా దృష్టాంతభూతయా అన్యోప్యే
వం రాజవిరుద్ధశ్చేన్నశ్యేదిత్యనిష్టపర్యవసాయినమర్థం బోధ
యదేవ నష్టమిత్యర్థనిబంధనా దసదర్థనిదర్శనా। తథా ఉ
త్తరశ్లోకే సవితా స్వోదయసమయ ఏవ పద్మేషు లక్ష్మీమాదధా
నః స్వయా పద్మలక్ష్మ్యాధానక్రియయా పరం ప్రతి సమృద్ధీ
నాం ఫలం సుహృదనుగ్రహ ఏవేతి శ్రేయస్కరమర్థం బోధ
యన్నిబద్ధ ఇతి సదర్థనిదర్శనా॥ ... ... *

చం॥ నిదర్శనాంతరమాహ అపరామితి- పూర్వవిలక్షణామిత్యర్థః- ని
దర్శనామిత్యనుషజ్యతే- క్రియయా అసత్సదర్థయోర్బోధనమపరాం నిదర్శ
నాం ప్రాహురితి సంబంధః- సదసదర్థయోరితి వక్తవ్యేపి ఛందోనురోధా
దిత్థమభిధానం- సముద్రాభ్రాద్ఘ ఇత్యాదిసూత్రనిర్దేశేన పూర్వనిపాత
విధేరనిత్యత్వజ్ఞాపనాత్॥ లక్షణం వ్యాచష్టే కస్యచిదితి॥ అత్రాసతస్స
తో వేతి విభాగకథనం న తు లక్షణాంతర్గతం- ఉదాసీనార్థబోధనే చమత్కా
రిత్వాభావేనైవానతిప్రసంగాత్- స్వక్రియయా సహకారిభూతయా
క్రియావిశిష్టస్య వస్తునః సంబంధి అర్థస్య బోధనం బోధానుకూలో వ్యా
పారో యస్మిన్ బధ్యతే వర్ణ్యతే సా నిదర్శనేతి లక్షణం॥ అథ నివాతపద్మోదర

సోదరాభ్యాం విలోచనాభ్యామవలోకయంతీ । న కేవలం యూని మనోభవే
పి వ్యనక్తి కించిత్తపసః ప్రభావమిత్యాదావతివ్యాప్తిః-అవలోకనక్రియావి
శిష్టయా కామిన్యా తపఃప్రభావబోధనస్య వర్ణనాదితి చేన్న-క్రియయేత్యనే
న దృష్టాంతవిధయా బోధనస్య వివక్షితత్వాత్ - ఉక్తోదాహరణే చ లింగవిధ
యా బోధకత్వే న తదభావాత్ -ఇత్థంచ దృష్టాంతతయా క్రియావిశిష్టస్యార్థ
బోధకత్వం వర్ణ్యమానం నిదర్శనేతి పర్యవసితః, నశ్యైదత్యత్ర బోధనస్యావ
ర్ణనాత్కథముదాహరణత్వమత ఆహ తత్రేతి ఉదాహరణ ఇత్యర్థః - ల
క్ష్యే లక్షణం సంగమయతి తతశ్చేతి - బోధనస్య గమ్యమానత్వాచ్చేత్య
ర్థః-దృష్టాంతభూతయేతి- దృష్టాంతేస్మిన్ భూతయా పిష్యమానయేత్యర్థః -
దృష్టాంతో భూతః సంజాతో యయేతి వా - ఏవం తమోవత్ -చంద్రస్యాపి
రాజత్వం- సోమో వై బ్రాహ్మణానాం రాజేత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధం- అని
ష్టపర్యవసాయినమర్థం నాశరూపానిష్టసాధనం రాజవిరుద్ధత్వరూపమర్థం.

కు. యథా వా ॥ ఉన్నతం పదమవాప్య యో లఘుర్హేలయైవ సప
తేదితి బ్రువన్। శైలశేఖరగతః పృషద్గణశ్చారుమారుతధుతః
పతత్యధః ॥ అత్ర గిరిశిఖరగతో వృష్టిబిందుగణో మందమా
రుతమాత్రేణాపి కంపితః పతన్ లఘోరున్నతపదప్రాప్తిః పత
నహేతురిత్యసదర్థం బోధయన్నిబద్ధ ఇత్యసదర్థనిదర్శనా ॥

చం ॥ ఉన్నతమితి॥ యో లఘురల్పబుద్ధిరల్పపరిమాణశ్చ సః ఉన్నతం పదం
ఉత్కర్షముచ్చస్థానం చావాప్య హేలయైవ పతేదితి బ్రువన్ కథయన్- శై
లశేఖరగతో గిరిమస్తకవర్తీ పృషద్గణః జలబిందుసమూహశ్చారుణామం
దేనాపి మారుతేన ధుతః కంపితః అధః పతతి ఉత్కర్షాద్ధీయతే అధోదేశే చ ప
తతీత్యర్థః - సపతేదితి ధ్రువమితి పాఠే బోధనస్య పూర్వవద్గమ్యమాన
త్వాదప్రయోగః- దృషత్కణ ఇతి పాఠే పాషాణకణ ఇత్యర్థః. *

కు. చూడామణిపదే ధత్తే యో దేవం రవిమాగతమ్। సతాం కార్యా
తిథేయీతి బోధయన్ గృహమేధినః ॥ అత్ర సమాగతం రవిం శి
రసా సంభావయన్నుదయాచలః స్వనిష్ఠయా రవిధారణక్రి
యయా సమాగతానాం సతామేవం గృహమేధిభిరాతిథ్యం
కార్యమితి సదర్థం బోధయన్నిబద్ధ ఇతి సదర్థనిదర్శనా - అ

త్రకేచిన్నాత్మౌస్పృస్పష్టార్థవృత్తినిదర్శనాస్వయము
సంభవద్వస్తుసంబంధనిబంధనమితి తృతీయాంతు సంభవద్వ
స్తుసంబంధనిబంధనేతిచ వ్యవహరంతి-తథాహి-ఆద్యనిదర్శ
నాయాం వాక్యార్థయోరైక్యమసంభవత్తయోపమాయా
పర్యవస్యతి-ద్వితీయనిదర్శనాయామపి అన్యధర్మస్యాన్యత్రా
సంభవద్ధర్మిణోస్సామ్యేపర్యవస్యతి । తృతీయనిదర్శనా
యాంతుస్వక్రియయాపరాన్ప్రతి సదసదర్థబోధనంసం
భవదేవ సముదాంగభీకరోతి । బోధయన్గృహమేధిన ఇ
త్యాదాహికారిషాగ్నిరధ్యాపయతీతివత్తత్సమాధానాచరణేన
చప్రయోగః - తతశ్చయథాకారీషాగ్నిఃశీతాపనయనేనవ
టూనధ్యయనసమర్థాన్కరోతి - ఏవంవర్ణ్యమానఃపర్వతః
స్వయముపమానభావేనగృహమేధినఉక్తబోధనసమర్థాన్క
రోతు-యథాయంపర్వతస్సమాగతంరవిం శిరసాసం
భావయత్యేవంగృహమేధిసమాగతంసంతముచిత పూజయా
సంభావయేదితి అతస్సంభవద్బోధనసంబంధఇతి॥ *

చం ॥ చూడేతి ॥ ఉదయాచలఆగతందేవంరవించూడామణేః పదేస్థానే
మస్తకేధత్తేధారయతి- కింకుర్వన్- గృహమేధినఃగృహస్థాన్సతామా
తిథేయాకార్యేతిబోధయన్- ఆతిథేయీఅతిథ్యం ॥ అత్రఉక్తనిదర్శనా
త్రయవిషయే- కేచిదిత్యస్యేతివ్యవహరంతీత్యనేనాన్వయః । ధర్మిణోరితి
ధర్మయోస్సామ్యమాత్రేణచమతాంతరానిష్పత్తేస్తత్కృత బింబప్రతి
బింబభావేనధర్మిణోఃసామ్యావగతిరితిభావః-గర్భీకరోతీతి - స్వవిశేషణ
త్వేనస్వీకరోతీత్యర్థః- దృష్టాంతతయాబోధనస్యైవతత్రవివక్షితత్వాత్
ఏతదేవోపపాదయతి బోధయన్నిత్యాదినా - కరీషంశుష్కగోమయంత
స్యాయంకారీషః-సమర్థాచరణేసమర్థకరణే-సామర్థ్యోత్పాదనఇతియా
వత్- భావప్రాధాన్యాత్ -ఉపమానభావేనదృష్టాంతత్వేన - ఏవంప్రద
ర్శితేనిదర్శనాత్రయే నిదర్శనాపదప్రవృత్తినిమిత్తస్యైకస్య భావాన్నా
నార్థఏవనిదర్శనాశబ్దఇతిబోధ్యం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంనిదర్శనా
ప్రకరణమ్. ... ... *

వ్యతిరేకాలంకారః - ౨౦.

కు. వ్యతిరేకో విశేషశ్చేదుపమానోపమేయయోః । శైలా ఇవోన్నతాస్సంతః కింతు ప్రకృతికోమలాః॥ అయముపమేయాధిక్యపర్యవసాయీ వ్యతిరేకః॥ యథా వా॥ పల్లవతః కల్పతరోరేష విశేషః కరస్య తే వీర । భూషయతి కర్ణమేకః పరస్తు కర్ణం తిరస్కురుతే. ... ... *

చం ॥ వ్యతిరేకం లక్షయతి॥ వ్యతిరేక ఇతి ॥ విశేషో వైలక్షణ్యం॥ ఉపమేయస్యాధిక్యం ఉత్కర్షః॥ పల్లవత ఇతి పంచమ్యర్థే తసిల్ - కల్పతరోః పల్లవతః పల్లవాదేష వక్ష్యమాణస్తే తవ కరస్య విశేష ఇతి సంబంధః - ఏకః పల్లవః - పరో హస్తః - కర్ణం రాధేయం తిరస్కురుతే - దానాతిశయేనేతి భావః - అత్రోపమేయస్య కరస్యోత్కర్షః పూర్వోదాహరణే ఉన్నతత్వేనౌపమ్యం శాబ్దం - ఇహ తు రక్తవత్త్వోమలత్వాది ప్రయుక్తం తద్గమ్యమితి భేదః. *

కు. తన్న్యూనత్వపర్యవసాయీ యథా ॥ రక్తస్త్వం నవపల్లవైరహమపి శ్లాఘ్యైః ప్రియాయా గుణైస్త్వామాయాంతి శిలీముఖాః స్మరధనుర్ముక్తాస్తథా మామపి। కాంతాపాదతలాహతిస్తవ ముదే తద్వన్మమాప్యావయోస్సర్వం తుల్యమశోక కేవలమహం ధాత్రా సశోకః కృతః॥ ... ... *

చం ॥ తన్న్యూనత్వేతి - ఉపమేయన్యూనత్వేత్యర్థః॥ రక్తస్త్వమితి ॥ అశోకవృక్షం ప్రతి విరహిణః కస్యచిదుక్తిః ॥ హే అశోక - ఆవయోః సర్వం తుల్యం సమానం - అహం కేవలం ధాత్రా విధాత్రా సశోకః శోకసహితః కృతః - త్వం తు శోకరహిత ఇత్యశోకపదశ్లేషాదవగమ్యతే - కిం తత్సర్వం సమానం తదాహ రక్త ఇత్యాది ॥ త్వం నూతనైః పల్లవైః రక్తః రక్తవర్ణః - అహమపి ప్రియాయాః శ్లాఘనీయైర్గుణైస్సౌందర్యాదిభిః రక్తః అనురక్తః - అర్థాత్ ప్రియాయాం - హే సఖే త్వాం ప్రతి శిలీముఖా భ్రమరా ఆయాంతి - మాం ప్రత్యపి స్మరేణ ధనుషా ముక్తాః ప్రేరితాః శిలీముఖా బాణా ఆయాంతి - ఏవం కాంతాయాః పాదతలస్యాఘాతో యథా తవ ముదే సంతోషాయ తద్వత్తథా మమాపి సంతోషాయేత్యర్థః - కా

ఃసీసాగసూతే నాశోకస్య పుష్పోద్గమ ఇతి కవిప్రసిద్ధిః - అత్రోపమేయస్య సశోకత్వే నాపకర్షః ... ... *

కు. అనుభవపర్యవసాయీ యథా॥ దృఢతరనిబద్ధముష్టేః కోశ
నిషణ్ణస్య సహజమలినస్య। కృపణస్య కృపాణస్య చ కేవల
మాకారతో భేదః॥ ... ... *

చం ॥ అనుభవపర్యవసాయీ ఉపమేయోత్కర్షాపకర్షాన్యతరపర్యవసానరహితః॥ దృఢతరేతి। కృపణస్య కృపాణస్య ఖడ్గస్య చ ఆకారతః దీర్ఘాద్యాకారాత్ ఆకృతేశ్చ కేవలం భేదో వైలక్షణ్యం ప్రకారాంతరేణ తు సామ్యమేవేత్యర్థః - కథం తథాహి - దృఢతరం నిబద్ధో ముష్టిర్యేన తేన కృపణపక్షే - ధనవ్యయవైముఖ్యేన ముష్టిమోచనాభావాత్ - ఖడ్గపక్షే తు - దృఢతరం నిబద్ధః సంబద్ధో ముష్టిః ముష్టిగ్రాహ్యో భాగో యస్యేత్యర్థః. కోశో భాండాగారగృహం తత్ర నిషణ్ణ ఉపవిష్టః కృపణః - కోశే పిధానకే నిషణ్ణః స్థిత ఇతి ఖడ్గపక్షే - సహజమలినః స్వభావమలినః మలినవేషత్వాత్కృపణః - ఖడ్గస్తు కృష్ణవర్ణత్వాదితి ॥ ఏవం చ కించిద్ధర్మప్రయుక్తసామ్యవత్తయా ప్రతీయమానయోః కించిద్ధర్మప్రయుక్తవైలక్షణ్యం వ్యతిరేకశరీరం - వైలక్షణ్యం తు క్వచిదుపమేయస్యోత్కర్షే క్వచిత్తదపకర్షే పర్యవసన్నం - క్వచిత్తు తదన్యతరపర్యవసానవిరహితే వైచిత్ర్యవిశ్రాంతమాత్రమితి బోధ్యం - ఏతేన చరమభేదద్వయతదుదాహరణదూషణం కస్యచిదాపాతరమణీయమివ భాసమానం ప్రయుక్తం వేదితవ్యం - అత్యంతాసారతయా తు నానువాదమర్హతీత్యుపరమ్యతే॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం వ్యతిరేకప్రకరణమ్. *

సహోక్త్యలంకారః - ౨౧.

కు. సహోక్తిస్సహభావశ్చేద్భాసతే జనరంజనః। దిగంత
మగమత్తస్య కీర్తిః ప్రత్యర్థిభిస్సహ॥ ... *

చం ॥ సహోక్తిరితి లక్ష్యనిర్దేశః - సహభావ ఇత్యాదిలక్షణం - సహభావః సాహిత్యం - జనరంజనః సహృదయజనాహ్లాదకః - ఏవం చ చమత్కృతిజనకం సాహిత్యం సహోక్తిరితి లక్షణం - దిగంతమితి - తస్య రాజ్ఞః కీర్తిః - ప్రత్యర్థిభిశ్శత్రుభిస్సహ దిగంతమగమదిత్యన్వయః - అత్ర చ తృతీయానిరూపితత్వార్థకతయా ప్రత్యర్థినిరూపితసాహిత్యవతీ కీర్తిర్గమనాశ్రయ ఇతి

బోధపకథమార్గాన్వయిత్వరూపసాహిత్యబలాత్ ప్రత్యర్థినామపిగమనా న్వయప్రతీతిః-తదుక్తం-సాపహ్నోక్తిస్సహోక్తస్యబలాదేకంద్వివాచ కమితి. ... ... *

కు. యథావా ॥ ఛాయాసంశ్రయతే తలంవిటపినాంశ్రాంతేవ
పాంథైస్సమంమూలంయాతిసరోజలస్యజడతా గ్లానేవమీ
నైస్సహ। ఆచామత్యహిమాంశుదీధితి రపస్తప్తైవలోకైస్స
మంనిద్రాగర్భగృహంసహప్రవిశతిక్లాంతేవకాంతాజనైః॥
జనరంజనఇత్యుక్తేరనేనసార్ధం విహారాంబురాశేరిత్యాదౌన
సహోక్తిరలంకారః॥ ... ... *

చం ॥ ఛాయేతి॥ గ్రీష్మఋతౌమధ్యాహ్నవర్ణనమిదం - ఛాయా పాంథైరధ్వగైస్సమంసార్ధం-విటపినాంతరూణాంతలంమూలప్రదేశంసంశ్ర యతే-కుతఇత్యాకాంక్షాయాముత్ప్రేక్షతే- శ్రాంతేవేతి-శ్రమశ్చా త్రాతపాతిశయకృతోబోధ్యః- ఏవమగ్రేపి- జడతాశీతలతా గ్లానేవస రోజలస్యమూలమధోదేశం మీనైర్మత్స్యైస్సహ యాతిగచ్ఛతి-గ్లాని ర్బలాపచయః- తథాఅహిమాఉష్ణాఅంశవఃకరాయస్యైవంభూతస్యరవే ర్దీధితిస్తప్తేవసంతప్తైవసతీలోకైస్సమంఅపఃజలానిఆచామతిపిబతి - దీధి తిఃస్త్రీయామిత్యమరః- నిద్రాక్లాంతేవసతీ కాంతాజనైస్సహగర్భగృ హంఅభ్యంతరగృహంప్రవిశతి - తత్రైవతదుచ్ఛ్వాసాత్ - క్లాంతిస్తేజోహా నిః-సౌకుమార్యాతిశయేనతత్సోఢుమక్షమాంతోపాదానం-ఇత్యాదావితి ఇందుమతీస్వయంవరేరఘువంశే-అనేనసార్ధంవిహారాంబురాశేస్తీరేషు తాళీవనమర్మరేషు। ద్వీపాంతరానీతలవంగపుష్పైరపాకృతస్వేదలవా మరుద్భిరితిపద్యం- అత్రసహోక్తిరచమత్కారిత్వాన్నాలంకారరూ పేత్యర్థః॥ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంసహోక్తిప్రకరణమ్. *

వినోక్త్యలంకారః - ౨౧.

కు. వినోక్తిశ్చేద్వినాకించిత్ప్రస్తుతంహీనముచ్యతే। విద్యా
హృద్యాపిసావద్యావినావినయసంపదా॥ ... *

చం ॥వినోక్తిరితి ॥ కించిద్వినాప్రస్తుతంవర్ణ్యంహీనందుష్టముచ్యతేచేత్త దావినోక్తిర్నామాలంకారఇత్యర్థః॥ విద్యేతి॥వినయసంపత్తింవినా యా

విద్యా హృద్యాపి సావద్యా వినా వినయసంపదమిత్యన్వయః - అత్ర ప్రస్తుతాయా విద్యాయా వినయం వినా దుష్టత్వముక్తం. ... ... *

కు. యథా వా॥ యస్త్వ రామం న పశ్యేత్తు యం చ రామో న పశ్యతి ।
నిందితస్స భవేల్లోకే స్వాత్మాప్యేనం విగర్హతే॥ అత్ర చ రామ
దర్శనేన వినా హీనత్వం వినాశబ్దమంతరేణైవ దర్శితం॥ **

చం ॥ యశ్చేతి॥ యః పురుషః స్వాత్మా స్వాంతఃకరణం విగర్హతే నిందతి - రామదర్శనం వినేతి నాయకకర్తృకం రామకర్తృకం చ దర్శనం వినేత్యర్థః ॥ అంతరేణాపి వినాపి శబ్దం - ఏవం చ వినోక్తిశబ్దగ్రహణం న వినాశబ్దగ్రహణమితి భావః. ... ... *

కు. తచ్చేత్కించిద్వినా రమ్యం వినోక్తిస్సాపి కథ్యతే । వినా ఖ
లైర్విభాత్యేషా రాజేంద్ర భవతస్సభా॥ ... *

చం॥ ప్రకారాంతరమాహ తచ్చేదితి॥ తత్ ప్రస్తుతం-కించిద్వినా రమ్యం చేత్సాపి వినోక్తిః కథ్యత ఇత్యన్వయః - ఇత్థం చ కించిద్వ్యతిరేకేణ ప్రస్తుతస్య రమ్యత్వారమ్యత్వాన్యతరవర్ణనం వినోక్తిరితి ప్రకారద్వయసాధారణం సామాన్యలక్షణం బోధ్యం - యత్తు హృద్యో వినార్థసంబంధ ఏవ వినోక్తిః-హృద్యత్వం చ వినాకృతస్య వస్తునో రమణీయత్వా రమణీయత్వాభ్యాం భవతీత్యర్వాచీనైరుక్తం-తదయుక్తం- కారణం వినా కార్యోత్పత్తి కథనరూపే విభావనాలంకారేఽతివ్యాప్తేర్వారణాయ వినార్థసంబంధప్రయుక్తప్రస్తుతగతరమణీయత్వాదేరపి లక్షణే నివేశస్యావశ్యకత్వాదితి. *

కు. యథా వా ॥ ఆవిర్భూతే శశిని తమసా ముచ్యమానేవ రాత్రి
ర్నైశస్యార్చిర్హుతభుజ ఇవ ఛిన్నభూయిష్ఠధూమా। మోహే
నాంతర్వరతనురియం లక్ష్యతే ముక్తకల్పా గంగారోధః పతన
కలుషా గృహ్ణతీవ ప్రసాదం॥ అత్ర తమః ప్రభృతీన్ వినా నిశాదీ
నాం రమ్యత్వం వినాశబ్దమంతరేణ దర్శితం॥ ... *

చం ॥ ఆవిర్భూతేతి॥ మానవతీవిషయే నాయకస్య పరామర్శోయం - ఇయం వరతనుః అంతః అంతఃకరణే మోహేన మూర్ఛనా ఆవేశేన ముక్తకల్పా ఈషన్న్యూనముక్తా లక్ష్యతే- కేవ - పూర్వం రోధసః తటస్య పతనేన కలుషా అనంతరం కాలుష్యాపగమాత్ ప్రసాదం నైర్మల్యం గృహ్ణతీ ఆశ్రయంతీ గం

గేవ- తథా శశినిచంద్రే ఆవిర్భూతే ఉదితే సతి తమసా ముచ్యమానా రాత్రిరివ- ఏవంభినోన్నష్టః భూయిష్ఠో ధూమో యస్యా ఏవంభూతా నిశిభవస్య హుతభుజో వహ్నేరర్చిః శిఖేవ వేతి॥ దర్శితమితి అర్థతో బోధితమిత్యర్థః
ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం వినోక్తిప్రకరణమ్. ... *

సమాసోక్త్యలంకారః - ౨౭.

కు. సమాసోక్తిః పరిస్ఫూర్తిః ప్రస్తుతేఽప్రస్తుతస్య చేత్। అయమైంద్రీముఖం పశ్య రక్తశ్చుంబతి చంద్రమాః॥ యత్ర ప్రస్తుతవృత్తాంతే వర్ణ్యమానే విశేషణసామ్యబలాదప్రస్తుతవృత్తాంతస్యాపి పరిస్ఫూర్తి స్తత్ర సమాసోక్తిరలంకారః - సమాసేన సంక్షేపేణ ప్రస్తుతాప్రస్తుతవృత్తాంతయోర్వచనాత్ । ఉదాహరణమయమైంద్రీతి। అత్ర హి చంద్రస్య- ప్రాచీప్రారంభలక్షణముఖసంబంధలక్షణే ఉదయే వర్ణ్యమానే ముఖశబ్దస్య ప్రారంభవదనసాధారణ్యాత్ రక్తశబ్దస్య అరుణకాముకసాధారణ్యాత్ చుంబతీత్యస్య ప్రస్తుతార్థసంబంధమాత్రపరస్య శక్త్యార్థాంతరసాధారణ్యాచ్చ చంద్రమశ్శబ్దగతపుల్లింగేన ఐంద్రీశబ్దగతస్త్రీలింగేన తత్ప్రతిపాద్యేంద్రసంబంధిత్వేన చోపస్కృతాదప్రస్తుతపరవనితాసక్తపురుషవృత్తాంతః ప్రతీయతే॥ ... ... *

చం॥ సమాసోక్తిం లక్షయతి సమాసోక్తిరితి॥ ప్రస్తుతే వర్ణ్యమానే అప్రస్తుతస్య అప్రస్తుతవృత్తాంతస్య పరిస్ఫూర్తిశ్చేత్ తదా సమాసోక్తిరిత్యన్వయః- అయమితి॥ ఇంద్రస్యేయమైంద్రీ ప్రాచీ- ముఖమాదిభాగః వదనం చ- రక్తో రక్తవర్ణః అనురక్తశ్చ- చుంబనం సంబంధః వక్త్రసంయోగవిశేషశ్చ- యథాశ్రుతలక్షణస్య వక్ష్యమాణే- అసావుదయమారూఢః కాంతిమానరక్తమండలః । రాజా హరతి సర్వస్య హృదయం మృదులైః కరైరిత్యాది ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషే అతివ్యాప్తేరాహ విశేషణసామ్యబలాదితి విశేషణమాత్రసామ్యబలాదిత్యర్థః- ఏవం చ విశేషణమాత్రసామ్యగమ్యాప్రస్తుతవృత్తాంతత్వం లక్షణం బోధ్యం - ఉదాహృతశ్లేషే చాప్రకృతనృపవృత్తాంతస్య విశేష్యవాచినా శ్లిష్టేన రాజపదేనాప్యవగమాన్నాతివ్యాప్తిః-

సంజ్ఞాప్రవృత్తినిమిత్తకపయావార్థం దర్శయతి-సహసేనేతి॥ వచనాత్ ప్రతిపాదనాత్॥ లక్ష్యేలక్షణం సంగమయతి అత్రేతి॥ ప్రారంభ ఆదిభాగః- సాధారణ్యాత్ శ్లిష్టత్వాత్ -యద్యపిచుంబతీత్యత్ర న శ్లేష స్తథాప్యర్థద్వయబోధకత్వమాత్రేణ తస్య సాధారణ్యోక్తిః ఉపసర్జ్యతాదితి సాధారణ్యాదిత్యస్య విశేషణం- తత్ర చంద్రమశ్శబ్దగతేన పుల్లింగేన నాయకత్వాభివ్యక్త్యా ఉపస్కారః-ఐంద్రీతి స్వరూపపరం తద్గతేన స్త్రీలింగేన తదర్థస్య నాయికాత్వాభివ్యక్త్యా-ఐంద్రీశబ్దప్రతిపాద్యే నేంద్ర సంబంధిత్వేన చ పరకీయత్వాభివ్యక్త్యేతి బోధ్యం- వృత్తాంతః వ్యవహారో ముఖచుంబనరూపః ... ... *

క॥ యథా వా ॥ వ్యావల్గత్కుచభారమాకులకచం వ్యాలోలహా
రావలి ప్రేంఖత్కుండలశోభిగండయుగళం ప్రస్వేదవక్త్రాంబుజమ్।
శశ్వద్దత్తకరప్రహారమధికశ్వాసం రసాదేతయా
యస్మాత్కందుక సాదరం సుభగయా సంసేవ్యసే తత్కృతీ॥ అ
త్ర కందుకవృత్తాంతేవర్ణ్యమానే వ్యావల్గత్కుచభారమి
త్యాదిక్రియావిశేషణసామ్యాద్విపరీతరతాసక్తనాయికా
వృత్తాంతః ప్రతీయతే పూర్వత్ర విశేషణాని శ్లిష్టాని ఇహ సా
ధారణానీతి భేదః॥ ... ... *

చం॥ వ్యావల్గదితి॥ నాయికానురక్తస్య కస్య చిత్క్రీడాలంబనం కందుకం ప్రత్యుక్తిరియం॥ హేకందుక సుభగయా సుందర్యా ఏతయా నాయికయా రసాత్ ప్రీతివిశేషాత్ - సాదరమాదరసహితం యథాస్యాత్తథా - యస్మాత్ సంసేవ్యసే తస్మాత్ కృతీ ధన్యోసీత్యన్వయః (త్వం కృతీతి పాఠాంతరం) కథమిత్యాకాంక్షాయాం సంసేవనక్రియాం విశినష్టి వ్యావల్గదిత్యాదినా- వ్యావల్గత్ విశేషత ఆసమంతాచ్చలత్ కుచభారో యత్ర తథా- ఆకులాః క్రీడావేశేనేతస్తతః పర్యస్తాః కచాః కేశా యత్ర ఏవం వ్యాలోలాడోలాయితా హారావళిర్యత్ర - తథా ప్రేంఖద్భ్యాం చంచలాభ్యాం కుండలాభ్యాం శోభాయుక్తం గండయుగళం యత్ర ఏవం ప్రస్వేదయుక్తం వక్త్రాంబుజం యత్ర- శశ్వన్నిరంతరం దత్తాః కరేణ ప్రహారా యత్ర- తథా అధికశ్శ్వాసో యత్ర-ఇతి కేలివృత్తాంత [illegible] రూపః-అత్రా

పికంచకశబ్దగతపుల్లింగేననాయకత్వాభివ్యక్తిరోభ్యా - శ్లిష్టానీతి శ్లేష మూలకాభేదాధ్యవసాయవిషయాణీత్యర్థః- సాధారణానీతి- శ్లేషవినైవ ప్రకృతాప్రకృతవృత్తాంతయోరనుగతానీత్యర్థః- తథాచలతుణె సామ్యశబ్దేన శ్లేషకృతం స్వారసికంచ సామ్యం వివక్షితమితి భావః ... *

కు- సారూప్యాదపి సమాసోక్తిర్దృశ్యతే॥ యథావా॥ పురాయత్ర స్రోతః పులినమధునా తత్ర సరితాం విపర్యాసం యాతో ఘనవిరళభావః క్షితిరుహాం। బహోర్దృష్టం కాలాదపరమివమన్యేవనమిదం నివేశశ్శైలానాం తదిదమితి బుద్ధిం ద్రఢయతి ॥ అత్ర వనవర్ణనే ప్రస్తుతే తత్సారూప్యాత్ కుటుంబిమధనసంతానాదిసమృద్ధ్యసమృద్ధివిపర్యాసం ప్రాప్తస్య తత్సమాశ్రయస్య గ్రామనగరాదేర్వృత్తాంతః ప్రతీయతే- అత్ర చ ప్రస్తుతాప్రస్తుతసాధారణవిశేషణబలాత్సారూప్యబలాద్వాయదప్రస్తుతవృత్తాంతస్య ప్రత్యాయనం తత్ ప్రస్తుతే విశేష్యే సమారోపార్థం- సర్వథైవ ప్రస్తుతానన్వయినః కవిసంరంభగోచరత్వాయోగాత్ - తతశ్చ సమాసోక్తావప్రస్తుతవ్యవహారసమారోపశ్చారుతాహేతుః- నతు రూపకఇవ ప్రస్తుతే అప్రస్తుతరూపసమారోపోఽస్తి - ముఖచంద్ర ఇత్యత్ర ముఖే చంద్రత్వారోపహేతుశ్చంద్రపద సమభివ్యాహారవ ద్రక్తశ్చుంబతిచంద్రమా ఇత్యాదిసమాసోక్త్యుదాహరణే చంద్రాదౌ జారత్వాద్యారోపహేతోస్తద్వాచకపదసమభివ్యాహారస్యాభావాత్॥

చం॥ సారూప్యాత్ సాదృశ్యాత్॥ పురేతి॥ ఉత్తరరామచరితే సీతాత్యాగానంతరం కదాచిద్వనం ప్రతిగతస్య భగవతో రామచంద్రస్యేయముక్తిః పురావనవాసకాలే- సరితాం నదీనాం స్రోతః ప్రవాహో యత్ర ప్రదేశే ఆసీత్తత్రాధునా పులినమస్తీతి శేషః- తథా క్షితిరుహాం తరూణాం ఘనవిరళభావః విపర్యాసం వైపరీత్యం యాతః ప్రాప్తః - సాంద్రాణాం విరళతా విరళానాం శాఖాపల్లవాదివృద్ధ్యా సాంద్రతా జాతేత్యర్థః- తథాచ- బహోర్భూయసః కాలాదనంతరం దృష్టమిదం వనమపరమన్యదివమన్యే పరంతు శైలానాం పర్వతానాం నివేశః సన్నివేశః- తదేవేదం వనమితి

బుద్ధింప్రత్యభిజ్ఞారూపాంప్రథయతే దృఢీకరోతీత్యర్థః॥ తత్సారూప్యాదితి వచనసాదృశ్యాదిత్యర్థః- గాఢమాదౌ కింవచనసాదృశ్యమిత్యాకాంక్షాయాంతద్గర్భంవిశేషణమాహ కుటుంబిష్విత్యాది॥ కుటుంబిషుకుటుంబిగతో యో ధనసమృద్ధ్యసమృద్ధ్యోర్విపర్యాసస్తం ప్రాప్తస్యేత్యర్థః - తత్సమాశ్రయస్య సదృశకుటుంబిసమాశ్రయస్య - తథా చ సమృద్ధ్యసమృద్ధివిపర్యాసవదాశ్రయత్వం సాదృశ్యమితి భావః - కిమస్య సాదృశ్యస్యోత్థాపకమితి చేత్ ఘనవిరలేతిపర్యాసమితి చ - తాభ్యాముక్తసాదృశ్యగర్భీకరణాత్ - ఏతేనైషా సాదృశ్యగర్భవిశేషణోపస్థాపితసాదృశ్యమూలా సమాసోక్తిరితి మూలగ్రంథానవబోధస్తద్విరోధశ్చేతి దూషణమలగ్నకం వేదితవ్యం - అథాత్రాప్రస్తుతవృత్తాంతస్య విశేషణసామ్యగమ్యత్వాభావాదుక్తలక్షణస్యావ్యాప్తిరితి చేన్న - విశేషణసామ్యగమ్యసాదృశ్యగమ్యత్వేపి విశేషణసామ్యగమ్యత్వానపాయాత్ - ప్రాధాన్యాత్తు పరం సారూప్యస్య గమకత్వోపదర్శనం సారూప్యాదితి గ్రంథేన - ఏవమగ్రేపి విశేషణసామ్యాత్ సాదృశ్యాద్వేతి వికల్పోక్తిరపి ప్రాధాన్యాభిప్రాయైవేతి నిరవద్యం - ఏవమలంకారంనిరూప్యతద్బోధప్రకారముపదర్శయితుం భూమికామారచయతి అత్ర చేతి॥ అత్రైషూదాహరణేషు - అప్రస్తుతవృత్తాంతస్యేతి అప్రకృతజారాదిసంబంధినశ్చుంబనాదివ్యవహారస్యేత్యర్థః - విశేష్యే చంద్రాదౌ - సర్వథా - ఆరోపానారోపాన్యతరవిధయాప్రస్తుతానన్వయినః ప్రకృతాన్వయశూన్యస్య - యద్వా సర్వథైవేత్యస్య కపిత్వాదినాన్వయః కవిసంరంభేతి - స్వప్రతీత్యుద్దేశ్యకశబ్దసందర్భరూపకవివ్యాపారేత్యర్థః - అప్రస్తుతవృత్తాంతస్య చుంబనాదేరివాప్రస్తుతస్య జారాదేరపి చంద్రాదౌ సమారోప ఇతి మతం నిరాకరోతి నత్వితి॥ అప్రస్తుతరూపేతి అప్రస్తుతస్వరూపేత్యర్థః - కుతస్తత్రాహ ముఖమిత్యాది॥ తాదాత్మ్యేన చంద్రారోపే తాదాత్మ్యస్యాపి సంసర్గవిధయా ఆరోపవిషయత్వాత్తస్య చ చంద్రత్వానతిరేకాచ్చంద్రత్వారోపేత్యుక్తిః - న తు ప్రకారతయా చంద్రత్వారోప ఉక్త ఇతి భ్రమితవ్యం - చంద్ర ఇతి శబ్దేన చంద్రవిశేషణత్వేనోపస్థితస్య చంద్రత్వస్య ముఖవిశేషణతయా ఆరోపాసంభవాత్ - ఏవం జారత్వేత్యత్రాపి బోధ్యం - తద్వాచకేతి జారవాచకేత్యర్థః ... *

ఉ. నిరీక్ష్యవిద్యున్నయనైఃపయోదోముఖంనిశాయామభిసారికా
యాః। ధారానిపాతైస్సహకింనువాంతశ్చంద్రోయమిత్యా
ర్తతరంరరాసె॥ ఇత్యేకదేశవివర్తిరూపకోదాహరణఇవప్ర
స్తుతేఅప్రస్తుతరూపసమారోపగమకస్యాప్యభావాత్ - తత్ర
హివిద్యున్నయనైరిత్యత్రనిరీక్షణానుగుణ్యాదుత్తరపదార్థ
ప్రధానరూప మయూరవ్యంసకాది సమాస వ్యవస్థితాదు
త్తరపదార్థభూతనయనాన్వయానురోధాత్ - పయోదేఅ
నుక్తమపిద్రష్టృపురుషత్వరూపణంగమ్యముపగమ్యతే - నచె
హతథానిరీక్షణవత్ త్వయ్యాగతేకిమితివేపత ఏషసింధురితి
శ్లోకేసేతుకృత్త్వాదివచ్ఛాప్రస్తుతాసాధారణ వృత్తాంతఉ
పాత్తోస్తి నాపిశ్లిష్టసాధారణాదివిశేషణసమర్పితయోఃప్ర
స్తుతాప్రస్తుతవృత్తాంతయోరప్రస్తుతవృత్తాంతస్య విద్యున్న
యనవత్వాప్రాధాన్యమస్తి- యేనతదనురోధాత్ త్వం సేతుమం
థకృదిత్యత్రేవప్రస్తుతేనుక్తమప్యప్రస్తుతరూపసమారోపము
భ్యుపగచ్ఛేమ- తస్మాద్విశేషణసమర్పితాప్రస్తుతవ్యవహార
సమారోపమాత్రమిహచారుతాహేతుః॥ ... *

చం॥ ననుజారాదిపదసమభివ్యాహారాభావాత్ శాబ్దారోపాసంభవే
ప్యార్థోజారాద్యారోపోస్తు నహితత్రాపితాదృశ సమభివ్యాహారోహే
తుః రూపకధ్వనేరుచ్ఛేదాపత్తేరిత్యాశంక్యాహ నిరీక్ష్యేతి ॥ పయోదో
మేఘోవిద్యుత్స్వరూపైర్నయనైర్నిశాయామభిసారికాయా ముఖంవీ
క్ష్యధారానిపాతైస్సహవాంతః కింత్వయంచంద్రఇతిమత్వా ఆర్తతరం
యథాస్యాత్తథారరాసేఆక్రందనంకృతవానిత్యర్థః- ఉదాహరణఇవేతి
వ్యతిరేకదృష్టాంతః- అత్రయథాగమకమస్తితాదృశస్యసమాసోక్త్యుదా
హరణేఅభావాదిత్యర్థః- తథాచార్థారోపోప్యనాశంక్యఇతిభావః-నను వి
ద్యున్నయనైరిత్యత్రకిమప్రస్తుతారోపగమకం యదభావాత్సమాసోక్తా
తదభావఇత్యాశంకమానోగమకందర్శయితుమాహ తత్రేతి॥ఆనుగుణ్యా
త్ ఆనుకూల్యాత్ - ఉపమితసమాసస్యపూర్వపదార్థ ప్రధానతయాన
యనసదృశవిద్యుత్కరణకత్వస్యనిరీక్షణేఅసంభవాత్ - ప్రతికూలత్వమి

తిభావః-అనుక్తమపిఅశ్రౌతమపిరూపణంఆరోపః-నచేహేతి- ఇహసమా సోక్త్యుదాహరణేతథానిరీక్షణవత్ - నయనకరణకనిరీక్షణవత్ - సేతు కృత్త్వాదీత్యాదినామంథనకారిత్వపరిగ్రహః నన్విహాపిపరనాయికాముఖ చుంబనరూపస్యాప్రస్తుతవృత్తాంతస్యాప్రస్తుతాసాధారణధర్మత్వాద ప్రస్తుతారోపగమకత్వంస్యాదిత్యాశంక్యపరిహరతి నాపీతి॥ సాధారణా దీత్యాదినాసాదృశ్యగర్భవిశేషణసంగ్రహః-వృత్తాంతయోరితినిర్ధారణే షష్ఠీ-వృత్తాంతయోర్మధ్యఇత్యర్థః-విద్యున్నయనవదితి - ప్రస్తుతాప్రస్తు తయోర్విద్యున్నయనయోర్మధ్యే యథానయనస్య ఉత్తరపదార్థప్రధాన సమాసాత్ ప్రాధాన్యంతథానాస్తీత్యర్థః - సేతుమంథకృదితిపాఠః - సేతుబంధకృదితిత్వపపాఠః-కథంచిదర్థతోనువాదత్వేనవ్యాఖ్యేయః- ఉ పసంహరతి తస్మాదితి॥ మాత్రపదేనాప్రస్తుతారోపవ్యవచ్ఛేదః. *

కు॰ యద్యపిప్రస్తుతాప్రస్తుత వృత్తాంతయోరిహశ్లిష్టసాధారణ
విశేషణసమర్పితయోర్భిన్నపదోపాత్తవిశేషణయోరివ
విశేష్యణైవసామ్యాదన్వయాదస్తిసమప్రాధాన్యంతథాప్య
ప్రస్తుతవృత్తాంతాన్వయానురోధాన్నప్రస్తుతేఅప్రస్తుతరూ
పసమారోపోంగీకార్యః। తథాహి-యథాప్రస్తుతవిశేష్యేణా
స్త్యప్రస్తుతవృత్తాంతస్యాన్వయయోగ్యతా తథైవాప్రస్తుతేపి
జారాదౌనాస్తిప్రస్తుతవృత్తాంతస్యాన్వయయోగ్యతా ఏవంచ
సమప్రధానయోః ప్రస్తుతాప్రస్తుతవృత్తాంతయోరన్యతర
స్యారోపే అవశ్యమభ్యుపగంతవ్యే శ్రుత ఏవప్రస్తుతే అప్రస్తు
తస్యారోపశ్చారుతాహేతురితియుక్తం॥ ... *

చం ॥ విద్యున్నయనవత్సమాసకృతశ్రౌతప్రాధాన్యాభావేపి విశేషణ సామర్థ్యావగతస్యాప్రస్తుతవృత్తాంతస్యార్థతః ప్రాధాన్యమస్తీతిశంకతే యద్యపీతి॥ నన్వప్రస్తుతవృత్తాంతాభిన్నత్వేనావగతస్యప్రస్తుతవృత్తాం తస్యప్రస్తుతవిశేష్యేణాన్వయాత్కథమప్రస్తుతవృత్తాంతస్యప్రాధాన్యమి తిశంకానిరాసాయాహ విశేష్యణైవేతి - ననుతద్విశేషణీభూతప్రస్తుత వృత్తాంతేనేత్యేవకారార్థః॥ సమాధత్తే తథాపీతి ॥ అయమాశయః-నా త్రశ్లిష్టాదివిశేషణైఃసమర్పితఃపరనాయికాముఖచుంబనాదిరూపోఽప్రస్తు

తవృత్తాంతఃప్రాగేవకయాపివ్యక్తత్వాత్ప్రస్తుతగతత్వేనభాసతే-యస్య
లాడప్రస్తుతజారాద్యారోపావగతస్స్యాత్-అపికుతాటస్యైవానగతేత
స్మిన్ప్రస్తుతాసంబద్ధస్యకపిసంరంభగోచరత్వాద్యోగాత్ ప్రస్తుతసమా
రోపితత్వేనపర్యవసానమితి॥ నన్వేవంతర్హి ప్రస్తుతేనవృత్తాంతస్యాప్యప్రస్తు
తవృత్తాంతాత్రయేధర్మిణ్యోస్తయోస్తు - అసంబద్ధాభిధానప్రసంగపరి
హారస్యతుల్యత్వాదిత్యాశంక్యాహ తథాహీత్యాది ॥ ఏవంచయోగ్య
తారూపవినిగమకవిరహేచ ప్రస్తుతహీనికస్యాప్యస్యయప్తుతాహ అ
వశ్యమితి॥ అన్యథాఅసంబద్ధాభిధానప్రసంగాపత్తేరితిభావః-కింతర్హి
వినిగమకంతత్రాహ శృతపవేతి॥తథాచప్రస్తుతప్రస్తుతాధర్మిపర్యవసానకత
యాచమత్కారహేతుత్వమేవవినిగమకమితిభావః అప్రస్తుతస్య అప్రస్తు
తవృత్తాంతస్య... ... ... *

కు॥ నన్వేవంసతివిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతస్యగమ్యత్వేసమాసో
క్తిః॥విశేషణానాంసామ్యేనయత్రప్రస్తుతవర్తినాం।అప్రస్తు
తస్యగమ్యత్వం సాసమాసోక్తిరిష్యత ఇత్యాదీని ప్రాచీనా
నాంసమాసోక్తిలక్షణానిసంగచ్ఛేరన్ ప్రస్తుతేష్టిస్సాధా
రణాదిరూపవిశేషణసమర్పితానురాగపూర్వక వదనచుంబ
నాద్యప్రస్తుతవృత్తాంతసమారోపమాత్రస్యచారుతాహేతు
త్వాభ్యుపగమేనవిశేషణసామ్యకృతకాముకాద్యప్రస్తుతధర్మి
వ్యంజనానపేక్షణాదితిచేత్ -ఉచ్యతే-స్వరూపతోప్రస్తుతవృ
త్తాంతస్యారోపో నచారుతాహేతుః కింత్వప్రస్తుతకాముకా
దిసంబంధిత్వేనావగమ్యమానస్యతస్యారోపః । తథాభూత
స్యైవరసానుగుణత్వాత్। నచతావదవగమనేవిశేషణపదా
నాంసామర్థ్యమస్తి। అతఃశ్లేషాదిమహిమ్నావిశేషణపదైః
స్వరూపతస్సమర్పితేసనదనచుంబనాదినాతత్సంబంధినికాము
కాదావభివ్యక్తేపునస్తదీయత్వానుసంధానంతత్రభవతి -
యథాస్వరూపతోదృష్టేన రాజాశ్వాదినా తత్సంబంధినిరా
జాదౌస్మారితేపునరశ్వాదౌతదీయత్వానుసంధానంతద్వది
తివిశేషణ సామ్యేనవాచ్యోపస్కారకస్య ప్రస్తుతవ్యంజన

స్యాస్త్యపేక్షా। అతఏవశ్లిష్టవిశేషణాయామివసాధారణవి
శేషణాయామప్యప్రస్తుతవ్యవహారసమారోపఇత్యేవప్రాచీ
నానాంప్రవాదః - కందుకేవ్యావల్గత్కుచభారత్వాదివిశి
ష్టవనితాసేవ్యత్వస్య కాముకసంబంధిత్వేనైవసమారోపణీ
యత్వాత్ - స్వరూపతఃకందుకేపితస్యసత్త్వేనాసమారోప
ణీయత్వాత్ - కించసారూప్యనిబంధనత్వేనోదాహృతా
యాంసమాసోక్తావప్రస్తుతవృత్తాంతస్య శబ్దార్థస్యాప్రస్తు
తవృత్తాంతరూపేణైవావగమ్యతయా తేనరూపేణైవతత్రస
మారోపసిద్ధేః-అన్యథాఽపితథైవయుక్తమితీయుక్తమేవప్రా
చీనానాంలక్షణమితివిభావనీయం॥ ... ... *

చం ॥ నన్వేవమితి ॥ ఏవమప్రస్తుతసమారోపానంగీకారే- విశేషణానా
మిత్యాదివిద్యానాథోక్తంలక్షణం - ప్రస్తుతవర్తినాంవిశేషణానాంసా
మ్యేనేత్యన్వయః- ప్రస్తుతేసమారోపార్థంఅప్రస్తుతధర్మివ్యంజనానపే
క్షాయామపిసమారోప్యమాణవృత్తాంతవిశేషణత్వార్థేతదపేక్షణాన్నల
క్షణాసంగతిరిత్యాహ స్వరూపతఇత్యాది॥ స్వరూపతఃఅప్రస్తుతసంబం
ధిత్వేనాజ్ఞాయమానస్య॥నన్వపేక్షాసత్త్వేపివిశేషణసామ్యస్యతద్వ్యం
జనాసామర్థ్యాల్లక్షణాసంగతితాదవస్థ్యమిత్యాశంక్య సాక్షాదసామ
ర్థ్యేపివృత్తాంతాభివ్యక్తిద్వారాతత్సంభవాన్నదోషఇత్యాహ నచేత్యా
ది॥ తదీయత్వానుసంధానం కాముకసంబంధిత్వానుసంధానం- తత్ర
ముఖచుంబనాదౌ- అనుసంధానంతద్వదితిపాఠః-అనుసంధానవదితి పా
ఠేయథాశ్రుతస్యాసంగతేః- అతఏవఅప్రస్తుతవ్యంజనస్యాపేక్షణాదేవ- న
న్వప్రస్తుతధర్మివ్యంజనానపేక్షణేఈదృశఃప్రవాదః కుతోనయుక్తస్త
త్రాహ కందుకఇతి॥ విశిష్టస్యస్య సేవ్యత్వేనాన్వయః-సంబంధిత్వేనై
వేత్యేవకారోక్తమేవార్థంసోపపత్తికమాహ స్వరూపతఇతి ॥ అప్రస్తుత
కాముకసంబంధిత్వానాలింగితరూపేణేత్యర్థః- తథాచారోపాసంభవా
త్తాదృశప్రవాదానుపపత్తిరితిభావః - శ్లిష్టవిశేషణాయామియమైంద్రీ
త్యాదౌముఖచుంబనాదేః స్వరూపతోప్యారోపస్యైవసత్త్వాత్సాధారణ
విశేషణాయాముపష్టంభకత్వేనప్రవాదోపన్యాసః ననుతథాఽపితాదృ

శవనితాసేవ్యత్వస్య తాదృశవనితాకృతవిపరీతరతపాత్రత్వరూపస్యాప్రస్తుతవృత్తాంతరూపస్యాస్వరూపతో ప్యారోపసైవ సంభవాన్న తాదృశప్రవాదానుపపత్తిరత ఆహ కించేతి॥ యుక్తమితి-తత్సామాన్యాదితరేషు తథాత్వమితిన్యాయాదితిభావః- లక్షణమితిజాతావేకవచనం- తదేవముక్తరీత్యాఽయమైంద్రీముఖం పశ్యరక్తశ్చుంబతిచంద్రమా ఇత్యత్రశక్తివ్యంజనాభ్యాం ప్రాచీప్రారంభసంబంధాశ్రయశ్చంద్రో జారసంబంధిసానురాగపరనాయికాముఖచుంబనాశ్రయ ఇతిబోధః - అప్రస్తుతవృత్తాంతాభిన్నత్వేనాధ్యవసితస్య ప్రస్తుతవృత్తాంతస్య తాదాత్మ్యేనాప్రస్తుతారోపవిషయే ప్రస్తుతధర్మిణ్యన్వయ ఇతిమతేతుసానురాగపరనాయికాముఖచుంబనాభిన్నప్రాచీప్రారంభ సంయోగాశ్రయో జారాభిన్నశ్చంద్ర ఇతిబోధః- ఏవముదాహరణాంతరేష్వనేనైవప్రకారేణబోధప్రకారా ఊహనీయాః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంసమాసోక్తిప్రకరణం.

పరికరాలంకారః- ౬౮.

క. అలంకారః పరికరఃసాభిప్రాయేవిశేషణే। సుధాంశుకలితో
త్తంసస్తాపంహరతువశ్శివః॥ అత్రసుధాంశుకలితోత్తంసఇ
తివిశేషణంతాపహరణసామర్థ్యాభిప్రాయగర్భం॥ *

చం ॥ గుణీభూతవ్యంగ్య ప్రభేదభూతసమాసోక్త్యలంకారప్రసంగాత్తత్ప్రభేదంపరికరాలంకారంలక్షయతి అలంకారఇతి॥ అలంకారత్వోక్తిర్దనంచదోషాభావేనైవగతార్థత్వమితిశంకానిరాసార్థం తత్ప్రపంచనంచాగ్రేకరిష్యతే-సాభిప్రాయేప్రకృతార్థోపపాదకార్థవిషయకాభిప్రాయపూర్వకం తథాభూతార్థ వ్యంజక ఇతియావత్ - ఇత్థంచప్రకృతార్థోపపాదకార్థ వ్యంజకవిశేషణత్వం లక్షణంబోధ్యం - ధ్వనావతివ్యాప్తివారణాయప్రకృతార్థోపపాదకేతి- హేత్వలంకారవారణాయ బోధకత్వంవిహాయవ్యంజకత్వనివేశః - వక్ష్యమాణపరికరాంకురాలంకారవారణాయవిశేషణేతి- తత్రతువిశేష్యంతథేతినాతిప్రసంగః-సుధాంశ్వితి॥ సుధాంశునాకలితఃకృతఉత్తంసఃశేఖరోయేనస ఇతిహారవిశేషణం - ఉత్తంసఃకర్ణపూరేస్యాచ్ఛేఖరేచావతంసవదితివిశ్వః-సామర్థ్యాభిప్రాయంసామర్థ్యవ్యంజకం. ... ... *

కు. యథా వా॥ తవ ప్రసాదాత్కుసుమాయుధోపి సహాయమేకం
మధుమేవలబ్ధ్వా। కుర్యాంహరస్యాపిపినాకపాణేర్ధైర్యచ్యు
తిం కేమమధన్వినోన్యే॥ అత్ర పినాకపాణేరితిహర విశేషణం
కుసుమాయుధ ఇత్యర్థలభ్యాహమర్థ విశేషణం చ సాభిప్రా
యాయుధత్వాభిప్రాయగర్భం॥ ... ... *

చం ॥ తవేతి॥ ఇంద్రం ప్రతికామస్యోక్తిః-తవప్రసాదాత్ కుసుమాయు
ధోప్యహం మధుం వసంతమేవైకం ముఖ్యం సహాయంలబ్ధ్వా పినాకో ధను
ర్విశేషః పాణౌ యస్య తాదృశస్యాపి హరస్య ధైర్యచ్యుతిం ధైర్యస్ఖలనం కు
ర్యాం - అన్యే ధన్వినో ధనుర్ధరాః మమ పురః కే అగణనీయా ఇత్యర్థః- కుసు
మాయుధ ఇతి విశేషణం చేత్యన్వయః-అర్థలభ్యేతి-కుర్యామిత్యుత్తమపురు
షాక్షిప్తేత్యర్థః- అభిప్రాయగర్భంఅభిప్రాయపూర్వకం - అతఏవావయ
వార్థమాత్రవిశ్రాంతత్వాద్గరపదేననపానరుక్త్యమపి. ... *

కు. యథా వా॥ సర్వాశుచినిధానస్యకృతఘ్నస్యవినాశినః। శరీ
రకస్యాపికృతేమూఢాఃపాపానికుర్వతే ॥ అత్ర శరీరవిశేష
ణానితస్య హేయత్వేనాసంరక్షణీయత్వాభిప్రాయగర్భాణి॥

చం ॥ సర్వేతి॥ సర్వేషామశుచీనాం రక్తపూయరేతోవిణ్మూత్రాదీనాం
నిధానస్య స్థానభూతస్య-కృతఘ్నస్య ఉత్తమాన్నపానాది కృతోపకార
నాశకస్య-శరీరకస్యేతి నిందాయాం కప్రత్యయః- కృతే తదర్థం తత్సంర
క్షణార్థమితియావత్ -విశేషణాని-పూర్వార్ధోక్తాని-తస్య శరీరస్య. *

కు. యథా వా ॥ వ్యాప్తం నైకతయా స్థితం శ్రుతిగణంజన్మీనవల్మీక
తో నాభౌ నాభవమచ్యుతస్యసుమహద్భాష్యంనచాభాషితం
చిత్రార్థాంనబృహత్కథామచకథం సుత్రామ్ణినాసంగురు
దేవత్వద్గుణబృందవర్ణనమహం కర్తుంకథం శక్నుయాం॥
అత్ర శ్రుతిగణం వ్యాస్థమిత్యాదీని విశేషణానిస్వస్మిన్ వ్యా
సాద్య సాధారణ కార్యకర్తృత్వ ప్రతిషేధముఖేననాహం
వ్యాసఇత్యాద్యభిప్రాయగర్భాణి అత్రాద్యయోరుదాహర
ణయోరేకైకం విశేషణం సమనంతరయోరుదాహరణయోః
ప్రత్యేకంబహూనివిశేషణాని। తత్రాపిప్రథమోదాహరణే

సర్వాణివిశేషణాన్యేకాభిప్రాయగర్భాణి పదార్థరూపాణిచ- ద్వితీయోదాహరణేభిన్నాభిప్రాయగర్భాణివాక్యార్థరూపాణిచేతిభేదః । ఏతేషువ్యంగ్యార్థసద్భావేపి నధ్వనివ్యపదేశః - శివస్యతాపహరణేతత్ప్రతాపహరణేమన్మథస్యకైముతికన్యాయేనసర్వథన్వైర్యభంజకత్వే శరీర సంరక్షణార్థంపాపమాచరతాంమూఢత్వేస్వస్య వర్ణనీయరాజగుణకథనాశక్తత్వేచవాచ్య ఏవోపస్కారకత్వాత్ - అతఏవవ్యంగ్యార్థస్యవాచ్యపరికరత్వాత్పరికరఇతి నామాస్యాలంకారస్య- కేచిత్తునిష్ప్రయోజనవిశేషణోపాదానేఅపుష్టార్థత్వదోషస్యోక్తత్వాత్సప్రయోజనత్వంవిశేషణస్యదోషాభావమాత్రంనకశ్చిదలంకారః।ఏకనిష్ఠతాదృశానేకవిశేషణోపన్యాసే। పరంవైచిత్ర్యవిశేషాత్ పరికరఇత్యలంకారమధ్యేపరిగణితఇత్యాహుః। వస్తుతస్త్వనేకవిశేషణోపన్యాసఏవపరికర ఇతినియమః । శ్లేషయమకాదివత్పుష్టార్థదోషాభావేనతత్రైకస్యాపివిశేషణస్యసాభిప్రాయస్యవిన్యాసేవిచ్ఛిత్తివిశేషసద్భావాత్ పరికరత్వోపపత్తేః॥ *

చం ॥ వ్యాస్థమితి॥ రాజానంప్రతికవేరుక్తిః- హేదేవరాజ- త్వద్గుణానాంబృందస్యసమూహస్యవర్ణనంకర్తుమహంకథంశక్నుయాంశక్తోభవేయమిత్యన్వయః- కుత స్తత్రాహ- యతోహంఏకరూపతయాస్థితంవేదసమూహంనవ్యాస్థంఅనేకశాఖారూపేణనవిస్తారితవాన్- తథాచతత్కర్తావ్యాసోనభవామీతివ్యజ్యతే- ఏవమగ్రేపి - వల్మీకతోవల్మీకాత్ జన్మాస్యాస్తీతిజన్మీనభవామీతి శేషః-తథాచనాహంవాల్మీకిరితి-అచ్యుతస్య నాభౌ నాభవంనోత్పన్నఇత్యనేననాహంచతుర్ముఖఇతి-సుమహద్భాష్యంమహాభాష్యంచనాభాషిషంనభాషితవానిత్యనేననాహంసహస్రజిహ్వశ్శేష ఇతి-చిత్రోవిచిత్రఅర్థోయస్యాస్తాంబృహత్కథాంనాచకథంనకథితవానిత్యనేననాహంతద్వక్తాశివోగుణాఢ్యోవేతి-సుత్రామ్ణి ఇంద్రేగురురుపదేశకోనాసమిత్యనేననాహంవాక్పతిరితిచవ్యజ్యతే॥ ఉక్తేషూదాహరణేషువైలక్షణ్యందర్శయతి తత్రేత్యాదినా॥ ఏకైకంఏకస్యవిశేష్యస్య ఏకమేవసమ

నంతరయోః అనంతరోక్తయోః- ప్రత్యేకం ఏకంవిశేష్యం ప్రతి - తత్రా
పితయోస్సత్యపి- ఏకాభిప్రాయగర్భాణిపకార్థాభిప్రాయపూర్వ
కాణి వాక్యార్థేతి-నహ్యేకమిత్యాదినిషేధవాక్యార్థ ఘటక-స్యోక్తరీత్యా
హేతుత్వేనాంతిమవాక్యార్థవిశేషణత్వాదితి భావః- తేషూదాహర
ణేషుధ్వని వ్యపదేశః ధ్వనివ్యవహారః - తత్ర హేతుమాహ తాపహరణే
త్యాదినా- తాపహరణేత్యాదిసప్తమ్యంతచతుష్టయస్య వాచ్యఇత్యనే
నసామానాధికరణ్యేనాన్వయః - ఉపస్కారకత్వాదితి-తథాచాపరాంగ
రూపగుణీభూతవ్యంగ్యభేదత్వాన్నధ్వనివ్యవహారఇతిభావః। నన్వేవమపి
యథాశ్రుతలక్షణస్య నిశ్చేతవ్యచ్యుతేత్యాదిష్వనావతివ్యాప్తిరిత్యత ఆహ
అతఏవేతి వాచ్యోపస్కారకత్వాదేవేత్యర్థః- పరికరత్వాత్ అంగత్వా
త్ - తథాచపరికరపదస్య హిమాన్న ప్రకృతార్థోపపాదకత్వస్యవ్యంగ్యవి
శేషణస్యలాభాన్నాతివ్యాప్తిరితిభావః- అపుష్టార్థేతిభావప్రధానం- ఉ
క్తత్వాదితి-అర్థోఽపుష్టః కష్టో వ్యాహతపునరుక్తదుష్క్రమగ్రామ్యఇత్యాది
నాఆలంకారికైరుక్తత్వాదిత్యర్థః - కథంతర్హిత్రైరేవాస్యాలంకారత్వే
నకథనమత ఆహ ఏకస్త్వితి। తాంతృశేతిసాభిప్రాయేత్యర్థః- దోషాభావే
నేతి- అపుష్టార్థత్వస్యదోషత్వాభావేనేత్యర్థః - ఉద్భటాలంకారసంప
త్త్యా సహృదయహృదయైః సుఖ్యరూపపూరకతాబీజాభావాదితిభావః- విచ్ఛిత్తి
శ్చమత్కృతిః- పరికరతోపపత్తేః పరికరస్యాలంకారతోపపత్తేః - తత్ర
దోషస్యాప్రసక్త్యావిచ్ఛిత్తివిశేషస్యతదభావప్రయుక్తత్వాసంభవాత్త
త్ప్రయోజకమలంకారత్వమావశ్యకమితిభావః. . . . *

కు. యథా ॥ అతియజేతనిజాం యదిదేవతాం ఉభయతశ్చ్యవతే
జుషతేఽప్యఘం। క్షితిభృతైవసదైవతకావయం వనవతానవతా
కిమహిమ్రుహః ॥ అత్రహిపురుహూతపూజోద్యుక్తాన్నందా
దీన్ప్రతిభగవతః కృష్ణస్యవాక్యం గోవర్ధనగిరిరేవాస్మాకం।
రక్షకత్వాన్నదైవతమితినఏవపూజనీయః నత్వరక్షకః పురు
హూతఇత్యేవంపరే వనవతేతిగోవర్ధనగిరివిశేషణం కానన
వత్త్వాన్నిర్ఝరాదిమత్త్వాచ్చ - పుష్పమూలఫలతృణజలాది

భిరారణ్యకానామస్మాకమస్మద్ధనానాం గవాంచాయమేవర
క్షక ఇత్యభిప్రాయగర్భం॥ ... ... *

చం ॥ యమకస్థలేఉదాహరతి యద్వేతి॥ నిజాందేవతామతిక్రమ్య యది
యజేత- అర్థాద్దేవతాంతరంపూజయేత్-తదాఉభయతః లోకద్వయా
చ్చ్యవతే భ్రశ్యతి అఘంపాపమపిజుషతే సేవతే ప్రాప్నోతీతియావత్-
కానిజాదేవతాతత్రాహ వయంవనవతా ప్రశస్తవనయుక్తేన - క్షితిభృ
తాగోవర్ధనగిరిణైవ-సదైవతకాఃసదైవతసహితాః-సవివాస్మాకంగిరైవ
మిత్యర్థః అనవతాఅరక్షకేణఅహిద్రుహాఇందేణ-కిం ప్రయోజనమి
శేషః- అహిర్వృత్రాసురః-అహిర్వృత్రాసురేసర్పఇతివిశ్వః.

సు. ఏవమత్రసాభిప్రాయైకవిశేషణవిన్యాసస్యాపి విచ్ఛిత్తివిశే
షవశాదస్యసాభిప్రాయస్యాలంకారత్వే సిద్ధావస్యత్రాపి
సుధాంశుకలితోత్తంసఇత్యాదౌతస్యాప్యలాభోననివార్యతే
అపిచఏకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకార ఇతిసర్వ
సమ్మతం - తద్వదేకస్యాపివిశేషణస్యసాభిప్రాయస్యాలం
కారత్వంయుక్తమేవ॥ ... ... *

చం ॥ నన్వేవంసతితత్రైవాలంకారతాస్యాన్నతుసుధాంశుకలితోత్తం
సఇత్యాదావతఆహ ఏవమితి॥ విచ్ఛిత్తివిశేషేతి- దోషాభావప్రయుక్త
విచ్ఛిత్తివ్యావృత్త్యర్థః॥ ననుయమకాదావపితాదృశవిచ్ఛిత్తివిశేషేమా
నాభావః విచ్ఛిత్తిసామాన్యంతుపర్యుదస్తదోషాభావేనాప్యుపపన్నం ఆ
పతాం-లపర్యుదస్తస్యవృచ్ఛాచహీనతాదోషస్యాభావేనైవ తదానీమపి
వృచ్ఛాచకర్తురతిశయాధానమితినాలంకారత్వసిద్ధిరిత్యతఆహ అపిచేతి
భస్మోద్ధూళనభద్రమస్తుభవతేరుద్రాక్షమాలేశుభంహాసోపానపరంప
రేగిరిసుతాకాంతాలయాలంకృతే । అద్యారాధనతోషితేనవిభునాయు
ష్మత్సపర్యాసుఖాలోకోచ్ఛేదిని మోక్షనామనిమహామోహే నిలీయామ
హ ఇత్యాదౌ మోక్షస్య మహామోహత్వేసుఖాలోకోచ్ఛేదిత్వైకపదా
ర్థో హేతురితికావ్యలింగమలంకారత్వేన యథాస్వీకృతం నతునిర్హేతుత్వ
దోషాభావమాత్రతయాపివిచ్ఛిత్తి విశేషస్యానుభవసిద్ధత్వాత్తథేహాపీతి
భావః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంపరికరప్రకరణమ్. ... *

పరికరాంకురాలంకారః-౩౧.

క. సాభిప్రాయే విశేష్యేతు భవేత్పరికరాంకురః। చతుర్ణాం
పురుషార్థానాం దాతా దేవశ్చతుర్భుజః॥ అత్ర చతుర్భుజ
ఇతి విశేష్యం పురుషార్థచతుష్టయ దానసామర్థ్యాభిప్రా
యగర్భం॥ ... ... *

చం ॥ సాభిప్రాయ ఇతి॥ అత్ర విశేషణప్రస్తావే విశేష్యేపి ప్రత్యేకప్రా
ప్తసల్లక్షణం బోధ్యం- తచ్చ పరికరే అతివ్యాప్తివారణార్థం ॥ లక్ష్యే లక్ష
ణం సంగమయతి అత్రేతి॥ యద్యపి దేవానాం తదవ్యావర్తకతయా చతుర్భు
జ ఇతి విశేషణం తథాపి నృపాదిసాధారణ దేవపదశక్తేర్విష్ణౌ నియమనే నవి
శేష్య ప్రతీత్యోపయుక్తతయా విశేష్యపదస్యాభిమతం బోధ్యం. *

క. యథావా ॥ ఫణీంద్రస్తే గుణాన్వక్తుం లిఖితుం హైహయాధి
పః। ద్రష్టుమాఖండలశ్శక్తః క్వాహమేష క్వ తే గుణాః॥ ఫణీం
ద్ర ఇత్యాది విశేష్యపదాని సహస్రముఖత్వాద్యభిప్రాయ
గర్భాణి॥ ... ... *

చం ॥ అసందిగ్ధముదాహరతి ఫణీంద్ర ఇతి॥ రాజానం ప్రతికవేరుక్తిః త
వ గుణాన్వక్తుం ఫణీంద్రః శేషః సమర్థ ఇత్యధ్యాహార్యం- ఏవమగ్రేపి- హై
హయాధిపః కార్తవీర్యః- ఆఖండలః ఇంద్రః ఉభయత్ర గుణానిత్యనుష
జ్యతే- ఏషః ప్రత్యధమః అహం క్వ- తే గుణాః క్వేతి క్వశబ్దౌ మహదం
తరం సూచయతః- సహస్రముఖత్వాదీత్యాదినా సహస్రబాహుత్వ సహ
స్రనయనత్వయోస్సంగ్రహః- అత్రానేకేషామపి శేష్య పదానాం తత్త
దభిప్రాయగర్భత్వం విశేషః ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం పరికరాంకు
రప్రకరణమ్. ... ... *

శ్లేషాలంకారః - ౩౨.

క నానార్థసంశ్రయశ్శ్లేషో వర్ణ్యావర్ణ్యోభయాశ్రితః। సర్వ
దో మాధవః పాయాత్స యోగంగామదీధరత్ ॥ అబ్జేనత్వన్ము
ఖంతుల్యం హరిణాహితసక్తినా ॥ ఉచ్చరద్భూరికీలాలశ్శుశు
భే వాహినీపతిః॥ అనేకార్థశబ్దవిన్యాసః శ్లేషః- సచ త్రివిధః
ప్రకృతానేక విషయః అప్రకృతానేకవిషయః ప్రకృతాప్ర

కృతానేకవిషయశ్చ-సర్వదేత్యాదివాక్రమేణోదాహరణా
ని। తత్రసర్వదోమాధవ ఇతిస్తోతవ్యత్వేన ప్రకృతయోర్హరి
హరయోఃకీర్తనం ప్రకృతశ్లేషః। అబ్జాంకవలంబిజశ్చం ప్రస్తు
తయోరుపమానమాత్రత్వేనాప్రకృతయోః కీర్తనమప్రకృత
శ్లేషః - వాహినీపతిస్సేనాపతిః సముద్రశ్చ తత్రసమితౌశ
స్త్రప్రహారణోత్పతద్రుధిరస్య సేనాపతేరేవవర్ణనం ప్రకృ
తమితిప్రకృతాప్రకృతశ్లేషః॥ ... ... *

చం॥ శ్లేషంలక్షయతి నానార్థేతి॥ నానార్థస్యశబ్దస్యసంశ్రయోపయో
జనంశ్లేషఇతిలక్షణం - వర్ణ్యేత్యాదివిభాగః- వర్ణ్య-చావర్ణ్యంచవర్ణ్యావ
ర్ణ్యోభయంచవితత్త్రియమాశ్రితత్రివిషయఇత్యర్థః- సర్వేతి- సర్వదఃస
మాధవఃపాయాత్ - యఃఅగంగోవర్ధనపర్వతం గాం పృథ్వీంచవరాహావ
తారేధృతవానితివిష్ణుపక్షే-హరపక్షేతు- సఉమాధవఃసర్వదాపాయా
త్ యోగంగాంధృతవానిత్యర్థః॥ హరిణేనమృగేణాంకరూపతయాఆహి
తాకృతాసక్తిఃసంగోయస్యేతిచంద్రపక్షే- హరిణాసూర్యేణేతి కమల
పక్షే ఉచ్ఛరత్ శస్త్రపాతైరుచ్ఛలత్ కీలాలం రుధిరంయస్యసవాహినీ
పతిఃసేనాపతిః-తథావాహినీనాంనదీనాంపతిఃసముద్రశ్చేపక్షేకీలాలం
జలం-సమితౌసంగ్రామే. ... ... *

కు. యథావా॥ త్రాతఃకాకోదరోయేనద్రోగ్ధాపికరుణాత్మనా
పూతనామారణఖ్యాతస్సమేస్తుశరణం ప్రభుః ॥ నీతానామా
కులీభావంలుబ్ధైర్భూరిశిలీముఖైః । సదృశేవనవృద్ధానాంకమ
లానాంత్వదీక్షణే॥ అసావుదయమారూఢఃకాంతిమాన్ రక్త
మండలః। రాజాహరతిలోకస్యహృదయంమృదులైఃకరైః॥అ
త్రాద్యేస్తోతవ్యత్వేనప్రకృతయోఃరామకృష్ణయోఃశ్లేషః -
ద్వితీయే ఉపమానత్వేనాప్రకృతయోః పద్మహరిణయోఃశ్లే
షః-తృతీయేరాత్రివర్ణనప్రస్తావేప్రకృతస్యప్రత్యగ్రోదిత
చంద్రస్యాప్రకృతస్యనవాభిషిక్తనృపతేశ్చశ్లేషః- *

చం॥ త్రాతఇతి॥ యేనకరుణాయుక్తాంతఃకరణేన-ద్రోహకర్త్రాపి అద
రోభయశూన్యః-కాకస్త్రాతోరక్షితః నతుహతః-సపవిత్రనామారణఖ్యా

లః-విభూరామో మే శరణమస్త్విత్యర్థః - కృష్ణపక్షే తు- కాకోదరః కాళీ
యసర్పః పూతనాయా రాక్షస్యా మారణేన ఖ్యాత ఇతి విశేషః॥ సీతానా
మితి-దయితాం ప్రతి నాయికోక్తిః - తవ తుందునేత్రే - కమలానాం ప
ద్మానాం హరిణానాం చ సదృశే స్త ఇత్యన్వయః - కీదృశానాం - వనే జలే అ
రణ్యే చ వృద్ధిం ప్రాప్తానాం - తథా లక్ష్మీశోభాభిర్యుక్తాభిః శిలీముఖైః భ్ర
మరైః రాకులీభావం వ్యాప్తానాం సీతానాం పద్మపక్షే-హరిణపక్షే తు- లు
బ్ధైర్వ్యాధైః కర్తృభిః శిలీముఖై ర్బాణైః కరణభూతైః ఆకులీభావం
చపలతాం నీతానామిత్యర్థః-మృగపక్షే ఏకస లక్షణః శ్లేషః॥ అసావితి॥ ఉద
యం శైలం అభివృద్ధిం చ-రక్తం రక్తవర్ణం అనురక్తం చ-మండలం బింబం దే
శశ్చ-రాజా చంద్రో నృపశ్చ- మృదులై రక్షిణవైరలైః పక్షే కరైః కిరణైః
గ్రాహ్యధనైశ్చ-ప్రత్యగ్రోదిత ఇతి అభినవోదితేత్యర్థః　• • •　*

కు॥ యదప్యప్రకృతాప్రకృతశ్లేషోదాహరణే శబ్దశక్తిమూలధ్వని
మిచ్ఛంతి ప్రాఞ్చః తదప్రకృతాప్రకృతాభిధానమూలక
స్యోపమాదేరలంకారస్య వ్యంగ్యత్వాభిప్రాయం నత్వప్ర
కృతార్థస్యైవ వ్యంగ్యత్వాభిప్రాయం - అప్రకృతార్థ
స్యాపి శబ్దశక్త్యా ప్రతిపాద్యస్యాభిధేయత్వావశ్యంభావేన వ్య
క్త్యనపేక్షణాత్। యద్యపి ప్రకృతార్థే ప్రకరణబలాత్ ఝ
టితి బుద్ధిస్థే సత్యేవ పశ్చాన్నానార్థతయా రథ్యధనాదివాచినాం
రాజకరాదిపదానామనన్యసన్నిధానబలాత్తత్తద్విషయ
శక్త్యంతరోన్మేషపూర్వకః ప్రకృతార్థః స్ఫురేత్। నైతా
వతా తస్య వ్యంగ్యత్వం శక్త్యా ప్రతిపాద్యమానే సర్వథైవ వ్య
క్త్యనపేక్షణాత్ పర్యవసితే ప్రకృతార్థాభిధానే పశ్చాత్ స్ఫు
రతీతి చేత్ కామం గూఢశ్లేషో భవతు॥　• • •　*

చం॥ నను ప్రకరణేనాభిధాయా నియమనాదప్రకృతార్థస్య వ్యంగ్యత్వ
మేవేతి కథం శ్లేష ఇత్యాశంక్యాహ యదపీతి॥ అలంకారస్యేతి న చైవం శబ్ద
శక్తిమూలవస్తుధ్వనేరుచ్ఛేద ఇతి వాచ్యం-శనిరశని శ్చ తముచ్చైర్నిహం
తి కుప్యసి నరేంద్ర యస్మై త్వం। యత్ర ప్రసీదసి పునః స భాత్యుదారోనుదా
రశ్చేత్యత్ర శనిరుద్ధరూపే ప్రస్తుతే అశనిశబ్దేనాభిధయా ప్రతీయమానే

పితస్నాలకస్య విరుద్ధావపిత్వాదనువర్తనాన్నాక్షేపకం కార్యం కుసుమశ ఇతివస్తు ధ్వనిరశనిశబ్దస్య త్రిమూలస్య సంభవాత్ - అలంకారాంతస్యైత్యస్యైవ లక్షణత్వాత్ - అన్యోన్యసన్నిధానబలాత్ పరస్పరాగ్ధసంబంధస్యాపాదకశబ్ద సమభివ్యాహారరూపశబ్దాంతరసన్నిధిబలాత్ - తథాచాప్రకృతే స్యాభిధా నియామకమస్తి భావః ఏతావతాపూర్వాంచ తథాచసంశ్లేషి తస్యా ప్రకృతార్థస్య గూఢశ్లేష ఇతి గూఢత్వం చాప్రకృతత్వేనాదృష్టస్యార్థస్య శీఘ్రమప్రత్యయాత్. ... ... *

కు. అస్తి చాన్యత్రాపి గూఢశ్లేషః॥ యథా ॥ అయమతిజరతాః ప్రకామగుర్వీరలఘువిలంబిపయోధరోపరుద్ధాః। సతతమసుమతామగమ్యరూపాః పరిణతదిక్కరికాస్తటీర్బిభర్తి॥ మందమగ్నిమధురర్యమోపలా దర్శితశ్వయథు చాభవత్తమః। దృష్టయస్తిమిరజం సిషేవిరే దోషమోషధిపతేరసన్నిధౌ॥ అత్ర హి సమాసోక్త్యుదాహరణయోః ప్రాకరణికార్థే ప్రకరణవశాత్ ఝటితిబుద్ధిస్థే విశేషణసామ్యాదప్రకృతోపి వృద్ధవేశ్యావృత్తాంతాదిః ప్రతీయతే-తత్ర సమాసోక్తిరభంగశ్లేష ఇతి సర్వేషామభిమతమేవ॥ ... ... *

చం ॥ అయమితి॥ మాఘే రైవతకగిరివర్ణనే- అయం గిరిస్తటీర్బిభర్తీత్యన్వయః- కింభూతాః- అతిజరతా అత్యంతకఠినాః- ప్రకామగుర్వీరతిమహత్యః-అలఘుభిర్విలంబమానైర్మేఘైరావృతాః - నిరంతర ప్రాణినామగమ్యరూపాః పరిణతాస్తిర్యగ్దంతప్రహారిణః దిగ్గజా యాసు తాః- వృద్ధవేశ్యాపక్షే తు-జరఠా జీర్ణాః- పయోధరాః కుచాః - అగమ్యాస్సంగమాయోగ్యాః పరిణతే ప్రకటే దిక్కరికే యాసాం తా ఇత్యర్థః-దిగ్వస్త్రం దశనక్షతం-కరికా నఖక్షతం-దిగ్దష్టంవస్త్రం కారం కరికా నఖరేఖికేత యాదవః॥ మందమితి॥ ఓషధీనాం పత్యుశ్చంద్రస్యాసన్నిధౌ సతి అర్యమోపలాః సూర్యకాంతా మందీభూతమగ్నిం ధ్మాపంతః తమః-దర్శితః శ్వయథుః పుష్టత్వం యేన తథాభవత్ - దృష్టయస్తిమిరజం దోషం ఆంధ్యం సిషేవిరే-పక్షాంతరే ఓషధిపతిర్వైద్యః పవనః మందాగ్నిత్వశోథతిమిరాణి రోగవిశేషాః- వృత్తాంతాదిరిత్యాదిపదాదోషధిపతిర్వైద్యవృత్తాంతః పరిగృహ్యతే - అ

భంగశ్లేష ఇతి - తథా చ శ్లేషస్థలే వ్యంజనా విరహేణ ప్రకృతే తస్య చ కాలే శ్లే
ష వ్యవహారః సర్వేషామనుపపన్న స్స్యాదిత్యభావః ॥ ... *

కు. ఏవమన్యత్రాపి హ్యశ్లేషే ధ్వనిబుద్ధిం కార్యా యథా వా ॥ ర
మ్యా ఇతి ప్రాప్తవతీః పతాకా రాగం వివిక్తా ఇతి వర్ధయంతీః ।
యస్యామసేవంత నమద్వలీకాః సమం వధూభిర్వలభీర్యువానః ॥
అత్ర ద్వితీయాంతవిశేషణసమర్పితార్థాంతరాణాం నశబ్దా
సామర్థ్యేన వధూభిరన్వయః - విభక్తిభేదాత్ న చ విభక్తిభే
దేఽపి తదన్వయాత్ పకం సాధర్మ్యమిహానిబద్ధమస్తి ॥ యతః ॥
ఏతస్మిన్నధికపయశ్శ్రియం వహంత్యస్సంక్రాంతిం పవనభువా జ
వేన నీతాః । వాల్మీకేరరహితరామలక్ష్మణానాం సాధర్మ్యం
దధతి గిరాం మహోసరస్యః ॥ ఇత్యత్ర వాక్యే ప్త శ్లేషాభవేత్ స
మమిత్యేతత్ క్రియావిశేషణం సహార్థే న్వె నాప్యుపపన్నం
వధూపుష్టితః విశేషణార్థానన్వయాత్ ప్రాక్ ద్రాగ పృ
తం సామ్యపక్షం నావలంబతే । తస్మాత్ పక్షే సోరస్య బలాదేవ
తదన్వయానుసంధానమితి శ్లేషః । కిం పునస్తత్స్థలాదేవస
మశబ్దస్య సాధర్మ్యార్థకల్పనమితి వాచ్యస్యైవోపమాలం
కారస్యాంగనయం శ్లేషకృత్యోః ప్రపంచేన । తస్మాత్సిద్ధం శ్లేష
త్రైవిధ్యం ॥ ... ... *

చం ॥ రమ్యా ఇతి । మాఘమహాకావ్యే ద్వారకావర్ణనం - యస్యాం ద్వారకాయాం
యువానో వధూభిస్సమం లక్ష్మీః సా పరితస్స్మృహార్థిణ అసేవంత సేవి
తవంతః - కింభూతాః రమ్యా ఇతి హేతోః పతాకా వైజయంతీః ప్రాప్తవతీః
వివిక్తాః జనాక్రిదిహితోః రాగం రతిం వర్ధయంతీః నమంతి వలీకాని ఛాదిః ప
టలప్రాంతా యాసాం తాః వధూపక్షే వ పతాకాః సౌభాగ్యాని - పతాకా వై
జయంత్యాం స్యాత్ సౌభాగ్యనాటకాంగయోరపి మేదినీ - రాగమనురాగం
వివిక్తాః సతీ స్త్రైనపవిత్రాః - సమాత్రిసతీకాశ్చేతి ॥ నచేతి ॥ యదిత్యస్యేత్య
త్ర త్రేతావాక్షితత్వః శ్లేషాభావే సత్యప్రేత నేవాస్య యః ఏతస్మిన్నితి ॥ తత్రైవ రై
వతకగిరివర్ణనం - ఏతస్మిన్ గిరౌ మహాహృత్యః సరస్యః - వాల్మీకేస్సంబంధినీనాం
సాధర్మ్య - సాదృశ్యం దధతి ధారయంతి కింభూతానాం గిరాం - అరహితౌ

సంబద్ధా రామలక్ష్మణౌ యాసు తథాభూతానాం - సరసీపక్షే అరహితాః సంయుక్తాః రామాః పతయో యాసాం తథాభూతా లక్ష్మణా స్సారసవనితా యాసు తా ఇతి - కింభూతా స్సరస్యః - అధికాం జలశోభాం వహంత్యః - పవనసంభూతేన వేగేన సంక్షోభం తరంగాకులత్వం నీతాః (ప్రా)పితాః - వాల్మీకిగిరస్తు - అధికాః కపయో యాసు తాః - పవనభువా హనూమతా - వేగేన నిజేన సంక్షోభ ముద్ఘటత్వం ప్రాపితా ఇతి ॥ నన్వ(త్రా)పి సమమిత్యస్యతుల్యార్థత్వాత్సాధర్మ్యనిబంధోస్తీతి కుతో న శ్లేషాక్షేప స్త(త్రా)హ సమమితి॥ (ద్రా)క్ శీఘ్రం సామ్యార్థం సామ్యార్థకత్వం - తథాచానుపపత్త్యభావాత్తన్మూలక ఆక్షేపో న సంభవతీతి భావః - కథంతర్హి తదవగమ స్త(త్రా)హ అర్థసౌందర్యేతి - విశేషణానాం పదాభిరన్వయే చమత్కృతేరనుసంధానా త్తదన్వయతాత్పర్యగ్రహ ఇతి భావః తతస్తు శ్లేషానుసంధానానంతరం తద్బలాత్ శ్లేషబలాత్ - సాధర్మ్యధీరితి - సాధర్మ్యరూపార్థ స్యేత్యర్థః - అర్థసామ్యాభావేపి సకలకలం పుర మేతజ్జాతం సంప్రతి సుధాంశుబింబమివేత్యాదివచ్ఛబ్దసామ్యస్య సంభవాదితి భావః - ఏవకారేణ వ్యంగ్యత్వవ్యవచ్ఛేదః. ... ... *

కు. ఏవంచ శ్లేషః ప్రకారాంతరేణాపి ద్వివిధః సంపన్నః - ఉదాహరణగతేషు। అబ్జకీలాలవాహినీ పత్యాదిశబ్దేషు పరస్పరవిలక్షణం పదభంగ మనపేక్ష్యానేకార్థక్రోడీకారాదభంగశ్లేషః । సర్వదో మాధవః యోగంగాం హరిణాసితః సక్తినేత్యాది శబ్దేషు పరస్పరవిలక్షణం పదభంగమపేక్ష్య నానార్థక్రోడీకారాత్సభంగశ్లేష ఇతి - తత్ర సభంగశ్లేషశ్శబ్దాలంకారః - అభంగశ్లేషస్తు అర్థాలంకార ఇతి కేచిత్ ఉభయమపి శబ్దాలంకార ఇత్యన్యే ఉభయమప్యర్థాలంకార ఇతి స్వాభి(ప్రా)యః । ఏతద్వివేచనంతు చిత్రమీమాంసాయాం ద్రష్టవ్యం॥ ... ... *

చం॥ తత్ర తయోర్మధ్యే - శబ్దేతి - జతుకాష్ఠన్యాయేన శబ్దయో రేవ శ్లిష్టత్వాదితి భావః - అర్థేతి శబ్దాభేదాదేకవృంతగతఫలద్వయ న్యాయేనార్థయో రేవశ్లిష్టత్వాదితి భావః - కేచిత్ అలంకారసర్వస్వకారాదయః - ఉభయ

దుపీతి-సభంగాభంగశ్లేషస్య యదుపీత్యర్థః - శబ్దస్యపరివృత్త్యసహత్వే నాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంతద్గతత్వావధారణాదితిభావః - అన్యేమన్యంతే శబ్దాః - నన్వభిప్రాయిస్యార్థాలంకారమధ్యకథనాదవగతస్యాపి విశేషతఃకథనమంతరేణ కథముపపత్తిరిత్యాశంక్యాహ ఏతదితి-యద్యప్యత్రైతద్గ్రంథానంతరం చిత్రమీమాంసానన్వాపిపృశ్యతే తథాప్యయమాశయఉన్నీయతే- చమత్కారార్థముఖప్రేక్షిత్వాదర్థాలంకారత్వమితి- అనుప్రాసయమకాదేస్తునచమత్కారార్థముఖప్రేక్షిత్వమితినతేషామర్థాలంకారత్వనుపితుశబ్దవైచిత్ర్యచ్ఛబ్దాలంకారత్వమేవేతి॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంశ్లేషప్రకరణమ్. ... ... *

అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః - ౨౭.

౭౦. అప్రస్తుతప్రశంసాస్యాత్సాయత్ర ప్రస్తుతాశ్రయా। ఏకఃకృతీశకుంతేషువోఽన్యంశక్రాన్నయాచతే॥ యత్రాప్రస్తుతవృత్తాంతవర్ణనం ప్రస్తుతవృత్తాంతావగతిపర్యవసాయి తత్రాప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః। అప్రస్తుతవృత్తాంతవర్ణనేనప్రస్తుతావగతిశ్చప్రస్తుతాప్రస్తుతయోస్సంబంధేసతిభవతిసంబంధశ్చసారూప్యం సామాన్యవిశేషభావః కార్యకారణభావోవాసంభవతి। తత్రసామాన్యవిశేషభావేసామాన్యాద్విశేషస్య విశేషాద్వాసామాన్యస్యావగతౌద్వైవిధ్యం-కార్యకారణభావేపికార్యాత్కారణస్యకారణాద్వాకార్యస్యావగతౌద్వైవిధ్యం సారూప్యేత్వేకోభేద ఇత్యస్యాఃపంచప్రకారాః॥ యదాహుః॥ కార్యేనిమిత్తేసామాన్యేవిశేషేప్రస్తుతేసతి। తదన్యస్యవచస్తుల్యేతుల్యస్యేతిచపంచధేతి। తత్రసారూప్యనిబంధనాఽప్రస్తుతప్రశంసోదాహరణమేకఃకృతీతి॥అత్రాప్రస్తుతస్యచాతకస్యప్రశంసాప్రశంసనీయత్వేన ప్రస్తుతేతత్సరూపేతుచ్ఛేభ్యోయాచనాం నివృత్తేమానినిపర్యవస్యతి॥ ... ... *

చం॥ అప్రస్తుతేతి॥ సా అప్రస్తుతప్రశంసా- ప్రస్తుతాశ్రయా ప్రస్తుతమాశ్రయః ప్రాధాన్యేనతాత్పర్యవిషయో యస్యాస్సాతథాభూతాప్ర

స్తుతపరమప్రస్తుతవర్ణనమప్రస్తుతప్రశంసేత్యర్థః-ఏకఇతి-కృతీకుశలః శోకం తేషుపక్షిషుమధ్యే యశ్చాతకః శక్రాదిం ద్రాదన్యం నయాచత ఇత్యర్థః- కార్యేఇతి-కార్యేప్రస్తుతేసతితదన్యస్యకారణస్యవచః ప్రతిపాదనం నిమిత్తేకారణేప్రస్తుతేసతి తదన్యస్యకార్యస్య-ఏవంసామాన్యేప్రస్తుతే సతితదన్యస్య విశేషస్య విశేషెప్రస్తుతేసతితదన్యస్యసామాన్యస్య తుల్యేప్రస్తుతేతదన్యస్యతత్సదృశస్యేత్యర్థః- అన్యశబ్దస్యప్రతిసంబంధిపరత్వాత్ తత్సరూపేతత్సదృశే. ... ... *

కు. యథావా ॥ ఆబద్ధక్రిత్రిమసటాజటిలాంసభిత్తిరారోపితో
మృగపతేః పదవీంయదిశ్వా। మత్తేభకుంభతటపాటనలంప
టస్యనాదంకరిష్యతి కథంహరిణాధిపస్య ॥ అత్రశునకస్యనిం
దానిందనీయత్వేన ప్రస్తుతే తత్సరూపెకృత్రిమ వేషవ్యవహా
రాదిమాత్రేణవిద్వత్త్వాభినయవతి వైధేయెపర్యవస్యతి॥ *

చం ॥ ఆబద్ధేతి॥ ఆబద్ధాఃయాఃకృత్రిమాస్సటాఃస్కంధలోమానితైర్జటిలావ్యాప్తా అంసభిత్తిఃస్కంధదేశోయస్యైవంభూతఃశ్వాశునకః- మృగపతేః సింహస్యపదవీంస్థానంయద్యారోపితః తాదృశసటాయుక్తత్వేన సింహసామ్యంప్రాపితఇత్యర్థః - తథాపిమత్తానామిభానాం గజానాం కుంభతటస్యపాటనేవిదారణేలంపటస్యవ్యసనినోహరిణానామధిపస్యనాదంసింహనాదంకథంకరిష్యతీత్యర్థః॥ అభినయవతిఅనుకుర్వతీతిసత్తమ్యంతంవైధెయేమూర్ఖేమూర్ఖవైధేయబాలిశాఇత్యమరః *

కు. యథావా ॥ అంతశ్ఛిద్రాణిభూయాంసికంటకాబహవోబ
హిః। కథంకమలనాళస్యమాభూవన్భంగురాగుణాః॥ అత్ర
కమలనాళవృత్తాంతకీర్తనం తత్సరూపెబహిః ఖిలాదిషుజా
గ్రత్సుభ్రాతృపుత్రాదిభిరంతఃకలహంకుర్వాణేపురుషెపర్య
వస్యతి - ఏవంచలక్ష్యలక్షణయోఃప్రశంసాశబ్దఃస్తుతినిందా
స్వరూపాఖ్యానసాధారణకీర్తనమాత్రపరోద్రష్టవ్యః॥ *

చం ॥ అంతరితి ॥ ఛిద్రాణిరంధ్రాణిదోషస్థానానిచకంటకాఃశూకాఃఖలాశ్చభంగురాఃభంగశీలాఃగుణాఃసౌభాగ్యాదయఃతంతవశ్చ అత్రస్తుతినిందోదాసీనస్వరూపాఖ్యానమాత్రమితిశ్లిష్టవిశేషణత్వమితిభేదః॥ ఏ

వంచేతి ఉక్తోదాహరణెష్వప్రస్తుతపరస్యాప్రస్తుతవర్ణనస్యత్రిరూపత్వేఽస్తీత్యర్థః. ... ... *

కు. సామాన్యనిబంధనాయథా॥విధాయవైరంసామర్షేనరోరౌ యఉదాసతే।ప్రక్షిప్యోదర్చిషంకక్షే శేరతే తేభిమారుతం॥ అత్ర ప్రాగేవసామర్షే శిశుపాలేరుక్మిణీహరణాది నావై రందృఢీకృతవతాకృష్ణేనతస్మిన్నుదాస తుమయుక్తమితివక్త వ్యేర్థేప్రస్తుతేతత్ప్రత్యాయనార్థంసామాన్యమభిహితం॥

చం ॥ విధాయేతి ॥ యేనరాఃసమర్షేసక్రోధేఅరౌశత్రౌవైరంవిధా యోదాసీనాభవంతి- తేకక్షేతృణేఉదర్చిషమగ్నింనిక్షిప్యఅభిమారుతం పవనాభిముఖంశేరతేనిద్రాంకుర్వంతీత్యర్థః. ... ... *

కు. యథావా ॥ సౌహార్దస్వర్ణరేఖాణాముచ్చావచభిదాజుషాం। పరోక్షమితికోప్యస్తిపరీక్షానికషోపలః॥ అత్ర యదిత్వం ప్రత్యక్షమివపరోక్షేపిమమహితమాచరసి తదాత్వముత్తమ స్సుహృదితివిశేషెవక్తవ్యత్వేనప్రస్తుతెసామాన్యమభిహితం.

చం ॥ సౌహార్దేతి॥ సౌహార్దానిమైత్రాణ్యేవ స్వర్ణరేఖాఇతిరూపకం - తాసాంపరీక్షణెనికషోపలః పరోక్షమితిసంజ్ఞితఃకోప్యస్తీత్యన్వయః. *

కు. విశేషనిబంధనాయథా॥అంకాధిరోపితమృగశ్చంద్రమామృగ లాంఛనః।కేసరీనిష్ఠురక్షిప్తమృగపూగోమృగాధిపః॥ అత్రకృ ష్ణంప్రతిబలభద్రవాక్యేమార్దవదూషణపరేపూర్వప్రస్తావా నుసారేణక్రూరఏవఖ్యాతిభాగ్భవతినతుమృదురితిసామాన్యేవ క్తవ్యేతత్ప్రత్యాయనార్థంఅప్రస్తుతోవిశేషోభిహితః-ఏవం బృహత్కథాదిషు సామాన్యతః కంచిదర్థం ప్రస్తుత్యతద్వి వరణార్థంఅప్రస్తుత కథాపిశేషోదాహరణేషు ఇయమేవా ప్రస్తుతప్రశంసాద్రష్టవ్యా॥ ... ... *

చం ॥ అంకేతి ॥ మృగలాంఛనఇత్యుచ్యతఇతిశేషః - నిష్ఠురంక్షిప్తానిని రస్తానిమృగయూథానియేనతాదృశః - కేసరీసింహోమృగాధిపఇత్యు చ్యతఇతిచశేషః. ... ... *

కు. కారణనిబంధనాయథా ॥ హృతసారమివేందుమండలందమ యంతీవదనాయవేధసా।కృతమధ్యబిలంవిలోక్యతెధృతగంభీ

రఖిస్సిఖిస్సిలిమా॥ అత్ర ప్రాకరణికేందుమండలగతతయోత్ప్రే
క్ష్యమాణేనవపుయంటీవదననిఘర్షణాధ్యంసారాంశహరిణే
నతత్కారణేనతత్కార్యస్యాపివర్ణనీయస్య ప్రస్తుతోద
మయంటీవదనస్యలోకోత్తరసౌందర్యవిశేషఃప్రతీయతే॥ *
చం ॥ హృతేఖిల॥ ధృతో గంభీరాయాం ఖన్యాంగర్తేఖన్యాంశస్యసివిమా
ద్యోనేతిమండలవిశేషణం. ... ... ::

కుం॥ యథా వా మమ వరదరాజస్తవే॥ ఆశ్రిత్యనూనమమృతద్యు
తయఃపదంతే దేహక్షయోపనతదివ్య పదాభిముఖ్యాః। లావ
ణ్యపుణ్యనిచయంసుహృది త్వదాస్యే విన్యస్య యాంతి మిహి
రం ప్రతిమాసభిన్నాః॥ అత్ర ప్రాకరణికచంద్రకర్తృకత
యా ఉత్ప్రేక్ష్యమాణేనలావణ్యపుణ్యనిచయవిన్యాసేన కార
ణేనతత్కార్యమనంతకోటిచంద్రలావణ్యశాలిత్వమనన్యసా
ధారణంభగవన్ముఖేవర్ణనీయతయా ప్రస్తుతం ప్రతీయ
తే॥ తథాహి॥ చంద్రస్తావత్ (నవోనవో భవతిజాయమానఇ
తి) మంత్రలింగాద్వృద్ధిక్షయాభ్యాం శుక్లేపి కృష్ణేప్యవసా
యాంద్వాప్రతిమాసంభిన్నత్వేనవర్ణితః - తేనాతీతాశ్చం
ద్రా అనంతకోటయఇతిలబ్ధం కాలస్యానాదిత్వాత్ - సర్వే
షాంచ తేషామాకాశ సమాశ్రయణం తేషు మహిమ్నాభగవ
చ్చరణసమాశ్రయత్వేనాధ్యవసితం-భగవచ్చరణంప్రపన్నా
నాంచ దేహక్షయోపస్థితౌ పరమపదప్రాప్త్యాభిముఖ్యంత
దానీమేవస్వసుహృత్స్వగేస్వకీయసుకృతస్తోమనివేశనంతత
సూర్యమండలప్రాప్తిశ్చైతత్సర్వంశ్రుతిసిద్ధమితితదను
రోధేన తేషాందేహక్షయకాలస్యామావాస్యారూపస్యసత్త్వే
తౌ సూర్యమండలప్రాప్తేః ప్రాప్తిప్రత్యక్షసిద్ధంపుణ్యత్వేనని
రూపితస్యలావణ్యస్యప్రతిమాసంనిధిమత్కృత్య తస్యచంద్రసా
దృశ్య స్వముఖావదరిత తత్సహోదరవత భగవన్ముఖస్యసవ
మత్ప్రేక్షితం। యద్యపిసుహృత్స్వపిబహుత్వే తావదల్పపుణ్యసం
క్రమణంభవతి తథాప్యత్ర సుహృదిత్యేకవచనేనభగవన్ముఖ

స్యాన్నతరముపభోగ్యేష్విత్యేతేన్నాపి వ్యంజక - తతశ్చ తస్మిన్నవస
న్నే మహేంద్రాదీనాం స్వస్వయానావస్థావస్య పుణ్యానిస్యాసనా
త్పరిక్షీణేన ప్రాప్యమాణత్వేనోక్తః। ప్రస్తుతోక్త్యా స్పష్టమేవ ప్రతీయ
తే। యః శ్రుతిశ్రుతా సూర్యమండలప్రాప్త్యనంతరభావి విరజా
నది వ్యతిక్రమణానంతరమేవ హృత్సు కృతసంక్రమణం
క్రియతే। తథాపి శారీరకశాస్త్రే న్యాయవశాత్పరిగ్
వః స్థాపిత ఇతి తదనుసారేణ విన్యస్యమిహాసం ప్రతీయమాన
ముక్తం. ... ... *

చం॥ అత్రిస్యేతి॥ హేదేవ ప్రతిమాసం భిన్నాఅమృతమయూఖశ్చం
ద్రాన్తేస్థానపదమాకాశమేవ సంచరణమాశ్రిత్య దేహస్యస్థమేడుపన
తం సంపన్నం దివ్యపదస్యాభిముఖత్వం విషామేవం భూతాస్సంతస్త్వదాస్య
రూపేసు హృదిమిత్రే కాసంలావణ్యస్య రూపస్యపుణ్యస్యనిచయం విన్య
స్యమిహారం పూర్వం ప్రతియాంతీత్యన్వయః॥ మంత్రలింగాదితి-నవోన
వోభవతిజాయమానఇత్యాదిమంత్రసామర్థ్యాదిత్యర్థః॥ మంత్రస్యమా
నాంతరసిద్ధార్థానువాదకత్వాదాహ వృద్ధేః శ్రుతిః॥ తత్సుకృతదుష్కృ
తేవిధూనుతే తస్య ప్రియాజ్ఞాతయః సుకృతముపయంతి అప్రియాదుష్కృ
తమితికౌషీతకి శ్రుతిః- సయావత్క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యంగచ్ఛతీతి సవా
యుమాగచ్ఛతి సతత్రవిజిహీతే యథారథచక్రస్యఖం తేనస ఊర్ధ్వమా
క్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీతి వశ్రుతౌ స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీత్యనంతరం స
ఆగచ్ఛతివిరజాంనదీంతాంమనసైవాత్యేతితత్సుకృతదుష్కృతే విధూను
త ఇతి శ్రుతౌ - శారీరకేతి-శరీరేభవశ్శారీరః స ఏవశారీరక ఆత్మా తత్ప్రతి
పాదకేత్యర్థః- అర్థవశాత్ ప్రయోజనవశాత్ పూర్వంపాఠాదిత్యాగా
భావే అర్చిరాదిమార్గప్రాప్తిపూర్వక బ్రహ్మప్రాప్తేరసంభవేన పాఠక్ర
మస్య అర్థక్రమేణ బాధాదితి భావః- స్థాపిత ఇతి - సాంపరాయే తర్తవ్యా
భావాత్తథాహ్యన్య ఇతి తాండ్యగుణోపసంహారాధికరణే సిద్ధాంతిత ఇత్యర్థః.

కు. కాంత్యనిబంధనాయథా॥ నాథత్వదంఘ్రినఖధావ సలోయలి
గ్నాస్తతాఽఽంతిలేశకణికాజలదం ప్రవిష్టాః। తావీవతస్యమథ
నేనఘునీభవంత్యామానంసముద్రనవనీతపదం ప్రపన్నాః॥ ఆ

త్రభగవత్పాదాంబుజప్రక్షాళనతోయరూపాయాం దివ్యసరితి
అలక్తకరసాదివల్లగ్నానాం తయాసహ సముద్రం ప్రవిష్టా
నాంతన్నఖకాంతిలేశకణికానాం పరిణామతయా సంభావ్య
మానేనసముద్రనవనీతపద వాచ్యేనచంద్రేణ కార్త్స్న్యేనతన్నఖ
కాంత్యుత్కర్షః ప్రతీయతే॥ ... ... *

చం ॥ నాథేతి॥ హేనాథవిష్ణో- త్వచ్చరణనఖప్రక్షాళన జలేగంగారూ
పేలగ్నాః- తేషాంనఖానాంకాంతిలేశకణికాః సముద్రం ప్రాప్తాః-తా
ఏవచకణికాస్తస్యజలధేర్మథనేనసాంద్రతాం ప్రాప్తాః సన్తః సముద్రసం
బంధినవనీతస్థచంద్రస్యపదంప్రాప్తాః చంద్రరూపేణపరిణతా ఇత్యర్థః -
తయాతద్ద్వారేణ తదుత్పత్త్యనంతరం హేతురితి శేషః-తస్మాత్తున నఖకాంత్యుత్కర్
ష ఇత్యర్థః ... ... *

కు. యథా వా॥ అస్యాశ్చేద్గతిసౌకుమార్యమధునాహంసస్యగర్వా
వలం సంలాపోయదిధార్యతాం పరభృతైర్వాచం యమత్వ
వ్రతం। అంగానామకఠోరతా యదిదృషద్భాగ్యైవసామాలతీ
కాంతిశ్చేత్కమలాకిమత్రబహునాకాషాయమాలంబతాం॥
అత్రనాయికాగతిసౌకుమార్యాదిషువర్ణనీయత్వేన ప్రస్తు
తేషుహంసాదిగతగర్వశాంత్యాది రూపాణ్యౌచిత్యేన సం
భావ్యమానానికార్యాణ్యభిహితాని।తానిచపూర్వోదాహ
రణవదవస్తుకార్యాణి। కింతుతన్నిరీక్షణకార్యాణి॥ లజ్జాతి
రశ్చాంయదిచేతసిస్యాదసంశయంపర్వతరాజపుత్ర్యాః। తం
కేశపాశం ప్రసమీక్ష్యకుర్యుర్వాలప్రియత్వం శిథిలంచమ
ర్యాః॥ ఇత్యుదాహరణాంతరేతద్వస్పష్టం। అంగానామకఠో
రతేతితృతీయపాదేతువర్ణనీయాంగసౌకుమార్యాతిశయని
రీక్షణకార్యత్వమపినార్థాత్మస్యమాలతీకఠోరత్వే వివక్షితం
ప్రతియోగివిశేషాపేక్షకఠోరత్వస్యతదకార్యత్వాత్।కింతు
తద్బుద్ధేరేవేదమపిత్వదంగమార్దవేదృష్ట ఇత్యుదాహరణాం
తరేతద్వస్పష్టం॥ ... ... *

చం ॥ అస్యాశ్చేదితి॥ అస్యాః కామిన్యాగతిసౌకుమార్యం దృష్టంచేదితత్స

ధ్యాహారేణాన్వయః - ఏవం సంలాపో భావజ్ఞయా దిగ్రుత్తప్తదాపరభృ
త్యైః కోకిలై ర్వ్యాచంయచ్ఛ్రుతితితథా- తస్య భావో మహానమేవ ప్రతంసాధ్య
తాం అకరో రత్తామాద్రవనం యదిత్యర్థ్య తేత దాసా ప్రసిద్ధామాలస్పృ వశ్రా
మైవపాషాణత్వశ్యైవలక్ష్యత ఇతి- కాంతిదృష్టాం చే త్తదాకమలాలక్ష్మీః కా
షాయం వస్త్రమాలంబతా మాత్రేయమకీనుప్రబహునో త్రైనేత్యన్వయః-
గత్యాదిషుగతిసౌందర్యాదిషు పంచ్ఛావ్యపహానానిఉత్ప్రేక్షమాణాని- పూ
ర్వోదాహరణాద్వైలక్షణ్యమాహ ఏతాస్వితి కార్యాణ్యేత్యర్థః- లజ్జైవ - తద
శ్వాం పశ్వాదీనాం చేతసి యది లజ్జా స్యాత్తదా చమర్యః గోష్పృగాః పర్వత
రాజపుత్ర్యాః స్తంతధారవనంజీయం కేశపాశం ప్రసమీక్ష్య వాలాః కేశాః
ప్రియాయాం స్వాంతా స్తథాత త్స్యం శిథిలం కుర్యురిత్యన్వయః- తస్మై వనిరీ
క్షణకార్యత్వమేవ- అర్థాత్ప్రేక్ష్యతి- కృపత్రా వయిత్వ రూపార్థాపత్తిర్వ్య
క్తః- ఇదమపి అప్రస్తుత బుద్ధేః కార్యత్వమపి - అపివా ప్రస్తుతబుద్ధేః కారణ
త్వం ప్రాప్తం సముచ్చీయతే - ప్పసంగమార్గ వేష్టకస్య చి త్రైనభాసి
తే। మాలతీనవభృష్టైఖాకదస్నాంకరోరతేతి తుల్యయోగితాయాం ప్రా
గుదాహృతం. ... ... *

కు. అప్రస్తుతస్య కార్యత్వ ఇవ బుద్ధేః కార్యత్వేఽపి కార్యనిబంధనత్వం
న హీయత ఇత్యైరాదృశ్యేప్యపి కార్యనిబంధనా ప్రస్తుతప్రశం
సాం ఉదాహృతా సప్రస్తీనైః వ స్తుత స్తుతపకెరెకెపినపో
పః- నహ్యప్రస్తుతప్రశంసాయాం ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోః పంచ
విధఏవ సంబంధ ఇతి నియంతుం శక్యతే సంబంధాంతరేష్వపి త
ద్దర్శనాత్। యథా॥ తాపత్రయామ్బుధపరస్య తవస్మితస్యా
శ్యం సమం వమదుతా నిముష్కృతస్య ఏకేకదంగరచయా ఇవ
విప్రకీర్ణా- సైనాత్మకస్య కిరణాజగత్ప్రసంతి॥ అత్ర హ్యప్ర
స్తుతానాం చంద్రకిరణానాం భగవత్స్మితస్మితప్రాపదివ్యాప
దాన్యవిశేష కడుగరపయాతో త్ప్రేక్షుతేన భగవన్మందస్మిత
స్యత త్సారతాభావః ప్రత్యాయ్య- పక్షః ప్రతీయతే- నవదాన్యస్య
సంగద పయసయోః కార్యకారణ భావాది సంబంధో స్తి- అతస్సా
మాన్యప్రసంగే విశేష ... యత్నేయ నేవ।

ఏవముపమానోపమేయావాశ్రిత్యత్రక వికల్పితకార్యకార
ణభావనిబంధనేఽప్రస్తుతప్రశంసే దర్శితే॥ ... *

చం ॥ నను కార్యరూపేణాప్రస్తుతే నార్థేనయత్రప్రస్తుతం తత్కారణము
వగమ్యతే సాకార్యనిబంధనాఽప్రస్తుతప్రశంసోచ్యతే-న చోదాహృతేషు
తత్సంభవఃమాలతీసరోరుహత్వాదేరప్రస్తుతస్యాగ్రస్యాకార్యతాయాస్త
స్మైవదర్శితత్వాత్ - ఏవంప్రస్తుతస్యకామినీగతనిఖిలసౌందర్యాతిశయా
చేర్నిరీక్షణస్యైవకారణత్వేనస్వరూపతస్తస్యాకారణత్వాదిత్యత ఆహ
అర్థస్యేతి॥ అయమాశయఃఅగ్రస్యాప్రస్తుతత్వేనహితగాంతద్విధైరప్రస్తుత
త్వాత్కార్యత్వాచ్చ నలావదప్రస్తుతకార్యత్వాంశాసంభవఃఅర్థత్వస్య
ప్రయోజనాభావేనలక్షణేఽనివేశాదవ్యావర్తకత్వాచ్చ-నాపిప్రస్తుతస్య
కారణత్వాంశస్యాసంభవఃస్వరూపతస్తస్యాహేతుత్వేపి జ్ఞాతస్యహే
తుత్వాదితి-ననుగతిసౌందర్యాదేర్జ్ఞానమేవహేతుర్నతుజ్ఞాయమానంగ
తిసౌందర్యాది-తదభావేపి జ్ఞానమాత్రాత్కార్యోత్పత్తేరిత్యస్వరసా
దాహవస్తుతస్త్వితి ॥ తదతిరేకేతస్యాఃపాశ్చీనోదాహృతావప్రస్తుతప్ర
శంసాయాంఅతిరేకేప్రకారపంచకాధిక్యే॥ తాంపెతి॥ హేహారేనవనిశ్వా
సరూపమందమారుతేననిబుసీకృతస్య బుసరహితీకృతస్య స్మితరూపస్యఆ
ధ్యాస్మికాదితాపత్రయాపధర్శేస్తస్యవిప్రకీర్ణాఃకడంగ రచయాబుసస
మూహోఇవై తేజై వాత్మకస్యచంద్రస్యకిరణాజగతిభ్రమంతీత్యన్వయః-
తత్సారతారూపఃకిరణసారతారూపః- ఏవమితి- హృతసారమిత్యుదాహ
రణేచంద్రవదనేఉపమానోపమేయపదార్థా వాశ్రిత్యచంద్రసారాం
శహరణస్యసతః కవిప్రౌఢోక్తి కల్పితం కారణత్వం ఏవమన్యేష్వపి
ద్రష్టవ్యం. ... ... *

కు. తతోన్యత్రాపిదృశ్యతే॥ యథా॥కాళిందిబ్రూహికుంభోద్భ
వజలధిరహంనామగృహ్ణాసికస్మాచ్ఛత్రోర్మేనర్మదాహం
త్వమపివదసిమేనామకస్మాత్సపత్న్యాః। మాలిన్యంతర్హికస
స్మాదనుభవసిమిళత్కజ్జలైర్మాళవీనాంనేత్రాంభోభిఃకి
మాసాంసమజనికుపితఃకుంతలక్షోణిపాలః ॥ అత్రకిమాసాం
సమజనీతిమాళవీనాంతధారోదనస్యనిమిత్తేపృష్టేతత్ప్రియమ

చణకూపరిమిత్తి మనాబ్యాయకపిత్తకుంభకులగోసి పాలఇతిఫ
తాం-వణః శిఖితమితికావణసబంపనా। మాశనా ప్రతిప్ర
స్థితేనకుంతలేర్వ రోఽకిం తేనఇజాతాఇతి ప్రష్టత స్వర్ధానంతర
ఘాతజలనిపతనా ప్రశ్నే ప్రకూపం కార్యముఖేనోత్తమితి
అత్రైవతాస్య సంబంధనాపి। ప్రాప్తస్యాః ప్రశ్నే శాబ్దిఅస్యా
మాతకాఇతిశేషః॥ ... ... *

చం॥ కాళిందీతి॥ నద్యాయమునాయాస్సముద్రస్య చ సంవాదోయం-తత్ర యమునా
నాభాంత్యాః సముద్రేణ కాళిందీ ... కోపాత్కూలంకష్యాయా
ఉత్తరం- హే కుంభోద్భవ అగస్త్య ఇసే బ్రూహీతి- తతః పునస్సముద్ర
స్య ప్రతివచనం-అహం జలనిధివాము మమ శత్రోర్నామకస్మాద్గృహ్ణా
సీతి - సా పునరాహ నన్వహామిత్యాది - తతస్సముద్రః పునరాహ త
ద్వికులోద్భవాలీ ... సంస్మరసి - ... ... మాతాళవ దే
శాంగవానాం ... - తదనన్తరాణాం జాతమితి సముద్రస్య ప్ర
శ్నః- కుంతలదేశ ... ఉత్తరమితి॥ ఇత్యలంకా
రచంద్రికాయాం ప్రస్తుతప్రశంసాప్రకరణమ్. ... *

ప్రస్తుతాంకురాలంకారః - ౨౮.

కా॥ ప్రస్తుతేన ప్రస్తుతస్య ద్యోతనే ప్రస్తుతాంకురః । కిం భృంగస
త్యాం మాలత్యాం కేతక్యా కంటకోత్కటా॥ యత్ర ప్రస్తుతేన వ
ర్ణ్యమానేనాభిమతమన్యత్ ప్రస్తుతం ద్యోత్యతే తత్ర ప్రస్తు
తాంకురాలంకారః। ఉక్తోదాహరణం - ఇహ ప్రియత
మేన సాకముద్యానే విహరంతీ కాచిద్భృంగం ప్రత్యేవమాహ
ఇతి వాచ్యార్థస్య ప్రస్తుతత్వం-న చానామంత్రణీయామంత్ర
ణేన వాచ్యాసంభవాదప్రస్తుత మేవ వాచ్యమిహాస్వరూప ప్ర
స్తుతావగతయేనిర్దిష్టమితి వాచ్యం - సంబోధ్యాదినా భృంగా
దావప్యామంత్రణస్య లోకే దర్శనాత్॥ యథా॥ కస్త్వం
భోః కథయామి దైవహతకం మాం విద్ధి శాఖోటకం వైరాగ్యా
దివ వక్షి సాధు విదితం కస్మాదిదం కథ్యతే। వామేనాత్ర వటస్తమ
ధ్వగజనస్సర్వాత్మనా సేవతే న చ్ఛాయాపి పరోపకారకరిణీ

మార్గేస్థితస్యాపి మే॥ ఇత్యత్ర చేతనా చేతనప్రశ్నోత్తరవర్తి
న్యోగాః మంత్రణస్యాత్యంతమసంభావితత్వాభావాత్। ఏవం
ప్రస్తుతేన వాచ్యార్థేన భృంగోపాలంభరూపేణ వక్త్ర్యాః కు
లవధ్వాః సౌందర్యాభిమానశాలిన్యాః క్రూరజనపరివృత్తిదు
ష్ప్రేక్షణాయాం పరవనితాయాం విటసర్వస్వాపహరణసం
కల్పదురాసదాయాం వేశ్యాయాం వా కంటక సంకుల కేతకీక
ల్పాయాం ప్రవర్తమానం ప్రియతమం ప్రత్యుపాలంభో ద్యో
త్యతే॥ ... ... *

చం॥ ప్రస్తుతేనేతి॥ ప్రధానభూతప్రస్తుతాంతరాభివ్యంజకం ప్రస్తుత
వర్ణనం ప్రస్తుతాంకురాలంకారః - ప్రస్తుతస్యాభివ్యంజకత్వాదంకుర ఇ
వాంకుర ఇతి వ్యుత్పత్తేః॥ కిమితి॥ హే భ్రమర - మాలత్యాం విద్యమానా
యాం కంటకేద్ధయా కంటకవ్యాప్తయా కేతక్యా కిం ప్రయోజనమితి ప్రస్తు
తేన భ్రమరవృత్తాంతేన మయి మనోహారిణ్యాం సత్యాం కిముద్వేగకారి
ణ్యా పరవనితయేతి నాయకవృత్తాంతః ప్రాధాన్యేన ప్రస్తుతోభివ్యజ్యతే-
కథమిహ భృంగవృత్తాంతస్య ప్రస్తుతత్వం తత్రాహ ఇహేతి॥ తథా చ భృం
గసంబోధ్యకత్వాత్తద్వృత్తాంతోపి ప్రస్తుత ఇతి భావః - అనామంత్రణీ
యామంత్రణేన సంబోధ్యత్వాయోగ్యసంబోధనేన - వాచ్యాసంభవాత్
భృంగసంబోధ్యకవాచ్యార్థాసంభవాత్॥ కస్త్వమితి॥ శాకోటకత
రుం ప్రతి కస్యచిత్పథికస్య ప్రశ్నోక్తిః - కథయామీత్యాద్యుత్తరం - వైరా
గ్యాదివ వదసీతి పునః ప్రశ్నః - సాధు విదితమితి శాకోటకస్యోత్తరం - కస్మా
దిదం వైరాగ్యమితి పునః ప్రశ్నః - కథ్యత ఇతి పునరుత్తరం ప్రతిజ్ఞాయ శా
కోటక ఆహ - వామభాగేనోపలక్షితో యో వటోస్తి తం పాంథో జనః సర్వా
త్మనా సమిత్పత్రచ్ఛాయాదిభిః సేవతే ఆశ్రయతి - మమ తు మార్గే స్థిత
స్యాపి నచ్ఛాయాపి పరోపకారసంపాదికేతి - భూతాధారత్వాదితి భావః
వామేనేతి - మార్గేతి చ శ్లిష్టం అత్యంతం ఆరోపేణాపి పరవనితాయామితి వే
శ్యాయామితి చ విషయాపత్తిమీ తద్విషయ ఇత్యర్థః - విటానాం సర్వస్వ
స్యాపహరణే యస్సంకల్పస్తేన దుష్ప్రాపేతి వేశ్యావిశేషణం॥ *

సు. యథా వా॥ అన్యాసు తావదుపమర్దసహాసు భృంగలోలంవి

నోదయసి నవస్ఫుటనోన్మీలితాసు। బాలాసు జాతరజస్సంకలితాసు
కాలే వ్యర్థం కిం దహ్యసి కింనవమల్లికాయాః ॥ అత్రాప్రస్తు
తాన్యసమృధ్యై చరంతం భృంగం ప్రత్యయముపాలంభ ఇతివా
చ్యస్యాపి ప్రస్తుతత్వం ఇదంచ ప్రౌఢాంగనాసు ప్రీయమా
నాసు బాలికాం రమయంతం కాంచిన్నాయకం ప్రతి కస్యాశ్చిద్వి
దగ్ధాయావచనమితి తం ప్రత్యుపాలంభో వ్యజ్యతే॥ *

చం ॥ అన్యేతి॥ హేభృంగ అన్యాసుపరిమళసాసు సుమనసాం పుష్పా
ణాం లతాసు తావత్ యావత్ నవమల్లికాయాః కలికాసంజాతరజస్కా భవ
తి-లోలం చపలం సన్ మనోదయ- లోలమితి క్రియావిశేషణంవా - నవ
మల్లికాయా లతాపి శేషస్య బాలాం అభినవాం అసంజాతరజస్కాం కలికా
మకాలే వ్యర్థం కిమితి కదర్థయసి పీడయసీత్యన్వయః - రజః పుష్పరజః స్త్రీ
ణాం రేతశ్చ-శృణ్వాతీతి-ఏతద్వచనం శృణ్వంతి సఖ్యాదీనాః ... *

కు. యథావా ॥ కోశద్వంద్వమియం దధాతి నళినీ కాదంబచంచు
క్షతం ధత్తే చూతలతా నవం కిసలయం పుంస్కోకిలాస్వాది
తం। ఇత్యాకర్ణ్య మిథస్సఖీజనవచస్సా దీర్ఘికాయా స్తటే
చేలాంతేన తిరోదధే స్తనతటం బింబాధరం పాణినా ॥ అత్ర ఇ
యమితి నళినీవ్యక్తినిశేషనిర్దేశేన దీర్ఘికాయాస్తట ఇత్య
నేన చ వాచ్యార్థస్య ప్రస్తుతత్వం స్పష్టం- ప్రస్తుతాంతరద్యో
తనం చోత్తరార్ధేనాయమేవ కవినా విశదీకృతం ॥ *

చం ॥ కోశేతి ॥ ఇయం నళినీ కమలినీ - కోశద్వంద్వం ముకుళయుగళం -
కాదంబస్య హంసస్య చంచ్వా క్షతం కృతక్షతం దధాతి ధత్తే-తథేయం చూత
స్యామ్రస్య లతా నూతనం పల్లవం పుంస్కోకిలైరాస్వాదితం చర్వి
తం ధత్తే ఇతి దీర్ఘికాయా వాప్యాస్తటే మిథః పరస్పరం సఖీజనస్య వచ ఆ
కర్ణ్య సా ప్రస్తుతా నాయికా కమలముకుళోపమే స్తనే వ్యాజేనైతావదీయ
స్తనాధరక్షత వృత్తాంతం కథయంతీతి జ్ఞాత్వా చేలస్య వస్త్రస్యాంతేన
ప్రాంతేన స్తనతటం తిరోదధే - బింబరూపమధరంచ పాణినా తిరోదధే ఆ
చ్ఛాదితవతీత్యన్వయః-అన్యాపదేశేతి-అన్యస్యాపదేశో మిషం యత్ర తా
దృశమిత్యర్థః ... ... *

కు. అత్రాద్యోదాహరణయో రన్యాపదేశధ్వని మాహాలోచన
కారః। అప్రస్తుతప్రశంసాయాం వాచ్యార్థోఽప్రస్తుతత్వా
దవర్ణనీయ ఇతి తత్రాభిధాయాం పర్యవసితాయాం తేనప్ర
స్తుతార్థవ్యక్తిరలంకారః - ఇహతు వాచ్యస్య ప్రస్తుతత్వేన త
త్రాభిధాయాం పర్యవసితాయామర్థసౌందర్య బలేనాభి
మతార్థవ్యక్తిర్ధ్వనిరేవేతి - వస్తుతస్త్వయమప్యలంకార ఏ
వనధ్వనిరితివ్యవస్థాపితం చిత్రమీమాంసాయాం - తృతీయో
దాహరణస్యత్వలంకారత్వే సర్వేషామవివాదః - ఉక్తం హి ధ్వ
నికృతా - శబ్దార్థశక్త్యాక్షిప్తోపి వ్యంగ్యోర్థః కవినా పునః।
యత్రావిష్క్రియతే స్వోక్త్యా సాన్యైవాలంకృతిర్ధ్వనేరితి
ఏతాని సారూప్యనిబంధనాన్యుదాహరణాని. ... *

చం॥ తదీయమేవగ్రంథం దర్శయతి అప్రస్తుతేత్యాది॥ వ్యవస్థాపితమిత్యప్ర
స్తుతత్వేపి ముఖ్యతయా తాత్పర్యాభావాదతాత్పర్యభిధానస్య పర్యవసానాభా
వాదితి భావః - సాన్యైవేతి - సా అలంకృతిర్ధ్వనేస్సకాశాదన్యైవేత్యర్థః *

కు. సంబంధాంతరనిబంధనాన్యపి కథంచిద్వాచ్యవ్యంగ్యయోః
ప్రస్తుతత్వలాభేనోదాహరణీయాని - నిజాం త్రపముదాహ్రి
యతే॥ రాత్రిశ్శివా కాచన సన్నిధత్తే విలోచనే జాగ్రతమప్ర
మత్తే। సమానధర్మా యువయోస్సకాశే సఖా భవిష్యత్యచిరే
ణకశ్చిత్॥ అత్ర శివసారూప్య మివతదేకదేశతయా తద్వా
చ్యం లలాటలోచనమపి శివరాత్రిమాహాత్మ్యప్రయుక్తత్వేన
వర్ణనీయమితి తన్ముఖేన కృత్స్నం శివసారూప్యం గమ్యతే॥ *

చం॥ ప్రస్తుతత్వలాభేనేత్యప్రస్తుతత్వప్రాప్త్యా॥ రాత్రిరితి॥ హే విలోచ
నే శివా కల్యాణరూపా కాచన అనిర్వచనీయప్రభావా రాత్రిః శివరాత్రిరిత్య
ర్థః - సన్నిధత్తే సన్నిహితా భవతి - అతః యువాం అప్రమత్తే జాగ్రతం జా
గ్రద్రూపే భవతం - కుత స్తత్రాహ - యువయోస్సకాశే సమీపే అచిరే
ణ సమానధర్మా సదృశః సఖా కశ్చిద్భవిష్యతి - తృతీయం లోచనం ఫాలే భ
విష్యతీత్యర్థః - తదేకదేశతయేతి శివరాత్రిమాహాత్మ్యప్రయుక్తత్వే హే
తుః - తత్ప్రవర్ణ్యత్వే - తద్వాచ్యం ఉదాహృతకావ్యవాచ్యం - ఏవం చైకదే
శ్యేకదేశభావసంబంధనిబంధనత్వమత్రదర్శితం॥ ... *

కు॰ యథా వా॥ వహంతీసింధూరం ప్రబలకబరీభారతిమిరత్విషాం
త్రింపైర్బద్ధం దీక్షితమివ నవసేనాకర్ణకిరణం । తనోతు త్వేవంన
స్తనపదనసౌం[illegible]లహరీపరివాహా[illegible]తస్సరణిరివ సీమంతస
రణిః॥ అత్ర వర్ణనీయత్వేన ప్రస్తుతాయా[illegible]తంత[illegible]
దనసౌం[illegible]లహరీ పరివాహత్వో త్ప్రేక్షణేన పరిస్ఫుటత
టాకవత్ప్రవాహకారణీభూతా స్వస్థానే అమాం[illegible]వదనసౌం
దర్యసమృద్ధిః ప్రతీయతే। సాపవర్ణనీయత్వే ప్రస్తుతైవ॥ **

చం ॥ వహంతీతి॥ భగవత్యా[illegible]పక్షస్సంపం । అయం[illegible]వసమం
తసరణిః సం[illegible]యః- కీదృశీ- సింధూరం వహంతీ- మివ-
ప్రబలానాం [illegible]ధారాదీప్తీనాం సమూహైర్బంధీకృతం
బాలార్కకిరణమివ- సరణిః కేవ - త్వ[illegible]దనసౌంద[illegible]పరివా
హరూపా స్రోతసః సరణిరివ [illegible]పరివాహజలనిర్గమనమార్గః [illegible]
[illegible]పరివాహస్రోతసః ... ... *

కు॰ యథా వా ॥ అంగాసంగిమృణాళకాండమయతే భృంగావళీ
నాంరుచిం నాసామౌక్తికమిం[illegible]సరణింశ్వాసానిలాద్గా
హతే। దత్తేయం హిమవాలుకాపి పయోధర[illegible]తేక్షణం దీప
తాం తప్తాయఃపతి[illegible]బిందుతత్పరతలేధారాంబుసంధీయతే
అత్ర నాయికాయా విరహోత్సహాత్యాతిశయప్రకటనాయ సం
తాపవత్త్వాత్ మృణాళనాలి న్యాదీన్యపవర్ణనీయత్వేన
వివక్షితాని తత్సమ్మేళనసంతాపోవగమ్యః॥ ... *

చం ॥ అంగేతి విరహసంతాపవర్ణనం ॥ అంగసంబద్ధం మృణాళకాండం
భృంగేభ్యోపి శేషరహితాం తత్సమాం రుచిం కాలిమయతే ప్రాప్నోతి-
తాపాతిశయేన మలినీభావాత్ - నాసామౌక్తిక శ్వాసా, హాదత్యుష్ణా
ద్దతోరిం ప్రనీలమణేఃపదవీంతత్సామ్యంగాహతే ప్రాప్నోతి - తథాపచ
పయోధర్తాని హితేయం హిమవాలుకాకర్పూరం క్షణం దీపతాం తప్త-
వివంకరతలేధారారూపేణ సిక్తం జలం తత్తప్తయః పిండపతితజలవత్సంలీయ
తేతి తాపాతిశయాత్ శోషం ప్రాప్నోతిత్యర్థః ఉదాహరణద్వయేపి కార్య
నిబంధనత్వం వ్యక్తం॰ ... ... *

కు॰ యత్ర కార్యముఖేన కారణస్యావగతిః శ్లోకేన నిబద్ధా న తత్రాయ మలంకారః కింత్వనుమానమేవ॥ యథా॥ పరిమ్లానం పీనస్తనజఘనసంగాదుభయతస్తనోర్మధ్యస్యాంతః పరిమిళన మప్రాప్య హరితం। ఇదం వ్యస్తన్యాసం ప్రశ్లథభుజాక్షేపవలనైః కృశాంగ్యాస్సంతాపం వదతి బిసినీపత్రశయనం॥ ... *

చం ॥ యత్రేతి॥ న తత్రాయమితి-ద్వయోరపి వాచ్యత్వాదితి భావః - అయమిత్యుక్తలక్షణం- అప్రస్తుత ప్రశంసాపి నేత్యర్థః-కింత్వితి స్పష్టార్థం తత్ర చమత్కారో నాస్తీతి భావః కింత్వితి ॥ పరీతి॥ రత్నావళ్యాం సాగరికాయాః శయనముపలభ్య రాజ్ఞ ఇయముక్తిః ॥ ఇదం బిసినీపత్రరచితం శయనం కృశాంగ్యాః సంతాపం వదత్యనుమాపయతి - కింభూతం - పీనస్తనజఘనసంగాదుభయత ఊర్ధ్వాధో భాగయోః పరిమ్లానం తనోః కృశస్య మధ్యస్య పరిమిళనసంఘర్షమప్రాప్య అంతర్మధ్యభాగే హరితవర్ణం ఏవం ప్రశ్లథశిథిలయోర్భుజయో రాక్షేపైశ్చలనైశ్చ- వ్యస్తః విషమీకృతో న్యాసో రచనా యస్య తాదృశమితి॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం ప్రస్తుతాంకురప్రకరణమ్॥ ... ... *

—— పర్యాయోక్తాలంకారః - ౭౯. ——

కు॰ పర్యాయోక్తం తు గమ్యస్య వచోభంగ్యంతరాశ్రయం। నమస్తస్మై కృతౌ యేన ముధా రాహువధూకుచౌ ॥ యదేవ గమ్యం వివక్షితం తస్యైవ భంగ్యంతరేణ వివక్షితరూపాదపి చారుతరేణ కేనచిద్రూపాంతరేణాభిధానం పర్యాయోక్తం। ఉత్తరార్ధముదాహరణం। అత్ర భగవాన్ వాసుదేవస్స్వాసాధారణరూపేణ గమ్యః రాహువధూకుచవైయర్థ్యకారకత్వేన రూపాంతరేణ స ఏవాభిహితః॥ ... ... *

చం ॥ నను ప్రస్తుతకార్యాభిధానముఖేన కారణస్య గమ్యత్వేపి ప్రస్తుతాంకురవిషయశ్చేత్తర్హి పర్యాయోక్తమిత్యాశంక్యాహ పర్యాయోక్తమితి॥ వచః ప్రతిపాదనం- భంగ్యంతరాశ్రయం భంగ్యంతరప్రకారకం॥ లక్షణం పరిష్కరోతి యదేవేతి॥ తథా చ వివక్షితస్య ప్రకారాంతరేణ చారుతరేణ రూపేణ వ్యంగ్యస్యాభిధానం పర్యాయోక్తమితి ల

క్షణం-పర్యాయేణభంగ్యంతరేణోక్తమభిహితం వ్యంగ్యం యత్రేతి వ్యుత్పత్తేః - లక్షణే స్వపరం వ్యంగ్యపరం న చ వ్యంగ్యస్యైవ వాచ్యత్వం నిష్ఫలం విరుద్ధం చేతి వాచ్యం ప్రకారభేదాత్ - తదుక్తం-యదేవోచ్యతే తదేవ వ్యంగ్యం యథాతు వ్యంగ్యం న తథోచ్యత ఇతి-చారుతరేణేతి విశేషణాత్ నమో రాహుశిరశ్ఛేదకారిణే దుఃఖహారిణే ఇత్యత్ర న పర్యాయోక్తప్రసంగః - స్వాసాధారణరూపేణ వాసుదేవత్వేన యత్తు రాహుశిరశ్ఛేదకారిత్వరూపం వ్యంగ్యమాదాయైవ పర్యాయోక్తం వక్తుమర్హం న తు విశేషణసామర్థ్యలభ్యం వాసుదేవత్వమాదాయేతి తత్ యుక్తం-రాహుశిరశ్ఛేదకారిత్వస్య వాచ్యసిద్ధ్యంగత్వేన తేనాపి వివక్షితం వ్యంగ్యం ప్రధానభూతం వాసుదేవత్వం తదాదాయైవ తత్ప్రధనౌచిత్యాత్ - రాహుస్త్రీకుచనైష్ఫల్యకారిణే హరయే నమ ఇత్యత్ర తు రాహుశిరశ్ఛేదకారిత్వమేవ వివక్షితం వ్యంగ్యమితి యుక్తం తదాదాయ పర్యాయోక్తమితి విభాగః స్యాత్॥ *

కు యథా వా॥ లోకం పశ్యతి యస్యాంఘ్రిః స యస్యాంఘ్రిం న పశ్యతి। తాభ్యామప్యపరిచ్ఛేద్యా విద్యా విశ్వగురోస్తవ॥ అత్ర గౌతమః పతంజలిశ్చ స్వాసాధారణరూపాభ్యాం గమ్యాభ్యాం రూపాంతరాభ్యామభిహితౌ॥ ... ... *

చం ॥ లోకమితి। యస్యాక్షపాదస్యాంఘ్రిః లోకం పశ్యతి- అథ చ సః లోకః యస్య పతంజలేః శేషావతారస్యాంఘ్రిం న పశ్యతి ఉరగత్వాత్ - తాభ్యాం అక్షపాదపతంజలిభ్యాం అపరిచ్ఛేద్యా అనాకలనీయా॥ *

కు. యథా వా॥ నివేశ్యతాం హంత సమాపయంతౌ శిరీషకోశమ్రదిమాభిమానం। పాదౌ కియద్దూరమిమౌ ప్రయాసే నిధిత్సతే తుచ్ఛదయం మనస్తే॥ అత్ర కియద్దూరం జిగమిషసీతి గమ్యప్రవాసార్థో రూపాంతరేణాభిహితః॥ ... ... *

చం ॥ నివేశ్యతామితి॥ నలం ప్రతి దమయంత్యా ఉక్తిః - తవ అల్పదయామనః కర్తృ-శిరీషకలికామ్రదుత్వాభిమానమపనయంతౌ ఇమౌ పాదౌ కియద్దూరపర్యంతం ప్రయాసే నిధాతుమిచ్ఛసి- హంత ఖేదే - ఏతస్యాం వేద్యతాం కథ్యతామిత్యర్థః ... ... *

కు॥ యథావా॥ దేవం వందే శరధిశరధిం దేవతాసార్వభౌమం వ్యా
సప్రస్తా భువనవిదితా యస్య వాహాస్సవాహాః। భూషాపేటీభు
వనమతలం పుష్కరం పుష్పవాటీ శాటీపాలాశ్శతమఖముఖా
శ్చందనమద్రిర్మనోభూః॥ అత్ర యస్య వేదా వాహాః భుజంగ
మా ఆభరణానీత్యాది తత్తద్వాక్యార్థవ్యవస్థితా వేదత్వా
ద్యాకారేణ గమ్యా ఏవ వేదాదయో వ్యాసప్రముఖవిధేయ
త్వాద్యాకారేణాభిహితాః - పరంతు దేవతాసార్వభౌమత్వ
స్ఫుటీకరణాయ విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసేన ప్రతిపా
దితాః॥ ... ... *

చం॥ దేవమితి॥ దేవతాసార్వభౌమం సకలదేవతాధీశ్వరం దేవం వందే
కీదృశం-శరధిర్జలధిరేవ శరధిస్తూణీరో యస్య తథాభూతం - త్రిపురసంహారే
శరీకృతస్య విష్ణోర్విశ్రాంతిస్థానత్వాత్ - తథా వ్యాసప్రసూతా భువనవిదితాః ఖ్యా
తాః వ్యాసః ప్రస్తోతా అగ్రగో యేషాం తే వ్యాసప్రముఖా వసిష్ఠాద్యాః యస్య
వాహానాం వాహానాం వేదానాం అశ్వా వాహాః వాహానాధికృతా భవం
తి-పురోగాగ్రేసరప్రష్ఠాగ్రతస్సరపురస్సరాః ఇత్యమరః - ఏవమధరం భువ
నం పాతాళం భూషాయాః పేటికా సర్పభూషణత్వాత్ - పుష్కరమాకాశం
పుష్పవాటికా పుష్పస్థానీయచంద్రోడుగణాధారత్వాత్ - శతమఖ ఇంద్ర
స్తత్ప్రముఖా అగ్న్యాదయః దిక్పాలాః శాటీపాలనాధికృతాః దిగంబర
త్వేన దిశామేవ శాటీరూపత్వాత్ - మనోభూశ్చందనతరుః చందనస్థానీ
యభస్మసంబంధిత్వాత్ - మదనభస్మనా శివేనాంగానామనులేపనస్య పు
రాణేషు ప్రసిద్ధేః॥ అత్ర లక్షణం సంగమయతి అత్రేతి॥ వ్యవస్థితా వివ
క్షాయాం సత్యాం అవగమ్యాః వ్యంగ్యాః - విధేయత్వేఽతిశిక్షణీయత్వేత్య
ర్థః- ఆవినాపాతాళగుప్తత్వాదపరిగ్రహాః-అభిహితా ఇతి - వాహాద్యధి
కృతత్వాదినా వ్యాసాదిప్రతిపత్తౌ సమానవృత్తివేద్యత్వేన వ్యాసాదివిధే
యత్వాదేరపి తేష్వవగమాదితి భావః॥ తథా దేవత్వాదివిధేయత్వా
ద్యాకారేణ కిమితి న నిర్దిష్టా ఇత్యాశంక్యాహ పరంత్వితి॥ యద్యప్యుక్తవి
శేష్యవిశేషణభావేపి - దేవతాసార్వభౌమత్వమవగమ్యతే తథాపి స్ఫుట
ప్రతిపత్త్యర్థం తద్వైపరీత్యం కృతమిత్యర్థః ... ... *

కు. అత్రాలంకారసర్వస్వకృతాపి పర్యాయోక్తస్య సంప్రదాయాగతమిదమేవలక్షణమంగీకృతం గమ్యస్యాపి భంగ్యంతరేణాభిధానం పర్యాయోక్తమితి॥ చక్రాభిఘాతప్రసభాజ్ఞయైవ చకార యో రాహువధూజనస్య । ఆలింగనోద్దామవిలాసవంధ్యం రతోత్సవం చుంబనమాత్రశేషమిత్యత్ర ప్రాచీనోదాహరణం త్వన్యథా యోజితం । రాహువధూగతేన విశిష్టేన రతోత్సవేన రాహుశిరశ్ఛేదః కారణరూపో గమ్యత ఇతి - ఏవం చ గమ్యస్యైవాభిధానమితి లక్షణస్యానుపపత్తిమాశంక్యాహ - యద్గమ్యం తస్యైవాభిధానాయోగాత్ కార్యాదిద్వారేణైవాభిధానం లక్షణే వివక్షితమితి - లక్షణమపి శ్లిష్టగత్యా యోజితం॥ ... ... *

చం ॥ చక్రేతి॥ యో దేవః సుదర్శనచక్రస్యాభిఘాతేయా ప్రసభమాజ్ఞాతయైవ రాహువధూజనస్య సురతోత్సవం- ఆలింగనస్య ఉద్దామాః ఉద్భటాయే విలాసాస్తైర్వంధ్యం రహితం చుంబనమాత్రావశేషం చకారేత్యన్వయః॥ విశిష్టేన ఉక్తవిశేషణవిశిష్టేన - ఏవం చ ఈదృశోదాహరణయోజనే చ - అనుపపత్తిమితి - గమ్యస్య రాహుశిరశ్ఛేదస్య భంగ్యంతరేణానభిధానాదవ్యాప్తిమాశంక్యేత్యర్థః- అభిధానాయోగాదితి- అయమాశయః- అత్ర హి రాహుశిరశ్ఛేదకారీతి వా సుదేవ ఇతి వా వ్యంగ్యం రాహువధూజనసంబంధితాదృశరతోత్సవకారిత్వేన ప్రకారాంతరేణాభిధీయత ఇతి న వక్తుం శక్యం- ధర్మిణో వాసుదేవస్య ప్రక్రాంతత్వేన యచ్ఛబ్దాభిహితత్వేన చ వ్యంగ్యత్వాయోగాత్ - వ్యంగ్యస్య చ రాహుశిరశ్ఛేదకారిత్వస్య వాసుదేవత్వస్య వా ధర్మస్య ప్రకారాంతరేణానభిధానాత్ - తస్మాత్పర్యాయేణ కార్యాదిద్వారేణోక్తం గమ్యమాక్షిప్తం వేతి లక్షణార్థ ఇతి అభిధానం ఆక్షేపో వ్యంజనం వా॥ ... ... *

కు. లోచనకృతా- పర్యాయోక్తం యదన్యేన ప్రకారేణాభిధీయత ఇతి ఇదమేవలక్షణమంగీకృత్య తదుదాహరణే చ కార్యేణశబ్దాభిహితేన కారణం వ్యంగ్యం ప్రదర్శ్య తత్ర లక్షణం లక్ష్యేనా

షుచక్షిప్తగత్యాయోజితం - వాచ్యాదన్యేన ప్రకారేణవ్యం గ్యేనోపలక్షితంసద్యదభిధీయతే తత్పర్యాయోక్తం ప్రకారాంత రేణవ్యంగ్యేనోపలక్షితముక్తమితి-సర్వోప్యయంశ్లేషః కిమర్థఇ తినవిస్మః ప్రదర్శితాఃసహగమ్యస్యైవరూపాంతరేణాభిధానే బహూన్యుదాహరణాని చక్రాభిఘాతప్రసభాజ్ఞయైవేతి ప్రా చీనోదాహరణమపిస్వరూపేణ గమ్యస్య భగవతో రూపాంత రేణాభిధానసత్త్వాత్సుయోజనమేవ - యస్తుతత్ర రాహుశి రశ్ఛేదావగమనంతత్ర ప్రాగుక్తరీత్యా ప్రస్తుతాంకురఏవ - ప్రస్తుతేనచ రాహుశ్శిరోమాత్రావశేషేణాలింగనవంధ్య త్వాద్యాపాదనరూపేవాచ్యే భగవతో రూపాంతరే ఉపపా దితే తేనభగవతస్స్వరూపేణావగమనం పర్యాయోక్తస్యవి షయః ॥ ... ... *

చం ॥ పర్యాయోక్తమితి ॥ క్వచిత్పర్యాయోక్తఇతి పాఠస్త్వయుక్తః- వ్యంగ్యేనోపలక్షితముక్తమితి వ్యాఖ్యానగ్రంథవిరోధాత్ - సవిద్య ఇతి-య చ్ఛబ్దాభిహితస్యాపి భగవతో వాసుదేవత్వాదినా రూపాంతరేణ వ్యంగ్యత యా యథాశ్రుతే బాధకాభావాదితి భావః - నచాభిధావిషయే కథం వ్యం జనేతి వాచ్యం వాసుదేవత్వాదినా ప్రతీయమానే భగవత్యభిధా విషయ త్వాసంభవాత్ తస్యాస్స్వావచ్ఛేదక ధర్మేణైవ బోధకత్వాత్ - అతఏ వోక్తం-శక్యాదన్యేనరూపేణజ్ఞాతే భవతి లక్షణేతి - ఇహతు లక్షణాహే త్వభావాద్వ్యంజనోపగమ్యత ఇతి-నను ప్రస్తుతేన తాదృశరతోత్సనరూపే ణ కార్యేణ ప్రస్తుతస్యైవ రాహుశిరశ్ఛేదరూప కారణస్య ప్రతీతౌ చ వ త్స్తుతివిశేషస్తస్యాలంకారత్వం గమయతి - తచ్చ లోచ్యమానమప్ర స్తుతప్రశంసాయాం అసంభవాదుక్తరీత్యా పర్యాయోక్తరూపతయైవ స్వీ కర్తవ్యమిత్యాశంక్యాహ యత్త్వితి ॥ అలంకారాణామియత్తానియమా భావేన ప్రస్తుతాంకురస్యాప్యలంకారాంతరత్వాదేవంవిధశబ్దస్వారస్య భంగేన ప్రాచీనలక్షణవ్యాఖ్యానమయుక్తమితి భావః - సంక్షేపతో దర్శి తమపి పర్యాయోక్తవిషయం విశదయతి ప్రస్తుతే నేత్యాదినా ॥ యస్త్వి

గవ(ప్రా)ప్తేణావగమనం విశేషణపర్యాదాలభ్యత్వేనాసుందరం పర్యా
యోక్తస్య విషయ ఇతి - తదవిచారితరమణీయం - నహి పర్యాయోక్తైవ్యం
గ్యస్యాంపక్యత్రతో విచ్ఛిత్తివిశేషః - కింతు భంగ్యంతరాభిధానకృతమేవ
వ్యంగ్యం తు భంగ్యంతరాభిధానతో సాంపరమేవ ప్రాయశో దృశ్యతే - య
థా [illegible] కర్తవ్యమితి వివక్షితే కేవ్యం గ్యో అయం దేశో లంకరణీయః గఘంతా
ముపనేతవ్య ఇత్యాదావత్ర సుందరతోద్భావనస్య కించిత్కరమేవ - అ
లంకారసర్వస్వకారగ్రంథపరిశోధాద్భావనం తు తద్విచ్ఛిత్తికారిణం ప్రతి న
శోభతే - ఉపజీవ్యత్వాత్ ద్భావనస్య గ్రంథస్యాకించిత్కరమేవ యుక్తివి
రోధ ఇతి పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వమాత్రముద్భావయితు రవగమయతీత్య
లం విస్తరేణ ॥ ... ... ✻

కు. పర్యాయోక్తం తదప్యాహుర్యద్వ్యాజేనేష్టసాధనం। యామి
చూతలతాం ద్రష్టుం యునాభ్యాం మాస్యతామిహ ॥ అత్ర నా
యికాం నాయకేన సంగమయ్య చూతలతాదర్శనవ్యాజేనని
గచ్ఛంత్యాస్సఖ్యాః తత్స్వచ్ఛందసంపాదనరూపేష్టసాధ
నం పర్యాయోక్తం ॥ యథావా ॥ దేహీతిక్షందుకం రాధేప
రిధాననిగూహితం। ఇతి విస్రంసయన్నీవీంతస్యాః కృష్ణో ముదే
ఽస్తు నః ॥ పూర్వత్ర పరేష్టసాధనమత్ర తు కందుక సద్భావశోధ
నార్థం నీవీవిస్రంసనవ్యాజేన స్వేష్టసాధనమితి భేదః॥ ✻✻✻✻✻

చం ॥ ప్రకారాంతరేణ పర్యాయోక్తం లక్షయతి పర్యాయోక్తమితి ॥ ర
మణీయేన వ్యాజేన మిషేణ స్వస్య పరస్య వా ఇష్టస్య యత్సాధనం సంపాద
నం తదపి పర్యాయోక్తం పర్యాయేణ వ్యాజరూపేణోక్తం యత్రేతి వ్యు
త్పత్తేః - సంపాదనేతి - సంపాదనరూపం యదిష్టం తత్సాధనం తత్కరణ
మిత్యర్థః॥ దేహీతి॥ పరిధానేన అధరవస్త్రేణ నిగూహితమాచ్ఛాదితమిత్య
ర్థః - ఏవం చ ప్రకారద్వయసాధారణం తదన్యత్వే సతి వ్యంగ్యసామాన్యలక్షణం
బోధ్యం ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం పర్యాయోక్తప్రకరణమ్. ✻✻✻✻

వ్యాజస్తుత్యలంకారః- ౩౦.

కు. ఉక్తిర్వ్యాజస్తుతిర్నిందాస్తుతిభ్యాం స్తుతినిందయోః। కస్స్వర్ధుని వివేకస్తే పాపినో నయసే దివం ॥ సాధుగూతి పునస్సాధు కర్తవ్యం కిమతః పరం। యన్మదర్థే విలూనాసి దంతైరపి నఖైరపి ॥ నిందయా స్తుతేః స్తుత్యా నిందాయా వా అవగమనం వ్యాజస్తుతిః - కస్స్వర్ధునీత్యుదాహరణే వివేకో నాస్తీతి నిందావ్యాజేన గంగా సుకృతివదేవ మహాపాతకాదికృతవతోపి స్వర్గం నయతీతి వ్యాజరూపయా నిందయా తత్ప్రభావాతిశయస్తుతిః - సాధుదూతీత్యుదాహరణే మదర్థే మహాంతం క్లేశమనుభూతవత్యసీతి వ్యాజరూపయా స్తుత్యా మదర్థం న గతాసి కింతు రంతుమేవ గతాసి ధిక్త్వాం గూతికాధర్మవిరుద్ధకారిణీమితి నిందావగమ్యతే ॥ ... ... *

చం ॥ ఉక్తిరితి ॥ అత్ర నిందాస్తుతిభ్యామితి స్తుతినిందయోరితి చేతరేతరయోగో న వివక్షితః-తథా చ నిందయా స్తుతేః స్తుత్యా చ నిందాయాః స్తుత్యా స్తుతేశ్చోక్తిరభివ్యక్తిర్వ్యాజస్తుతిరిత్యర్థః - ప్రథమే వ్యాజేన స్తుతిరితి చరమయోర్వ్యాజరూపా స్తుతిరితి చ వ్యుత్పత్తేః - అత ఏవ వ్యాజస్తుతిపదార్థానుగమనాభావాన్నిందయా నిందాభివ్యక్తిర్వ్యాజనిందాఖ్యాలంకారాంతరమిత్యగ్రే వక్ష్యతే - ఏవమాద్యే ప్రకారద్వయే స్తుతినిందయోస్సమానవిషయత్వభిన్నవిషయత్వాభ్యాం ప్రత్యేకం ద్వైవిధ్యమితి చత్వారో భేదాః- అంత్యస్తుభిన్నవిషయస్తుతిక ఏక ఏవేతి పంచ భేదాః-లక్షణం తు వ్యాజనిందాభిన్నత్వే సతి స్తుతినిందాన్యతరపర్యవసాయిస్తుతినిందాన్యతరత్వం సర్వానుగతం బోధ్యం ॥ ... ... *

కు. యథా వా ॥ కస్తే శౌర్యమదో యోద్ధుం త్వయ్యేకం సప్తిమాస్థితే। సప్తసప్తిసమారూఢా భవంతి పరిపంథినః॥ అర్ధం దానవవైరిణా గిరిజయాప్యర్ధం హరస్యాహృతం దేవేత్థం జగతీతలే పురహరాభావే సమున్మీలతి। గంగా సాగరమంబరం శశికలా నాగాధిపః క్ష్మాతలం సర్వజ్ఞత్వమధీశ్వరత్వమగమ

త్రాణ్యం మాంచభిత్తుఘాటనం ॥ అత్రాద్యోదాహరణే సప్తసప్తి పదగతశ్లేషమూలనిందావ్యాజేన స్తుతిర్వ్యజ్యతే-ద్వితీయోదాహరణే సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వరోఽసీతి రాజ్ఞః స్తుత్యా వ్యాజరూపయా మదీయవైదుష్యాదిదారిద్ర్యాదిసర్వం జానన్నపి బహుప్రదానేన రక్షితుం శక్తోఽపి మహ్యంకిమపి న దదాసీతి నిందావ్యజ్యతే-సర్వమిదం నిందాస్తుత్యోరేకవిషయత్వే ఉదాహరణం॥

చం ॥ కస్త్వమితి ॥ నృపం ప్రతికవేరుక్తిః- త్వయి యోద్ధుమేకం సప్తిమశ్వమాస్థితే ఆరూఢే సతి పరిపంథినః శత్రవః సప్తాశ్వసమారూఢా భవంతీత్యన్వయః- సప్తసప్తయో అశ్వా అస్యేతి సూర్యః - సప్త చ తే సప్తయోఽశ్వాస్తత్సమారూఢా ఇతి ద్వితీయోఽర్థో నిందాద్యోతకః - త్వయా సంముఖాహతాః సూర్యమండలం భిత్త్వా దివముపగతా ఇతి స్తుతౌ పర్యవసానం ॥ అర్ధమితి॥ హరస్య దేవస్య దానవానాం వైరిణా హరిణా ఆహృతం హరిహరాత్మకస్యైకస్య విగ్రహస్య ప్రసిద్ధేః- ఏకం గిరిజయాప్యవశిష్టార్ధమాహృతం-హే దేవరాజన్ ఇత్థముక్తప్రకారేణ జగతీతలే పురహరస్యాభావే సముస్మిలతి ప్రకాశమానే సతి గంగా సాగరం ప్రత్యగమదిత్యాద్యన్వయః- నాగాధిపశ్శేషః- క్ష్మాతలం పాతాళం-త్వామితి పూర్వాన్వితం॥ వైదుష్యాదీతి-విద్వత్త్వాదీత్యర్థః - ఆదినా తపశ్శీలాదిపరిగ్రహః - దారిద్ర్యాదీత్యాదిపదేన కుటుంబబాహుళ్యాదిపరిగ్రహః - న చాత్ర రాజవర్ణనప్రస్తావే కథం స్తుతేర్వ్యాజరూపత్వమితి వాచ్యం - స్తుతిపర్యవసానవివక్షాయాం స్వకీయభిత్తుఘాటనోద్ఘాటనస్యాసంగతత్వేన స్తుతేరుక్తనిందారూపోపాలంభపర్యవసానస్యానుభవసిద్ధస్యావిరుద్ధత్వాత్ ॥ ... ... *

కు. భిన్నవిషయత్వే నిందయా స్తుత్యాభివ్యక్తిర్యథా ॥ కస్త్వం
వానర రామరాజభవనే లేఖార్థసంవాహకో యాతః కుత్ర
పురాగతస్స హనుమాన్నిర్దగ్ధలంకాపురః। బద్ధో రాక్షససూ
నునేతి కపిభిస్సంతాడితస్తర్జితస్సవ్రీడాత్తపరాభవో వన
మృగః కుత్రేతి న జ్ఞాయతే ॥ అత్ర హనుమన్నిందయా ఇతరవా
నరస్తుత్యభివ్యక్తిః ॥ ... ... *

చం ॥ కస్త్వమితి॥ అంగదంప్రతికస్యచిద్రాత్రుసస్యప్రశ్నః- రామదూతస్యగాణ్డీభవనే లేఖార్థస్యసందేశస్య వాహకోఽస్మీత్యుత్తరం - పురాపూర్వమాగతః నిర్దగ్ధలంకాపురఃసహనుమాన్ కుత్ర యాతఇతి పునఃప్రార్థస్యప్రశ్నః- బద్ధఇత్యాద్యుత్తరార్ధేనాంగదస్యోత్తరం - గాత్రుసస్య రావణస్యసూనునాబద్ధఇతి హేతోః కపిభిర్గాన్ననైస్పృష్ట్వాక్ తాడితస్తర్జితః సవనస్యగః హనుమాన్ వ్రీడయా లజ్జయా అప్త్రః ప్రాప్తః పరాభవో యేన తాదృశః కుత్ర యాతఇతినజ్ఞాయతఇత్యన్వయః ॥ ... *

కు. స్తుత్యానిందాభివ్యక్తిర్యథా॥ యద్వక్త్రంముహురీక్షసేనధనినాంబ్రూషేనచాటూన్మృషా నైషాంగర్వవచశ్శృణోషిన చతాన్ప్రత్యాశయాధావసి । కాలేబాలతృణానిఖాదసిపరం నిద్రాసినిద్రాగమే తన్మే బ్రూహి కురంగకుత్ర భవతా కిం నామతప్తంతపః ॥ అత్రహరిణ స్తుత్యా రాజసేవా నిర్విణ్ణస్యాత్మనోనిందాభివ్యజ్యతే- అయమప్రస్తుతప్రశంసావిశేష ఇతిఅలంకారసర్వస్వకారః - తేనహిసారూప్యనిబంధనాప్రస్తుతప్రశంసోదాహరణాంతరంవైధర్మ్యేణాపిదృశ్యతే-యథా ॥ ధన్యాఃఖలువనేవాతాఃకహ్లారస్పర్శశీతళాః । రామమిందీవరశ్యామంయేస్పృశంత్యనివారితాః ॥ అత్రవాతాధన్యా ఇత్యప్రస్తుతార్థాదహంమధన్యఇతి వైధర్మ్యేణ ప్రస్తుతోఽర్థః ప్రతీయతఇతివ్యుత్పాదితం - ఇయమేవాప్రస్తుత ప్రశంసానకార్యకారణనిబంధనేతిదండీ ॥ యదాహ ॥ అప్రస్తుతప్రశంసాస్యాదప్రక్రాండేతుయా స్తుతిః । సుఖం జీవంతి హరిణావనేష్వపరసేవినః ॥ అన్నైరయత్నసులభైర్దళదర్భాంకురాదిభిః । సేయమప్రస్తుతైవాత్ర మృగవృత్తిః ప్రశస్యతే॥ రాజానువర్తనక్లేశ నిర్విణ్ణేనమనస్వినేతి - వస్తుతస్త్వత్ర వ్యాజస్తుతిరేవేత్యయుక్తం - స్తుత్యానిందాభివ్యక్తిరిత్యప్రస్తుతప్రశంసాతోవైచిత్ర్యవిశేషసద్భావాత్ - అన్యథాప్రసిద్ధవ్యాజస్తుత్యుదాహరణేష్వప్యప్రస్తుతాఖ్యాంనిందాస్తుతి

భ్యాం ప్రస్తుతే స్తుతినిందే గమ్యేతే ఇత్యేతావతా వ్యాజస్తుతి మాత్రమప్రస్తుతప్రశంసా స్యాత్ ॥

చం ॥ యదితి ॥ హేకురంగ యద్యస్మాద్ధనినాంముఖం ముహుర్ముహుర్గాత్వా రంవారం నేక్షసే నపశ్యసి- న్నృపామిథ్యా చాటూః ప్రియశబ్దాన్న వదసి- యదితిసర్వత్ర సంబధ్యతే - ఏషాంధనినాంగర్వయుక్తం వచనం నశృణోషి తాః ధనికాః ప్రతిఆశయాధ నాశయా నధావసి - పరం కేవలం కాలే యుధ్ధా సమయే భావసిభక్షయసి ని(ద్రా)యాం ఆగమే చ(ద్రా)ం(ప్రా)ప్నోషిత త్తస్మాత్(ఃత)త్రేతీర్థే కింనామతపస్తప్తం త్వయా? హిత్యన్వయః- నిర్విణ్ణస్యాభిన్నస్యాతే నహీత్యస్య- ఇతివ్యుత్పాదితమిత్య(గ్రే)తనేనాన్వయః- కల్హారంజలపుష్పవిశేషః తత్సంబంధినః కాల్హారాః సుఖయంతీతి సుఖాశ్చతే శీతళాశ్చేత్యర్థః- అప్రికాండేఅప్రస్తావే తథాచాప్రస్తుతా చాసాప్రశంసా చేతివ్యుత్పత్తిరితి భావః- నపరసేవనోపర సెవినః ప్రశస్యతెస్తూయతే- సుతద్వారెవ్యస్య రసబీజందర్శయతి వస్తుతస్త్విర్వితి॥అభివ్యక్తిరితి యోఽప్రస్తుతప్రశంసాతోవై చిత్ర్యస్య విషయ ఆలంబనభూతో విశేషఇత్యన్వయః- అన్యథానలోవై చిత్ర్యప్రతీతః అంతర్భావాంగీకారే - ఏవం చేతి-అన్యగతస్తుతినిందాభ్యామన్యగతనిందాస్తుత్యభివ్యక్త్యోర్వ్యాజస్తుతిత్వసిద్ధౌ చేత్యర్థః ॥

కు. ఏవంచాన్యాహప్రక్రియయాయత్రాన్యగతస్తుతివివక్షయాన్యస్తుతిః క్రియతే తత్రాపి వ్యాజస్తుతిరేవ - అన్యస్తుతివ్యాజేనతదన్యస్తుతిరిత్యర్థానుగమసద్భావాత్ ॥ యథా ॥ శిఖరిణి క్వనునామకియచ్చిరం కిమభిధానమసావకరోత్తపః । తరుణి యేనతవాధరపాటలందశతిబింబఫలంశుకశాబకః ॥ అత్రశుకశాబకస్తుత్యానాయికాధరసౌభాగ్యాతిశయస్తుతిర్వ్యజ్యతే.

చం ॥ ప్రక్రియయాప్రకారేణ॥ శిఖరిణీతి॥ నాయికాం ప్రతినాయకస్యోక్తిః- హేతరుణి-అసౌశుకశాబకః-నామవితర్కే - క్వనుకస్మిన్ శిఖరిణిపర్వతేకియత్కాలం చిరంచిమభిధానం కింనామకం తపః అకరోత్ - యేన

హేతునాత్ర వాధరవత్త్వాటలంరక్తవర్ణం బింబఫలం దశతీత్యన్వయః॥**

ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం వ్యాజస్తుతిప్రకరణం॥

వ్యాజనిందాలంకారః - ౩౧.

కు॥ నిందాయా నిందయా వ్యక్తిర్వ్యాజనిందేతి గీయతే। విధే స నింద్యో యస్తే ప్రాగేకమేవాహరచ్ఛిరః॥ అత్ర హరనిందయా విషమవిపాకసంసారం ప్రవర్తయతో విధేర్నిందాభివ్యంగ్యా నిందా వ్యాజనిందా॥ ... ... *

చం॥ వ్యాజనిందాం లక్షయతి నిందాయా ఇతి॥ యత్రాన్యనిందయా అన్యస్యనిందాయా అభివ్యక్తిః పర్యవస్యతి సా వ్యాజనిందా - ఇతరనిందా వ్యాజేన నిందేతి వ్యుత్పత్తేః- విధేఇతి॥ హే విధే బ్రహ్మన్ ప్రాక్ పూర్వం తే తవ ఏకమేవ శిరో యః అహరత్ అచ్ఛినత్ - స పవ్యాధాత్ హరో నింద్య ఇత్యన్వయః- నిందయేత్యభివ్యంగ్యేత్యనేనాన్వితం- నిందయాభివ్యంగ్యా విధేర్నిందా వ్యాజనిందేత్యన్వయః- విషమవిపాకం దారుణపరిణామం॥

కు. యథా వా॥ విధిరేవ విశేషగర్హణీయః కరట త్వం రటక స్తవాపరాధః। సహకారతరౌ చకార యస్తే సహవాసం సరళేన కోకిలేన॥ అన్యస్తుత్యాన్యస్తుత్యభివ్యక్తిరితి పంచమప్రకారవ్యాజస్తుతి ప్రతిద్వంద్వీభూతేయం వ్యాజనిందా-నను యత్రాన్యస్తుత్యాన్యస్తుతేరన్యనిందయాన్యనిందాయాశ్చ ప్రతీతిః తత్ర వ్యాజస్తుతివ్యాజనిందాలంకారయోరభ్యుపగమే స్తుతినిందారూపాప్రస్తుతప్రశంసోదాహరణేష్వప్రస్తుతప్రశంసానవకాశా- తేషామపి వ్యాజస్తుతివ్యాజనిందాభ్యాం క్రోడీకారసంభవాదితిచేత్ - ఉచ్యతే- యత్ర ప్రస్తుతవృత్తాంతాత్ స్తుతినిందారూపాత్తత్సరూపః ప్రస్తుతవృత్తాంతః ప్రతీయతే - అంతశ్ఛిద్రాణిభూయాంసీత్యాదౌ తత్ర లబ్ధావకాశా సారూప్యనిబంధనాప్రస్తుతప్రశంసా - అత్రాపి వక్తుమానాననివారయితుం శక్యా అన్యస్తుత్యాన్యస్తుతిరన్యనిందయాన్యనిందేత్యేవం వ్యాజస్తుతివ్యాజనిందే అపిసంభవతశ్చేత్కామం తే

అపి సంభావితాం । తత్ర స్యాత్పరిత్యాగః యత్ర విధిరేవ విశే
షగర్హణీయత్వాత్ శ్లోకే విధి నిందయా తస్యాలక్ష్యానిందయా
చాపి శేషస్య ప్రభో స్తైనచ విద్వత్స్తుతయా స్థాపితస్యమా
[illegible] ప్రశంస [illegible] సామా [illegible]
స్తుతి ప్రశంసాస్య [illegible] - [illegible] పర్య [illegible] ప్రవ
మోపస్థితా- సాపి ప్రమ [illegible]
క వ్యాజని-దా [illegible]
లితయః ॥ ... ... ❋

చం ॥ [illegible] - [illegible]
టరటన [illegible] - [illegible] కోకిలేనస
హ [illegible] - [illegible]
వ్యాజనిందా [illegible] ప్రతి
[illegible] - [illegible]
[illegible] ప్రశంసా [illegible]
వ్యాజస్తుతా [illegible] గలంకార తాయా
[illegible] -
[illegible] ప్ర
స్తుత ప్రశంసా [illegible] - [illegible] ॥ [illegible] కారః
స్వవిషయా [illegible] - [illegible]
కరేపినదోష [illegible] - [illegible]
వేనాన్విత్వం- అప్రస్తుత ప్రశంసా [illegible] ప్రశంసైవ ॥

౯౬. ఏవమేవ వ్యాజస్తుతిరూపక వ్యాజ [illegible] ప్రస్తుత ప్ర
శంసా దృశ్యతే-యథావా ॥ [illegible]
[illegible] మహో [illegible]
తాజ్వరో [illegible] తః । [illegible]
[illegible] తాకొర్ధ [illegible] త్సై [illegible] తత్స
తా ॥ అత్ర ప్రస్తుత [illegible]

(౧౮)

తన్నిందావ్యాజేనచతత్సౌందర్యప్రశంసా ప్రశంసనీయత్వే
నకవివివక్షితాయాస్స్వకవితాయాః స్తుతినిందా వ్యాజేనత
న్నిందావ్యాజేనచ శబ్దార్థ చమత్కారాతిశయ ప్రశంసా
యాంపర్యవస్యతి- అస్యశ్లోకస్యవాచ్యార్థవిషయేయద్యపి
నాత్యంతసామంజస్యం- నహిమేవికల్పాదీతరాగస్యేతికల్ప
యితుంశక్యం - దసోననుగుణత్వాత్ - వీతరాగస్యాపయస్యా
ప్యేవంవిధవిషయేష్వప్రవృత్తేశ్చ - నాపిరాగిణఇతియుజ్యతే
తదీయానికల్పేషు వరాకీతికృపణతాలింగితస్య హాతేత్యమంగ
లోపహితస్యచ వచసోనుచితత్వా త్తుల్యోగమణాభావాదిత్య
స్యాత్యంతమనుచితత్వాచ్చ- స్వాత్మని తదనురూపతాసంభా
వనాయామపిరాగిత్వేహి పస్య ప్రాయశాస్యాత్ - తథాపి
వివక్షితప్రస్తుతార్థతాయాం నకించిదసామంజస్యం- అతఏ
వాస్యశ్లోకస్యాప్రస్తుతప్రశంసాపరత్వముక్తం ప్రాచీనైః-
వాచ్యాసంభవేప్యప్రస్తుతప్రశంసోపపత్తేరితి ॥ ... *

చం ౯ లావణ్యేతి ॥ ఇమాంతన్వీంతన్వంతాసృజతా వేధసా చేతసికోర్థః కా
మనావిషయభూతః వినిహితః అభిసంహితః- కిం ప్రయోజనముద్దిశ్యేయం
నిర్మితేత్యర్థః- నన్వనాయాసే నాతిసుందరతన్వీనిష్పత్తిరేవప్రయోజ
నంతదభావేపివాలీలామాత్రేణతన్నిర్మాణంస్యాదతఆహ లావణ్యేత్యా
ది॥ యతోలావణ్యరూపస్యద్రవిణస్య ధనస్యవ్యయోనగణితః మహాన్ క్లే
శోప్యంగీకృతః - స్వైచ్ఛాచారిణోజనస్యఉదాసీనస్యాపిహృదయేచింతైవ
జ్వలితోనిర్మితః- ఏషాపివరాకీదీనాస్వగుణానురూపస్యవరస్యాభావాద్ధతే
వహతానష్టప్రాయా తథాచ బహ్వాయాససాధ్యత్వాదనిష్టానుబంధి
త్వాచ్చనతన్వ్యాః ప్రయోజనత్వం-నాపిలీలామాత్రేణతన్నిర్మాణంచ
సంభవతీతిభావః-తన్నిందావ్యాజేనతరుణీనిందావ్యాజేనతత్సౌందర్యప్ర
శంసాశబ్దార్థచమత్కారాతిశయప్రశంసాయాం పర్యవస్యతీత్యన్వ
యః- తన్నిందావ్యాజేన స్వకవితానిందావ్యాజేనకవితాసౌందర్యరూ
పాప్రస్తుతార్థస్యాత్యంతమస్ఫుటత్వాత్ కథమస్య పద్యస్య తత్పరత్వ

మిత్యాశంకామపనేతుం భూమికామారచయతి - అన్యత్రాపి రసానుగు
ణత్వాదితి వీరరసే శృంగారస్యాసంభవాదితి భావః - నను శృంగారా
సంభవేపి తస్య నిర్వాహణసంగ్రహ శాంతరసానుగుణత్వమేవ రసానుగు
ణత్వం తథాహి ... నాపి వాగింద్రస్య సంకల్ప మేపి కల్ప్యాక్లిష్టను
... - ... ప్రయుక్త ... -అతిశయినా వాచ్యా
సామంజస్యాదేవ - వాచ్యా సంగా పపి వాచ్యసామంజస్యాసంభవేపి - త
థా చ వాచ్యార్థాసామంజస్యమేవాస్ఫుటవ్యంగ్యతా హేతురాత్వస్యాంగ
మయతీతి భావః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం వ్యాజనిందాప్రకరణమ్. *

——— ఆక్షేపాలంకారః - ౯౨. ———

క. ఆక్షేపస్స్వయముక్తస్య ప్రతిషేధో విచారణాత్ । చంద్రసం
దర్శయాత్మానమథవాస్తి ప్రియాముఖం ॥ అత్ర ప్రార్థిత
స్య చంద్రదర్శనస్య ప్రియాముఖస త్త్వే నానర్థక్యం విచార్యా
థవేత్యాదినా ప్రతిషేధ ఆక్షేపః ॥ ... *

చం ॥ ఆక్షేపఇతి ॥ స్వయముక్తస్యార్థస్య కించిన్నిమిత్తమభిసంధాయ
ప్రతిషేధ ఆక్షేపః - సూచితఇతి-పక్షాంతరపరిగ్రహాస్య పూర్వపక్షప్రతి
క్షేపనియతత్వాదితి భావః - నచాత్ర తైనార్థ్య పంచమ ప్రతిపభే
దేన గతార్థత్వం శంకనీయం - తస్యాత్ర ప్రతిషేధం ప్రతినిమిత్తత్వేనా
ప్రాధాన్యాత్ ॥ ... ... *

క. యథా వా ॥ సాహిత్యపాథోనిధిమంథనోత్థం కర్ణామృతం ర
క్షత హే కవీంద్రాః । యత్తస్య దైత్యాఇవ లుంఠనాయ కా
వ్యార్థచోరాః ప్రగుణీభవంతి ॥ గృహ్ణంతు సర్వే యది వా య
థేచ్ఛం నాస్తి క్షతిః క్వాపి కవీశ్వరాణాం । రత్నేషు లుప్తేషు బ
హుష్వమర్త్యైరద్యాపి రత్నాకర ఏవ సింధుః ॥ అత్ర ప్రథమ
శ్లోకేన ప్రార్థితస్య కావ్యార్థచోరేభ్యో రక్షణస్య సోల్లిఖి
త వైచిత్ర్యాణాం సముద్రగత రత్నజాలవ దక్షయత్వం వి
చింత్య ప్రతిషేధ ఆక్షేపః ॥ ... ... *

చం ॥ అసందిగ్ధముదాహరతి॥ సాహిత్యేతి ॥ హే కవీంద్రాః సాహిత్యస

ముత్క్రమాణాం భారతాదీనాం మంథనాదివ పరిశీలనా దుగ్ధితం ఉత్ప
న్నంకక్ష్మ రహోరమ్యకమివాహ్లాదకం కావ్యం రత్నత - యద్యస్మాత్తస్యాలం
తనాధ్యం తైర్ధ్యాఇవ కావ్యరూపస్యార్థస్యావిత్తస్యచోరాః ప్రగుణీభవం
తి బహులీభవంతీత్యర్థః ॥ గృహ్ణంత్వితి ॥ యది వేత్యథ వేత్యనేనసహా
నార్థం- లుప్తేష్వపహృతేషు - న్యూనీభవతీతి స్వయమిద్ధాఽతిశయ్యర్థః -
వైచిత్ర్యాణాంఅర్థవైచిత్ర్యాణాం ॥ ... ... *

కు నిషేధాభాసమాక్షేపంబుధాః కేచనమన్వతే॥ నాహందూతీ
తనోస్తాపస్తస్యాః కాలానలోపమః । కేచిదలంకారసర్వస్వ
కారాదయఇత్యర్థః -నిషేధమాత్రమాక్షేపః - కింతు
రహోవిశేషో బాధితస్స్నిధాన ... చిద్విశేష
మాక్షిపతిసఆక్షేపః ॥ యథాహ్యాత్ర నాహందూతీతని
షేధోబాధితత్వాభాసరూపః - సంపుటనకాలోచిత
వచనపరిహాసేన ... వాదిత్వే ... స్యానిదానీమ
నాగత్యనాయికో ... ॥ ... *

చం॥ అర్థాం ... త్రిరూపత్వే ... - విశే
షంవ్యంగ్యత్వేన విశేషం॥ ... ॥ ... విశంయత్త్వే
తవవచనం మిథ్యావచనం ... తే యథార్థవాదిత్వే
ఇత్యర్థః- నాహం దూతీత్యత్ర ... దూతీగతమిథ్యావాదిత్వవి
శిష్టంలక్ష్యతే ... యథార్థవాదిత్వం తథాపి ...
త్యాత్తత్ప్రత్యయానోక్తిః ॥ ... ... *

కు. యథావా ॥ న ... ందేశహారిణః॥ జ
గతు ... దీక్ష్యతే॥ అత్ర సందేశహా
రిణా ... ధో ... -సం
ధికాలోచితతవచనపరిహారేణ ... వాదిత్వే పర్యవ
స్యతి ... కలిపత్రబాధేనావలో
కనీయః కింతు సర్వోపి రాజానో భృత్యభావేన సంకల్పనీయా
ఇతివిశేషమాక్షిపతి॥ ... * ... *

చం ॥ నరేంద్రమౌళి - సంకీర్ణగణ్ణార్థసాంగతా నాంగనానా నాముక్తిః - నరేం ద్రాణాం రాజ్ఞాం మహాశిః ద్వ్రాః - సంక్షిప్త-సంగిశాకేతు వినయముక్త్యై - తవ వచనం తత్ప్రతిహారి [illegible] పులకి లేఖాని ప్రాద్యక్షః [illegible] - అ[illegible] హృతః - [illegible] హారిణః [illegible] [illegible] - [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] - [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] శేషేణ [illegible] [illegible] [illegible] - [illegible] [illegible] - [illegible] [illegible] - [illegible] [illegible] [illegible] - [illegible] [illegible] [illegible] - [illegible] [illegible] - [illegible] అపితు [illegible] ప్రా[illegible] - [illegible] [illegible] హారేయం [illegible] [illegible] - [illegible] [illegible] [illegible] ముఖమాత్రాదిత్యాత్ - అ[illegible] [illegible] శేషోక్త్యాత్రభిఃస్వాలంకారత [illegible] - [illegible] [illegible] తం [illegible] - [illegible] హారణమపి వ్యాజ్యానం ॥ ... ... *

కు. ఆక్షేపోऽన్యో విధౌ వ్యక్తే నిషేధే చ తిరోహితే । గచ్ఛ గ
చ్ఛసి చేత్కాన్త తత్రైవ స్యాజ్జనిర్మమ ॥ అన్యో ద్వితీయ
విధివ్యక్తః - [illegible] - నిషేధే - [illegible]
శేనిజజన్మప్రాణసమాహరణసూచనేన [illegible] -
యథా ॥ [illegible] భవిష్యతి ।
[illegible] అ[illegible] ఏన
చిరం [illegible] సంసూచనేన గమనస్య నిషేధో
గర్భీకృతః ॥ ... ... *

చం ॥ అస్మిన్నప్రస్తుతే [illegible] ఆక్షేపోऽన్య ఇతి ॥ ప్రాణసమాహ
రణసూచనవ్యాజేన [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

తఇత్యస్యార్థకథనం - తదేవముపహ్నుతిభిన్నత్వే సతి చమత్కారకారినిషేధత్వం సామాన్యలక్షణం బోధ్యం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామాక్షేపాలంకారప్రకరణమ్ ॥ ... ... *

విరోధాభాసాలంకారః - ౫౩.

మ. ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇష్యతే। వినాపి తన్వి హారేణ
వక్షోజౌ తవ హారిణౌ ॥ అత్ర హారరహితావపి హారిణౌ హృ
ద్యావితి శ్లేషమూలకో విరోధాభాసః ॥ ... *

చం ॥ ఆభాసత్వ ఇతి॥ విరోధస్య ఆభాసత్వే ఆపాతతో భాసమానత్వే సతి విరోధాభాసనామాలంకారః - ఆభాసత ఇత్యాభాసః విరోధశ్చాసావాభాసశ్చేతి వ్యుత్పత్తేః - ఈషదర్థకేన చాఙా భానమాపాతరూపత్వ ముత్తరాంతరపరిహార్యత్వరూపం బోధ్యతే- తథా చైకాధికారణ్యేన ప్రతీయమానయోః కార్యకారణత్వే నాగృహ్యమాణయోర్ధర్మయో రాభాసమానాఽపర్యవసన్నవిరోధత్వం లక్షణం ద్రష్టవ్యం- శనిరశనిశ్చ తముచ్చైరిత్యాదావతివ్యాప్తివారణాయాన్త్యం విశేషణం - అప్యలాక్షారసాసిక్తం రక్తం తచ్చరణద్వయమితి విభావనావారణాయ ద్వితీయం - పర్యవసితస్య విరోధస్య దోషత్వాదపర్యవసన్నత్వం విరోధవిశేషణమితి దిక్ ॥ శ్లేషేతి॥ హారోఽనయోరస్తీత్యర్థే విరోధః మనోహారిణావిత్యర్థేన తత్పరిహారః॥ *

ఉ. యథావా ॥ ప్రతీపభూపైరివ కింతతో భియా విరుద్ధధర్మైరపి
భేత్తృతోజ్ఝితా। అమిత్రజిన్మిత్రజిదోజసా స యద్విచారదృ
క్చారదృగప్యవర్తత ॥ అత్ర విరోధసమాధానోత్ప్రేక్షాశిర
స్కోఽయం విరోధాభాస ఇతి పూర్వస్మాద్భేదః॥ ... *

చం ॥ ప్రతీపేతి॥ తస్మాన్నలాత్ భయేనకృత్వా-ప్రతికూలనృపైరివ విరుద్ధధర్మైరపి-భేత్తృతా భేదకారితా త్యక్తా కిమిత్యుత్ప్రేక్షా-యస్మాన్నలః- అమిత్రాణాం శత్రూణాం జయకృదపి ఓజసా మిత్రస్య రవేర్జయకృత్ అథచ మిత్రజిదేవ న మిత్రజిదితి విరోధః - చారదృష్టిరపి విచారే దృష్టిర్యస్య తాదృశః- విగతచారదృగితి చ విరోధః ॥ విరోధేతి ॥ విరోధసమాధానరూపోత్ప్రేక్షా శిరః ప్రధానం యస్య తాదృశ ఇత్యర్థః - యత్తు విరోధస

మాధావాప్త్రికయాముఖస్థితయోస్త్రైషయా విరోధస్యోత్థాన మేవభ
గ్నమితికథమత్ర విరోధాలంకారఇతి కేనచిత్ప్రశ్న సాపి విమర్శనేనైవాభిహి
తం తదసారం-విరోధాభాసమంతరేణ విరుద్ధకథనస్య ప్రతీత్యభావాత్ప్రత్యా
యావివానుత్థానే సశ్లేషమూల మాభాసమానం విరోధముపజీవ్యైవవిరో
ధత్యాగోత్ప్రేక్షయోయ్యాలిఙ్గాంశేనాన్యస్మిన్నాయాస్తత్సమాధానత్వేన
వక్ష్యాదవస్థితత్వాదితి ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం విరోధాలంకార
ప్రకరణమ్ ॥ ... ... *

విభావనాలంకారః - ౩౮.

౭౭. విభావనావినాపిస్యాత్కారణం కార్యజన్మచేత్ । అప్యలాక్షా
రసాసిక్తం రక్తంతచ్చరణద్వయం ॥ అత్రలాక్షారసాసేక
రూపకారణాభావేపిరక్తిమాకథితః- స్వాభావికత్వేనవిరోధ
పరిహారః ॥ ... ... *

చం ॥ విభావనేతి॥ ప్రసిద్ధకారణాభావేపి కార్యోత్పత్తిర్విభావనాలంకారః - విభావ్యతే కారణాంతరం యస్యామితి వ్యుత్పత్తేః - కారణాభావశ్చ శాబ్దఆర్థోవేతి సర్వత్ర లక్షణసమన్వయో బోధ్యః - ఏతదేవతంత్రేణసకలవిభావనాప్రకారసాధారణం సామాన్యలక్షణ మాద్యప్రకారవిశేషలక్షణంచబోధ్యం - తత్రాద్యందర్శితమేవ-ద్వితీయంతుకారణాన్వితాభావకథనపూర్వకం కార్యోత్పత్తికథనమిత్యుదాహరణవిశేషబలాదేవగమ్యతఇతివివిచ్యనదర్శితం - ప్రతిబంధకేసతి కార్యోత్పత్తిరూపే తృతీయప్రకారేఽతివ్యాప్తేర్వారణాయాన్వితేతి - తత్ర ప్రతిబంధకస్యవస్తునః కారణాభావరూపస్యకథనేపినకారణాన్వితత్వేనకథనమితి తన్నిరాసః - ప్రకారపంచకేపికారణాన్వితాభావస్యార్థతోగమ్యత్వాత్తథనేతి- అప్యలాక్షేతి- లాక్షారసేనఆసమంతాత్సిక్తంలాక్షారసాసిక్తం- పశ్చాన్నఞ్సమాసః- తస్యాఃకామిన్యాః ॥ ... ... *

౭౮. యథావా ॥ అపీతక్షీబకాదంబ మసంమృష్టామలాంబరం । అ
ప్రసాదితసూక్ష్మాంబు జగదాసీన్మనోహరం ।

ప్రసిద్ధహేతువ్యావృత్త్యా వివక్షితత్వాత్ నిబద్ధం విభావ్యమాన శరస్య
మాయాహేతుకత్వేన విరోధపరిహారః ॥ ... *

చం ॥ అపీతేతి ॥ అపీతాః పానరహితాః [illegible] బాష్పాః కాదంబాః కలహంస
పాయతత్రిత్యర్థా- అసంస్కృతం [illegible] నరోమ్ణాః [illegible] లతాం బరం [illegible]
శ్యాయత్రి- పవనప్రసాదితం [illegible] కతకక్షోదవత్రి త్తేన సాదినాయ
త్ ప్రసాదనం తచ్చాస్వాభావ్యం [illegible] సంహాతే జగన్మ
నోహారమాసీదిత్యర్థః [illegible] ధనాదిస్తు [illegible] [illegible] వ్యాప్తత్వా
దృష్టః పారః- విభావ్యమానేవ [illegible] ॥ ... *

కు. యథావా॥ వరతి [illegible] రభినవనవ [illegible]
ణినా । అవచితకుసు [illegible] ॥
అత్రివల్లర్యః పుష్పాభావేపి [illegible] నిబద్ధత్వాత్రివర
తను [illegible] సౌరభ నవపవి [illegible] రూపా హే
త్వంతరం విశేషణ [illegible] ॥ ... *

చం ॥ వరేతి ॥ [illegible] అభినవ [illegible] రభినవ
రాజ్ఞో [illegible] పుష్పాపి [illegible] ప్రసా
సంజాతేత్యర్థః ॥ ... ... *

కు. హేతూనాం సమగ్రత్వే కార్యోత్పత్తిర్విశేషోక్తిః । అత్రైవ
[illegible] ॥ అత్రి [illegible] హే
తూనాం [illegible] ప్రత్య [illegible] వైకల్యం-
యథావా ॥ [illegible] ॥
ఉవస్త్ర [illegible] । అత్రిహా
[illegible] హేతూనాం [illegible] ప్రత్యక్షం [illegible] వైక
ల్యం - [illegible] - [illegible] తత్రి ప్ర
థమోదాహరణేమన్మథస్య [illegible] తిశయ [illegible] త్వితీయో
దాహరణే చంపక రేణూనాం [illegible] తాతిశయ [illegible] విశేషః
ఖ్యాప్యత ఇతి - అస్మాభిస్తు [illegible] వైకల్యనిమిత్తకారణవి శే
షాభావరూపమిదం భావనాప్రదర్శితా ॥ ... *

చం॥ హేతూనామితి॥ అసమగ్రత్వే హేతుతావచ్ఛేదకస్య ధర్మస్యత
త్సంబంధస్యవా వైకల్యే సతి అస్త్రైరితి ధర్మవైకల్యోదాహరణం - సం
బంధవైకల్యే ఉదాహరతి ఉద్యానేతి॥ విలోచనే కస్మ భూతే ఉపప్రయం
తి ఉద్గతాశ్రూణి సర్వంతీత్యర్థః - క్రియేతి॥ ధాత్వర్థత్వాభిప్రాయం
స్పృగ్వనస్య సంయోగరూపత్వాత్ - ఇమాం ద్వితీయప్రకారరూపాం విభా
వనాం వ్యాజహారేతి॥ గుణజాతిక్రియాదీనాం యత్ర వైకల్యదర్శనం। విశే
షదర్శనాద్యైనసావిశేషోక్తిర్నిష్యత ఇతి గ్రంథేనవ్యపహృతవాన స్యార్థః ఏతే
న ప్రథమప్రకారాత్ ద్వితీయప్రకారస్య వైలక్షణ్యముపపాదమితి వచ
న్నపాస్తః - వైలక్షణ్యాభావేహి ప్రాచామలంకారాంతరత్వేన కథనమ
త్యంతానుపపన్నమేవస్యాత్ - అస్తిచ స్వరూపతః కారణాభావ కథనా
త్కారణగత ధర్మవైకల్యద్వారేణ తద్విశిష్టకారణాభావ కథనే సహృద
యసిద్ధో విచ్ఛిత్తివిశేషః ప్రకారాంతరాస్వీకారే లాఘవమితితు స్వీయ
లాఘవోద్భావనమితికృతమధికేన॥ ... ... *

కు. కార్యోత్పత్తిస్తృతీయాస్యాత్సత్యపిప్రతిబంధకే। నరేంద్రా
నేవ తే రాజన్ దశత్యసిభుజంగమః॥ అత్ర నరేంద్రా విషవై
ద్యాస్సర్పదంశప్రతిబంధకమంత్రౌషధిశాలినః శ్లేషేణగృహీ
తా ఇతి సత్యేవప్రతిబంధకే కార్యోత్పత్తిః॥ యథా వా॥ విత్రం
తపతి రాజేంద్ర ప్రతాపతపనస్తవ। అనాతపత్రముత్సృజ్యసా
తపత్రం ద్విషద్గణం॥ ... ... *

చం॥ కార్యోత్పత్తిరితి॥ ప్రతిబంధకే సత్యపి కార్యోత్పత్తికథనం తృతీయావి
భావనా- నరేంద్రానితి॥ నరేంద్రో వార్తికే రాజ్ఞి విషవైద్యేపి కథ్యత ఇ
తి విశ్వః- అసిః ఖడ్గ ఏవ భుజంగమః॥ చిత్రమితి॥ ప్రతాపవవ తపనః సూ
ర్యః ఆతపత్రం ఛత్రం తద్రహిత మనాతపత్రం ఆతపత్రేణ సహితం
సాతపత్రం॥ ... ... *

కు. అకారణాత్కార్యజన్మ చతుర్థీస్యాద్విభావనా। శంఖాద్వీణా
నినాదోయముదేతి మహదద్భుతం॥ అత్ర శంఖత్వేన కామినీ
యః కామినీకంఠస్తంత్రీనినాదత్వేన తద్గీతం చాధ్యవసీయత

ఇత్యకారణాత్కార్యజన్మ ॥ యథావా ॥ విరుద్ధాత్కార్యసం
పత్తిర్దృష్టాకాచిద్విభావనా ॥ శీతాంశుకిరణాస్తన్వీం హంత
సంతాపయంతితాం ॥ అత్ర తాపనివర్తకతయా తాపవిరుద్ధై
రిందుకిరణైస్తాపజనిరుక్తా- యథావా ॥ ఉదితేకుమారసూర్యే
కువలయముల్లసతి భాతినక్షత్రం । ముకుళీభవంతిచిత్రం పర
రాజకుమారపాణిపద్మాని ॥ ... ... *

చం ॥ ఉదితఇతి॥ కస్యచిద్రాజకుమారస్య ప్రతాపవర్ణనం-కుమారరూ
పేసూర్యేఉదితేసతి కోఃపృథివ్యావలయంమండలమేవకువలయంకుముద
ముల్లాసంప్రాప్నోతి- క్షత్రంక్షత్రియకులంనభాతి అథచ నక్షత్రంభా
తీతిచిత్రంతథాపరేషాం రాజకుమారాణాంపాణికమలానిముకుళీభవంతి
సంకుచంతిఅంజలిబంధాస్తదా కృతీనిభవంతీత్యర్థః ॥ ... *

కు. యథావా ॥అవివేకికుచద్వంద్వం హంతునామజగత్త్రయం ।
శ్రుతిప్రణయినోరక్ష్ణో రయుక్తంజనమారణం ॥ పూర్వోదా
హరణయోః కారణస్యకార్యవిరోధిత్వంస్వాభావికం - ఇహ
తు శ్రుతిప్రణయిత్వరూపా గంతుకగుణప్రయుక్తమితి భేదః ॥
కార్యాత్కారణజన్మాపిదృష్టాకాచిద్విభావనా। యశఃపయో
రాశిరభూత్కరకల్పతరో స్తవ ॥ యథావా ॥ జాతాలతాహి
శైలేజాతులతాయాంనజాయతేశైలః। సంప్రతితద్విపరీతం
కనకలతాయాంగిరిద్వయంజాతం ॥ ... *

చం ॥అవివేకీతి॥ వివేకోవిశేషదర్శనం విశ్లేషశ్చతచ్ఛూన్యం- పరస్పరంసం
శ్లిష్టత్వాత్-కుచయుగంకర్తృజగత్త్రయం హంతునామ-శ్రుతిర్వేదఃక
ర్ణశ్చప్రణయః పరిచయః-యశఇతి॥కరఏవదాతృత్వాత్కల్పతరుఃఅత్ర
పయోధిజన్యాత్కల్పతరోఃకారణస్య పయోధేరుత్పత్తిః షష్ఠీవిభావనా॥
జాతేతి॥జాతుకదాచిత్ కనకలతేవ కనకలతాకామినీ- గిరిద్వయమివ స్తన
ద్వయం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం విభావనాప్రకరణమ్. ... *

కు. కార్యాజనిర్విశేషోక్తిస్సతిపుష్కలకారణే । హృదిస్నేహక్షయోనాభూత్స్మరదీపేజ్వలత్యపి ॥ యథావా ॥ అనురాగవతీ సంధ్యాదివసస్తత్పురస్సరః । అహో దైవగతిశ్చిత్రా తథాపినసమాగమః ॥ ... ... *

చం ॥ విశేషోక్తింలక్షయతి- కార్యాజనిరితి॥ పుష్కలేసహకారిసంపన్నే కారణేసతి ప్రసిద్ధకారణసమూహేసతీతి యావత్కార్యస్యాజనిరనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిః విశేషస్యఅనుత్పత్తినిమిత్తస్యోక్తిరవగతిర్యత్రేతివ్యుత్పత్తేః॥ అనురాగేతి ॥ అనురాగోరక్తిమారతిశ్చపురస్సరోప్రవర్తీఅజ్ఞాకరశ్చ - పూర్వోదాహరణేనుక్తనిమిత్తాఇహ దైవగతివైచిత్ర్యస్యనిమిత్తస్యోపాదానాదుక్తనిమిత్తేతిభేదః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం విశేషోక్తిప్రకరణమ్ ॥ ... ... *

అసంభవాలంకారః - ౩౬.

కు. అసంభవోర్థనిష్పత్తేరసంభావ్యత్వవర్ణనం । కోవేదగోపశిశుకశ్శైలముత్పాటయేదితి ॥ అయంవారామేకోనిలయఇతిరత్నాకరఇతిశ్రితోస్మాభిస్తృష్ణాతరలితమనోభిర్జలనిధిః । కఏవంజానీతేనిజకరపుటీకోటరగతం క్షణాదేనంతామ్యత్తిమిమకరమాపాస్యతిమునిః ॥ ... ... *

చం॥ అసంభవఇతి॥కస్యచిత్పదార్థస్యనిష్పత్తేరసంభావనీయత్వవర్ణనమసంభవోనామాలంకారః ॥ గోపశిశుకఃగోపాలబాలకః - నిందాయాంస్వార్థేవాకప్రత్యయః- ఉత్పాటయేత్ ఉద్ధరేత్ ॥అయమితి ॥ వారాంజలానాంనిలయఃస్థానం- తృష్ణాపిపాసాఅర్థాభిలాషశ్చ- తరళితంచంచలీకృతం శ్రితఃఆశ్రితః మునిరగస్త్యః ఏనంసముద్రంక్షణాత్ ఆపాస్యతి-ఇదంకోజానీతఇత్యన్వయః- కీదృశం నిజకరపుటీకరసంపుటమేవకోటరంబిలం తద్గతం తథాతామ్యంతోగ్లాయంతస్తిమయోమత్స్యామకరాశ్చయస్యైవంభూతమిత్యర్థః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామసంభవాలంకారప్రకరణమ్ ॥ ... ... *

❁ అసంగత్యలంకారః - ౩౭. ❁

కు. విరుద్ధంభిన్నదేశత్వంకార్యహేత్వోరసంగతిః। విషంజలధరైః పీతంమూర్ఛితాఃపథికాంగనాః॥ యయోఃకార్యహేత్వోర్భిన్నదేశత్వంవిరుద్ధంతయోస్తన్నిబధ్యమానమసంగత్యలంకారః- యథాత్రవిషపానమూర్ఛనయోః భిన్నదేశత్వం ॥ యథావా॥ అహోఖలభుజంగస్యవిచిత్రోయంవధక్రమః। అన్యస్యదశతిశ్రోత్రమన్యఃప్రాణైర్వియుజ్యతే ॥ ... *

చం॥ విరుద్ధమితి॥ అదృష్టమిత్యర్థః- భిన్నదేశత్వంభిన్నాధికరణత్వంవిషంజలంహాలాహలంచసంగతస్యభావఃసాంగత్యంతదభావోఽసాంగత్యం.

కు. క్వచిదసంగతిసమాధాననిబంధనేనచారుతాతిశయః ॥ యథా ॥ అజస్రమారోహసిదూరదీర్ఘాం సంకల్పసోపానతతింతదీయాం। శ్వాసాన్సవర్షత్యధికంపునర్యద్ధ్యానాత్తవత్వన్మయతామవాప్య ॥ ... ... *

చం॥ అజస్రమితి॥ దమయంతీం ప్రతిహంసోక్తిః - హేదమయంతిత్వంతదీయాం నలసంబంధినీం - దూరమత్యంతందీర్ఘాం సంకల్పోమనోరథస్తద్రూపసోపానపరంపరాం అజస్రంనిరంతరమారోహసి సపునర్నలః-అధికంశ్వాసాన్వర్షతి ముంచతీతి యత్తత్తవ ధ్యానాత్త్వన్మయతాం త్వత్స్వరూపతా మవాప్యేత్యన్వయః - అత్ర చతుర్థపాదేనా సంగతిసమాధానం ॥ ... ... *

కు. విరుద్ధవిశేషణాద్యత్ర కార్యహేత్వోర్భిన్నదేశత్వంనవిరుద్ధంతత్రనాసంగతిః ॥ యథా ॥ భ్రూచాపవల్లీంసుముఖీయావన్నయతివక్రతాం। తావత్కటాక్షవిశిఖైర్భిద్యతెహృదయంమమ ॥ ... ... *

చం॥ భ్రూచాపేతి॥ భ్రూచాపవల్లీంభ్రూస్వరూపధనుర్లతాం-యావదితిపరిమాణార్థం - వక్రతాంనయతి ఆకర్షతీతియావత్ - తావత్పరిమాణంహృదయం భిద్యతఇత్యర్థః - అత్ర హృదయభేద ధనురాకర్షణయోఃకార్యకారణయోర్భిన్నదేశత్వమేవదృష్టమితినాసంగతిరలంకారః

కు. అన్యత్ర కరణీయస్య తతోఽన్యత్ర కృతిశ్చ సా । అన్యత్కర్తుం ప్ర
వృత్తస్య తద్విరుద్ధకృతిస్తథా ॥ అపారిజాతాం వసుధాం చికీ
ర్షన్ ద్యాం తథాకృథాః । గోత్రోద్ధారప్రవృత్తోఽపి గోత్రో
ద్భేదం పురాకరోః॥ అత్ర కృష్ణం ప్రతి శక్రస్యోపాలంభవచ
నే భువి చికీర్షితతయా తత్ర కరణీయమపారిజాతత్వం దివి కృ
తమిత్యేకాఽసంగతిః- పురా గోత్రాయా ఉద్ధారే ప్రవృత్తేన వ
రాహరూపిణా తద్విరుద్ధం గోత్రాణాం దళనం ఖురకుట్టనైః
కృతమితీద్వివిధాపి శ్లేషోత్థాపితా ॥ ... ... *

చం ॥ అన్యత్రేతి॥ అన్యత్ర కర్తవ్యస్య వస్తునస్తతోఽన్యస్మిన్నధికరణే యా కృతిః కరణం తదప్యసంగతిరిత్యనుషజ్యతే- తథా అన్యత్కార్యం కర్తుం ప్రవృత్తస్య తద్విరుద్ధాకార్యకరణం తృతీయా అసంగతిః- అపగతపారిజాతం యస్యాస్తాం ద్యాం స్వర్గం - తథా పారిజాతతరురహితాం అకృథాః కృతవాన్- ఏవం గోత్రాయాః పృథివ్యా ఉద్ధారాయ పురా వరాహావతారే ప్రవృత్తోఽపి త్వం గోత్రాణాం పర్వతానాముద్భేదం దళనమకరోః కృతవానిత్యర్థః- శ్లేషోత్థాపితా శ్లేషమూలకాభేదాధ్యవసాయోత్థాపితా॥ *

కు. యథా వా - త్వత్ఖడ్గఖండితసపత్నవిలాసినీనాం భూషా భవం
త్యభినవా భువనైకవీర । నేత్రేషు కంకణమథోరుషు పత్రవల్లీ
చోళేంద్రసింహ తిలకం కరపల్లవేషు ॥ మోహం జగత్రయభు
వామపనేతుమేతదాదాయ రూపమఖిలేశ్వర దేహభాజాం। ని
స్సీమకాంతిరసనీరధినాముసైవ మోహం ప్రవర్ధయసి ముగ్ధ
విలాసినీనాం ॥ అత్రాద్యోదాహరణే కంకణాదీనామన్యత్ర
కర్తవ్యత్వం ప్రసిద్ధమితి నోపన్యస్తం । భవతినా భావనారూ
పాన్యత్ర కృతిరాక్షిప్యత ఇతి లక్షణానుగతిః ॥ ... *

చం ॥ యథా వేతి ॥ హే భువనైకవీర చోళదేశాధిప సింహసదృశ తవ ఖడ్గేన ఖండితా యే సపత్నాః శత్రవః తద్విలాసినీనా మభినవా అదృష్టపూర్వా భూషా భూషణాని భవంతి- యథా నేత్రేషు కంకణం జలకణమేవ కంకణం వలయం భవతీత్యనుషంగః - అథేతి సముచ్చయే- ఊరుషు చ పత్రయుక్తా వల్లీ

సైవపత్త్రికారచనా కరపల్లవేషు తిలయుక్తం కంజలమేవ లలాటభూషణ మితి॥ మోహమితి॥ హే అఖిలేశ్వరజగత్త్రయవర్తినాం దేహధారిణాం మోహమపనేతుం - ఏతద్రూపం కృష్ణశరీరమాదాయమర్యాదాతిక్రాంతకాంతిరూపరససముద్రేణామునైవరూపేణ సుందరస్త్రీణాం మోహం ప్రవర్ధయసీత్యన్వయః ॥ అత్రేతి॥ అనయోర్మధ్య ఇత్యర్థః - అథోదాహరణేఇతి లక్షణానుగతిరిత్యన్వయః - భవతినాభవత్యర్థేన భవనే నేతియావత్ - భావనారూపాభవనప్రయోజకవ్యాపారరూపా - యత్తు అన్యత్రికరణీయస్యేత్యాద్యసంగతిప్రకారద్వయాంతరకథనమయుక్తం - అపారిజాతా మిత్యుదాహరణే పారిజాతరాహిత్యచికీర్షారూపకారణస్య కార్యేణపారిజాతరాహిత్యేన వైయ్యధికరణ్యోపనిబంధనేన ప్రాథమికా సంగతితో వైలక్షణ్యానుపపత్తేః - ఆలంబనాఖ్యవిషయతా సంబంధనచికీర్షాయాః సామానాధికరణ్యేన కార్యమాత్రంప్రతి హేతుత్వాత్ ఏవం నేత్రేషు కంకణ మిత్యాదౌ కంకణత్వనేత్రాలంకారత్వయోర్విరుద్ధయోస్సామానాధికరణ్యవర్ణనాద్విరోధాభాసత్వముచితం - ఏవంగోత్రోద్ధారప్రవృత్తోపీత్యుదాహరణే విరుద్ధాత్కార్యసంపత్తిర్దృష్టా కాచిద్విభావనేత్యుక్తవిభావనాప్రకారేణైవ గతార్థత్వాదసంగతిభేదాంతరకల్పనానుచితా- మోహమిత్యాదావపి మోహనిర్వర్తకత్వమోహజనకత్వయోర్విరుద్ధయోరేకత్ర వర్ణనాద్విరోధాభాసఏవేతి కైశ్చిదుక్తం- తదసంగతం- ఉక్తసంబంధేనచికీర్షాయా హేతుత్వాసిద్ధేః- నహియదధికరణే కార్యచికీర్షా తదధికరణమంతర్భావ్యోక్తసంబంధేన చికీర్షాయాః కార్యహేతుత్వం తాంత్రికసమ్మతంయుక్తంవా అన్యత్రచికీర్షితస్యాపిప్రమాదాదినాన్యత్ర కరణేనవ్యభిచారాత్ - అతఏవైవంవిధవైయధికరణ్యస్యవిరుద్ధత్వాదపి నప్రాథమికా సంగత్యంతర్భావసంభవః - వస్తుతస్తువిషంజలధరైః పీతంమూర్ఛితాః పథికాంగనాఇత్యత్రైవనాత్రకార్యకారణవైయధికరణ్యప్రయుక్తో విచ్ఛిత్తివిశేషోపి త్వన్యత్ర కర్తవ్యస్యాన్యత్ర కరణప్రయుక్తఏవేతి సహృదయమేవప్రష్టవ్యం - ఏవం నేత్రేషుకంకణమిత్యత్ర సత్యపివిరోధాభాసేఽన్యత్ర చమత్కారిత్వేన

ప్త్రాలంకారభావాఽన్యత్ర కరణరూపాఽసంగతిరపి ప్రతీయమానా న శక్యా నిరాకర్తుం - ఏవం గోత్రోద్ధారప్రవృత్తోఽపీత్యుదాహరణే గోత్రోద్ధారవిషయకప్రవృత్తేర్గోత్రభేదరూపకార్యవిరుద్ధత్వాద్విరుద్ధకార్యసంపత్తిరపి విభావనేత్యపి న యుక్తం - గోత్రోద్ధారప్రవృత్తేర్గోత్రభేదనివర్తకత్వాభావేన తద్విరుద్ధత్వాభావాత్ - కథంచిత్తదభ్యుపగమేఽపి అన్యత్కార్యం కర్తుం ప్రవృత్తేన తద్విరుద్ధకార్యాంతరకరణరూపాఽసంగతిరపి మోహం జగత్త్రయభువామిత్యాదౌ చమత్కారిత్వేన లబ్ధాత్మికా న నివారయితుం శక్యతే - న చాత్రాపి మోహనివర్తకాన్మోహోత్పత్తేస్సైవ విభావనేతి వాచ్యం - మోహనివర్తకస్యాసిద్ధవదప్రతీతేః - అత ఏవ న విరోధాభాసోఽపి విశేషోక్తికథనం త్వత్రాసంగతమేవ నహి గోత్రోద్ధారవిషయకప్రవృత్తిరూపకారణసత్త్వేఽపి గోత్రోద్ధారరూపస్య కార్యస్యానుత్పత్తిరిహ ప్రతిపాద్యతే - కింతు విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరేవేతి విభావనీయం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామసంగతిప్రకరణమ్ ॥ ... *

విషమాలంకారః - ౩౮.

కు. విషమం వర్ణ్యతే యత్ర ఘటనాననురూపయోః। క్వేయం శిరీ
షమృద్వంగీ క్వ తాదృఙ్మదనజ్వరః ॥ అత్రాతిమృదుత్వేనాతి
దుస్సహత్వేన చాననురూపయోరంగనామదనజ్వరయోర్ఘ
టనా ॥ ... ... *

చం ॥ విషమమితి॥ పరస్పరమానురూప్యరహితయోః పదార్థయోర్యత్ర ఘటనాసంబంధో వర్ణ్యతే తత్ర విషమం నామాలంకారః - సంబంధశ్చ సంయోగాదిః ఉత్పాద్యోత్పాదకభావశ్చేతి సర్వప్రకారసాధారణమేతల్లక్షణం బోధ్యం ॥ ... ... *

కు. యథా వా॥ అభిలషసి యదిందో వక్త్రలక్ష్మీం మృగాక్ష్యాః పున
రపి సకృదబ్ధౌ మజ్జనం క్షాళయాంకం। సువిమలమథ బింబం పా
రిజాతప్రసూనైస్సురభయ వద నో చేత్త్వం క్వ తస్యా ముఖం
క్వ ॥ పూర్వత్ర వస్తుసతీ ఘటనా - అత్ర చ చంద్రవదనల
క్ష్మ్యోః కల్పితా ఘటనేతి భేదః॥ ... ... *

చం ॥ అభిలషసి॥ అంకంకళంకం - సంఘాశయత్రఘాశయ-అథప్రఘా
శనానంతరం నోచేత్తస్యాముఖం క్వత్వం క్వ ఇతి వదేత్యన్వయః - వస్తుస
తీవస్తుగత్యావిద్యమానా - చంద్రేతి ॥ చంద్రశ్చ వదనలక్ష్మీశ్చ తయోరి
త్యర్థః ॥ ... ... *

కు. విరూపకార్యస్యోత్పత్తిరపరం విషమం మతం । కీర్తిం ప్రసూ
తే ధవళాం శ్యామా తవకృపాణికా ॥ అత్ర కారణగుణప్రక్ర
మేణ విరుద్ధాచ్ఛ్యామాద్ధవళోత్పత్తిః కార్యకారణయోర్భిన్నవ
ర్ణనివర్తకత్వే పంచమీ విభావనా విలక్షణ గుణశాలిత్వే
త్వయం విషమ ఇతి భేదః ॥ ... ... *

చం॥ విరూపకార్యస్యేతి॥ కారణవిలక్షణస్వరూపస్యేత్యర్థః -కృపాణి
కాఖడ్గప్రక్రమేణేతి -ప్రక్రమఃపరిపాటీస్వసజాతీయకార్యగుణోత్పాద
కత్వరూపావిరుద్ధాకార్యసంపత్తిరితి- పంచమవిభావనాప్రకారేణా భేద
మాశంక్యాహ కార్యేతి॥ అయంవిషమః- ఉక్తవిషమాలంకార ప్రభేదః ॥

కు. అనిష్టస్యాప్యవాప్తిశ్చ తదిష్టార్థసముద్యమాత్ । భక్ష్యాశ
యాహిమంజూషాందష్ట్వాఖుస్తేనభక్షితః ॥ ఇష్టార్థముద్దిశ్య
కించిత్కార్యమారబ్ధవతోన కేవలమిష్టస్యానవాప్తిః - కింతు త
తోనిష్టస్యాపిప్రతిలంభశ్చేత్తదపివిషమం- యథాభక్ష్యప్రే
ప్సయాసర్పపేటికాందష్ట్వాప్రవిష్టస్యమూషకస్య న కేవలం
భక్ష్యాలాభః- కింతు స్వరూపహానిరపీతి ॥ ... *

చం ॥ తృతీయప్రకారమాహ॥ అనిష్టస్యాపీతి ॥ అపిర్భిన్న క్రమః- ఇష్టార్థ
సముద్యమాత్ అనిష్టస్యావాప్తిరపిచ తద్విషమమిత్యర్థః- అపినాఇష్టా
నవాప్తిస్సంగృహ్యతే- చకారఃపూర్వోక్తవిషమసముచ్చయార్థః- భ
క్ష్యేతి ॥ అహిమంజూషాంసర్పపేటికాం దష్ట్వా భక్ష్యస్యాశయాప్రవి
ష్టఆఖుమూషకస్తేనాహినాభక్షితఇత్యన్వయః- యత్తుప్రవిష్టఇత్యస్యా
గమ్యమానత్వాన్న్యూనపదత్వమితి కేనచిదుక్తం తదభినివేశదుష్టస్వ
హృదయానుభవవికత్థనమిత్యుపేక్షణీయం - అనిష్టస్యాపిప్రతిలంభఇత్య
త్రాప్యపిర్భిన్న క్రమోబోధ్యః ॥ ... ... *

కు॥ యథా వా॥ గోపాలఇతి కృష్ణ త్వం ప్రచురక్షీరవాంఛయా। శ్రి
తో మాతృస్తనక్షీరమప్యలభ్యం త్వయా కృతం ॥ ఇదముద్ధావా
ప్తిరూపేష్టార్థసముద్యమాదిష్టానవాప్త్యావనిష్టప్రతిలంభేచో
దాహరణం ॥ ... ... *

చం॥ గోపాలఇతి॥ హేకృష్ణ త్వం గోపాలఇతి హేతోః ర్బహుదుగ్ధవాంఛ
యా శ్రితః ఆశ్రితః-త్వయాతు మాతృస్తనదుగ్ధమప్యలభ్యం కృతం ముక్తి
దానేనేతి భావః-పూర్వత్రేష్టానవాప్తిరర్థగమ్యా-ఇహత్వపి శబ్దగమ్యేతి
విశేషః-ఇదమితి ఉదాహరణమితి చ జాతావేకవచనం॥ ... *

కు॥ అనర్థపరిహారార్థరూపేష్టార్థసముద్యమాత్తదుభయంయథా॥
దివిశ్రితవతశ్చంద్రం సైంహికేయభయాచ్ఛ్రువి। శశస్యపశ్యే
తన్నంగి సాశ్రయస్యతతో భయం॥ అత్రనకేవలం శశస్యాన
నర్థపరిహారానవాప్తిః - కింతు సాశ్రయస్యాప్యనర్థావా
ప్తిరిత్యదర్శితం ॥ ... ... *

చం॥ దివీతి॥ భువి సైంహికేయస్య సింహీపుత్రస్య సింహస్య భయాత్ ది

[redacted]

స్మేత్యర్థః- ప్రత్యేకపఙ్క్తిః॥ అపినా ఇష్టానవాప్తిసముచ్చితాయాః అనిష్టా వాప్తేర్విషమపదేనాన్వయస్సముచ్చీయతే - విషమపదేన విషమపరాను ప్లుతేన తత్పదేన తథాచ తాత్పర్యబలాద్వాక్యమావర్తనీయమితి భావః- యత్తు నిష్టస్యైవ తదుత్తరాపి శబ్దసముచ్చితాయా ఇష్టానవాప్తేరప్యా క్షేప్తిస్యై వాన్వయో నను తత్పదపరామర్శ్యస్యైక ఏవ మేణ అప్యుత్ప్త్తేరితి - తత్పాత్రే వాపి ప్రాన్వయవ్యాఖ్యానేన తత్ వేదితవ్యం॥ ... *

పు. తత్ర కేవలానిష్టప్రతిలంభ ఉదాహ్ర్యతా ॥ పద్మా పపత్రసి కే సరసీ రుహాస్యకింబీజస్యాయుమిచ్ఛాపికాయాం । కాలకలి జగదిదం నకృతజ్ఞమస్మి పేత్యా హరిష్యతి తదైవ ముఖస్యల క్ష్మీం॥ అత్ర పద్మాతపత్రసి స్పియాస్య బీజావాపంకృతవత్యా స్తల్లాభో స్త్వేవ - కింతు ముఖశోభాహరణ రూపోత్కటానిష్ట ప్రతిలంభః॥ ... ... *

చం ॥ పత్మేతి॥ పయితాం ప్రతినాయకో క్తిః - పద్మస్యాతపత్రం ఛత్రం తత్రసికే హే తన్వి - వాపికాయాం సరసీరుహస్య పద్మస్య కంపమగ్నయి తుం కిమితీచ్ఛసి- యతః హే అస్థైకలియుగ రూపః కాలః- ఇదం జగత్ కృతజ్ఞం నభవతి - తతః కింతత్రాహ- ఇదం సరసీరుహం ప్రాప్త్వా-తదైవ ముఖస్య లక్ష్మీం హరిష్యతి నత్వన్యస్యైతి శ్లోకార్థః ॥ ... ... *

ఉ. కేవలేష్టానవాప్తిర్యథా ॥ ఖర్గోసి ముంచ శైలం బిభృమో వ యమితి వదత్సు శిథిలభుజః। భరభుగ్న వితత బాహుష్షు గోపేషు హాసరా హరిర్జయతి ॥ అత్ర యద్యపి శైలస్యోపరిపతనరూపా నిష్టావాప్తిరపి ప్రసక్తా- తథాపి భగవత్కరాంబుజసంస్పర్శ మహిమ్నాసానజాతేతి శైలధారణరూపేష్టానవాప్తిమాత్రం

చం ॥ ఖర్గోసీతి॥ బిభృమో ధారయామః - వదత్సు గోపేషు - శిథిలాభు జాయస్యసః భరేణ శైలభారేణ భుగ్నా వక్రాః వితతా విస్తీర్ణా బాహ వో యేషాం తథాభూతేషు సత్సు హాసరా॥ అత్రేతి॥ నచ భరభుగ్నేత్యనేన బాహుగతాస్థిసంధిభంగరూపానిష్టప్రాప్తేః సాక్షాదుపాత్తత్వాత్ తస్యాంగ హాణిర్భావ గత్యా సహారరూపాయాశ్చ స్ఫుటం గమ్యమాన

త్వాత్ర్ఫమిష్టాప్రాప్తిమాత్రనిత్యుచ్యత ఇతి వాచ్యం - అష్టిసంధిభంగ
స్యాశబ్దార్థత్వాత్ భగవద్భ్యజ్ఞైఫల్యత్రయ ముక్తశ్రారాధ్యేసవత్రా
పాత్రస్యశబ్దోపాత్తస్యచ నైశపిశేషానాధాయకత్వే నానిష్టప్యపదేశా
నర్హత్వాత్ - మహ్యృహ్యా తానాంగోపానామనిష్టప్రాప్తి హాన్యానుప
పత్తేశ్చ - అతఏవసనర్వాంగచూణిర్భావోసిసమ్యాః - గచ్ఛ ప్రసక్తిర్జా
వాచ్యనతవపహారోపి - యత్స్ప్రరకాలస్తైలఘారః సన్యాసు సంబిహాష్ట
యాగోపానాం ప్రవృత్తిరిహా వగమ్యతఇతినిరవద్యం॥ ... *

కం॥ యథానాః లోకైకకంకసపహాలినయం మృగాంకో జాలో
సుఖంబిపప్రనస్తిలకచ్ఛేసః। తత్రాపికల్పయసిత్రిస్యకళంక
రేఖాంనాద్యస్సమాశ్రితజనంహా కళంకయంతి ॥ అత్రానిష్ట
పరిహారదూపేష్టానవాప్తిః॥ ... ... *

చం॥ లోకఇతి॥ హేచన్ద్ర - లోకే ప్రసిద్ధంకళంక మపహంతుం నివారయి
తుం మృగాంకస్తవముఖంజాతః - తత్రాపిపునస్తిలకవ్యాజేన కళంక రే
ఖాంత్వం కల్పయసికరోషి - హేయస్మానాద్యైస్సమాశ్రితజనంస్వాశ్రి
తజనం కళంకినంకుర్వంతీత్యన్వయః॥ ... ... *

కం॥ యథావా॥ రాహోస్య ప్రపద్యపహన కన్యాలోకేసావు
హేరాంభగవతాసయిపాతిలోయం। కృష్ణ్యాంవహాన్నహికలు
క్షితిమింఫనేన్ద్రోబిజప్రరోహాజనసంపహానకరోతి॥ అత్రాపరా
నిష్టప్రాపణదూపేష్టానవాప్తిః - స్వతోనష్టస్యాపి మునిశాప
స్య మహాపురుషార్థపుత్రలాభావశ్యంభావగ్భ్యోయాపశో
రధేనేష్టత్వేనసమర్థితత్వాత్॥ ... ... *

చం॥ శాపోపీతి॥ మృగయాయాం ప్రమాదలోహతపుత్రేణ తాపసేనత్వ
మపిపుత్రశోకాన్మరిష్యసీతిశాపే దత్తేతం ప్రతిదశరథస్యాయముక్తిః - ఉ
గ్రుపప్రపత్రముఖపంకజలోభేహయి భగవతాభ్యయా పాతితః అయంశా
పోపినాస్త్రస్యాభవతి ఖలునిశ్చితం ఇంధనైరిద్ధో దీప్తో గహనః కృషి
[illegible]

రస్యదశరథస్యానిష్టప్రాపణరూపం యదిష్టం తస్యానవాప్తిరర్థాత్తాపస స్యేత్యర్థః- కుత స్తత్రాహ- స్వత ఇతి॥ ... ... *

కు. యత్ర కేనచిత్స్వేష్టసిద్ధ్యర్థం నియుక్తేనాన్యేన నియోక్తురిష్టముపేక్ష్య స్వస్యైవేష్టం సాధ్యతే తత్రాపీష్టానవాప్తిరూపమేవ విషమం॥ యథా॥ యం ప్రతి ప్రేషితా దూతీ తస్మిన్నేవ లయం గతా। సఖ్యాః పత్యుత మౌఢ్యం మే విపాకం వా విధేరముం॥ తస్మిన్నేవ లయం గతేతి నాయకేగూఢత్వాత్స్వాచ్ఛంద్యం దర్శితం॥ యథా వా ॥ నపుంసకమితి జ్ఞాత్వా తాం ప్రతి ప్రేషితం మనః। తత్తు తత్రైవ రమతే హతాః పాణినినా వయం॥ ఏతాని సర్వాణ్యేవేష్టానవాప్త్యుదాహరణాని॥ ... *

చం॥ నియోక్తుః ప్రేషయితుః॥ యం ప్రతీతి॥ మౌఢ్యం మూఢత్వం ఏవంవిధాయా మాప్తత్వబుద్ధేః విధేర్దైవస్య విపాకం పరిపాకం ఫలమితి యావత్॥

కు. కదాచిదిష్టావాప్తిపూర్వకతదనవాప్తిర్యథా ॥ మదీయే వరదరాజస్తవే॥ భానుర్నిశాసు భవదంఘ్రిమయూఖశోభాలోభాత్ప్రియాప్య కిరణోత్కరమాప్రభాతం । తతోఽప్లవతే హుతవహోత్క్షణలుప్తరాగే తాపం భజత్యనుదినం సహిమందతాపః॥

చం ॥ భానురితి॥ హే హరే భానుస్సూర్యః భవచ్చరణకిరణశోభాయాం లోభాత్స్వీయకిరణసమూహం నిశాసు ప్రభాత పర్యంతం ప్రతాప్య రాత్రౌ సూర్యకిరణానామగ్నౌ ప్రవేశాత్తాపయిత్వా తతః తస్మిన్ కిరణోత్కరే హుతవహోదగ్నేస్సకాశాదుద్ధృతే సతి రక్తత్వాదర్శనాత్ మందసంతాపస్సన్ క్షణమాత్రేణ లుప్తరాగే నష్టలౌహిత్యే సత్యనుదినం తాపం భజతీత్యన్వయః॥ ... ... *

కు. యథా వా ॥ త్వద్వక్త్రసామ్యమయమంబుజ కోశముద్రాభంగాత్తతత్సుషమమిత్రకరోపక్లృప్త్యా । లబ్ధ్వాపి పర్వణి విధుః క్రమహీయమానశ్శంసత్యనిత్యపదితాం శ్రియమాశు నాశాం ॥ ... ... *

చం ॥ త్వద్వక్త్రేతి॥ హే హరే అయం విధుః పర్వణి పూర్ణిమాయాం అం

బుజస్యకోశః కుట్మలస్యపి వాంబుజ రూపభాండాగారగృహం తస్య ముద్రా ముకుళీభావో ముద్రణంచ తస్య భంగేనాత్తా గృహీతా తత్సువమాతచ్ఛాయా భాయైస్తాదృశా యేమిత్రకరా సూర్యకిరణాః సుహృత్త్వేయాన్ ఏషాముపశ్లిష్టా[illegible] లాభేనతద్వద్వ్యక్తిస్య కాంతింలబ్ధ్వాపి [illegible] యమానః క్షీయమాణస్య అస్తోర్త్యా ఉపచితాం ప్రవృద్ధాం శ్రియంఆప నాశో యస్యాస్తాం శం[illegible]కథయతీత్యన్వయః॥ ... ... *

కు. అత్రాద్యశ్లోకే సూర్యకిరణానాం రాత్రావగ్నిప్రవేశనమాగమసిద్ధం-సూర్యస్యనిజకిరణేషు భగవచ్చరణకిరణసదృశారుణిమ ప్రేప్సయాతత్కృతం తేషామగ్నిప్రతాపనం పరికల్ప్య తేషాముదయకాలదృశ్యమరుణిమానంచ [illegible]తనాగానామి వాగ్నిసంతాపనప్రయుక్తారుణిమానుష్ట[illegible]ంపరికల్ప్య సూర్యస్యమహతాపిప్రయత్నేన తాదృ[illegible]చేష్టావాప్తిరేవజాయతేన సార్వకాలికేష్టావాప్తిరితిదర్శితం - ద్వితీయశ్లోకే చంద్రస్య భగవన్ముఖలక్ష్మీంలిప్సమానస్యసుహృత్త్వేనచిత్రశ[illegible]ద్మైషవశాత్సూర్యంపరికల్ప్య తత్కిరణస్యకమలముకుళవికాసనం చంద్రానుప్రవేశనంచ సుహృత్త్వేనభగవన్ముఖలక్ష్మీనిధానకోశగృహముద్రామోచనపూర్వకం తతోగృహీతభగవన్ముఖలక్ష్మీకస్యతయాభగవన్ముఖలక్ష్మ్యాచంద్రప్రసాధనార్థంచంద్రస్పర్శరూపంచపరికల్ప్య తావతాపిప్రయత్నేనపౌర్ణమాస్యామేవ భగవన్ముఖసాదృశ్యరూపేష్టావాప్తిర్జాయతేన సార్వకాలికేతిదర్శితం॥ ... *

చం॥ అత్రేతి॥ఆగమసిద్ధం-తస్మాద్దివాగ్నిరాదిత్యం ప్రవిశతి రాత్రావాదిత్యోస్తమితి శ్రుతిసిద్ధం ప్రవేశనం - తత్కృతం సూర్యకృతం తేషాం కిరణానామగ్నిప్రతాపనరూపంపరికల్ప్యేత్యుత్ప్రేక్ష్య - ఏవం తేషాంకిరణానామరుణిమానంఆరక్తత్వంచ అరుణిమాను వృత్తిరూపం పరికల్ప్యేతిద ర్శితమిత్యన్వయః-ఏవమగ్రేపి సుహృత్త్వేనసూర్యంపరికల్ప్య - తత్కిరణస్యచంద్రానుప్రవేశంచ శాస్త్రసిద్ధం సుహృత్త్వేనైర్యధో[illegible]పిశేషణవి

శిష్టస్యచంద్రస్పర్శరూపంచపరికల్ప్య ఇతిదర్శితమిత్యన్వయః॥ ... *

కు. క్వచిదిష్టానవాప్తావపి తదవాప్తిభ్రమ నిబంధన విచ్ఛిత్తివిశేషః॥ యథావా ॥ బల్లాలక్షోణిపాలత్వదహితనగరే సంచరంతీ కిరాతీ రత్నాన్యాదాయ కీర్ణాన్యురుతరఖదిరాంగారశంకాకులాంగీ । క్షిప్త్వా శ్రీఖండఖండం తదుపరిముకులీభూతనేత్రా ధమంతీ శ్వాసామోదప్రసక్తైః మధుకరపటలైర్ధూమశంకాంకరోతి ॥ అత్ర ప్రభూతాగ్ని సంపాదనోద్యోగాత్తత్సంపాదనాలాభేపి తల్లాభభ్రమో ధూమభ్రమోపన్యాసముఖేనదర్శితః॥ ... ... *

చం ॥ బల్లాలేతి॥ హేవిత న్నామక భూపాల - త్వచ్ఛత్రునగరే సంచరంతీ భిల్లీ ప్రకీర్ణాని రత్నాన్యాదాయ ఉరుతరా అపసారితయా ఖదిరాంగారస్య శంకాభ్రాంతి స్తయావ్యాకులాంగీతదుపరి శ్రీఖండకాష్ఠశకలంక్షిప్త్వా ముకులీభూతనేత్రా పూరార్కం కుర్వతీసతీ శ్వాస పరిమళేనప్రసక్తైరాగతైర్భ్రమరసమూహైర్ధూమశంకాంకరోతీత్యన్వయః॥ ప్రభూతేతి- బహులేత్యర్థః- విశేషుచసత్స్వేషూత్పాద్యోద్యోగాదకశ్యాభావరూపసంబంధగర్భేషు ప్రభేదేషు కార్యకారణయోః క్వచిద్విలక్షణగుణశాలిత్వే నానురూపాభావాత్క్వచిచ్చేష్టోపాదకత్వే నాభిమతస్య కారణస్యేష్టానవాప్త్యనిష్టావాప్తిరూప కార్యేణానురూపాభావాత్ సామాన్యలక్షణసమన్వయోబోధ్యః ॥ ఇత్యలంకార చంద్రికాయాం విషమాలంకారప్రకరణమ్॥ ... ... *

సమాలంకారః - ౩౯.

కు. సమంస్యాద్వర్ణనంయత్రద్వయోరప్యనురూపయోః । స్వానురూపంకృతంసద్మహారేణకుచమండలం ॥ ప్రథమవిషమప్రతిద్వంద్వ్యసమః॥ యథావా॥ కౌముదీవతుహినాంశుమండలంజాహ్నవీవశశిఖండమండనం । పర్యకల్పి రనురూపమాత్రితాల్యాంవిభాతినరసింహభూపతే॥ ... *

చం ॥ సమమితి॥ అనురూపయోరిత్యనంతరంసంబంధస్యేతిశేషః- పరస్ప

కస్యానురూపయోః సంబంధస్యానౌచిత్యం విషమాలంకారః - సదృష్టా
నం- శశిబింబమండలం ... ॥ ... *

కు. యథావా। చిత్రం చిత్రం బత బత మహచ్చిత్రమేతద్విచిత్రం
జాతో దైవాదుచితరచనాసంవిధాతా విధాతా। యన్నింబా
నాం పరిణతఫలస్ఫీతిరాస్వాదనీయా యచ్చైతస్యాః కబళనక
లాకోవిదః కాకలోకః॥ ... ... *

చం॥ చిత్రమితి॥ అత్ర నింబతరుఫలానాం కాకానాం చ ... యాద్యోత
నాయ- ... ఫలసమృద్ధిః కబళనకలా
... కోవిదః ... ॥ ... ... *

కు. సారూప్యమపి కార్యస్య కారణేన సమం విదుః। నీచప్రవణతా ల
క్ష్మీ జలజాయాస్తవోచితా॥ ఇదం ... ప్రతిద్వం
ద్వి సమం॥ ... ... *

చం॥ సారూప్యమపీతి॥ కార్యస్య కారణేన సారూప్యమపి సమాలంకారః-
నీచేతి॥ నీచప్రవణతా నీచాసక్తతా జలజాయాస్సముద్రగామిజలాజ్జాతా
యాః- ఉచితేతి జలస్య నీచగామిత్వాదితి భావః॥ ... *

కు. యథావా॥ దవదహనాదుత్పన్నో ధూమో ఘనతాముపేత్య
వర్షైః। యచ్ఛమయతి తద్యుక్తం సోఽపి చ దవమేవ నిర్దహతి॥

చం॥ దవేతి॥ ఘనతాం మేఘరూపతాం వర్షైః జలవర్షైః శమయతి
నాశయతి- హి యస్మాత్ సోఽపి దవదహనోఽపి దవమేవ స్వోత్పాదకం వనం నిర్ద
హతి- తథా చ కారణస్య స్వోత్పాదకనాశకత్వాత్ కార్యస్యాపి ధూమస్య
తథాత్వముచితమిత్యర్థః॥ ... ... *

కు. యథావా॥ ఆహో హాలాహలహుతభుజా దత్తహస్తావలంబో
బాల్యే శంభోర్నిటలమహసా బద్ధమైత్రీనిరూఢః। ప్రౌఢో రా
హోరపి ముఖబిలే ... అంగీకృతో యస్సోఽయం చంద్రస్త
పతి కిరణైః మార్గణానాం ప్రాప్తమేతత్॥ పూర్వత్ర కారణస్య

బాణాసురూప్యం కార్శ్యస్యాత్రాగంతుక తదీయ దుష్ట సంస
ర్గానురూప్యమితి భేదః॥ ... ... *

చం॥ ఆదావితి॥ విరహిణ్యా ఇయముక్తిః- సోయంచంద్రః మాంకిరణై స్త
పతీత్యేతత్ప్రాప్తం న్యాయప్రాప్తమిత్యర్థః- సకః-య ఆదౌ హాలాహల
రూపేణ హుతభుజాగ్నినా దగ్ధో హస్తావలంబో యస్య సః నిటలం లలాటం
తత్సంబంధి మహసా నేత్రాగ్నినా బద్ధయా సంబద్ధయా మైత్ర్యా నిరూఢః
ప్రసిద్ధః ప్రౌఢో యువా రాహోర్ముఖ సంబంధిభి ర్విషైరంతరంగీకృ
తః గ్రహణకాలే సంపర్కాతిశయాదంతరంగతాం ప్రాపిత ఇత్యర్థః- అ
త్ర కార్శ్యస్య తాపస్య కారణీభూత చంద్రగత దుష్టసంసర్గానురూపత్వం॥

కు. వినానిష్టం చ తత్సిద్ధిర్యదర్థం కర్తుముద్యమః । యుక్తో వారణ
లాభోయం స్యాన్న తే వారణార్థినః॥ ఇదం సమమనిష్టస్యాస్య
వాప్తిశ్చేత్యపి సంగృహీతస్య త్రివిధస్యాపి విషమస్య ప్రతి
ద్వంద్వి- ఇష్టావాప్తిరనిష్టస్యాప్రసంగాచ్చ- అత్ర గజార్థి
తయా రాజానముపసర్పంతం తద్దౌవారికై ర్దాస్యమానం ప్ర
తి నర్మవచనముదాహరణం - న చాత్ర వారణానిష్టమాపన్న
మిత్యుదాహరణత్వం శంకనీయం రాజద్వారి క్షణనివారణం
సంభావితమితి తదంగీకృత్య ప్రవృత్తస్య విషమాలంకారోదా
హరణేష్వివాతిరిక్తోత్కటానిష్టాపత్త్యభావాత్॥ ... *

చం॥ భేదాంతరమాహ వినేతి॥ అనిష్టం వినాయమర్థం కర్తుముద్యత స్తత్సి
ద్ధిరపి సమమిత్యనువృత్త్యా యోజ్యం - యదర్థమితి పాఠే యశ్చాసావర్థ
శ్చేత్యర్థః॥ యుక్త ఇతి॥ వారణం నివారణం వారణో గజశ్చ - యుక్తో న
స్యాదపి తు స్యాదేవేత్యర్థః- శోభత ఇతి కస్యచిత్పాత్రస్యోక్తిరేవ - అపి సం
గృహీతస్య అపిశబ్దసంగృహీతస్య-నర్మవచనం పరిహాసవచనం- అత్రేష్టా
వాప్తిః శ్లేషకల్పితా బోధ్యా॥ ... ... *

కు. కించ యత్రాతిరిక్తోత్కటానిష్టసత్త్వే శ్లేషమహిమ్నేష్టా
ర్థత్వప్రతిపత్తిః తత్రాపి సమాలంకారో ప్రతిహత ఏవ॥ య
థా॥ ఉచ్చైర్గజై రటనమర్థయమాన ఏవ త్వామాశ్రయ

న్నిహ విరామమిషితోఽస్మి రాజన్ । ఉచ్చాటనం త్వమపి లంభయ సేతదైవమామస్యైనైవ విఫలా మహతాం హి సేవా॥ అత్రయ స్యాపి వ్యాజస్తుతౌ స్తుత్యా నిందాభివ్యక్తి విషయాయాం విషమా లంకారః - తథాపి ప్రా(ప్తా)థమిక స్తుతిరూప వాచ్యవిషయాయాం సమాలంకారోఽనివార్య ఏవ॥ ... ... *

చం॥ ఇష్టార్థాప్రతీతావిష్టార్థత్వేన ప్రతీయమానస్య - అప్రతీయమానత్వేఽప్యని ష్టస్యేష్టాభిన్నత్వేన జ్ఞానకాలేఽనిష్టత్వేనాప్ర(తీ)భాసాదితి భావః॥ ఉదాహ రతి॥ గజైరటనం తదారోహణపూర్వకం గమనం ఇహ త్వన్నగరే ఉషితో స్మి వా సంకృతవానస్మి - తదేవమత్ప్రార్థ్యమానమేవ ఉచ్చాటనం దూర నిరసనమేవ ఉచ్చైర్గజైరటనం ప్రతి - మాం లంభయ సే ప్రాపయసి- హి యస్మాత్ మహతాం సేవా విఫలా న భవతీతి వస్తుస్థితిః - తతో మాం దూరని రసనరూపాద్గ్రాంతరపరిగ్రహేణ విషమాలంకారస్యాపత్త్యా నిందాయాం పర్యవసానం - ఏతేన వైషమ్యస్య నిందారూపస్య వ్యాజస్తుతివిషయత్వేన తయోరపవాద ఇతి నిరస్తం - విషమస్య నిందానుకూలత్వేన తద్రూపత్వా భావాదితి॥ ... ... *

కు. ఏవం యత్రేష్టావాప్తిసత్త్వేఽపి శ్లేషవశాదసతో నిష్టార్థస్య ప్రతీతిస్తత్రాపి సమాలంకారస్యానతిః॥ యథా॥ శస్త్రం న ఖలు కర్తవ్యమితి పిత్రా నియోజితః। తదేవ శస్త్రం కృతవాన్పి తురాజ్ఞానలంఘితా ॥ అత్ర పితురాజ్ఞానలంఘితేత్యనేనపరో క్షాలంకారాభివ్యక్త్యర్థం ఖల్విత్యత్ర పదద్వయమభిధాయ భా త్మకరూపాంతరస్యాపి విషయాయాః సత్త్వేఽపి నఖం లునాతీతి న ఖల్విత్యేకపదే సవస్తుసద్గ్రాంతరరూపాంతరమాదాయ స మాలంకారోఽస్త్యేవ - శ్లేషబుద్ధ్యా నిష్టావాప్తిప్రతీతిమా త్రేణాపి గతముదాహరణం॥ ... ... *

చం॥ ఇష్టార్థావాప్తిసత్త్వేఽపి వాస్తవే తేష్టార్థ (ప్రా)ప్తిసత్త్వేఽపి సమతి రితి అనిష్టప్రతీతేరాభాసరూపత్వేనాపర్యవసానాదితి భావః॥ శస్త్రమితి తదేవ నఖల్వేవ ఏకపదత్వే నేత్యుపలక్షణపేత్యుత్రియా- ఏకపదశ్చాసంక్షితం

యద్వస్తుసదర్థాంతరపరం రూపాంతరమిత్యర్థః- అర్థాంతరంచ వాస్తవికం పదవ్యుత్పత్తికథనేన దర్శితమేవ-శ్లేషలబ్ధేతి- శ్లేషేణలబ్ధాఽసతీవస్తుతోఽవిద్యమానాయాఇష్టావాప్తి స్తత్ప్రతీతిమాత్రేణసమాలంకారోదాహరణమపి గతంఅధిగతం మాత్రపదేనానిష్టావాప్తిప్రతీతివ్యవచ్ఛేదః॥

కు॥ యథా॥ సత్యంతపస్సుగత్యై యత్తప్త్వాంబుషురవిప్రతీక్షం
సత్। అనుభవతిసుగతిమబ్జంత్వత్పదజన్మని సమస్తకమనీయం॥

చం॥ యుక్తోవారణలాభాయమిత్యత్ర కించిదనిష్టస్యఉక్తైశ్చరిత్యత్రచోత్కటానిష్టస్యప్రతీతిసత్త్వాదుదాహరణాంతరమాహ ॥ యథేతి॥ నాయికాంప్రతినాయకస్యోక్తిః - హేతన్వి తపశ్శోభనగత్యైవభవతీతి సత్యం యదస్మాదబ్జం కమలం అంబుషు జలేషు రవిం ప్రతీక్షతే తాదృశం సత్తప్త్వా తపఃకృత్వా త్వత్పదరూపేజన్మనిసమస్తైభ్యఃకమలేభ్యఃకమనీయం సుందరం సత్సుగతిం శోభనాంగతిమనుభవతీత్యన్వయః- అత్రకమలస్యోత్తమలోకరూపగతిప్రాప్తయేతపస్య త స్తదలాభేపిశోభనగమనస్య గతిశబ్దశ్లేషబలాదిష్టత్వేనప్రతీతేరిష్టావాప్తిప్రతీతిమాత్రం నత్వనిష్టప్రతిభాసోపీతి॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం సమాలంకారప్రకరణమ్॥*****

విచిత్రాలంకారః - ౪౦.

కు॥ విచిత్రంతత్ప్రయత్నశ్చేద్విపరీతఃఫలేచ్ఛయా। నమంతిసం
తస్త్రైలోక్యాదపిలబ్ధుంసమున్నతిం ॥ యథావా ॥ మలినయి
తుంఖలవదనంవిమలయతిజగంతిదేవకీర్తిస్తే । మిత్రాహ్లాదం
కర్తుంమిత్రాయద్రుహ్యతిప్రతాపోపి॥ ... *

చం॥ విచిత్రమితి॥ ఫలేచ్ఛయావిపరీతః ప్రయత్నశ్చేద్విచిత్రం నామాలంకారః- ఇష్టవిపరీతాచరణమితియావత్ ॥ నమంతీతి నమ్రీభవంతీత్యర్థః- సమున్నతిముచ్ఛ్రితాం॥ మలినయితుమితి మలినీకర్తుమిత్యర్థః- విమలయతినిర్మలీకరోతి జగంతిత్రిభువనాని-మిత్రంసుహృత్-మిత్రస్సూర్యశ్చ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం విచిత్రాలంకారప్రకరణం॥****

అధికాలంకారః - ౪౧.

కు॥ అధికంపృథులాధారాదాధేయాధిక్యవర్ణనం। బ్రహ్మాండా

నిజ లేయత్రితత్రినూంరిన తెనుణాః ॥ అత్రయత్రనుహోజనౌ
ఘోఽనంతానిఁబ్రహ్మాండానిబుద్బుదకల్పానీత్యాధారస్యాతివి
శాలత్వం ప్రదర్శ్య తత్ర నమాంతీత్యాధేయానాం గుణా
నామాధిక్యం వర్ణితం॥ ... ... *

చం ॥ అధికమితి ॥ పృథులాదాధేయాత్ పేశలయా విశాలాదాధారాదాధే
యస్యాధిక్యవర్ణనమేకోఽధికాలంకారః॥ ... ... *

కు. యథావా॥ యుగాంత కాల ప్రతిసంహృతాత్మనో జగంతియ
స్యాం సవికాసమాసత । తనౌ మముస్తత్ర న కైటభద్విషస్త
పోధనాభ్యాగమసంభవాముదః॥ ... *

చం ॥ యుగాంతేతి॥ యుగాంతకాలే ప్రళయే ప్రతిసంహృతః స్వస్మిన్ల
యం ప్రాపిత ఆత్మా స్వవిలాసరూపః ప్రపంచో యేన తాదృశస్య కైటభ
ద్విషః శ్రీకృష్ణస్య యస్యాం తనౌ జగంతి భువనాని వికాససహితం యథా
స్యాత్తథా ఆసత స్థితాని- తత్ర తస్యాం తనౌ తపోధనస్య నారదస్యాభ్యా
గమాత్సంభవో యాసాం తా ముదః ప్రీతయో న మమురిత్యన్వయః॥ ...*

కు. పృథ్వ్యాధేయాద్యదాధారాధిక్యం తదపి తన్మతం । కియద్వా
గ్బ్రహ్మ యత్రైతే విశ్రామ్యంతి గుణాస్తవ॥ అత్రైతఇతిప్ర
త్యక్షదృష్ట మహావైభవత్వేనోక్తానాం గుణానాం విశ్రా
మ్యంతీత్యసంబాధావస్థానోక్త్యాధారస్య వాగ్బ్రహ్మణఆధి
క్యం వర్ణితం॥ ... ... *

చం ॥ పృథ్వీతి॥ విశాలాదాధేయాద్యదాధారస్యాధికం తదప్యధికం - కియ
దితి అపరిమితమిత్యర్థః- వాక్ శబ్దఏవ బ్రహ్మ-ఇయం చ పరమేశ్వరం ప్ర
తిభక్తస్యోక్తిః- అసంబాధేతి అసంకటేత్యర్థః॥ ... *

కు. యథావా॥ అహోవిశాలం భూపాలభువనత్రితయోదరం।
మాతిమాతుమశక్యోఽపి యశోరాశిర్యదత్ర తే ॥ అత్ర యద్య
ప్యుదాహరణద్వయేఽపి కియద్వాగ్బ్రహ్మ త్యహోవిశాల
మితి చాధారయోః ప్రశంసా క్రియతే- తథాపి తను త్వేనసిద్ధ
వత్కృతయోః శబ్దబ్రహ్మ భువనోదరయోః గుణయశోరా

శ్యధికత్వేనాధికరణస్యాం ప్రకృతైవ ప్రశంసా క్రియత ఇతి తత్ప్రశంసా ప్రస్తుతగుణయశోరాశిప్రశంసాయామేవ పర్యవస్యతి ॥ ... ... *

చం॥ అహోభా ఇతి॥ మాంతి-సంమాంతి-మాంతు మశక్యాః అపరిమితాః- అత్ర భువనత్రయోదరే-సర్వాధారయోః శబ్దబ్రహ్మభువనోదరయోః ప్రస్తుతత్వేనాప్రశంసనీయత్వాత్తదాధిక్యవర్ణనమయుక్తమిత్యాశంక్యాహ అత్రేతి-నచాత్ర ప్రస్తుతప్రశంసాశంకనీయా- ప్రస్తుతస్యాప్యభిధానాదితి ఇత్థం చాధారాధేయాన్యతరస్య తనోరప్యాధిక్యవర్ణనమితి సామాన్యలక్షణం బోధ్యం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామధికాలంకారప్రకరణం॥ . . . *

——— అల్పాలంకారః - ౩౭. ———

కు. అల్పం తు సూక్ష్మాదాధేయాద్యదాధారస్య సూక్ష్మతా । మణిమాలోర్మికా తేఽద్య కరే జపవటాయతే ॥ అత్ర మణిమాలారూపోర్మికాతావదంగుళిమాత్రపరిమితత్వాదల్పా సాపి విరహిణ్యాః కరే కంకణవత్ప్రవేశితా తస్మిన్ జపమాలావల్లంబత ఇత్యుక్త్యా నాయికాకరస్యోర్మికాతోఽప్యతిసౌక్ష్మ్యం దర్శితం॥ యథా వా ॥ యన్మధ్యదేశాదపి తే సూక్ష్మం లోలాక్షి లక్ష్యతే। మృణాలసూత్రమపి తే న సంమాతి స్తనాంతరే॥ . . . *

చం ॥ అల్పమితి॥ యదిత్సామాన్యే నపుంసకం - స్వాపేక్షయా సూక్ష్మాదాధేయాదాధారస్య సూక్ష్మతా యత్తదల్పం నామాలంకారః - మణీతి- మణిపఙ్క్తిరూపా ఊర్మికాంగుళీయకం తే కరే అద్య విరహావస్థాయాం జపమాలాయత ఇత్యర్థః-వటశబ్దస్య ఘుటికాపర్యాయత్వాత్ - అతిసూక్ష్మతా ఆధేయభూతమాలాపేక్షయాపి సూక్ష్మతా ॥ యదితి॥ హే చంచలాక్షి తవ మధ్యభాగాదపి యత్సూక్ష్మం దృశ్యతే తన్మృణాలసూత్రమపి తవ స్తనయోరంతరే న మాతీత్యన్వయః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామల్పాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

శ్రీ అన్యోన్యా [illegible] ర౨. శ్రీ

౫౮. అన్యోన్యం నానయ [illegible] ప్యోపకార [illegible] ప్రపూస్త
శశినా భాతి [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
ధ్వ [illegible] బి [illegible] ॥ [illegible]
కాప [illegible] ॥ అత్ర ప్ర [illegible]
[illegible]
లోకన [illegible]
నాపున [illegible]
యాపి [illegible]
తః పత్రిక స్య [illegible]
సంపాదనేనోపకారః కృతః [illegible]
స్వస్యోపకార [illegible]
చం॥ అన్యోన్యమితి ॥ [illegible]
మాలంకారః- ప్రియాసూరా [illegible] ఉద్ధ [illegible]
ప్రసాపాలికా ప్రసా [illegible]
నుంసూత్ర్యం॥ అత్రేతి ప్రసాపాలికా [illegible]
న్యయః- స్వాస్థ [illegible] ప్రసాపాలికాయా [illegible] - సంపాదనేన
కరణభూతేన - ఏవం ప్రసాపాలికయాపి పత్రికయోపకారః కృత ఇత్యన్య
యః- యత్తు స్వముఖావలోకనసఖిలపంత్యాభిః [illegible] స్వశబ్దస్య ప్రసా
పాలికాబోధకత్వమేవ న్యాయ్యం న పుంశబోధకత్వం- యద్యా [illegible]
టకత్వేన స్వనిజాది శబ్దా ఉపాత్తా స్తద్బోధకా ఇతి వ్యాఖ్యా [illegible]
క్తం- తదయుక్తం- ముఖ్యే [illegible] స్వనిజాది శబ్దస్య
ముఖ్యవిశేష్యమాత్రగామిత్వప్రసక్తేః - యథా దేవదత్తస్య పుత్రః స్వ
మాతృభక్త ఇత్యాదౌ స్వశబ్దస్య తాదృశపుత్రగామిత్వం నతు గుణభూత
దేవదత్తగామిత్వం- అతఏవ చేద్య [illegible] నిజ [illegible] స్వచ్ఛ [illegible] వాపీసం
భూతాంభోజశోభాం విదధదభినవో దండపాదో భవాన్యాః ఇత్యత్ర భవ
న్మతయోగిత్వం [illegible] ప్రకాశికా

యాం - అస్యత్రితునస్య విశేష్యగామిత్వనియమః - స్యాశ్రితానాం వి
ప్రాణామయంపాలకః- స్యాజ్ఞాకారిణాంభృత్యానామయం కల్పవృక్ష
ఇత్యాదౌవ్యభిచారాత్ - నచైవస్వదారరతానాం విప్రాణామహం భ
క్తఇత్యత్రచదీయదారరతానామితిప్రతీతిస్స్యాదితివాచ్యం - తాత్పర్య
స్యనియామకత్వేనాప్యత్రభావాదితి॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామనన్య
న్యాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

—— విశేషాలంకారః - ౮౮. ——

క. విశేషఃఖ్యాతమాధారంవినాప్యాధేయవర్ణనం। గతేస్యార్కే
పిదీపస్థాస్తమశ్ఛిందంతితత్కరాః॥ ... *

చం॥ విశేషఇతి॥ ఖ్యాతంప్రసిద్ధం - తముక్తం- వినాప్రసిద్ధమాధారమా
ధేయస్యవ్యవస్థితిరితి - ఛిందంతినాశయంతి-తత్కరా స్సూర్యకిరణాః రా
త్రావాదిత్యస్యాగ్నౌ ప్రవేశశ్రవణాద్దీపస్థత్వం॥ ... *

క. యథావా॥ కమలమనంభసికమలేకువలయేతానికనకలతి
కాయాం। సాచ సుకుమారసుభగేత్యుత్పాతపరంపరాకే
యం॥ అత్రాద్యేసూర్యస్యప్రసిద్ధాధారస్యాభావేపితత్కిర
ణానాందీపస్థితిరుక్తా - ద్వితీయేసలిలస్యప్రసిద్ధాధారస్యాభా
వేపికమలకువలయయోరన్యత్రావస్థితిరుక్తా॥ ... *

చం॥ కమలమితి॥ అత్రకమలత్వాదినాముఖాదేరధ్యవసానంబోధ్యం- కు
వలయేనేత్రే ఏతాః కమలకువలయానికనకలతారూపాయాం కామిన్యాం
సాచకనకలతికాచ॥ ... ... *

క. క్వచిత్ప్రసిద్ధాధారరహితానామాధారాంతరనిర్దేశం వి
నైవాప్రళయమవస్థితేర్వర్ణనందృశ్యతే॥ యథా॥ దివమప్యు
పయాతానామాకల్పమనల్పగుణగణాయేషాం। రమయంతిజగం
తిగిరఃకథమివకవయోనతేవంద్యాః॥ అత్రకవీనామభావేపి
తద్గిరామాధారాంతరనిర్దేశం వినైవాప్రళయమవస్థితిర్వ
ర్ణితా॥ ... ... *

చం॥ నిర్దేశఃకథనం-ఆప్రళయంప్రళయపర్యంతం॥ దివమితి॥ దివముప

యాతా నామపియేషా మనల్పగుణగణయుక్తాగిరః ఆకల్పంకల్పపర్యంతం-జగంతిభువనానిరమయంతీత్యన్వయః॥ ... ... *

కు. విశేషస్సోపియద్యేకంవస్తు నేకత్రవర్ణ్యతే। అంతఃపురోబహిఃపశ్చాత్సర్వదిక్ష్వపిసైవమే॥ యథా వా॥హృదయాన్నాపయాతోసి దిక్షుసర్వాసుదృశ్యసే। వత్సరామగతోప్యేతిసంతాపేనానుమీయసే॥ ... ... *

చం॥ ప్రభేదాంతరమాహ విశేషఇతి॥ ... ... *

కు కించిదారంభతోశక్యవస్త్వంతరకృతిశ్చసః। త్వాంపశ్యతామయాలబ్ధంకల్పవృక్షనిరీక్షణం॥ ... ... *

చం॥ తృతీయంప్రకారమాహ కించిదితి॥ కించిత్పదార్థారంభే ణాశక్యస్యవస్త్వంతరస్యకృతిఃకరణంచ-సఃవిశేషః- త్వామితిప్రభుంప్రతియాచకోక్తిః॥ ... ... *

కు. యథా వా॥ స్ఫురదద్భుతరూపముత్ప్రతాపజ్వలనం త్వాంసృజతానవద్యవిద్యం। విధినాససృజేనవోమనోభూర్భువిసత్యం సవితాబృహస్పతిశ్చ॥ అత్రాద్యే రాజదర్శనారంభేణ కల్పవృక్షదర్శనరూపాశక్యవస్త్వంతరకృతిః - ద్వితీయేరాజసృష్ట్యారంభేణమనోభవాదిసృష్టిరూపాశక్యవస్త్వంతరకృతిః॥

చం॥ స్ఫురదితి॥ ఉత్కటఃప్రతాపరూపోజ్వల నోగ్నిర్యస్యేత్యర్థః-ఉక్తవిశేషణం త్వాంసృజతావిధినాభువి నవోమనోభవాదిః ససృజే సృష్టఇతిసత్యమిత్యన్వయః- అత్రిద్వోక్తభేదత్రయాన్య తమత్వం సామాన్యలక్షణంబోధ్యం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం విశేషాలంకారః॥ ... *

వ్యాఘాతాలంకారః ౮౫.

కు. స్యాద్వ్యాఘాతోన్యథాకారితథాకారిక్రియేతచేత్। యైర్జగత్ప్రీయతేహంతితైరేవకుసుమాయుధః॥ యద్యత్సాధనత్వేనలోకేవగతం తత్తేనచి త్తద్విరుద్ధ సాధనం క్రియేతచేత్స వ్యాఘాతః-యద్వాయత్సాధనతయా కేనచిదుపాత్తంతదన్యేనతత్ప్రతిద్వంద్వినా తద్విరుద్ధసాధనం క్రియేతచేత్సోపివ్యా

ఘనాశ్శ్రాః - తత్రైవోదాహృతాః॥ ద్వితీయో యథా ॥ దృశా ద
గ్ధం మనసిజం జీవయంతి దృశైవ యాః । విరూపాక్షస్య జయినీ
స్తాః స్తుమో వామలోచనాః॥ ... ... *

చం ॥ స్యాదితి ॥ తథా కారితతాకార్యసాధనం వస్తు అన్యథా కారితతాకార్యవిరుద్ధకార్యసాధనం చేత్క్రియేత తదా వ్యాఘాతోఽలంకారః స్యాదిత్యర్థః॥ దృశేతి ॥ దృశైకకటాక్షవిక్షేపేణ దగ్ధీక్రియతే సంజీవయంతి దేవకుసుమాయుధోఽపి లక్ష్యత్వాయ విరూపాక్షస్య హరస్య జయినీః విజయకారిణీః స్తుమ ఇత్యర్థః॥ ... ... *

కు, సౌకర్యేణ నిబద్ధాపి క్రియా కార్యవిరోధినీ । దయా చేద్బాల ఇ
తి మయ్యపరిత్యాజ్య ఏవ తే ॥ కార్యవిశేషనిష్పాదకతయా కేన
చిత్సంభావ్యమానా యథాఽన్యేన కార్యవిరోధిక్రియా సౌక
ర్యేణ సమర్థ్యతే చేత్సోఽపి వ్యాఘాతః కార్యవిరుద్ధక్రియా
యాం సౌకర్యం కారణస్య సుతరాం తదానుగుణ్యం - యథా
జైత్రయాత్రోన్ముఖేన రాజ్ఞా యువరాజస్య రాజ్య ఏవ స్థాప
నీయతాకారణత్వేన సంభావితం బాలత్వం తత్పరిత్యాగతద్వి
రుద్ధస్య సహానుగమనస్యైవ కారణతయా యువరాజేన పరిత్యా
గస్యాయుక్తత్వం దర్శయతా సమర్థ్యతే॥ ... *

చం ॥ భేదాంతరమాహ॥ సౌకర్యేణేతి ॥ కారణస్యానుగుణ్యాధిక్యేనేత్యర్థః - నిబద్ధా కవినిబద్ధా కార్యవిరోధినీ పరాభిమత కార్యవిరుద్ధా ॥ దయేతి దిగ్విజయాయ ప్రస్థితం రాజానం ప్రతి యువరాజస్యోక్తిః - బాల ఇత్యతో మయి దయా యది రాజ్యే స్థాపనరూపా చేత్తదా తస్మాదేవ హేతోరహం తేనాపరిత్యాజ్య ఏవ - కింతు - స్వేన సహ నేతవ్య ఇత్యర్థః - అథారాదితి హేతౌ పంచమీ - అప్పయదీక్షితస్య సమర్థ్యతేఽన్యేన - అన్యేన వక్త్రా - జైత్రేతి జయసాధనేత్యర్థః॥ ... ... *

కు॥ యథా వా॥ లుబ్ధో న విసృజత్యర్థం నరో దారిద్ర్యశంకయా। దా
తాపి విసృజత్యర్థం తయైవ నను శంకయా॥ అత్ర పూర్వోత్తరా
ర్ధవాక్యప్రతిపాదకయోరిచ్ఛయోర్వ్యాఘాతానుగతః॥

చం ॥ లుబ్ధ ఇతి ॥ తస్యైవశంకయా దారిద్ర్యశంకయైవ-నను నిశ్చితం - అత్ర పూర్వార్ధే లుబ్ధస్య దానాభావ సాధకత్వాభిమత దారిద్ర్యశంకారూప పూర్వపక్షనిరూపణం - దాతుస్తస్యైవ విరుద్ధ దానసాధకత్వేన సంమతేతి పూర్వవిరుద్ధపక్షనిరూపణముత్తరార్ధే యద్యపి దారిద్ర్యస్య తాత్కాలికత్వేన జన్మాంతరీయత్వేనచ శంకాభిన్నా తథాప్యభేదాధ్యవసాయాన్నలక్షణాసమన్వయ ఇతి బోధ్యం సామాన్యలక్షణం పూర్వవదన్యమతఘటితమనుసంధేయమితి దిక్ ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం వ్యాఘాతాలంకారప్రకరణమ్ ॥ ... ... *

కారణమాలాలంకారః- ౪౬.

కు. గుంభః కారణమాలా స్యాద్యథా ప్రాక్ప్రాంత కారణైః । నయేన శ్రీశ్రియా త్యాగస్త్యాగేన విపులం యశః ॥ ఉత్తరోత్తరకారణభూత పూర్వపూర్వైః పూర్వపూర్వకారణభూతోత్తరోత్తరైర్వా వస్తుభిః కృతో గుంభః కారణమాలా - ఆద్యోదాహృతా-ద్వితీయా యథా॥ భవంతి నరకాః పాపాత్పాపం దారిద్ర్యసంభవం। దారిద్ర్యమప్రదానేన తస్మాద్దానపరో భవేత్ ॥

చం॥ గుంభ ఇతి రచనేత్యర్థః-క్రైస్త్రాహ-యథేతి-ప్రాక్ప్రాంతం చ ప్రాక్ప్రాంతే తే అనతిక్రమ్యేతి యథా ప్రాక్ప్రాంతం యాని కారణాని తైః ప్రాప్త్వం ప్రాప్తం ప్రతికారణైరుత్తరోత్తరం ప్రతికారణైశ్చేత్యర్థః- ఏవం చోత్తరోత్తరేత్యాద్యుక్తిర్ద్విధాభిధాన ముదాహరణక్రమానురోధేనేతి జ్ఞేయం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం కారణమాలాలంకారః॥ *

ఏకావళ్యలంకారః- ౪౭.

కు. గృహీతముక్తరీత్యార్థశ్రేణిరేకావళిర్మతా । నేత్రే కర్ణాంతవిశ్రాంతే కర్ణౌ దోస్తంభదోలినౌ ॥ దోస్తంభౌ జానుపర్యంతప్రలంబనమనోహరౌ। జానునీ రత్నముకురాకారే తస్య మహీభుజః ॥ ఉత్తరోత్తరస్య పూర్వపూర్వ విశేషణభావః- పూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తర విశేషణభావో వా గృహీతముక్తరీతిః - తత్రాద్యః ప్రకారఉదాహృతః ॥ ... *

చం ॥ గృహీతేతి ॥ వక్ష్యమాణయా గృహీతముక్తరీత్యా నిబద్ధార్థపఙ్క్తిరేకావళిరలంకారః॥ నేత్రేతి ॥ తస్య భూభుజ ఇతి సర్వత్ర సంబధ్యతే- దోస్తంభయోర్భుజస్తంభయో దోర్దండలితమాందోళనం యయోస్తౌ-దోలితానా వితి పాఠే దోలాందోలనం యయోరస్తీతి విగ్రహః - రత్నముకురో రత్నదర్పణః॥ ... ... *

కు. ద్వితీయో యథా ॥ దిక్కాలాత్మసమైవ యస్య విభుతా యస్తత్ర విద్యోతతే యత్రాముష్య సుధీభవంతి కిరణా రాశేస్స యాసామభూత్ । యస్తత్పిత్తముషస్సు యోస్య హవిషే యస్తస్య జీవాతవే వోఢా యద్గుణమేష మన్మథరిపోస్తాః పాంతు నో మూర్తయః॥ ... ... *

చం ॥ దిక్కాలేతి॥ దిక్కాలాత్మభిస్తుల్యా యస్యాకాశస్య విభుతా-యశ్చ తత్రాకాశే విశేషేణ ద్యోతతే సూర్యః- యత్ర చ చంద్రే అముష్య సూర్యస్య కిరణా అమృతరూపా భవంతి - స చ చంద్రో యాసామపాం రాశేస్సముద్రాదభూత్ - యశ్చాగ్నిస్తాసామపాం పిత్తం భవతి - శుచిరప్పిత్తమితి కోశాత్ - యశ్చ యజమాన ఉషస్సు ప్రాతఃకాలేషు అస్య వహ్నేర్హవిషే హవిర్దానాయ భవతి - యశ్చ వాయుః ప్రాణరూపస్తస్య యజమానస్య జీవాతవే జీవనౌషధాయ భవతి - యస్యాశ్చ పృథివ్యాః గుణం గంధం ఏష వాయుర్వోఢా తా ఏతా మన్మథరిపో హరస్యాష్టౌ మూర్తయో నోస్మాన్పాంత్విత్యన్వయః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామేకావళ్యలంకారప్రకరణమ్॥ ... ... *

మాలాదీపకాలంకారః - ౫౮.

కు. దీపకైకావళీయోగాన్మాలాదీపకమిష్యతే । స్మరేణ హృదయే తస్యాస్తేనత్వయి కృతా స్థితిః॥ అత్ర స్థితిరితి పదమేకం స్మరేణ తస్యా హృదయే స్థితిః కృతా - తేన తస్యా హృదయేన త్వయి స్థితిః కృతేత్యేవం వాక్యద్వయాన్వయి అతో దీపకం గృహీతముక్తరీతిసద్భావాదేకావళీ చేతి దీపకైకావళీయోగః॥ ...*

చం ॥ మాలాదీపకమితి॥ మాలాదీపకం నామాలంకారః - ఏకమితి వాక్య

ద్వయాన్వయాత్యనేనాన్వితం- అతఇతి-ప్రతావన్మాత్రేణ దీపసాదృశ్యా
ద్దీపకం నతు ప్రాగుక్తదీపకాలంకారః- ప్రకృతాప్రకృతానాం సాదృశ్య
స్యాగమ్యత్వేతదంగీకారాదితిభావః॥ ... ... *

శ్లో. యథావా॥ సంగ్రామాంగణసంగతేనభవతాచాపేసమారో
పితేదేవాకర్ణయయేన యేన సహసా యద్యత్సమాసాదితం।
కోదండేనశరాశ్శరై రరిశిరస్తైనాపిభూమండలం తేనత్వంభవ
తాచకీర్తిరతులాకీర్త్యాచలోకత్రయం॥ అత్ర యేనయేన
సహసాయద్యత్సమాసాదితమితి సంక్షేపవాక్యస్థితమేకం స
మాసాదితమితిపదం కోదండేన శరాఇత్యాదిషు షట్స్వపివివ
రణవాక్యేషుతత్తదుచితలింగవచనవిపరిణామేనాన్వేతీతిదీప
కం- శరాదీనాముత్తరోత్తరవిశేషణభావాదేకావళీచేతి దీప
కైకావళీయోగః॥ ... ... *

చం॥ సంగ్రామేతి॥ కోదండేనధనుషా శరాస్సమాసాదితాః- శరైశ్శత్రు
మస్తకం సమాసాదితం - తేనశత్రుమస్తకేనాపిభూమండలం - తేనభూ
మండలేనత్వంపాలకస్సమాసాదితః- భవతాకీర్తిరాసాదితా- కీర్త్యాచ
లోకత్రయం సమాసాదితమిత్యనుషంగేణాన్వయః॥ ఇత్యలంకారచంద్రి
కాయాం మాలాదీపకాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

సారాలంకారః - ౪౯.

శ్లో. ఉత్తరోత్తరముత్కర్షస్సారఇత్యభిధీయతే। మధురంమధుత
స్మాచ్చసుధాతస్యాః కవేర్వచః॥ యథావా॥ అంతర్విష్టోత్రి
లోకీనివసతిఫణినామీశ్వరేసోపిశేతేసింధౌసోప్యేకదేశేతమ
పిచులుకయాంకుంభయోనిశ్చకార। ధత్తేఖద్యోతలీలామయ
మపినభసి శ్రీనృసింహక్షితీంద్ర త్వత్కీర్తేః కర్ణనీలోత్పల
మిదమపిచ ప్రేక్షణీయంవిభాతి॥ అయం శ్లాఘ్యగుణోత్క
ర్షః- అశ్లాఘ్యగుణోత్కర్షోయథా॥ తృణాల్లఘుతరస్తూ
లస్తూలాదపిచయాచకః। వాయునాకింననీతోసౌమామయం
ప్రార్థయేదితి॥ ఉభయరూపోయథా॥ గిరిర్మహాన్గిరేరబ్ధి

మణహాః నబ్ధేర్నభో మహత్ । నభసోఽపి మహాన్విష్ణుః తతో
ప్యాశా మహీయసీ ॥ అత్ర ప్రకర్షపర్యంతేషు మహత్త్వం శ్లా
ఘ్యగుణః- ప్రకృతార్థే త్వాశాయాం శ్లాఘ్యగుణః॥ ... *

చం॥ సార ఇతి॥ సారో నామాలంకారః- తస్యాస్సుధాతః॥ అంతరితి॥ విష్టో
రంతః ఉదరే త్రయాణాం లోకానాం సమాహారః త్రిలోకీ - సోఽపి విష్ణుగపి
ఫణినాం నాగానామీశ్వరే శేషే శేతే సన్ద్రాతి - సోఽపి శేషోఽపి సింధోరేకదే
శే తిష్ఠతీతి శేషః - తమపి సింధుమపి కుంభయోనేరగస్త్యస్య చులుకే యాం చ
కారపీతవాన్ - అయమగస్త్యోఽపి నభసి గగనే ఖద్యోతశోభాం ధత్తే - ఇదం
గగనమపి ప్రేక్షణీయం సుందరం త్వత్కీర్తేః కర్ణభూషణం నీలోత్పలం
విభాతీత్యన్వయః॥ తూలః కార్పాసః- ప్రకృతార్థాశాయాం ప్రకృతా
ర్థరూపాయామాశాయాం ॥ ఇత్యలంకార చంద్రికాయాం సారా
లంకార ప్రకరణం॥ ... ... *

యథాసంఖ్యాలంకారః - ౫౦.

కు॰ యథాసంఖ్యం క్రమేణైవ క్రమికాణాం సమన్వయః । శత్రుం
మిత్రం విపత్తిం చ జయ రంజయ భంజయ ॥ యథా వా ॥ శరణం
కిం ప్రపన్నాని విషవన్మారయంతి వా । న త్యజ్యంతే న భుజ్యంతే
కృపణేన ధనాని యత్ ॥ అయం క్రమాలంకార ఇతి కేచిద్వ్య
జహ్రుః ॥ ... ... *

చం॥ యథాసంఖ్యమితి ॥ క్రమికాణాం క్రమేణోక్తానాం పదార్థానాం
తేనైవ క్రమేణాన్వయో యథాసంఖ్యం నామాలంకారః॥ శరణమితి॥ కృప
ణేన ధనాని యత్ న త్యజ్యంతే తత్కింతాని శరణం ప్రపన్నాని యచ్చ న భు
జ్యంతే తత్కిం విషవన్మారయంతీతి క్రమేణాన్వయః॥ కేచిద్వామనాదయః
ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం యథాసంఖ్యాలంకార ప్రకరణం॥ ... *

పర్యాయాలంకారః - ౫౧.

కు॰ పర్యాయో యది పర్యాయేణైకస్యానేకసంశ్రయః । పద్మం ము
క్త్వా గతా చంద్రం కామినీవదనప్రభా ॥ అత్రైకస్యాః కామి
నీవదనకాంతేః క్రమేణ పద్మచంద్రరూపానేకాధారసంశ్ర

యణంపర్యాయః-యద్యపిపద్మసంశ్రయణంకలతోనోక్తం-
తథాపి పద్మంముక్త్వేతి తత్పరిత్యాగోక్త్యా ప్రాక్తత్సంశ్ర
యాక్షేపేణపర్యాయనిర్వాహః- అతఏవ - శ్రోణీబంధస్త్య
జతితనుతాంసేవతేమధ్యభాగఃపద్భ్యాంముక్తాస్తరళగతయ
స్సంశ్రితాలోచనాభ్యాం। ధత్తేవక్షఃకుచసచివతామద్వితీ
యంతువక్త్రంత్వద్గాత్రాణాంసుముఖియువయఃకల్పితోయౌవ
నేన ॥ ఇత్యత్రపర్యాయంకావ్యప్రకాశకృదుదాజహార। **

చం ॥ పర్యాయఇతి ॥ పర్యాయేణక్రమేణఅనేకసంశ్రయః అనేకాశ్రిత
త్వం- తదుక్తం- ఏవంక్రమేణానేకస్మిన్పర్యాయఇతి- పద్మమితి-రాత్రి
పద్మసంకోచాత్త్యాగః- అతఏవత్యాగేనపూర్వసంశ్రయణాక్షేపంచేన॥
శ్రోణీతి॥ జఘనబంధస్తనుతాంకృశతాంత్యజతి- మధ్యభాగస్తాంసేవతే-
ఆశ్రయతి- వక్షస్థ్సలంమధ్యచసచివతాంకుచసహాయత్వంధత్తే- వక్త్రంత్వ
ద్వితీయం- అత్రపూర్వంవక్షసోఽద్వితీయత్వంపశ్చాత్పర్యాయసంభ
వోజ్ఞేయః - అద్వితీయత్వం ద్వితీయరహితత్వం మానాభావత్వం నైకత్వే
నాధ్యవసితం - ఏవంచోదాహరణద్వయేపి పూర్వాధారసమాశ్రయణం
గమ్యముత్తరాధారసమాశ్రయణం శాబ్దమితి॥ ... *

కు. సర్వత్రశాబ్దఃపర్యాయోయథా॥ సన్న్యాశ్రయస్థితిరియంత
వకాలకూట కేనోత్తరోత్తరవిశిష్టపదోపదిష్టా। ప్రాగర్ణవ
స్యహృదయేవృషలక్ష్మణోథకంఠేఘనావససివాచిపునఃఖలా
నాం॥ సర్వోప్యయంశుద్ధపర్యాయః ॥ ... *

చం ॥ సర్వత్రసర్వాధారసమాశ్రయణాంశే - సన్న్యేతి ॥ హేకా
లకూటఉత్తరోత్తరవిశిష్టముత్కృష్టంపదంస్థానంయస్యాంతాదృశీఇ
యమాశ్రయస్థితిస్తవకేనోపదిష్టేత్యన్వయః- హృదయేఅభ్యంతరేఅవస
ఇతిశేషః- అథానంతరంవృషలక్ష్మణోహరస్యకంఠేఽధునా పునరితి సం
బంధః- శుద్ధస్సంకోచవికాసామిశ్రితః॥ ... ... *

కు. సంకోచపర్యాయోయథా॥ ప్రాయశ్చరిత్వావసుధామశే
షాంఛాయాసువిశ్రమ్యతతస్తరూణాం। ప్రౌఢింగతేసంప్ర

తితిగ్మభానౌ శైత్యం శనైరంతరపామయాసీత్॥ అత్ర శైత్య
స్యోత్తరోత్తరమాధారసంకోచాత్సంకోచపర్యాయః॥ ... *

చం॥ ప్రాయ ఇతి॥ శైత్యం ప్రాగశేషాం వసుధాం హేమంతే చరి
త్వా తతో వసంతే తరూణాం ఛాయాసు విశ్రమ్య సంప్రతి గ్రీష్మే తిగ్మభా
నౌ సూర్యే ప్రౌఢిం ప్రాగల్భ్యం ప్రాప్తే సతి శనైరపాం జలానామంత
రభ్యంతరే ఆయాసీత్ గచ్ఛతి ఇత్యర్థః॥ ... ... *

కు. వికాసపర్యాయో యథా॥ బింబోష్ఠ ఏవ రాగస్తే తన్వి పూర్వ
మదృశ్యత । అధునా హృదయేఽప్యేష మృగశాబాక్షి దృశ్యతే॥
అత్ర రాగస్య పూర్వాధారాపరిత్యాగేనాధారాంతరసం
క్రమణమితి వికాసపర్యాయః॥ ... ... *

చం॥ బింబోష్ఠ ఏవేతి॥ బింబఫలసదృశే ఓష్ఠే రాగో రక్తిమా అనురాగశ్చ
ఏష రాగః అత్ర రాగస్య భేదేఽప్యభేదాధ్యవసాయాదేకత్వం - యత్తు ఏక
సంబంధనాశోత్తరమపరసంబంధే సత్యేవ లోకే పర్యాయపదప్రయో
గాత్ శ్రోణీబంధ ఇతి ప్రకారోదాహృతే తద్వైపరీత్యాచ్చ బింబోష్ఠ ఏ
వేత్యత్ర పర్యాయకథనమయుక్తమితి కేనచిదుక్తం - తత్ప్రకాశ ఏవ బిం
బోష్ఠ ఇత్యుదాహరణే పర్యాయసమర్థనాత్ భ్రాంతప్రలపనమిత్యుపే
క్షణీయం- ఆలంకారికపరిభాషితానాం శబ్దానాం లోకవ్యవహారవిసం
వాదస్యాకించిత్కరత్వాచ్చేతి దిక్॥ ... ... *

కు. ఏకస్మిన్ యద్యనేకం వా పర్యాయస్సోఽపి సమ్మతః। అధునా పులి
నం తత్ర యత్ర స్రోతః పురాఽజని॥ ... ... *

చం॥ భేదాంతరమాహ ఏకస్మిన్నితి॥ పర్యాయ ఇత్యనువర్తతే - ఏకస్మి
న్నాధారే క్రమేణ యద్యనేకం భవతి - సోఽపి పర్యాయాలంకారః సమ్మత
ఇత్యర్థః॥ ... ... *

కు. యథా వా॥ పురాభూదస్మాకం ప్రథమమవిభిన్నా తనురియం
తతోఽను త్వం ప్రేయానహమపి హతాశా ప్రియతమా। ఇ
దానీం నాథస్త్వం వయమపి కళత్రం కిమపరం హతానాం
ప్రాణానాం కులిశకఠినానాం ఫలమిదం॥ అత్ర దంపత్యోః ప్ర

థమము భేదః తతః ప్రేయసీ ప్రియతమభావః తతో భార్యాప
తిభావ ఇత్యాద్యేయపర్యాయః॥ ... ... *

చం॥ పురేతి॥ అస్మాకమిత్యస్మదో ద్వయోశ్చేతి ద్వయోరపి బహువచ
నం- పురేత్యనేనస్థూలోఽతీతకాలఉచ్యతే - తత్రాపి ప్రథమం తను రవిభి
న్నాఽభూత్తతోఽనువితర్కే - త్వంప్రియతమః వయంప్రియతమాః - ఇ
దానీంతుత్వంనాథఃపతిఃవయంభార్యాః ఇతోఽపరంకిమనిష్టమితి శేషః- కులి
శంవజ్రం - అత్రత్వంప్రేయా నిత్యేకవచనేన ఏకరూపప్రేమపాత్ర
త్వంవ్యజ్యతే- ప్రియతమా ఇత్యాదిబహువచనేనైకరూపతద్వ్యతిరేక ఇ
తిబోధ్యం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంపర్యాయాలంకారప్రకరణం॥ *

పరివృత్త్యలంకారః - ౫౨.

కు. పరివృత్తిర్వినిమయో న్యూనాభ్యధికయోర్మిథః । జగ్రాహై
కంశరంముక్త్వా కటాక్షాత్సరిపుశ్రియం॥ ... *

చం॥ పరివృత్తిరితి॥ న్యూనాధికయోర్మిథఃపరస్పరంవినిమయఃపరివృత్తిర
లంకారః ॥ జగ్రాహేతి॥ కటాక్షపూర్వకం ఏకంశరంముక్త్వా రిపోః శ్రి
యంజగ్రాహేత్యర్థః॥ ... ... *

కు. యథావా॥ తస్యచప్రవయసోజటాయుషః స్వర్గిణః కిమివ
శోచ్యతేధునా। యేనజర్జరకళేబరవ్యయాత్క్రీతమిందుకిర
ణోజ్జ్వలంయశః॥ ... ... *

చం॥తస్యచేతి॥ప్రవయసోఽతివృద్ధస్యజటాయుషో గృధ్రవిశేషస్యస్వర్గం
గతవతః కిమివశోచనీయం- నకించిత్ - జర్జరంజీర్ణతరంక ళేబరంశరీరం
తస్యవ్యయో రావణేన సహాయుద్ధేత్యాగస్తస్మాద్యశః క్రీతంశరీరంచత్వా
యశోగృహీతమిత్యర్థః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం పరివృత్త్యలంకా
రప్రకరణమ్॥ ... ... *

పరిసంఖ్యాలంకారః ౫౩

కు. పరిసంఖ్యానిషిద్ధ్యైకమేకస్మిన్వస్తుయంత్రణం । స్నేహక్షయః
ప్రదీపేషు నస్వాంతేషు నతభ్రువాం॥ ... *

చం॥ పరిసంఖ్యేతి॥ ఏకంవస్తుప్రతిషిధ్యాపరస్మిన్వస్తునో నియంత్రణంని

యథాసంపత్తి సంఖ్యాలంకారః- స్నేహేతి॥ స్నేహస్తైలాదిస్నిగ్ధద్రవ్యం అనురాగశ్చ - స్యాం తేషు చిత్తేషు॥ ** ** *

కా. యథా వా॥ విలంఘయంతి శ్రుతివర్త్మ యస్యాం లీలావతీనాం నయనోత్పలాని। బిభర్తి యస్యామపి వక్రిమాణమేకో మహాకాలజటార్ధచంద్రః॥ ఆద్యోదాహరణే శ్లేషభిత్త్యుత్థః- ద్వితీయే త్వార్థః॥ ** ** ** *

చం॥ విలంఘయంతీతి॥ యస్యాముజ్జయిన్యాం పుర్యాం శ్రుతిః కర్ణః వేదశ్చ వర్త్మ మార్గం వక్రిమాణం కౌటిల్యం వక్రాకారతాం చ - మహాకాల ఇతి ప్రఖ్యాతం శివలింగం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం పరిసంఖ్యాలంకారప్రకరణమ్॥ ** ** ** ** *

వికల్పాలంకారః - ౮౭.

కా. విరోధే తుల్యబలయోర్వికల్పాలంకృతిర్మతా। సద్యశ్శిరాంసి చాపాన్వా నమయంతు మహీభుజః॥ అత్ర సంధివిగ్రహప్రమాణప్రాప్తయోశ్శిరశ్చాపనమనయోర్యుగపదుపస్థితయోర్యుగపదనుష్ఠానాశక్యయోర్వికల్పః॥ యథా వా॥ పతత్యవిరతం వారి నృత్యంతి చ కలాపినః। అద్య కాంతః కృతాంతో వా దుఃఖస్యాంతం కరిష్యతి॥ ప్రియసమాగమశ్చేన్నమరణమాశంసనీయం - మరణే తు న ప్రియసమాగమసంభవ ఇతి తయోరాశంసాయాం వికల్పః॥ ** ** ** *

చం॥ సంధివిగ్రహప్రమాణేతి॥ సంధివిగ్రహయోః కర్తవ్యతాబోధకప్రమాణేత్యర్థః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం వికల్పాలంకారప్రకరణం॥ *

సముచ్చయాలంకారః - ౮౮.

కా. బహూనాం యుగపద్భావభాజాం గుంభస్సముచ్చయః। నశ్యంతి పశ్చాత్పశ్యంతి త్రస్యంతి చ భవద్విషః॥ అవిరోధేన సంభావితయౌగపద్యానాం నాశాదీనాం గుంభనం సముచ్చయః॥ ***

చం॥ బహూనామితి॥ యుగపద్భావో భవనం తద్భాజాం బహూనాం గుంభో నిబంధః - వర్ణనమితి యావత్ - స సముచ్చయాలంకారః॥ * *

కా॰ యథావా ॥ బిభ్రాణాహృదయేత్వయావినిహితం ప్రేమాభిధానంనవంశల్యంయద్విదధాతిసావిధురితాసాధోతదాకర్ణ్యతాం । శేతే శుష్యతితామ్యతి ప్రలపతిప్రమ్లాయతి ప్రేంఖతి భ్రామ్యత్యుల్లుఠతిప్రణశ్యతిగళత్యున్మూర్ఛతిత్రుట్యతి ॥ అత్రకాసాంచిత్క్రియాణాం కించిత్కాలభేదే సంభవేపి శతపత్రపత్రశతభేదన్యాయేన యౌగపద్యం విరహాతిశయద్యోతనాయవివక్షితమితిలక్షణానుగతిః ॥ ... ...*

చం॥ బిభ్రాణేతి॥ నాయకంప్రతిదూత్యాఇయముక్తిః-హేసాధో-త్వయాహృదయేవినిహితంప్రేమాభిధానంనవంశల్యంధారయంతీవిధురితావిరహవిహ్వలాసానాయికాయద్విదధాతి తదాకర్ణ్య తామిత్యన్వయః-కింతదిత్యపేక్షాయామాహ- శేతేనిద్రాతి-తామ్యతిగ్లానింప్రాప్నోతి-ప్రకర్షేణమ్లాయతి-ప్రేంఖతిచలతిప్రణశ్యతినైర్బల్యాతిశయేనమృతప్రాయాభవతి -గలతిఖేదాతిశయాత్ త్రుట్యతిక్షీణాభవతీతి కాసాంచిత్క్రియానభ్రమణాదీనాంశతపత్రస్యకమలస్యపత్రశతందళశతం॥ ... *

కా॰ అహంప్రాథమికాభాజామేకకార్యాన్వయేపిసః। కులంరూపంవయోవిద్యాధనంచమదయంత్యముం॥ యత్రైకఃకార్యసిద్ధిహేతుత్వేన ప్రక్రాంతస్తత్రాన్యేపి యద్యహమహమికయాఖలేకపోతన్యాయేనతత్సిద్ధింకుర్వంతి సోపిసముచ్చయః - యథామదే ఆభిజాత్యమేకం సమగ్రం కారణం తాదృగేవ రూపాదికమపితత్సాధనత్వేనావతరతీతి॥ ... *

చం॥ అహంప్రాథమికేతి॥ అహంపూర్వికేత్యర్థః-అహంపూర్వమహం పూర్వ మిత్యహంపూర్వికాస్త్రియామిత్యమరః - ఏకకార్యాన్వయే ఏకకార్యసాధకత్వే ససముచ్చయాలంకారః-అహమహమికయాపరస్పరాహంకారేణఆభిజాత్యంకులీనత్వం సమగ్రంపుష్కలం॥ ... *

కా॰ యథావా ॥ ప్రదానంప్రచ్ఛన్నంగృహముపగతేసంభ్రమవిధిర్నిరుత్సేకోలక్ష్మ్యామనభిభవగంధాఃపరకథాః। ప్రియంకృ

త్వామానంసదసికథనంచాప్యుపకృతే శ్రుతేత్యంతాసక్తిః
పురుషమభిజాతంకథయతి॥ ... ... *

చం॥ ప్రదానమితి॥ ప్రచ్ఛన్నంగుప్తంగృహంప్రత్యుపాగతేధార్థదత్తా
లక్ష్మ్యం సత్యాం నిరుత్సేకో గర్వాభావః-అభిభవో నిందాతద్గంధశూ
న్యాఃమానం అనుద్ఘాటనంసదసిసభాయాంపరేణకృతాయాఉపకృతేః క
థనం-శ్రుతే శాస్త్రశ్రవణే-సర్వప్రథమాంతానాం పురుషమభిజాతంప్ర
థయతీత్యనేనాన్వయః- అభిజాతంకులీనంప్రథయతికథయతి॥ ఇత్యలంకా
రచంద్రికాయాంసముచ్చయాలంకారప్రకరణం॥ ... *

కారకదీపకాలంకారః-౯౬.

కు. క్రమికైకగతానాంతుగుంఫఃకారకదీపకం। గచ్ఛత్యాగచ్ఛ
తిపునఃపాంథఃపశ్యతిపృచ్ఛతి॥ ... ... *

చం॥ క్రమికేతి॥ క్రమికాణామర్థాత్క్రియాణామేకకారకగతానాం
గుంఫోనిబంధఃకారకదీపకంనామాలంకారః - తదుక్తం॥ సైవక్రియాసు
బహ్వీషుకారకస్యేతిదీపకమితి - సైవసకృద్వృత్తిః పశ్యతిసార్థంగపృచ్ఛ
తిమార్గం॥ ... ... *

కు. యథావా॥ నిద్రాతి స్నాతిభుంక్తే చలతికచభరం శోషయ
త్యంతరాస్తేదీవ్యత్యక్షైర్నచాయంగదితుమవసరో భూయఆ
యాహియాహి। ఇత్యుద్దండైఃప్రభూణామసకృదధికృతై
ర్వారితాద్వారిదీనానస్మాన్పశ్యాబ్ధికన్యే సరసిరుహరుచా
మంతరంగైరపాంగైః॥ ఆద్యోదాహరణేశ్రుతస్యపాంథస్య
కర్తృకారకస్యైకస్యగమనాదిష్వన్వయః- ద్వితీయేత్వర్థా
హృతస్యప్రభుకర్తృకారకస్యైకస్య నిద్రాదిష్వన్వయఇ
త్యేకస్యానేకవాక్యార్థాన్వయేన దీపకచ్ఛాయాపత్యాకారక
దీపకం-ప్రథమసముచ్చయప్రతిద్వంద్వీదం॥ ... *

చం॥ నిద్రాతీతి॥ హేఅబ్ధికన్యే- ప్రభూణాముద్యతదండైర్ద్వారిఅధికృ
తైర్ద్వారపాలైరిత్యసకృద్వారితానతఏవ దీనానస్మాన్సరసిరుహద్యుతీ
నాం పరమపరిచితైరపాంగైః కటాక్షైః పశ్యేత్యన్వయః - ఇతి కింప్రభు

ర్నిద్రాతీత్యాది-అంతఃఅంతఃపురేఅస్త్రైఃపాశైర్దీవ్యతిక్రీడతి-భూయః పునః - ఛాయాసాదృశ్యంముఖ్యదీపకస్యపూర్వోక్తప్రకారేణవాసంభవాదితిభావః- ప్రతిద్వంద్వివిపరీతం ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం కారకదీపకాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

సమాధిరలంకారః- ౫౭.

శ్లో. సమాధిఃకార్యసౌకర్యంకారణాంతరసన్నిధేః । ఉత్కంఠితా
చతరుణీజగామాస్తంచభానుమాన్॥ యథావా॥ మానమస్యా
నిరాకర్తుంపాదయోర్మేపతిష్యతః। ఉపకారాయదిష్ట్యే
దముదీర్ణంఘనగర్జితం॥ కేనచిదారిప్సితస్యకార్యస్యకార
ణాంతరసన్నిధానాద్యత్సౌకర్యం తత్సమ్యగాధానాత్సమా
ధిః- ద్వితీయసముచ్చయప్రతిద్వంద్వి అయంసమాధిః-తత్ర
హిబహూనాం ప్రత్యేకం సమర్థానాం ఖలేకపోతికాన్యా
యేనయుగపత్కార్యసాధనార్థమవతారః-అత్ర త్వేకేనకా
ర్యేసమారిప్సితేన్యత్రకాకతాలీయన్యాయేనాపతితస్య తత్సౌ
కర్యాధాయకత్వమాత్రం-అత్రోదాహరణముత్కంఠితేతి-
ఉత్కంఠైవప్రియాభిసరణేపుష్కలంకారణం నాంధకారా
గమనమపేక్షతే-అత్యారూఢోహినారీణా మకాలజ్ఞోమనోభ
వఇతిన్యాయాత్ - దైవాదాపతితాత్వంధకారేణతత్సౌకర్య
మాత్రంకృతమితి- ఏవంద్వితీయోదాహరణేపియోజ్యం ॥ *

చం॥ సమాధిరితి ॥ కారణాంతరసన్నిధేర్వశాత్కార్యస్యసుకరత్వంసమాధిరలంకారః- ఉత్కంఠితా నాయకసమీపంగంతుం॥ మానమితి॥ మానంనిరాకర్తుమస్యాః పాదయోః పతిష్యతోమమోపకారాయదిష్ట్యాభాగ్యేనేదంఘనగర్జితముదీర్ణముద్గతమిత్యన్వయః- సముచ్చయేకారణానాంతుల్యకక్షత్వమిహతు తద్విపరీత మతుల్యకక్షత్వ మితి ప్రతిద్వంద్విత్వం తత్రేత్యాదినాదర్శితం॥ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం సమాధ్యలంకారప్రకరణం ॥ ... ... *

ప్రత్యనీకాలంకారః- ౫౮.

కా. ప్రత్యనీకంబలవతశ్శత్రోః పక్షేపరాక్రమః। జైత్రనేత్రా
నుగౌ కర్ణావుత్పలాభ్యామధఃకృతౌ ॥ ... *

చం ॥ ప్రత్యనీకమితి॥ బలవతః శత్రోః పక్షే పక్షాంతఃపాతిని తదీయే యః పరాక్రమస్తత్ప్రత్యనీకం నామాలంకారః - అనీకప్రతినిధిరూపత్వాత్ - జైత్రేతి- ఉత్పలాభ్యాం స్వజయకారినేత్రానుసారిణౌ కర్ణౌ అధఃకృతావితి రస్కృతౌ. అవతంసతయా తమపరిస్థితత్వా దధస్తాత్కృతౌ చేతి శ్లేషః॥

కా. యథా వా॥ మమ రూపకీర్తిమహరద్భువి యస్తదనుప్రవిష్టహృ
దయేయమితి। త్వయి మత్సరాదివనిరస్తదయస్సతతాం క్షిణో
తి ఖలు తాం మదనః॥ ఏవం బలవతి ప్రతిపక్షే ప్రతికర్తుమశక్త
స్య తదీయబాధనం ప్రత్యనీకమితి స్థితే సాక్షాత్ప్రతిపక్షే పరా
క్రమః ప్రత్యనీకమితి కైముతికన్యాయేన ఫలతి॥ ... *

చం ॥ మమేతి ॥ భువి భూలోకే మమ రూపఖ్యాతిం యో హృతవాన్ - తస్మిన్ననుప్రవిష్టమనురక్తం హృదయం యస్యాస్తస్యానుప్రవిష్టం హృదయం యస్యాం తాదృగియమితి త్వయి మత్సరాదివ ఖలు నిశ్చితం-నిరస్తదయో మదనస్తాం క్షిణోతి క్షీణాం కరోతీత్యన్వయః - అత్ర మత్సరాదివేతి హేత్వంశేఽనుత్ప్రేక్షా సత్త్వేత ద్ధేతుకప్రతిపక్షసంబంధిబాధనం ప్రత్యనీకాలంకారస్య వివిక్తో విషయ ఇతి బోధ్యం- అత ఏవ మమ్మటభట్టైరపి ॥ త్వం వినిర్జితమనోభవరూపస్సా చ సుందర భవత్యనురక్తా । పంచభిర్యుగపదేవ శరైస్తాం తాపయత్యనుశయాదివ కామ ఇత్యుదాహృతం - ఏవం చ హేతూత్ప్రేక్షయైవ గతార్థత్వాన్నేదమలంకారాంతరం భవితుమర్హతీతి కస్యచిద్వచనమనాదేయం- కైముతికేతి - తత్సంబంధిబాధనాపేక్షయా సాక్షాత్తద్బాధనే విశేషాదితి భావః॥ ... ... *

కా. యథా॥ మధువ్రతౌఘః కుపితస్స్వకీయమధుప్రపాపద్మనిమీల
నేన। బింబం సమాక్రమ్య బలాత్సుధాంశోః కళంకమంకే ధ్రు
వమాతనోతి॥ ... ... *

చం॥ మధ్వితి॥ భ్రమరౌఘః స్వకీయమధుప్రపారూపస్య పద్మస్య నిమీలనే

నమపితస్సః- సుధాంశోర్బింబంబలాన్నమాకృష్యతస్యాం కేవఃధ్యభాగేక
శంకంధ్రువమాతనోతీత్యన్వయః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం ప్రత్యనీ
కాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

కావ్యార్థాపత్తిరలంకారః- ౫౯.

కు॥ కైముత్యేనార్థసంసిద్ధిః కావ్యార్థాపత్తిరిష్యతే। సజితస్త్వ
న్ముఖేనేందుః కావార్తాసరసీరుహాం॥ అత్ర సఖ్యస్యేనపద్మా
నియేనజితానీతివివక్షితం -తథాచసోపియేనజితస్తేనపద్మాని జి
తానీతికిమువక్తవ్యమితిదండాపూపికాన్యాయేనపద్మజయరూ
పస్యార్థస్యసంసిద్ధిః కావ్యార్థాపత్తిః - తాంత్రికాభిమతా
ర్థాపత్తివ్యావర్తనాయకావ్యేతివిశేషణం॥ ... *

చం॥ కైముత్యేనేతి॥ కైముత్యన్యాయేనేత్యర్థః- కావ్యాలంకారరూపా
ర్థాపత్తిః కావ్యార్థాపత్తిః- దండాపూపికేతి - దండాకర్షణేతదవలం
బినామపూపానామాకర్షణం యథార్థసిద్ధం తద్వదిత్యర్థః-వ్యావర్త
నాయేతి- లక్ష్యతావారణాయేత్యర్థః॥ ... ... *

కు॥ యథావా ॥ అధరోయమధీరాక్ష్యాబంధుజీవప్రభాహరః। అ
న్యజీవప్రభాంహంత హరతీతి కిమద్భుతం ॥ స్వకీయం హృద
యంభిత్వానిర్గతౌయౌపయోధరౌ । హృదయస్యాన్యదీయ
స్యభేదనేకాకృపాతయోః॥ ... ... *

చం॥ అధరోయమితి॥ బంధుజీవంబంధూకపుష్పం తత్ప్రభాహరః-బంధు
భూతానాంజీవానాంప్రభాహరశ్చ - యత్త్వేతల్లక్షణమయుక్తం కై
ముతికన్యాయస్యాన్యార్థవిషయత్వే నాధికార్థాపత్త్యావవ్యాప్తేః-
యథా॥ తవాగ్రయదిదారిద్ర్యంస్థితంభూపద్విజన్మనాం। శనైస్సవితు
రప్యగ్రేతమస్థాస్యత్యసంశయం॥ అత్రశనైశ్శబ్దమహిమ్నారాజాగ్రే
దారిద్ర్యస్థిత్యపేక్షయాసూర్యాగ్రేతమోవస్థానంమశ్శకమేవేత్యవగత
మపిన్యాయసామ్యాదాపాద్యతే-ననుకైముతికన్యాయేనేతికేనచిదుక్తం-
తత్రేదంవక్తవ్యం- కేనచిదర్థేనతుల్యన్యాయత్వాదర్థాంతరస్యాపత్తిర
ర్థాపత్తిరితి- తదుక్తలక్షణమయుక్తం - కావార్తాసరసీరుహామిత్యాది

కైముత్యన్యాయవిషయార్థాపత్తావవ్యాప్తేః కైముతికన్యాయస్యన్యా
నార్థవిషయత్వేనతుల్యన్యాయత్వాభావాదాపాదనాప్రతీతేశ్చేతి- న
చాత్ర కైముత్యన్యాయతామాత్రం నత్వలంకారత్వమితియుక్తం - అలం
కారతత్త్వాభియుక్తానాంప్రాచీనానాంశోభాన్యహృదయతాయాఅపాప
రేణసంభావయితుమశక్యత్వాత్ - లోకవ్యవహారేపి కైముత్యన్యాయ
స్యచమత్కారిత్వానుభవేనతే నైవన్యాయేన తస్యాలంకారతాసిద్ధేశ్చ-
ఇత్థంచత్వదుక్తార్థాపత్త్యుదాహరణేవక్ష్యమాణః సంభావనాలంకారో
యోఽన్యైర్యద్యర్థోక్తౌచకల్పనమితి యద్యర్థాతిశయోక్తిత్వేనోక్తిః-
యద్యర్థాతిశయోక్తావాపాద్యాపాదకయోర్విపరీతార్థవిశ్రాంత
త్వమిహత్వాపాదకస్యసిద్ధత్వమాపాద్యస్యసంభావ్యమానత్వమితి-వై
చిత్ర్యంతుతదవాంతరభేదతాయాః సాధకం - నతు తద్బహిర్భూతతా
యా ఇతినతత్రావ్యాప్తిశంకాపీత్యలంవిస్తరేణ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికా
యామర్థాపత్తిరలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

కావ్యలింగాలంకారః- ౬౦.

కు. సమర్థనీయస్యార్థస్య కావ్యలింగం సమర్థనం । జితోఽసి
మందకందర్పమచ్చిత్తేఽస్తి త్రిలోచనః ॥ అత్రకందర్పజయోప
న్యాసో దుష్కరవిషయత్వాత్ ససమర్థనసాపేక్షః తస్యమచ్చి
త్తేఽస్తిత్రిలోచనఇతిస్వాంతఃకరణే శివసన్నిధానప్రదర్శనేనస
మర్థనంకావ్యలింగం - వ్యాప్తిసత్వ ధర్మతాదిసాపేక్షనై
యాయికాభిమతలింగవ్యావర్తనాయకావ్యవిశేషణం - ఇ
దంవాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగం॥ ... *

చం॥ సమర్థనీయస్యేతి॥ సమర్థనాసాపేక్షస్యార్థస్య సమర్థనం కావ్య
లింగాలంకారః- అర్థాంతరన్యాసవారణాయ సమర్థనాసాపేక్షస్యే
తి-యదాస్వార్థాంతరన్యాసప్రకరణేవక్ష్యమాణరీత్యాసామాన్యవిశేష
భావాతిరిక్తత్వంనివేశ్యతేతదానోపాదేయమేవైతదితిబోధ్యం- దుష్క
రవిషయత్వాద్దుష్కరవిషయరూపత్వాత్ - సమర్థనాసాపేక్షస్యేత్యనం

తరమర్థ స్త్వితి శేషః- నయ్యాయికేతి-నయ్యాయికాభిమతలింగస్యలక్ష్య తా వారణాయేత్యర్థః॥ ... ... *

కు. పదార్థహేతుకంయథా ॥ భస్మోద్ధూళనభద్రమస్తుభవతే రుద్రాక్షమాలే శుభం హాసోపానపరంపరే గిరిసుతాకాంతాలయాలంకృతే। అద్యారాధనతోషితేనవిభునా యుష్మత్సపర్యాసుఖాలోకోచ్ఛేదిని మోక్షనామని మహామోహే నలీయామహే॥ అత్ర మోక్షస్య మహామోహత్వ మప్రసిద్ధమితి తత్సమర్థనే సుఖాలోకోచ్ఛేదినీతి పదార్థో హేతుః॥ ... *

చం ॥ భస్మోద్ధూళ నేతి॥ సంబోధనంశుభమస్త్వితి శేషః - గిరిసుతాకాంతస్యశివస్యాలయః ప్రాసాదస్తదలంకారభూతే సోపానపఙ్క్తే ఇత్యపిసంబోధనం- హేతిఖేదే - విభునాప్రభుణాశివేన యుష్మాకంయాసపర్యాపూజాతత్సుఖస్యాలోకఃప్రకాశస్తదుచ్ఛేదకేనిలీయామహే వయమిత్యర్థః॥ ... ... *

కు. క్వచిత్పదార్థ వాక్యార్థౌ పరస్పరసాపేక్షౌ హేతుభావం భజతః॥ యథా వా॥ చికురప్రకరాజయంతి తేవిదుషీమూర్ధని యాన్బిభర్తిసా। పశునాప్యపురస్కృతేనతత్తులనామిచ్ఛతిచామరేణకః ॥ అత్రచామరస్య దమయంతీకుంతలభారసామ్యాభావేవిదుషీమూర్ధనియాన్బిభర్తిసేతివాక్యార్థః - పశునాప్యపురస్కృతే నేతిపదార్థశ్చేత్యుభయంమిళితంహేతుః

చం ॥ చికురేతి॥ చికురప్రకరాఃకేశపాశాః విదుషీపండితా సాదమయంతీ అపురస్కృతేనఅనాదృతేనపురోభాగేఽనిహితేనచ॥ ... *

కు. క్వచిత్సమర్థనీయార్థసమర్థనార్థవాక్యార్థేపదార్థో హేతుః॥ యథా వా॥ వపుఃప్రాదుర్భావాదనుమితమిదంజన్మనిపురాపురారేనక్వాపిక్వచిదపిభవంతంప్రణతవాన్। నమన్ముక్తస్సంప్రత్యహమతనురగ్రేప్యనతిమానితీశక్షంతవ్యం తదిదమపరాధద్వయమపి ॥ అత్ర తావదపరాధద్వయం సమర్థనీయం - అస్పష్టార్థత్వాత్ తత్సమర్థనంచ పూర్వాపరజ

ష్మనోరనుమానాభ్యాం వాక్యార్థభూతాభ్యాం క్రియతే - అ
త్ర ద్వితీయవాక్యార్థే ఉత్తనుత్వమేకపదార్థో హేతుః - అ
త్రాపి సంప్రతి నమన్ముక్త ఇతి వాక్యార్థోఽనేకపదార్థో
వా హేతుః॥ ... ... *

చం॥ పదార్థశ్చ అనేకపదార్థశ్చ॥ వపురితి॥ పురా పూర్వస్మిన్ కాలేఽపి జన్మ
ని క్వచిదపి తుణే భవంతం న ప్రణతవాన్ - ఇతీదం వపుషః శరీరస్య ప్రాదు
ర్భావాదనుమితం సంప్రతి నమన్నతిం కుర్వన్ముక్త అతనురశరీరః - అహమ
గ్రేప్యనతిమాన్నతిరహితః - సమర్థనీయం హేతుకథనేనోపపాదనీయం
అస్పష్టార్థత్వాత్ అస్పష్టహేతుకత్వాత్ - అత్ర అనయోర్వాక్యార్థ
యోర్మధ్యే ద్వితీయవాక్యార్థే అగ్రేప్యనతిమానితి వాక్యార్థే అత్రాపి అత
నుత్వేపి నమన్ముక్త ఇత్యస్య వాక్యత్వాదాహ - అనేకపదార్థో వేతి॥ *

కు. క్వచిత్పరస్పరవిరుద్ధయోః సమర్థనీయయోరుభయోః క్ర
మాదుభౌ హేతుభావం భజతః॥ యథా॥ అసోఢా తత్కాలో
ల్లసదసహభావస్య తపసః కథానాం విస్రంభే ష్వథ చ రసిక
శ్శైలదుహితుః। ప్రమోదం వో దిశ్యాత్ కపటవటువేషాప
నయనే త్వరాశైథిల్యాభ్యాం యుగపదభియుక్తః స్మరహరః॥
అత్ర శివస్య యుగపత్ కృత్రిమబ్రహ్మచారివేషాపనయనత్వ
రాతదనువర్తనేచ్ఛయోర్విరుద్ధయోః క్రమాద్గిరిజాతీవ్రత
పస్సహిష్ణుత్వం తత్సల్లాపకౌతుకం చేత్యుభావర్థౌ హేతు
త్వేన నిబద్ధౌ॥ ... ... *

చం॥ అసోఢేతి॥ తపస్యంతీముమాం ప్రతి వటువేషేణాగతస్య హరస్య వర్ణ
నం - కపటేన యో వటుర్బ్రహ్మచారిణో వేషస్తస్యాపనయనే త్యాగే త్వ
రాశైథిల్యాభ్యాం యుగపదభియుక్త ఆక్రాంతః త్వరాశైథిల్యహేతుగ
ర్భం క్రమేణ విశేషణద్వయమాహ - తత్కాలేత్యుల్లసత్ప్రాదుర్భవన్న స
హభావో మస్సహత్వమర్థాస్తౌ ర్యాయస్య తాదృశస్య తపస అసోఢా సహ
నాసమర్థః శైలకన్యాయాః కథానాం విస్రంభేషు విశ్వాసేషు రసిక
శ్చేతి - బ్రహ్మచర్యం బ్రహ్మచారివేషః॥ ... ... *

ల. క్వచిత్పరస్పరవిరుద్ధయోరుభయోస్సమర్థనీయయోరేకఏ
వ హేతుః ॥ యథా ॥ జీయాదంబుధి తనయాధరరస మా
స్వాదయన్మురారిరయం। అంబుధిమథనక్లేశంకలయన్ సఫలం
చవిఫలంచ॥ అత్ర సఫలత్వవిఫలత్వకలనయోరుభయోర్విరు
ద్ధయోరేకఏవాంబుధితనయాధరరసాస్వాదో హేతుః॥ ఇదం
కావ్యలింగం హేత్వలంకారఇతి కేచిద్వ్యాజహ్రుః॥ హే గో
దావరి దేవి తావకతటోద్దేశే కళింగః కవిర్వాగ్దేవీం బహుదేశద
ర్శనసఖీం త్యక్త్వా విరక్తింగతః। ఏనామర్ణవమధ్యసుప్తము
రభిన్నాభీసరోజాసనం బ్రహ్మాణంగమయ క్షితౌ కథమసా వే
కాకినీ స్థాస్యతి ॥ అత్ర బ్రహ్మణః ప్రాపణం కథం గోదావర్యా
కర్తవ్యమిత్యసంభావనీయార్థోపపాదకస్యార్ణవమధ్యే
త్యాదితద్విశేషణస్య న్యసనం శ్లేషాఖ్యో గుణఇతి - శ్లేషో వి
ఘటమానార్థ ఘటకార్థస్య వర్ణనమితి శ్లేషలక్షణమి
తి చ జయదేవేనోక్తం ... ... *

చం ॥ జీయాదితి॥ అంబుధేస్తనయాయా లక్ష్మ్యా అధరరసమాస్వాదయ
న్నయం మురారిర్జీయాత్సర్వోత్కర్షేణ వర్తతాం- కీదృశః సముద్రమథన
క్లేశం ఏవంవిధాంగనాలాభాత్సఫలం కలయన్ జానన్ ఏతదధరమాధుర్యే
సత్యమృతస్యవైయర్థ్యాద్విఫలం చ కలయన్నిత్యర్థః- హే గోదావరీత్య
త్రార్ణవమధ్యేత్యాది బ్రహ్మవిశేషణస్య న్యసనం- శ్లేషాఖ్యో గుణ ఇతి జ
యదేవేనోక్తమిత్యన్వయః- తావకతటోద్దేశే త్వదీయతీరభూమౌ కళిం
గాఖ్యః కవిః బహూనాం దేశానాం దర్శనే సహచారిణీం విరక్తిం ముక్తింప
నాం సరస్వతీం బ్రహ్మాణం ప్రతిగమయ నయేతి సంబంధః- కీదృశం- అర్ణ
వమధ్యే సుప్తయోః మురభిన్మురారి స్తన్నాభికమలస్థం- శ్లేషోఽవిఘటమా
నేత్యత్రాకారప్రశ్లేషః- అవిఘటమానస్యానుపపద్యమానస్యార్థస్య ఘట
కఉపపాదకో యోఽర్థస్తస్య వర్ణనం శ్లేషాఖ్యో గుణ ఇత్యర్థః ... *

కు. వస్తుతస్త్వత్రాపిపదార్థహేతుకంకావ్యలింగమేవతద్భేద
కాభావాత్ - ననుసాభిప్రాయపదార్థవాక్యార్థవిన్యాసన
రూపాత్పరికరాత్కావ్యలింగస్యకింభేదకం - ఉచ్యతే-పరిక
రేపదార్థ వాక్యార్థబలాత్ప్రతీయమానార్థోవాచ్యోప
స్కారకతాంభజతః- కావ్యలింగేతుపదార్థవాక్యార్థావేవ
హేతుభావంభజతః - ననుయద్యపి సుఖావలోకోచ్ఛేఽనీత్యా
దిపదార్థహేతుక కావ్యలింగోదాహరణే అగ్రేస్యనతిమాని
త్యాదివాక్యార్థహేతుక కావ్యలింగోదాహరణేచ పదార్థ
వాక్యార్థావేవహేతుభావంభజతః - తథాపిపశునాప్య పుర
స్కృతే నేతి పదార్థహేతుకోదాహరణేచ చిత్తేస్తి త్రిలోచ
నఇతి వాక్యార్థహేతుకోదాహరణేచ ప్రతీయమానార్థ
స్యాపి హేతుకోట్యనుప్రవేశో దృశ్యతే - పశునేతి హ్యవివేకి
త్వాభిప్రాయగర్భం - విదుషీత్యస్య ప్రతినిర్దేశ్యత్వాత్ త్రి
లోచనఇతిచ కందర్పదాహక తృతీయలోచనత్వాభిప్రాయ
గర్భం - కందర్పజయోపయోగిత్వాత్తస్య- సత్యం- తథాపి
నతయోఃపరికరఏవ-కింతుతదుత్థాపితం కావ్యలింగమపి ప్రతీ
యమానా వివేకిత్వ విశిష్టేన పశునాప్య పురస్కృతత్వస్యా
నేకపదార్థస్యప్రతీయమానకందర్పదాహకతృతీయలోచన
విశిష్టస్యశివస్య చిత్తే సన్నిధానస్య వాక్యార్థస్యచ వాచ్య
స్యైవహేతుభావాత్ ... ... *

చం॥ పదార్థహేతుకంసమస్తపదార్థహేతుకం - పదార్థవాక్యార్థేతిద్వం
ద్వః-ప్రతీయమానోర్థఃవ్యంగ్యోర్థః-ప్రతినిర్దేశ్యత్వాదితి- నిర్దిశ్యతేఉచ్చా
ర్యతఇతినిర్దేశశ్శబ్దః- తేనవిపరీతార్థకశబ్దత్వాదిత్యర్థః-తస్యతాదృశతృతీ
యలోచనత్వస్య-తథాచోభయత్రపరికరాలంకారసత్వాత్కావ్యలింగో
దాహరణత్వమనుపపన్నమితిభావః- తయోఃపశునేత్యాద్యుక్తోదాహరణ
యోః-తదుత్థాపితంపరికరోపపాదితం - వ్యంగ్యస్యహేతుకోటావేవాను
ప్రవేశాదితిభావః-ఏతదేవవివృణోతి-ప్రతీయమానేతి- ... *

సు. సహితయోర్వాచ్యయోర్హేతుభావేనాభ్యాం ప్రతీయమానం మధ్యే కించిద్వ్యాపారమస్తి - యథా సర్వేషు విధానస్యేత్యాది పదార్థపరికరోదాహరణే సర్వేషు విధానస్యేత్యాదినా నేకేన పదార్థేన ప్రతీయమానం శరీరస్య సంరక్షణీయత్వం - యథా చ వాక్యార్థపరికరోదాహరణేపి పర్యాయోక్తవిధయా తత్తద్వాక్యార్థేన ప్రతీయమానం నాహం వ్యాస ఇత్యాదితస్మాత్పశునేత్యత్ర త్రిలోచన ఇత్యత్ర చ ప్రతీయమానం వాచ్యస్యైవ పదార్థస్య వాక్యార్థస్య చ హేతుభావోపపాదకతయా కావ్యలింగస్యాంగమేవ - యథా యత్త్వన్నేత్ర సమానకాంతి సలిలే మగ్నం తదిందీవరమిత్యనేన వాక్యార్థహేతుక కావ్యలింగోదాహరణే త్వన్నేత్రసమానకాంతీత్యాదికానీందీవరశశిహంసవిశేషణాని తేషాం వాక్యార్థానాం హేతుభావోపపాదకానీతి - తత్ర వాక్యార్థహేతుక కావ్యలింగే పదార్థహేతుక కావ్యలింగమంగమితి న తయోః కావ్యలింగోదాహరణత్వే కాచిదనుపపత్తిః ॥ ... ... *

చం ॥ వాచ్యస్యైవేత్యేవకారసూచితవ్యంగ్యద్వారకత్వం సహీత్యాదినా వివృతం - తదయమర్థః - యది పశ్వాదిపదవ్యంగ్యం కేశపాశసామ్యాభావాదేరర్థస్య సాక్షాదుపపాదకం స్యాత్తదాత్ర పరికర ఏవ స్యాన్న కావ్యలింగం - న త్వేవమస్తి - పశుపదప్రతీతావివేకిత్వమాత్రేణ సామ్యాభావస్యోపపాదనాసంభవాత్ కింతు తద్విశిష్టపశుపురస్కృతత్వాభావ ఏవ సాక్షాదుపపాదక ఇతి తతో౽ర్థనివిష్టం వ్యంగ్యం కావ్యలింగరూపస్య తస్యాంగమేవ వ్యంగ్యాంతరం తు నోక్తకావ్యలింగగస్య హేతోరుపపాదకమస్తీతి నిరాబాధమేవ కావ్యలింగమితి - నను స్వయమనుపపాదకస్య కావ్యలింగస్యాప్యుపపాదకం క్వచిద్దృష్టమిత్యాశంక్యోదాహరతి - యత్త్వన్నేత్రేతి - ఏతత్ప్రతీపాలంకారే ప్రాగుదాహృతం - అనేకవాక్యార్థహేతుకేతి - పూర్వపాదత్రయవాక్యార్థత్రయస్య చతుర్థపాదార్థహేతుత్వమిహ జ్ఞేయం - హేతుభావోపపాదకానీతి - ఇందీవరస్య నేత్రసమానకాంతిత్వం వినా పటాదేరివ ప్రవర్ధనస్య దైవగతకాంతాసాదృశ్యవినోదాసహిష్ణుత్వే హేతుత్వాసంభవాదితి భావః - సమాహితమర్థముపసంహరతి - ఇతీతి - తయోః సహనాపీతి మధ్యస్థేత్యేతయోః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం కావ్యలింగాలంకారప్రకరణం ॥ ... *

అర్థాంతరన్యాసాలంకారః- ౬౧.

కు. ఉక్తిరర్థాంతరన్యాసస్స్యాత్సామాన్యవిశేషయోః । హను
మానబ్ధిమతరద్దుష్కరంకిం మహాత్మనాం ॥ గుణవద్వస్తుసంస
ర్గాద్యాతిస్వల్పోపి గౌరవం । పుష్పమాలానుషంగేణ సూ
త్రంశిరసిధార్యతే॥ సామాన్యవిశేషయోర్ద్వయోరప్యుక్తి
రర్థాంతరన్యాసః-తయోశ్చైకం ప్రస్తుతమన్యదప్రస్తుతం
భవతి-తతశ్చవిశేషేప్రస్తుతే తేనసహాప్రస్తుత సామాన్యరూ
పస్యసామాన్యేప్రస్తుతే తెనసహాప్రస్తుతవిశేషరూపస్యవా౽
ర్థాంతరస్యన్యసనమర్థాంతరన్యాసఇత్యుక్తంభవతి- త
త్రాద్యస్యద్వితీయార్ధముదాహరణంద్వితీయస్యద్వితీయ
శ్లోకః - నన్వయంకావ్యలింగాన్నాతిరిచ్యతె-తథాహి-ఉదా
హరణద్వయె ప్యప్రస్తుతయో స్సామాన్య విశేషయో రుక్తిః
ప్రస్తుతయోర్విశేషసామాన్యయోః కథముపకరోతీతి వివేక్త
వ్యం - నహిసర్వత్రైవ ప్రస్తుతానన్వయ్యప్రస్తుతాభిధానం
యుజ్యతే- నతావదప్రస్తుతప్రశంసాయామివప్రస్తుతవ్యంజ
కతయాప్రస్తుతయోరపి విశేషసామాన్యయోస్స్వశబ్దోపా
త్తత్వా న్నాప్యనుమానాలంకారఇవ ప్రస్తుతప్రతీతి జనకత
యాతద్వదిహవ్యాప్తిపక్షధర్మతాద్యభావాత్ - నాపి దృ
ష్టాంతాలంకారఇవఉపమానతయా- విప్రబ్ధఘాతదోషఃస్వ
వధాయఖలస్యవీరకోపకరః। వనతరుభంగధ్వనిరివహరినిద్రా
తస్కరఃకరిణః ఇత్యాదిషుసామాన్యేవిశేష స్యోపమానత్వ
దర్శనేపివిశేషేసామాన్యస్యక్వచిదపితదదర్శనాత్ ... *

చం ॥ ప్రస్తుతవ్యంజకతయేతి॥ అప్రస్తుతాభిధానం యుజ్యతఇత్యనుషజ్య
తే- ఎవమగ్రేపి॥ విప్రబ్ధేతి ॥ ఖలస్యవిశ్వస్తఘాతరూపోదోషః స్వస్యై
వవధాయభవతి యతోవీరాణాంకోపకారకః- సింహనిద్రాపహారీవనత
రుభంగజన్యధ్వనిః కరిణోవధాయయథేత్యర్థః - తదదర్శనా దుపమాన
త్వాదర్శనాత్ ... ... *

సు॰ ఉపమానతయా తదన్వయే సామంజస్యాప్రతీతేశ్చ - తస్మా
త్ప్రస్తుతసమర్థకతయైవాప్రస్తుత స్యోపయోగ ఇహాపివక్త
వ్యః - తతశ్చవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమేవాత్రాపి
స్యాన్నత్వలంకారాంతరస్యావకాశ ఇతిచేదత్ర కేచిత్సమర్థ
నసాపేక్షస్యార్థస్యసమర్థనే కావ్యలింగం నిరపేక్షస్యాపి
ప్రతీతివైభవాత్సమర్థనేఽర్థాంతరన్యాసః-నహీత్యత్ర త్వన్నే
త్రసమానకాంతేత్యాదికావ్యలింగోదాహరణేష్వివ- అథోప
గూఢే శరదాశశాంకే ప్రావృడ్యయాశాంతతటిత్కటాక్షా।
కాసాంనసౌభాగ్య గుణోంగనానాం నష్టః పరిభ్రష్ట పయోధ
రాణాం ॥ దివాకరాద్రక్షతియోగుహాసు లీనందివాభీత మి
వాంధకారం । క్షుద్రేపినూనం శరణంప్రపన్నే మమత్వము
చ్చైశ్శిరసాంసతీవ ॥ ఇత్యాద్యర్థాంతరన్యాసోదాహరణేషు
ప్రస్తుతస్యసమర్థనసాపేక్షత్వమస్తీతి ... *

చం॥ ననుమహాపురుషాకృతిరివ గంభీరేయమప్యాకృతిరిత్యాదౌసామాన్య
స్యాప్యుపమానతాదృష్టేత్యరుచేరాహ- ఉపమానతయేతి-ఇవాద్యభావా
త్తాత్పర్యాభావాచ్చ ఉపమానతయాన్వయస్య సామంజస్యానాప్రతీతే
రిత్యర్థః - ఇహాపీత్యపినా కావ్య లింగసము చ్చయః - ప్రతీతి వై
భవాత్ ప్రతీతిదార్ఢ్యరూపప్రయోజనవశాత్ - ప్రయోజనస్యాపిహే
తుత్వవివక్షయాపంచమీ- ఉక్తవైలక్షణ్య ముదాహరణనిష్ఠతయా దర్శ
యతి నహీత్యాదినా - ఇత్యాదికావ్యలింగోదాహరణేష్వివ అథేత్యాద్య
ర్థాంతరన్యాసోదాహరణేషు ప్రస్తుతస్య సమర్థనార్థత్వంనహ్యస్తీతి
సంబంధః- శరదాశశాంకేఉపగూఢేఆలింగితేసతి - అథానంతరం-శాం
తాఃతటిద్రూపాఃకటాక్షా యస్యాస్సాప్రావృట్ యయాగతవతీ - ఉ
క్తంవిశేషరూపమర్థంసామాన్యరూపేణార్థాంతరేణసమర్థయతి-పరిభ్ర
ష్టపయోధరాణాంకాసామంగనానాం సౌభాగ్యగుణోననష్టఇతి-పయో
ధరాఃకుచామేఘాశ్చ॥దివాకరాదితి॥కుమారసంభవేహిమాలయవర్ణనం
యోహిమాలయః - మమత్వంమదీయతాబుద్ధిః-శిరోమస్తకంశిఖరంచ-

కు. వస్తుతస్తు ప్రాయో వాదోయం - అర్థాంతరన్యా
సేపి హి విశేషస్య సామాన్యేన సమర్థనా నపేక్షి
త్వేపి సామాన్యం విశేషేణ సమర్థన మపేక్షితమేవ నిర్వి
శేషంన సామాన్యమితి న్యాయేన-బహూనామప్య సారాణాం
సంయోగః కార్యసాధక ఇత్యాది సామాన్యస్య-తృణై రారభ్యతే
రజ్జుస్తయానాగోపి బధ్యత ఇత్యాది సంప్రతిపన్న విశే
షావతరణం వినాబుద్ధౌ ప్రతిష్ఠితత్వా సంభవాత్ - నచాత్ర
సామాన్యస్య కాసాంనసౌభాగ్యగుణోంగనానామిత్యాదివి
శేషసమర్థనార్థసామాన్యస్యైవలోకసంప్రతిపన్నతయా
విశేషావతరణంవినైవ బుద్ధౌ ప్రతిష్ఠితత్వంసంభవతీతిశ్లోకేత
న్న్యసనంనాపేక్షితమస్తీతివాచ్యం- సామాన్యస్య సర్వత్ర
లోకసంప్రతిపన్నత్వనియమాభావాత్ -నహియోయోధూ
మవాన్ ససోగ్నిమానితి వ్యాప్తిరూప సామాన్యస్య లోకసం
ప్రతిపన్నతయా యథామహానస ఇతి తద్విశేషరూప దృష్టాం
తానుపాదానసంభవమాత్రేణా ప్రసిద్ధవ్యాప్తి రూపసామా
న్యేప న్యాసేపి తద్విశేషరూప దృష్టాంతోప న్యాసనైరపె
క్ష్యం సంభవతి- సచైవం సామాన్యేన విశేషసమర్థనస్థలే
పి క్వచిత్తస్య సామాన్యస్య లోకప్రసిద్ధత్వా భావేన తస్యబు
ద్ధావారోహాయ పునర్విశేషాంతరస్య న్యాసప్రసంగ ఇతివా
చ్యం ఇష్టాపత్తేః [illegible] లంకారస్యానుప
దమేవవర్ణయిష్యమాణత్వాత్ ... ... *

చం॥ సమర్థనార్థిత్వం సమర్థనాపేక్షత్వం - అయ మర్థాంతరన్యాసె
సమర్థనానపెక్షత్వరూపః - సామాన్యస్య [illegible] బుద్ధౌ ప్రతిష్ఠిత త్వా
సంభవాదిత్య నెనాన్వయః - సంప్రతిపన్నేతి-[illegible] తేత్య
ర్థః- విశేషావతరణంవిశేషావగమం - తత్ర బహూనామిత్యాదౌ సామా
న్యస్యైతివిశేషావతరణంవినైవబుద్ధౌ ప్రతిష్ఠితత్వం సంభవతీత్యభిమతా
న్వితం- తన్న్యసనంతృణై రిత్యాది విశేషన్యసనం ... *

కో॥ కించ కావ్యలింగేపి సర్వత్ర న సమర్థనసాపేక్షత్వనియమః - చికురప్రకరా జయంతి ఇత్యత్ర తదభావాదుపమానవస్తుషువర్ణనీయ సామ్యాభావేననిందాయాః కవికులక్షుణ్ణత్వేనాత్ర సమర్థనాపేక్షావిరహాత్ నహి-తదాస్యదాస్యేపిగతోధికారితాం నశారదః పార్వణశర్వరీశ్వర ఇత్యాదిషు సమర్థనం దృశ్యతే ॥ నవిషేణనశస్త్రేణ నాగ్నినా నచ మృత్యునా । అప్రతీకారపౌరుష్యాః స్త్రీభిరేవ స్త్రియఃకృతాః - ఇత్యాదికావ్యలింగవిషయేషు సమర్థనాపేక్షావిరహేస్యప్రతీకారపౌరుష్యా ఇత్యాదినా సమర్థనకర్తనాచ్చ - నహితత్ర స్త్రీణాం విషాదినిర్మితత్వాభావప్రతిపాదనం సమర్థనసాపేక్షం ప్రసిద్ధత్వాత్ తస్మాదుభయతో వ్యభిచారాత్సమర్థనాపేక్షసమర్థనే కావ్యలింగం - తన్నిరపేక్షసమర్థనేఽర్థాంతరన్యాస ఇతి నవిభాగః - కింతు నసమర్థ్యసమర్థకయోః సామాన్యవిశేషసంబంధేఽర్థాంతరన్యాసః - తదితరసంబంధే కావ్యలింగమిత్యేవ వ్యవస్థావధారణీయా ప్రపంచశ్చిత్రమీమాంసాయాం ద్రష్టవ్యః - ఏవమప్రకృతేనప్రకృతసమర్థనముదాహృతం॥ ... *

చం॥ నన్వేవమప్యర్థాంతరన్యాసే క్వచిదేవ సమర్థనాపేక్షా - కావ్యలింగే తు సర్వత్రేత్యస్తు భేదఇత్యాశంక్యాహ కించేతి॥ కవికులక్షుణ్ణత్వేనకవిసమూహాభ్యస్తత్వేన తదాస్యదాస్యే నలముఖదాస్యే-పర్వణి పూర్ణిమాయాం భవఃపార్వణః-శర్వరీశ్వరశ్చంద్రః - నవిషేణేత్యాదేః స్త్రియఃకృతాఇత్యనేనాన్వయః - అపితుస్త్రీభిరేవ యతఃప్రతీకారరహితంపౌరుష్యంక్రౌర్యంయాసాంతథాభూతాః - ఉభయతః అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంసమర్థనాపేక్షాయామపితదాస్యదాస్యేపీత్యాదౌ తదభావాత్ - నవిషేణేత్యాదావపేక్షావిరహేపిసమర్థనసత్త్వాత్ - అప్రకృతేనేతి- ఆద్యేమహాత్మనాం సర్వసుకరత్వేనాప్రకృతేనసామాన్యేనహనూమదబ్ధితరణస్యప్రకృతవిశేషస్యసమర్థనం - ద్వితీయేపుష్పమాలాసూత్రవృత్తాంతేనాప్రకృతేన విశేషరూపేణప్రకృతస్య గుణవత్సంగప్రయుక్త పూజ్యత్వస్య సామాన్యరూపస్యసమర్థనమిత్యర్థః॥ ... ... *

కు. ప్రకృతేనాప్రకృతసమర్థనంయథా ॥ యదుచ్యతే పార్వతి
పాపవృత్తయేనరూపమిత్యవ్యభిచారితద్వచః। తథాహి తేశీల
ముదారదర్శనే తపస్వినామప్యుపదేశతాంగతం॥ ... *

చం ॥ యదుచ్యతఇతి॥ హేపార్వతి - రూపంఆకృతిసౌందర్యంపాపవృత్త
యేదుష్టాచరణాయనభవతి- యత్రాకృతిస్తత్రగుణావసంతీతి న్యాయా
దితియదుచ్యతే తద్వచనమవ్యభిచారియథార్థం-తథాహి-ఉదారంరమ
ణీయందర్శనంయస్యాస్తథాభూతే పార్వతితవశీలం ఆచరణం తపస్వినా
మప్యుపదేశ రూపతాంప్రాప్తమితిప్రకృతేన విశేషేణాప్రకృతస్యసా
మాన్యస్యసమర్థనం॥ ... ... *

కు. యథావా॥ దానందదత్యపిజలైస్సహసాధిరూఢేకోవిద్యమాన
గతిరాసితుముత్సహేత। యద్దంతినఃకటకటాహ తటాన్మిమం
క్షోర్మంక్షూదపాతిపరితఃపటలైరలీనాం॥ ... *

చం॥ దానమితి॥ దానంవితరణంమదజలంచ- జలైరుదకైర్జడైశ్చ - లడ
యోరభేదాత్ - అధిరూఢేఆక్రాంతేసతి - విద్యమానగతిఃసగతికఃబుద్ధి
మాంశ్చ- కః-ఆసితుంస్థాతుం- ఉత్సహేతశక్నుయాత్ - యస్మాన్మిమం
క్షోర్మజ్జనంకర్తుమిచ్ఛోర్దంతినోగజస్యకటోగండఏవ కటాహస్తస్యతటా
దగ్రాదలీనాంపటలైస్సమూహైః పరితోమంక్షుశీఘ్రంఉదపాతిఉత్ప
తితమిత్యన్వయః- అత్రాపిపూర్వార్ధోక్తమప్రకృతసామాన్యముత్తరా
ర్ధోక్తేనప్రకృతేనవిశేషేణసమర్థితం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామ
ర్థాంతరన్యాసాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

❁ వికస్వరాలంకారః -౬౨. ❁

కు. యస్మిన్విశేషసామాన్యవిశేషాత్సవికస్వరః। సనజిగ్యేమహాం
తోహిదుర్ధర్షాస్సాగరాఇవ॥ యత్రకస్యచిద్విశేషస్యసమ
ర్థనార్థంసామాన్యంవిన్యస్యతత్ప్రసిద్ధావప్యపరితుష్యతాక
వినాతత్సమర్థనాయపునర్విశేషాంతరముపమానరీత్యార్థాం
తరన్యాసవిధయావావిన్యస్యతేతత్రవికస్వరాలంకారః-ఉ
త్తరార్థంయథాకథంచిదుదాహరణం॥ ... *

చం॥ యస్మిన్నితి॥ యస్మిన్నార్థే ఇత్యర్థాత్ నిబధ్యత ఇతి శేషః - సమర్థ్య సమర్థకభావాపన్నత్వం తు నలక్షణే నివేశనీయం - తద్వినా చమత్కారాభావేన చమత్కారిత్వ విశేషణమవశ్య వక్తవ్యే నైవాతిప్రసంగాత్ - ఏవమేవార్థాంతరన్యాసలక్షణేపి బోధ్యం - స నేతి - స ప్రకృతో రాజా న జిగ్యే న జితోఽర్థాత్పరైరితి శేషః - ప్రకృతః తత్సమర్థనం మహాంతో హి దుర్ధర్షా అనాక్రమణీయా ఇతి సామాన్యేన తస్యాపి సాగరా ఇవేతి విశేషోపమయేతి జ్ఞేయం - ప్రసిద్ధేరల్పత్వాత్తత్రాపరితోషో బోధ్యః - యథా కథం చిదితి - మహతామనాక్రమణీయత్వస్యాతి ప్రసిద్ధత్వేన తత్సమర్థనాపేక్షాభావాచ్చంద్రాలోకగతమేతన్నసమంజసమితి భావః॥ ... *

కు॰ ఇదం తు వ్యక్తముదాహరణం॥ అనంతరత్న ప్రభవస్య యస్య
హిమం న సౌభాగ్యవిలోపి జాతం। ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపా
తే నిమజ్జతీందోః కిరణేష్వివాంకః ॥ ఇదముపమానరీత్యా విశే
షాంతరన్యాసనే ఉదాహరణం॥ ... ... *

చ॥ ఇదం వక్ష్యమాణం - వ్యక్తమితి - గుణసముదాయే - ఏకస్య దోషస్యానాకలనమనతి ప్రసిద్ధతయా సమర్థనాపేక్షమిందోరిత్యాది విశేషేణ సమర్థ్యత ఇత్యతః స్ఫుటమిత్యర్థః॥ ... ... *

కు॰ అర్థాంతరన్యాసవిధయా యథా॥ కర్ణారుంతుదమంతరే
ణ రణితం గాహస్వ కాక స్వయం మాకందం మకరంద శాలిన
మిహ త్వాం మన్మహే కోకిలం। ధన్యాని స్థలవైభవేన కతిచిద్వ
స్తూని కస్తూరికాం నేపాళ క్షితిపాల ఫాలపతితే పంకే నశంకే
తకః॥ ... ... *

చం॥ కర్ణేతి॥ హే కాక - కర్ణయోః అరుంతుదం పీడాజనకం రణితం శబ్దితం అంతరేణ వినా స్వయం మకరందః పుష్పరసస్తచ్ఛాలినం మాకందమామ్రవృక్షం గాహస్వ ఆశ్రయ - ఇహామ్రతరౌ త్వాం వయం కోకిలం మన్మహే జానీమహే - యతః స్థలవైభవేన స్థానమాహాత్మ్యేన కతిచిద్వస్తూని ధన్యాని భవంతీతి సామాన్యేన పూర్వోక్తవిశేషసమర్థనం - అత్రాపి తదాకాంక్షాయాం విశేషరూపమర్థాంతరం న్యస్యతి - నేపాళభూమిపాలస్య ఫా

లేపతి తెపం కే- కస్తూరికాం కో న శం కేనాపి తు సర్వ ఇతి॥ ... *

కు. యథా వా ॥ మాలిన్యమబ్జశశినో ర్మధులిట్కళంకౌ ధత్తో ముఖే తు తవ దృక్తిలకాంజనాభాం। దోషావితః క్వచన మేళనతో గుణత్వం వక్తుర్గుణౌ హి వచనే భ్రమవిప్రలంభౌ॥ ... *

చం॥ మాలిన్యమితి॥ మధులిట్ భ్రమరః కళంకశ్చ - ఏతౌ అబ్జశశినో ర్మాలిన్యం ధత్తః కురుతః - తవ ముఖే తు దృక్ తిలకాంజనం చ తయో రాభాం శోభాం ధత్త ఇత్యనుషజ్యతే- అంజనాభే ఇతి పాఠే ద్వితీయా ద్వివచనం- ఉక్తమర్థం సామాన్యేన సమర్థయతి- దోషావపి క్వచిత్ మేళనతో మిథో మిలనాత్ గుణత్వం ఇతః ప్రాప్నుత ఇతి- కథమేతత్తత్రాహ- హి యతః వక్తుర్వచనే భ్రమవిప్రలంభౌ భ్రాంతి ప్రతారణే గుణౌ భవతః- ఘటవతి ఘటాభావం నిర్ణీయ పర ప్రతారణాయ ఘటో స్తీతి ప్రయుక్తే వాక్యే ప్రమాజనకత్వా త్తయో ర్గుణత్వమితి భావః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం వికస్వరాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

ప్రౌఢోక్తిరలంకారః - ౬౩.

కు. ప్రౌఢోక్తిరుత్కర్షాహేతౌ తద్ధేతుత్వప్రకల్పనం। కచాః కళిందజాతీరతమాలస్తోమమేచకాః॥ కార్ష్ణ్యాతిశయాహేతౌ తద్ధేతుత్వప్రకల్పనం ప్రౌఢోక్తిః - యథా తమాలగతనైల్యాతిశయాహేతౌ యమునాతటారోహణే తద్ధేతుత్వపరికల్పనం॥

చం॥ ప్రౌఢోక్తిరితి ॥ ఉత్కర్షస్యాహేతావుత్కర్షహేతుత్వకల్పనం ప్రౌఢోక్తిః-కళిందజాయా యమునా-స్తోమస్సమూహః- మేచకాశ్శ్యామాః- రోహణే ఉద్భవే॥ ... ... *

కు. యథా వా ॥ కల్పతరుకామదోగ్ధ్రీచింతామణిధనదశంఖానాం। రచితో రజోభిరపస్తేజశ్శ్వాసాంతరాంబరై ర్వేధః॥ అత్ర కల్పవృక్షాద్యైకైకవితరణాతిశాయి వర్ణనీయరాజవితరణాతిశయాహేతౌ కల్పవృక్ష పరాగాదిరూపపంచభూతనిర్మితత్వే తద్ధేతుత్వపరికల్పనం ప్రౌఢోక్తిః॥ ... *

చం॥ కల్పేతి॥ ఏష రాజా- కల్పవృక్షాదీనాం క్రమేణ రజోభిరాదిభిః పంచ

భిర్భ్రాతైరచితఇత్యన్వయః- ధనదఃకుబేరః-శంఖోనిధివిశేషః- రజోభరః పరాగసమూహః- పయోదుగ్ధం- వ్యాసః ప్రసిద్ధః-అంతరాంబరంశంఖాభ్యంతరమాకాశం- అతిశాయిన్యాగ్నిమివతగణేనాన్వితం - అపాంతాపం చనిమిత్తత్వేఇతిసామానాధికరణ్యేనాన్వయః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం౧ప్రౌఢోక్తిరలంకారప్రకరణం౧॥ ... ... *

సంభావనాలంకారః- ౬౪.

కు. సంభావనాయదీత్థంస్యాదిత్యూహోఽన్యస్యసిద్ధయే।యదిశే
షోభవేద్వక్తాకథితాస్స్యుర్గుణాస్తవ॥యథావా॥ కస్తూరికామృ
గాణామండాద్గంధగుణమఖిలమాదాయ। యదిపునరహంవిధి
స్స్యాంఖలజిహ్వాయాంనివేశయిష్యామి॥ యద్యర్థోక్తౌచ క
ల్పనమతిశయోక్తిభేదఇతి కావ్యప్రకాశకారః॥ ... *

చం॥ సంభావనేతి॥ ఊహస్తర్కః॥ కస్తూరికేతి ॥ అహంయదిసృష్టికర్తాస్యాం- తదాకస్తూరికామృగాణాంమండాదఖిలం గంధరూపంగుణమాదాయ- ఖలజిహ్వాయాంనివేశయిష్యామీత్యన్వయః ॥ ఇత్యలంకార చంద్రికాయాంసంభావనాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

మిథ్యాధ్యవసిత్యలంకారః - ౬౫.

కు. కించిన్మిథ్యాత్వసిద్ధ్యర్థంమిథ్యార్థాంతరకల్పనం। మిథ్యా
ధ్యవసితిర్వేశ్యాంవశయేత్ఖస్రజంవహన్॥ అత్ర వేశ్యావశీకర
ణస్యాత్యంతాసంభావితత్వసిద్ధయే గగనకుసుమమాలికాధా
రణరూపార్థాంతరకల్పనంమిథ్యాధ్యవసితిః॥ ... *

చం॥ కించిదితి॥ కస్యచిదర్థస్యమిథ్యాత్వసిద్ధ్యర్థంమిథ్యాభూతార్థాంతరకల్పనంమిథ్యాధ్యవసితిరలంకారః- వేశ్యామిత్యుదాహరణం-ఖజస్రం గగనమాలాం-అత్రఖపుష్పమాలాధారణమివ వేశ్యావశీకరణమితినిదర్శనాపిబోధ్యా ॥ ... ... *

కు. యథా వా ॥ అస్యక్షోణిపతేః పరార్ధపరయాలక్షీకృతాస్సం
ఖ్యయా ప్రజ్ఞాచక్షురవేక్ష్యమాణబధిరశ్రావ్యాః కిలాకీర్తయః।
గీయంతేస్వరమష్టమంకలయతా జాతేనవంధ్యోదరా

న్మాకానాం ప్రకరేణ కామార్ణరమణీ దుగ్ధోదధేరోధసి ॥ అ
త్రాద్యోదాహరణం నిదర్శనాగర్భం - ద్వితీయం తు శుద్ధం -
అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తితో మిథ్యాధ్యవసితేః
కించిన్మిథ్యాత్వసిద్ధ్యర్థం మిథ్యార్థాంతరకల్పనాత్మనావి
చ్ఛిత్తివిశేషేణ భేదః॥ ... ... *

చం॥ అస్యేతి॥ పరార్ధపరయా పరార్ధసంఖ్యామతిక్రాంతయా లక్షీకృ
తా ఉపలక్షితాః ప్రజ్ఞాచక్షుషా అంధేనావేక్ష్యమాణాశ్చ తా బధిరశ్రో
వ్యాశ్చేతి కర్మధారయః- కలయతా కుర్వతా ప్రకరేణ సమూహేన-కా
మార్ణరమణీకచ్ఛపీ- రోధసి తీరే- మిథ్యాధ్యవసితేరిత్యస్య భేద ఇత్యత్రా
న్వయః- కల్పనావిచ్ఛిత్తివిశేషేణ కల్పనాప్రయుక్తవిచ్ఛిత్తివిశేషేణ - క
ల్పనాత్మనేతి పాఠే కల్పనాస్వరూపేణేత్యర్థః - ఉపధేయసంకరేప్యు
పాధేరసంకరాత్ - విచ్ఛిత్తివిశేషేణేతి చ తస్యైవ విశేషణం-విచ్ఛిత్తేర్వి
శేషో యస్మాదితి విచ్ఛిత్తిం విశేషయతి వ్యావర్తయతీతి వా వ్యుత్పత్తేః-ప తే
న ప్రౌఢోక్త్యైవ గతార్థతా మాచ ఊాణాసిగస్తా వేదితవ్యాః- నచ మిథ్యా
ధ్యవసితేరలంకారాంతరత్వే - హరిశ్చంద్రేణ సంజప్తాః ప్రగీతా ధర్మ
సూనునా । ఖేలంతి నిగమోత్సంగే మాతర్గంగే గుణాస్తవేత్యాదౌ హరి
శ్చంద్రాదిసంబంధాద్గుణానాం సత్యతాప్రతీతేః సత్యాధ్యవసితిరపిత
థాస్యాదితి వాచ్యం - సత్యతాప్రతీత్యర్థం కస్యాప్యర్థస్య కవిప్రతిభాక
ల్పితత్వాభావేన శబ్దమాత్రేణాలంకారతయాఽసంభవాత్ -కవిప్రతిభా
మాత్రకల్పితా అర్థాః కావ్యేఽలంకారపదాస్పదమితి విషమాలంకారప్రక
రణే త్వయైవాభిధానాదిత్యలం విస్తరేణ ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం
మిథ్యాధ్యవసితిప్రకరణం॥ ... ... *

లలితాలంకారః- ౬౬.

కా. ప్రస్తుతే వర్ణ్యవాక్యార్థప్రతిబింబస్య వర్ణనం । లలితం ని
ర్గతే నీరే సేతుమేషా చికీర్షతి॥ ప్రస్తుతే ధర్మిణి యో వర్ణనీ
యో వాక్యార్థస్తమవర్ణయిత్వా తత్రైవ తత్ప్రతిబింబ
రూపస్య కస్యచిదప్రస్తుతవాక్యార్థస్య వర్ణనం లలితం॥ య

ధా కథంచిద్దాక్షిణ్య సమాగతతతాఽలోపేక్షితప్రతినివృత్త నాయికాంతరాసక్తనాయకా నయనార్థం సఖీం ప్రేషయి తుకామాం నాయికాముద్దిశ్య సఖ్యావచనేనతస్యా వ్యాపారప్ర తిబింబభూత గతజలసేతుబంధనవర్ణనం - నేయమప్రస్తుత ప్రశంసా ప్రస్తుతధర్మికత్వాత్ - నాపి సమాసోక్తిః ప్రస్తు తవృత్తాంతెవర్ణ్యమానే విశేషణ సాధారణ్యేన సారూప్యేణ వాఽప్రస్తుతవృత్తాంత స్యాప్రత్యభావాత్ - అప్రస్తుత వృ త్తాంతాదేవ సరూపాదిహ ప్రస్తుతవృత్తాంతస్యగమ్యత్వాత్ నాపినిదర్శనా - ప్రస్తుతాప్రస్తుతవృత్తాంతయోశ్శబ్దోపా త్తయోరైక్యసమారోపపర్యవసాయస్యాస్సమున్మేషాత్ - యదివిష యవిషయిణోశ్శబ్దోపాత్తయోః ప్రవర్తమానవి వాలంకా రో విషయమాత్రోపాదానేపిస్యాత్తదారూపకమేవ భేదేప్య భేదరూపాయాఅతిశయోక్తైరపి విషయమాత్రమేత్ -నను త హ్యత్ర ప్రస్తుతనాయకాదినిగరణేనతత్రశబ్దోపాత్తాప్రస్తుతని రాగ్యభేదాధ్యవసాయ ఇతి భేదే అభేదరూపాతిశయోక్తిరస్తు ఏవంతర్హి సారూప్యనిబంధనాఽప్రస్తుతప్రశంసా విషయేపి సైవాతిశయోక్తిస్స్యాత్ ... ... *

చం ॥ ప్రస్తుతఇతి॥ లలితమితిలక్ష్యనిర్దేశః-నిగర్తతఇత్యుదాహరణం - దా క్షిణ్యేత్యాదిక్తప్రత్యయాంతచతుష్టయం నాయకవిశేషణం - దాక్షిణ్యం అనురోధశీలత్వం- తద్వ్యాపారేతి- సఖీప్రేషణరూపనాయికావ్యాపా రసరూపేత్యర్థః- సారూప్యంచాత్ర సైరర్థక్యం - శ్లిష్టాలంకారేష్వంత ర్భావమాశంక్యనిరాకరోతి నేయమిత్యాదినా-ప్రస్తుతాప్రస్తుతేతి-తథా చ ప్రకృతేఽప్రస్తుతవృత్తాంతస్యైకస్యైవోపాదానాన్నిదర్శనానయుక్తే తి భావః- ననూభయోశ్శబ్దోపాత్తత్వ ఇవాప్రస్తుతమాత్రస్యత్వేపి ని దర్శనాస్త్వితి త్యాశంక్యాహ-యదితి-ప్రతిబంద్యాతావత్పరిహరతి-తర్హి సారూప్యేతి- ఏకకృతిశకుం తెషుయోరన్యంశత్రాన్నయాంచతఇత్యాదావి త్యర్థః ... ... *

కు . అప్రస్తుతధర్మికత్వాన్న భవతీతి చేత్ తత్రా
ప్యప్రస్తుతధర్మివాచకపదస్యాపి ప్రసిద్ధాతిశ
యోక్త్యుదాహరణేష్వివ ప్రస్తుతధర్మిలక్షకత్వసంభవా
త్ - నన్వప్రస్తుతప్రశంసాయాం సరూపాదప్రస్తుతవాక్యా
ర్థాత్ప్రస్తుతవాక్యార్థోఽవగమ్యతే । అత్యతిశయోక్తౌ విష
విషయవాచకైస్తైస్తత్పదైర్విషయిణాం లక్ష్యంత ఇతి భేద ఇతి చే
త్ - తర్హీహాపి ప్రస్తుతగతాప్రస్తుతవృత్తాంతరూపాద్వా
క్యార్థాత్తద్గతప్రస్తుతవృత్తాంతరూపో వాక్యార్థోఽవగమ్య
త ఇత్యేవాతిశయోక్తితో భేదోఽస్తు - వస్తుతస్తు - సోఽపూర్వో ర
సనావిపర్యయవిధిస్తత్కర్ణయోశ్చాపలం దృష్టిస్సా మదవి
స్మృతస్వపరదిక్కింభూయసోక్తేన వా । పూర్వం నిశ్చితవాన
సి భ్రమర హే యద్వారణోఽద్యాప్యసావంతశ్శూన్యకరో నిషే
వ్యత ఇతి భ్రాంతః కిమేష గ్రహః ॥ ఇత్యాద్యప్రస్తుతప్రశంసో
దాహరణే ప్రథమప్రతీతాదప్రస్తుతవాక్యార్థాత్ప్రస్తుతవా
క్యార్థోఽవగమ్యత ఇత్యేతన్న సంగచ్ఛతే ... *

చం ॥ అప్రస్తుతేతి - అప్రస్తుతస్య కకుంభాదేస్తత్ర వర్ణనీయత్వాదతి
శయోక్తిస్థలే చ వాపీకాపీత్యాదౌ వాపీత్యాదినా ప్రస్తుతనాభ్యాదేర్వ
ర్ణ్యత్వాన్నాతిశయోక్తిస్తత్ర సాదృశ్యం శక్యేతి భావః - అప్రసి
ద్ధోఽయం హేతురిత్యాహ - తత్రేతి ॥ ప్రసిద్ధేతి - వాపీకాపీత్యాదిసర్వసం
మత ఇత్యర్థః - తద్గతేతి ప్రస్తుతగత ఇత్యర్థః - అప్రస్తుతప్రశంసాయాం క్వ
చిత్ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోరభేదాధ్యవసానమప్యప్రస్తుతవాక్యార్థప్రతీ
తికాలే దృశ్యతే లలితే తు న క్వాపీతి సుతరామతిశయోక్తితో భేద ఇత్యాహ
సోఽపూర్వ ఇత్యాదినా - రసనావిపర్యయః అన్యేషాం పాత్రరిణాం జిహ్వా
పరివృత్తిః పూర్వం విపరీతాభిధానం చ - కర్ణచాపలం ప్రసిద్ధం పిశునప్రి
తాగ్ర్యత్వం చ - మదః ప్రసిద్ధః గర్వశ్చ - తేన విస్మృతా స్వపరయోర్దిగ్ మా
ర్గః ఆప్తానాప్తవిభాగశ్చ యయా సా దృష్టిః - వారణో గజః వారకశ్చ -
శూన్యస్సరంధ్రః ధనరహితశ్చ - కరశ్శుండాహస్తశ్చ - గ్రహ ఆగ్రహః -

వి॰ అప్రస్తుతే వారణస్య భ్రమరాసేవ్యత్వే కర్ణచాపలమాత్రస్య భ్రమరనిరాసకరణహేతుత్వసంభవేపి రసనావిపర్యయాంతస్యాన్యకరత్వయోర్హేతుత్వాసంభవేనమదస్యప్రత్యుత తత్సేవ్యత్వఏవ హేతుత్వేనచ రసనావిపర్యయాదీనాం తత్ర హేతుత్వాన్వయార్థం వారణపదస్యదున్ప్రభురూపవిషయక్రోడీకారేణైవప్రవృత్తేర్వక్తవ్యత్వాత్ ఏవం సత్యపియద్యప్రస్తుతసంబోధనాదివిచ్ఛిత్తివిశేషాత్తత్రాప్రస్తుతప్రశంసాయాం అతిశయోక్తితో భేదో ఘటతే - తదాత్రాపి ప్రస్తుతం ధర్మిణం స్వపదేనానిర్దిశ్యతత్రాప్రస్తుత వర్ణనారూపస్య విచ్ఛిత్తివిశేషస్యసద్భావాత్తతో భేద స్సుతరాం ఘటతే - పశ్యనీలోత్పలద్వంద్వాన్నిస్సరంతి, వాపీకాపిస్ఫురతిగగనేతత్పరంసూక్ష్మపద్యేత్యాదిషుతుప్రస్తుతస్యకస్యచిద్ధర్మిణః స్వవాచకేనానిర్దిష్టత్వాదతిశయోక్తిరేవ - ఏతేనగతజలసేతుబంధనవర్ణనాదివస్సంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిరస్త్వతిశంకాపి నిరస్తా ... ... *

చం॥ కుతోనఘటతేతత్రాహ అప్రస్తుతఇతి - ఏతచ్చ భ్రమరాసేవ్యత్వఇత్యస్యవిశేషణం - భ్రమరనిరాసకత్వస్యేతిచకర్ణచాపలమాత్రస్యేత్యస్యక్రోడీకారః - స్వార్థేనసమమభేదాధ్యవసాయః - అప్రస్తుతసంబోధనాదితి ఆదినా సారూప్యనిబంధనప్రస్తుతవాక్యార్థావగతిపరిగ్రహః - అత్రాపిలలితాలంకారేపి - వర్ణనారూపస్యేతిచమత్కారితారూపాయా విచ్ఛిత్తేస్తదవచ్ఛేదకవర్ణనారూపత్వమిత్యభిప్రాయః - కస్యచిత్ నేత్రద్వంద్వాదేః స్వవాచకేన నేత్రాదిపదేనానిర్దిష్టత్వాదప్రతిపాదితత్వాత్ - అతిశయోక్తిరస్తీతి అతిశయోక్తిరేవాస్తీత్యర్థః - తత్ప్రసంగాత్ సంబోధ్యత్వోచ్చారయితృత్వయోరసంబంధేపి సంబంధవర్ణనాదతిశయోక్తిమాత్రప్రసంగాదలంకారాంతరం ... ... *

కు॰ తథా చ సతి కస్త్వం భోః కథయామీత్యాదావపి త
త్ప్రసంగాత్సాయాహ్న నిబంధనప్రస్తుతవాక్యార్థావగతిరూప
విచ్ఛిత్తిపి శేషాలంకారాంతరత్వకల్పనం త్వహోపితుల్యం- త
స్మాత్సర్వాలంకారవిలక్షణమిదంలలితం॥యథా వా॥ క్వ సూ
ర్యప్రభవో వంశః క్వ చాల్పవిషయా మతిః । తితీర్షుర్దుస్తరం
మోహాదుడుపేనాస్మి సాగరం॥అత్రాపి నిదర్శనా భ్రాంతిర్న
కార్యా - అల్పవిషయయా మత్యా సూర్యవంశం వర్ణయితు
మిచ్ఛురహమితి ప్రస్తుతవృత్తాంతానుపన్యాసాత్తత్ప్రతిబింబ
భూతస్యోడుపేన సాగరం తితీర్షురస్మీత్యప్రస్తుతవృత్తాంత
స్య వర్ణనేనాదావిషమాలంకారవిన్యాసేన చ
కేవలం తత్తాత్పర్యస్యాగమ్యమానత్వాత్॥ యథా వా॥ అ
నాయి దేశః కతమస్త్వయాద్య వసంతముక్తస్య దశాం వన
స్య। త్వదాప్తసంకేతతయా కృతార్థా శ్రావ్యాపి నానేన జ
నేన సంజ్ఞా ॥ అత్ర కతమో దేశస్త్వయా పరిత్యక్త ఇతి ప్రస్తు
తార్థమనుపన్యస్య వసంతముక్తస్య వనస్య దశామనాయీతి
తత్ప్రతిబింబభూతార్థమాత్రోపన్యాసాల్లలితాలంకారః॥
చం॥ కస్త్వమిత్యాదావప్రస్తుతప్రశంసాప్రకృ
తేతు లలితమిది - తత్ప్రతిబింబేతి- ప్రస్తుతార్థప్రతిబింబరూప
స్యాప్రస్తుతార్థస్యేత్యర్థః- ఆదౌ పూర్వార్ధే-విషమేతి-స్వమతిసూ
ర్యవంశయోరత్యంతాననురూపత్వరూపేత్యర్థః - తాత్పర్యస్య తాదృశ
మతికరణకసూర్యవంశవర్ణనేచ్ఛాభిప్రాయస్య॥ అనాయీతి॥ నలంప్ర
తిదమయంత్యా ఉక్తిః - హే నల అద్య త్వయా కతమో దేశః వసంతముక్త
స్య వనస్య దశామనాయి ప్రాపితః - త్వయి ప్రాప్తసంకేతతయా కృతా
ర్థా సంజ్ఞా నామపి అనేన మల్లక్షణేన జనేన న శ్రావ్యా న శ్రవణార్హా-
అపితు శ్రావ్యైవేతి- అత్ర చ తాదృశవనదశారూపస్యాప్రస్తుతార్థస్య
ప్రస్తుతే దేశే కథనాత్ప్రస్తుతవృత్తాంతస్యోక్తరూపస్య ప్రతీతిః- నచాత్ర
వారణేంద్రలీలామితివత్పదార్థనిదర్శనాయుక్తేతి వాచ్యం- తత్ర పూర్వా

ర్థేన ప్రకృతవృత్తాంతోపాదానేన సాదృశ్యపర్యవసానరూపనిదర్శనాస
త్త్వేప్యత్ర తదనుపాదానేన తద్వ్యంగ్యతాప్రయుక్తవిచ్ఛిత్తివిశేషవత్త్వే
న లలితాలంకారస్యైవోచితత్వాత్ - ఏతేన దశాపదలక్షితః శ్రీకత్వరూ
పకార్యద్వారేణ కారణస్య రాజకర్తృకత్వాత్ కర్మత్వస్యాభిధానాత్ప
ర్యాయోక్తమిత్యపి నిరస్తం- ఉపధేయసంకరేప్యుపాధేరసంకరాచ్చేతి
సంక్షేపః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం లలితాలంకారప్రకరణం॥ . . . *

ప్రహర్షణాలంకారః- ౬౭.

కు. ఉత్కంఠితార్థసంసిద్ధిర్వినాయత్నం ప్రహర్షణం । తామే
వధ్యాయతే తస్మై నిసృష్టా సైవ దూతికా ॥ ఉత్కంఠా ఇచ్ఛావి
శేషః ॥ సర్వేంద్రియసుఖాస్వాదో యత్రాస్తీత్యభిమన్యతే।
తత్ప్రాప్తీచ్ఛాం ససంకల్పాముత్కంఠాం కవయో విదురిత్యు
క్తలక్షణాత్తద్విషయస్యార్థస్య తదుపాయ సంపాదనయ
త్నం వినా సిద్ధిః ప్రహర్షణం-ఉదాహరణం స్పష్టం॥ . . . *
చం॥ తామేవేతి॥ దూతికామేవేత్యర్థః-నిసృష్టా ప్రేషితా-ససంకల్పాం
మనోరథసహితాం॥ . . . . *
కు. యథా వా॥ మేఘైర్మేదురమంబరం వనభువశ్శ్యామాస్తమాల
ద్రుమైర్నక్తం భీరురయం త్వమేవ తదిమం రాధే గృహం ప్రా
పయ। ఇత్థం నందనిదేశతశ్చలితయోః ప్రత్యధ్వకుంజద్రుమం గా
ధామాధవయోర్జయంతి యమునాకూలే రహః కేళయః॥ అత్ర
రాధామాధవయోః పరస్పరముత్కంఠితత్వం ప్రసిద్ధతరం- అ
గ్రే చ గ్రంథకారేణ నిబద్ధమిత్యత్రోదాహరణే లక్షణానుగతిః
చం॥ మేఘైరితి॥ మేదురం తుందిలం-నక్తం రాత్రిరస్తీతి శేషః - నందనిదే
శతః నందస్యాజ్ఞావశాత్ -ప్రత్యధ్వకుంజద్రుమం అధ్వసంబంధికుంజద్రు
మం ప్రతి- గ్రంథకారేణ గీతగోవిందకృతా॥ . . . *
కు. వాంఛితాదధికార్థస్య సంసిద్ధిశ్చ ప్రహర్షణం। దీపముద్యో
జయేద్యావత్తావదభ్యుదితో రవిః॥ స్పష్టం॥ యథా వా॥ చాతక
స్త్రిచతురాన్పయః కణాన్ యాచతే జలధరం పిపాసయా। సో

పిపూరయతి విశ్వంభరాం హంత హంత మహతాముదారతా॥

చం॥ చాతక ఇతి॥ యత్తు చాతకస్య త్రిచతురకణమాత్రార్థితయా జల దకర్తృకేణాంభసా విశ్వపూరణేన హస్తాధిక్యాభావాదయుక్తముదాహ రణమితి తత్తుచ్ఛం హేత్వసిద్ధేః- నహి తుచ్ఛపశమాయ తత్పర్యాప్తాన్న మాత్రార్థినస్తదధికాన్నలాభే హస్తాధిక్యం నాస్తీతి వక్తుం శక్యతే-తదా నీముపయోగాభావేపి స్వస్యైవ కాలాంతరే తదుపయోగసత్వాత్ - నచ చాతకస్య జలసంగ్రహానుపయోగాద్వైషమ్యం శంకనీయం - చాతకవృ త్తాంతస్యాప్రస్తుతతయా తద్వ్యంగ్యే ప్రస్తుత దాతృయాచక వృత్తాంతే కావ్యస్య పర్యవసానాదితి॥ ... ... *

కు. యత్నాదుపాయసిద్ధ్యర్థాత్సాక్షాల్లాభః ఫలస్య చ। నిధ్యం జనౌషధీమూలం ఖనతా సాధితో నిధిః ॥ ఫలోపాయసిద్ధ్యర్థా ద్యత్నాన్మధ్యే ఉపాయసిద్ధిమనపేక్ష్యాపి సాక్షాత్ఫలస్యైవ లాభోపి ప్రహర్షణం- యథా నిధ్యంజనసిద్ధ్యర్థం మూలికాం ఖ నతస్తత్రైవ నిధేర్లాభః॥ ... ... *

చం॥ తృతీయం ప్రభేదమాహ- యత్నాదితి॥ ప్రహర్షణమిత్యనువర్తతే- నిధ్యంజనేతి- నిధిదర్శనసాధనం యదంజనం తత్సాధనౌషధీమూలమిత్యర్థః- సాధితో లబ్ధః॥ ... ... *

కు. యథా వా॥ ఉచ్చిత్య ప్రథమమధస్థితం మృగాక్షీపుష్పౌఘం శ్రితవిటపం గృహీతుకామా । ఆరోఢుం పదమదధాదశోకయ ష్ట్యా మూలం పునరపి తేన పుష్పితాభూత్ ॥ అత్ర పుష్పగ్ర హణోపాయభూతారోహణసిద్ధ్యర్థాత్పదనిధానాత్తత్రై వపుష్పగ్రహణలాభః॥ ... ... *

చం॥ ఉచ్చిత్యేతి॥ అధస్థితం వృక్షస్యాధోదేశే స్థితం - అవస్థితమితి పాఠే సమీపాశోకయష్టావవస్థితమిత్యర్థః - శ్రితాః ఆశ్రితాః విటపాః శాఖా యేనేతి పుష్పౌఘవిశేషణం- అదధాత్ ఆహితవతీ-యష్టిస్స్కంధః - తేన పాదాఘాతేన పునరప్యామూలం పుష్పితాభూదగ్రాదశోకయష్టిః - అత్ర చతదసాధ్యకయత్నాత్తల్లాభ ఇతి ప్రకారత్రయసాధారణం సామాన్యల

క్షణంబోధ్యం ॥ ఇత్యలంకార చంద్రికాయాం ప్రహర్షణాలంకారప్రకరణమ్ ॥ ... ... *

విషాదనాలంకారః - ౬౮.

క. ఇష్యమాణవిరుద్ధార్థ సంప్రాప్తిస్తువిషాదనం । దీపముద్యోజ
యేద్యావన్నిర్వాణస్తావదేవసః ॥ యథావా ॥ రాత్రిర్గమి
ష్యతిభవిష్యతిచప్రభాతం భాస్వానుదేష్యతిహసిష్యతిపంకజ
శ్రీః। ఇత్థంవిచింతయతికోశగతేద్విరేఫే హాహంతహంతనలి
నీంగజఉజ్జహార॥ ... ... *

చం॥ ఇష్యమాణవిరోధార్థస్తత్సంప్రాప్తిర్విషాదనాలంకారః -ఉద్యోజయేదుద్దీప్తంకుర్యాత్ -ఉద్యోజయేద్యావదిత్యనేనతదిచ్ఛామాత్రం నతుతత్కరణమితి విషమాద్భేదః - ఏవముత్తరోదాహరణేపీచ్ఛామాత్రం నత్విష్టోత్పత్త్యనుకూలాచరణమితి ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం విషాదనాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

ఉల్లాసాలంకారః- ౬౯.

క. ఏకస్యగుణదోషాభ్యాముల్లాసోన్యస్యతౌయది। అపిమాంపావ
యేత్సాధ్వీస్నాత్వేతీచ్ఛతిజాహ్నవీ॥ కాఠిన్యంకుచయోస్స్ర
ష్టుంవాంఛంత్యఃపాదపద్మయోః। నిందంతిచవిధాతారంత్వద్ధా
టీష్వరియోషితః॥ తదభాగ్యంధనస్యైవయన్నాశ్రయతిస
జ్జనం । లాభోయమేవభూపాల సేవకానాంనచేద్ధనః॥ య

త్రైకస్యచిద్గుణేనాన్యస్యగుణోదోషేణదోషఃగుణేనదోషోదోషేణగుణోవావర్ణ్యతేసఉల్లాసః-ద్వితీయార్థమాద్యస్యోదాహరణం- తత్రపతివ్రతామహిమగుణేన తదీయస్నానతోగంగాయాఃపావనత్వగుణోవర్ణితః- ద్వితీయశ్లోకే ద్వితీయస్యోదాహరణం- తత్రరాజ్ఞోధాటీషువనే పలాయమానానామరియోషితాంపాదయోర్ధావన పరిపంథిమార్దవదోషేణ తయోఃకాఠిన్య మస్రష్టా వ్యర్థం కుచయోః తత్స్రష్టవతోధాతుర్నింద్యత్వదోషోవర్ణితః - తృతీయశ్లోకే తృతీయస్య

తుర్థయోరుదాహరణం- తత్ర సజ్జనమహిమగుణేన ధనస్య
తదనాశ్రయ దోషత్వేన రాజ్ఞః క్రౌర్యదోషేణ తత్సేవకా
నాం వధం వినా నిర్గమనం గుణత్వేన వర్ణితం - అనేనైవ
క్రమేణోదాహరణాంతరాణి॥ ... ... *

చం॥ ఏకస్యేతి॥ ఏకస్య గుణదోషాభ్యామన్యస్య తౌ గుణదోషౌ యది భవత
స్తదోల్లాసాలంకారః - అపీతి- అపి సంభావనాయాం - సాధ్వీ పతివ్రతా
స్నాత్వా మాం పావయేదితి జాహ్నవీ ఇచ్ఛతీత్యన్వయః- తవ ఘాటీషు యు
ద్ధయాత్రాసు కుచయోస్స్రష్టం కాఠిన్యం పాదపద్మయోర్వాంఛంత్యోఽ
రియోషితః విధాతారం నిందంతీత్యన్వయః- ప్రష్టుమితి పాఠే కుచయోః
కాఠిన్యం పాదయోస్స్రష్టుమిచ్ఛంత్య ఇత్యన్వయః - లాభోఽయమితి - భూ
పాలసేవకానామయమేవ లాభో యదవధో న భవతీత్యన్వయః॥ ... *

క. యదయం రథసంక్షోభాదంసేనాంసో నిపీడితః । ఏకః కృతీమ
దంగేషు శేషమంగం భువో భరః ॥ అత్ర నాయికాసౌందర్యగు
ణేన తదంసనిపీడితస్యాంసస్య కృతిత్వగుణో వర్ణితః॥ ...

చం॥ యదయమితి॥ రథస్య సంక్షోభాచ్చలనాద్యదయమంసోంసేనాంగనా
ద్వనితాయా నిపీడితః సంఘృష్టః మమాంగేషు మధ్యే స ఏవైకః కృతీ కుశ
లః-అవశిష్టమంగం భూమేర్భార ఇత్యర్థః॥ ... ... *

క. లోకానందనచందనద్రుమసఖే నాస్మిన్వనే స్థేయతాం దుర్వం
శైః పరుషైరసారహృదయైరాక్రాంతమేతద్వనం । తేహ్యే
న్యోన్యనిఘర్షజాత దహన జ్వాలావలీసంకులా నస్వాన్యేవ
కులాని కేవలమిదం సర్వం దహేయుర్వనం ॥ అత్ర వేణూనాం
పరస్పర సంఘర్షణ సంజాతదహన సంకులత్వదోషేణ వన
నాశరూపదోషో వర్ణితః॥ దానార్థినో మధుకరా యది కర్ణ
తాలైర్దూరీకృతాః కరివరేణ మదాంధబుద్ధ్యా । తస్యైవ గం
డతలమండనహానిరేషా భృంగాః పునర్వికచపద్మవనే చరంతి॥ అ
త్ర భ్రమరాణామలంకరణత్వగుణేన గజస్య తత్ప్రతిక్షేప
దోషత్వేన వర్ణితః॥ ... ... *

చం॥ దుర్వ్యంశై దుష్టవేణుభిఃదుష్కులైశ్చేత్యాదిః శ్లేషోబోధ్యః - వన నాశరూపఃవనసంబంధీనాశరూపః- వనస్యేతియుక్తతరఃపాఠః-తత్ప్రతి క్షేపో భ్రమరనిరాసః గజస్యదోషత్వేనేతిసంబంధః॥ ... *

క. ఆఘ్రాతం పరిచుంబితం పరిముహుర్లీఢంపునశ్చర్వితం త్య క్తంవాభువిసీరసేనమనసాతత్రవ్యథాంమాకృథాః । హే స ద్రత్నతవైతదేవకుశలం యద్వానరేణాదరా దంతస్సార వి లోకనవ్యసనినాచూర్ణీకృతంనాశ్మనా॥ అత్రవానరస్యచా పలదోషేణరత్నస్యచూర్ణనాభావో గుణత్వేనవర్ణితః-అ త్రప్రథమచతుర్థయోరుల్లాసోన్వర్థః - మధ్యమయోశ్ఛ త్రిన్యాయేనలాక్షణికః॥ ... ... *

చం॥ ఆఘ్రాతమితి ॥ ముహుఃపరిలీఢంఆస్వాదితం- నీరసేనమనసాకర ణభూతేనవానరేణకర్త్రా- తత్ర తస్మిన్సతివిచారణవ్యసనినావిచారణ తత్పరేణ అశ్మనాపాషాణేన-ప్రథమచతుర్థయోఃగుణేనగుణోదోషేణ వా గుణఇతిభేదయోఃఉల్లాసఃఉల్లాసశబ్దః-అన్వర్థఇతిఉత్కృష్టోల్లాసః- సుఖంయత్రేత్యర్థానుగతఇత్యర్థః- ఛత్రిన్యాయేనేతి- కేషుచిచ్ఛత్రి సంబంధాచ్ఛత్రిచ్ఛత్రిసముదాయేఛత్రిణోయాంతీతివదిత్యర్థః ॥ ఇ త్యలంకారచంద్రికాయాముల్లాసాలంకారప్రకరణం॥ ... *

అవజ్ఞాలంకారః- ౭౦.

క. తాభ్యాంతౌయదినస్యాతామవజ్ఞాలంకృతిస్తుసా । స్వల్పమే వాంబులభతే ప్రస్థం ప్రాప్యాపిసాగరం॥ మీలంతియదిపద్మా నికామహోనిరమృతద్యుతేః ॥ తాభ్యాంగుణదోషాభ్యాంతౌగుణ దోషౌ - అత్రకస్యచిద్గుణెనాన్యస్యగుణాలాభే ద్వితీయార్థ ముదాహరణం- దోషేణదోషస్యాప్రాప్తౌతృతీయార్థం ॥ యథావా॥మమక్తిశ్చేదంతమసాదయతి సుధీభూయసుధియః కిమస్యానామస్యాదరసపురుషానాదరభరైః। యథాయూన స్తద్వత్పరమరమణీయాపిరమణీకుమారాణామంతఃకరణహ రణంనైవకురుతే॥ ... ... *

చం॥ ప్రస్థం ప్రస్థపరిమాణపాత్రం॥మదుక్తిరితి॥ మమోక్తిఃకవితా- సుధియోంతఃకరణం సుధీభూయాః స్మృతీభూయచేన్మదయతితోషయతి- తదాఽస్యాఃసుదుక్తైః- అరసానాం నీరసానాం పురుషాణా మనాదరసమూహైః- కింనామస్యాన్న కిందిదిత్యర్థః- క్వచిదల సైతిపాఠః - పరమరమణీయాపికైవ రమణీ(స్త్రీ)- యూనస్తరుణస్య యథాంతఃకరణహరణంకురుతే తద్వత్కుమారాణాంబాలానామిత్యన్వయః॥ ... *

కు. త్వంచేత్సంచరసే వృషేణలఘుతా కానామదిగ్దంతినాంవ్యా
ళైఃకంకణభూషణానికురుషే హానిర్నహేమ్నామపి। మూర్ధ
న్యంకురుషే సుధాంశు మయశః కింనామ లోకత్రయీ దీప
స్యాంబుజబాంధవస్య జగతామీశోసికింబ్రూమహే॥అత్ర
ద్యైకవితారమణీగుణాఖ్య మరసబాలకయోర్హృదయోల్లా
సరూపగుణాభావో వర్ణితః- ద్వితీయేపరమేశ్వరానంగీకర
ణదోషేణదిగ్గజాదీనాంలఘుతాదిదోషాభావో వర్ణితః॥ **

చం॥ త్వంచేదితి॥ శివంప్రతికస్యాపికవేరుక్తిః-జలాంశుంచంద్రం పక్షే జడాంశుం-అబుజబాంధవస్సూర్యః- ఉల్లాసరూపగుణాభావఃఉల్లాసరూపస్యగుణస్యాభావః ॥ ఇత్యలంకార చంద్రికాయాం మవజ్ఞాలంకార ప్రకరణమ్॥ ... ... *

అనుజ్ఞాలంకారః- ౭౧.

కు. దోషస్యాభ్యర్థనానుజ్ఞాతత్రైవగుణదర్శనాత్ । విపదస్సం
తునశ్శశ్వద్యాసుసంకీర్త్యతేహరిః॥ ... *

చం॥ దోషస్యేతి॥ అభ్యర్థనాఽఽఇచ్ఛాతత్రైవదోషఏవఅనుజ్ఞేతిలక్ష్యనిర్దేశః-శశ్వన్నిరంతరంసంకీర్త్యతఇత్యనేనాన్వయి॥ ... *

కు. య[illegible] మయ్యేవ జీర్ణతాంయాతు యత్త్వయోపకృతం
హరే। నరఃప్రత్యుపకారార్థీ విపత్తిమభికాంక్షతి ॥ ఇయంహ
నూమంతం ప్రతిరాఘవస్యోక్తిః- అత్ర ప్రత్యుపకారాభావో
దోషః - తదభ్యుపగమే హేతుగుణో నోపకర్తృకాంక్షాయా
అప్రసక్తిః- సాచవ్యక్తి రేకస్మిన్ప్రవృత్తేనసామాన్యేనవిశేష

సమర్థనరూపేణార్థాంతరన్యాసేనదర్శితా॥ ... *

చం॥ మద్యోవేతి॥ జీర్ణతాం ప్రత్యుపకారాక్షమతాం- హరిశబ్దో వానరార్థః- వ్యతిరేకముఖేతి వైధర్మ్యముఖేత్యర్థః - అస్యచార్థాంతరన్యాసేత్యనేనాన్వయః- దర్శితేతి-వైధర్మ్యవిషయోయం ప్రత్యుపకారానభిలాషీవిపత్తింనాకాంక్షతీత్యర్థపర్యవసానాదితి భావః॥ ... *

కు॰ యథావా॥ భజేమభవదంతికం ప్రకృతిమేత్య పైశాచికీం కిమిత్యమరసంపదః ప్రమథనాథ నాథామహే। భవద్భవనదేహళీవికటతుండదండాహతి త్రుటన్మకుటకోటిభిర్మఘవదాదిభిర్భూయతే ॥ ... ... *

చం॥ భజేమేతి॥ హే ప్రమథనాథహర- పైశాచికీం పిశాచసంబంధినీం ప్రకృతిం పిశాచతామేత్య ప్రాప్య భవతోంతికం సమీపదేశం భజేమ - అమరసంపత్తీః కిమితి ప్రార్థయామహే - యతో మఘవదాదిభి రింద్రప్రముఖైరపి భవద్భవనదేహళీషు - వికటతుండస్య వక్రతుండస్య దండాఘాతైః స్ఫుటన్మకుటాగ్రైర్భూయత ఇత్యర్థః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామనుజ్ఞాలంకారప్రకరణమ్ ॥ ... ... *

లేశాలంకారః- ౭౨.

కు॰ లేశస్స్యాద్దోషగుణయోర్గుణదోషత్వకల్పనం । అఖిలేషు విహంగేషు హంత స్వచ్ఛందచారిషు ॥ శుకపంజర బంధస్తే మధురాణాం గిరాం ఫలం ॥ దోషస్య గుణత్వకల్పనం గుణస్య దోషత్వకల్పనంచ లేశః- ఉదాహరణం-రాజ్ఞో భిమతే విదుషి పుత్రే చిరం రాజధాన్యాం ప్రవసతి తద్దర్శనోత్కంఠితస్య గృహస్థితస్య పితుర్వచనం అప్రస్తుతప్రశంసారూపం- తత్ర ప్రథమార్థే ఇతరవిహంగానామవక్తృత్వదోషస్య స్వచ్ఛందచరణానుకూలతయా గుణత్వం కల్పితం - ద్వితీయార్థే మధురభాషిత్వస్య గుణస్య పంజరబంధహేతుతయా దోషత్వం కల్పితం- నచాత్ర వ్యాజస్తుతిరాశంకనీయా - నహ్యత్ర విహంగాంతరాణాం స్తుతివ్యాజేననిందాయాం శుకస్యనిందా వ్యాజేనస్తుతౌ

చ తాత్పర్యం- కింతు పుత్రదర్శనోత్కంఠితస్య పితుర్దోషగుణయోర్గుణస్య దోషత్వాభిమాన ఏవాత్ర శ్లోకే నిబద్ధః॥ ... *

చం॥ లేశ ఇతి లక్ష్యనిర్దేశః- ప్రవసతీతి సతి సప్తమ్యంతం- శుకస్య నిందాయాః నిందావ్యాజేన స్తుతా చేత్యన్వయః॥ ... ... *

కు. యథా వా॥ సంతస్సచ్చరితోదయవ్యసనినః ప్రాదుర్భవద్యంత్రణాః సర్వత్రైవ జనాపవాదచకితా జీవంతి దుఃఖం సదా।
అవ్యుత్పన్నమతిః కృతేన న సతా నైవాసతా వ్యాకులో యుక్తాయుక్తవివేకశూన్యహృదయో ధన్యో జనః ప్రాకృతః॥ ... *

చం॥ సంత ఇతి॥ సచ్చరితస్యోదయో వృద్ధిః- తద్వ్యసనినస్తత్పరాః ప్రాదుర్భవద్యంత్రణం స్వేచ్ఛాచరణనిరోధో యేషాం తే - సర్వత్రైవ విషయే- దుఃఖమితి క్రియావిశేషణం- అవ్యుత్పన్నమతిః అనిపుణమతిః- సతా సమీచీనేన కృతేనాచరణేన- ప్రాకృతో నీచః॥ ... *

కు. దండీత్యత్రోదాహరణ॥ యువైష గుణవాన్ రాజా యోగ్యస్తే పతిరూర్జితః। రణోత్సవే మనస్సక్తం యస్య కామోత్సవాదపి॥ చపలో నిర్దయశ్చాసౌ జనః కిం తేన మే సఖి। అగః ప్రమార్జనాయైవ చాటవో యేన శిక్షితాః॥ అత్రాద్యశ్లోకే రాజ్ఞో వీరోత్కర్షస్తుతిః - కన్యాయా నిరంతరసంభోగనిర్వివితోర్దోషత్వేన ప్రతిభాసతామిత్యభిప్రేత్య విదగ్ధయా సఖ్యా రాజప్రకోపపరిజిహీర్షయా సపవదోషో గుణత్వేన వర్ణితః - ఉత్తరశ్లోకే సఖిభిరుపదిష్టం మానం కర్తుమశక్తయాపి తాసామగ్రతో మానపరిగ్రహానుగుణ్యం ప్రతిజ్ఞాయ తదనిర్వాహమాశంకమానయా సఖీనాముపహాసం పరిజిహీర్షంత్యా నాయికయా నాయకస్య చాటుకారితా గుణ ఏవ దోషత్వేన వర్ణితః- న చాద్యశ్లోకే స్తుతిర్నిందాపర్యవసాయినీ- ద్వితీయశ్లోకే నిందాస్తుతిపర్యవసాయినీతి వ్యాజస్తుతిరాశంకనీయా - రాజప్రకోపాదిపరిహారార్థమిహ నిందాస్తుత్యోరన్యావిదితతయా లేశతయోద్ఘాటనేన తతో విశేషాదితి- వస్తుతస్త్విహ వ్యాజస్తుతిస

గ్భావేపినదోషః - నహ్యేతావతా లేశమాత్రస్య వ్యాజ స్తు
త్యంతర్భావః ప్రసజ్జతే - తదసంకీర్ణయోరపి లేశోదాహర
ణయోర్దర్శితత్వాత్ నాపి వ్యాజస్తుతిమాత్రస్య లేశాంత
ర్భావః ప్రసజ్జతే - భిన్నవిషయవ్యాజస్తుత్యుదాహరణేషుక
స్తేషాంవానరరామచంద్ర భవనే లెఖాశ్వ సంవాహకః యు
ద్వక్త్రీం ముహురీక్షసే నఖనినాం బ్రూషేన చాటూన్యృషే
త్యాదిషు కోపగుణీకరణస్య గుణదోషీకరణస్యచాభావాత్
తత్రాన్యగుణదోషాభ్యామన్యత్ర గుణదోషయోః ప్రతీతేః ॥
చం॥ యమైవ తలి ॥ వరాద్ధినీంకస్య కాంప్రతిసఖివచనం - చపలఇత్యాది
చనాయికాయాః సఖీంప్రతి- ఉత్సేకఇతిపాఠే ప్యుత్కర్ష ఏవార్థః- కస్యా
యాదోషత్వేనభాసతామిత్యన్వయః- నిర్వర్తితుమిచ్ఛా నిర్విపర్తిషా-త
త్రాసదోషత్వే నేత్యర్థః - నిర్వ్యతీతోనీతితిణా పెరాజ్ఞో విశేషణం - కుత
స్తహీనగుణత్వేనవన్యనుత తత్రాహ రాజప్రకోపేతి - అన్యేనావిదితం
యథాస్యాదితిక్రియావిశేషణం- లేశతవేతి- తమ క్తందండినైన- లేశ
మేకేనిదుర్నిందాం స్తుతిం వా లేశతః కృతామితి లేశమాత్రస్యేతిక్ర
త్వాన్వర్థకం- ఉదాహరణయోః అథచేష్వేత్యాద్యోః- భిన్నవిషయేతి-
అన్యనిందయాన్యస్య స్తుతిరన్యస్తుత్యాన్యనిందత్యేవ ఉదాహరదిశూపేత్యర్థః॥**
కు. విషమైక్యేపి ॥ ఇః పోల్ఘణత్సుత్రిపురజయినః కంఠమూలంము
రారి నీరజాన్గానాం ముకజలముషీ శ్యాంబి గండస్థలాని । అ
ద్యాప్యుర్వీవలయతిలక శ్యామలిమ్నానులిప్తాన్యాభాసంతే
వదధవళితంకింయశోభిస్త్వదీయైః ఇత్యాద్యన్యదాహరణేషు
లెశాస్పర్శనాత్ - తత్రహిమలత్వాదీనాంధవళీకరణాభావ
దోషఏవగుణత్వేనపర్యవస్యతి- కింగుపరిసంఖ్యారూపేణత
తోన్యత్సర్వంధవళితమిత్యన్యోన్యగుణః ప్రతీయతే॥ ... *
చం॥ననుతథాప్యేకవిషయావ్యాజస్తుతిన్నలేశాన్తర్భవేదిత్యాశంక్యాహ
విషమైక్యేపీతి- లెశాస్పర్శనాదిత్యత్ర తేనాస్య...ఇందోరితి ॥ సే ఉ
ర్వీవలయతిలకరూపరాజన- త్వదీయైర్యశోభిఃకింధవళితం- శద్వగ-యుతో

ద్యాపి ఇందు లక్ష్మాదీని శ్యామలిమ్నా శ్యామవర్ణేన అనులిప్తాన్యాభాసంతే ఇత్యన్వయః- లక్ష్మ లాంఛనం- దిఙ్నాగానాం దిగ్గజానాం మదజలమేవ మషీ తద్వ్యాంజితద్యుక్తాని- పరిసంఖ్యాతి - ఏతాన్యేవ శ్యామానీత్యేవంరూపేత్యర్థః - విషయాంతరం గోచరీకృత్య ద్విపత్వం గుణరూపమాలంబనం ॥ ... ... *

మ. క్వచిద్వ్యాజస్తుత్యుదాహరణే గుణదోషీకరణసత్త్వేపి స్తుతేర్విషయాంతరమపిదృశ్యతే ॥ యథా ॥ సర్వదా సర్వదోసీతి మిథ్యా సంస్తూయసే బుధైః। నారయో లేభిరే పృష్ఠం న వక్షః పరయోషితః॥ అత్ర హి వాచ్యయా నిందయా పరిసంఖ్యారూపేణ తతోన్యత్సర్వమర్థినామభిమతం దీనారాది దీయత ఇతి స్తుత్యంతరమపి ప్రతీయతే- ఏవంచ యేషూదాహరణేషుక్తస్తే శౌర్యసింహో యోద్ధుమిత్యాదిషు గుణదోషాదిషు గుణదోషీకరణాదికమేవ వ్యాజస్తుతిరూపతయావతిష్ఠతే - తత్ర లేశవ్యాజస్తుత్యోస్సంకరోస్తు- ఇత్థమేవహి వ్యాజస్తుత్యప్రస్తుతప్రశంసయోరపి ప్రాక్సంకరో వర్ణితః॥ ... ... *

చం॥ సర్వదేతి ॥ అరయః పృష్ఠమర్థార్థత్వన లేభిరే ప్రాప్తవంతః పలాయనాభావాత్ - దీనారః పరిమాణవిశేషపరిచ్ఛిన్నా సువర్ణముద్రా-ఏవంచ లేశవ్యాజస్తుత్యోరసంకీర్ణ విషయసత్త్వేచ గుణదోషీకరణాదికమిత్యాదిపదేన దోషగుణీకరణసంగ్రహః - యేష్విత్యుపక్రమాత్తత్రేతి పాఠో యుక్తతరః- అత్రేత్యపియుక్తఏవ - ఇదమోపియచ్ఛబ్దార్థపరామర్శకత్వాత్ ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం లేశాలంకారప్రకరణం॥ ...*

అథ ముద్రాలంకారః- ౭౩.

కు. సూచ్యార్థసూచనం ముద్రా ప్రకృతార్థపరైః పదైః : నితంబగుర్వీ తరుణీ దృగ్యుగ్మవిపులా చ సా ॥ అత్ర నాయికావర్ణనపరేణ యుగ్మవిపులాపదేనాస్యా అనుష్టుభో యుగ్మవిపులానామత్వరూపసూచ్యార్థసూచనం ముద్రా- యథావాత్రైవ గ్రంథే వృత్తినామ్నాం స్తనపీయుత్వం- తథాప్యస్యోత్తరా

ర్థస్య లక్ష్యలక్షణయుక్తఛందశ్శాస్త్రమధ్యపాతిత్వేన తస్య సూచనీయత్వమస్తీతి తదభిప్రాయేణ లక్షణం యోజ్యం - ఏవం నవరత్నమాలాయాం తత్తద్రత్ననామనివేశనేన తత్తన్నామకజాతిసూచనం - నక్షత్రమాలాయామగ్న్యాదిదేవతానామభిర్నక్షత్రసూచనమిత్యాదావయమేవాలంకారః- ఏవం నాటకేషు వక్ష్యమాణార్థసూచనేష్వపి॥ ... *

చం॥ సూచ్యార్థేతి॥ సూచనీయస్యార్థస్యార్థః - ముద్రేతి లక్ష్యనిర్దేశః- దృగ్యుగ్మకేఽపి పులకేఽపి సార్వస్సా- అత్ర గ్రంథే అస్మిన్నలంకారగ్రంథే- రత్నమాలాశబ్దేన భగవత్స్తుతిపద్యావళీ విశేష ఉచ్యతే - రత్ననామనివేశేన ప్రకృతార్థపరరత్నవాచిపదఘటనేన తత్తన్నామక జాతిసూచనం తన్నామప్రవృత్తినిమిత్తరత్నజాతిసూచనం - నక్షత్రమాలాశబ్దార్థోఽపి పూర్వోక్త ఏవ - అగ్న్యాదిదేవతానామభిర్నక్షత్రాణాం తద్దైవత్యానాం సూచనం బోధ్యం- వక్ష్యమాణేతి- యథా అనర్ఘ్యరాఘవే-యాంతి న్యాయప్రవృత్తస్య తిర్యంచోఽపి సహాయతాం। అపంథానం తు గచ్ఛంతం సోదరోఽపి విముంచతీతి సూత్రధారవచనేన వక్ష్యమాణ రావణవృత్తాంత సూచనమితి బోధ్యం॥ ఇత్యలంకార చంద్రికాయాం ముద్రాలంకార ప్రకరణమ్॥ ... ... *

⁂ రత్నావళ్యలంకారః- ౭౮. ⁂

కు. క్రమికం ప్రకృతార్థానాం న్యాసం రత్నావళీం విదుః। చతురాస్యః పతిర్లక్ష్మ్యాః సర్వజ్ఞస్త్వం మహీపతే॥ అత్ర చతురాస్యాదిపదైర్వర్ణనీయస్య రాజ్ఞః బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాత్మతా ప్రతీయత ఇతి ప్రసిద్ధసహపాఠానాం బ్రహ్మాదీనాం క్రమేణ నివేశనం రత్నావళీ॥ ... ... *

చం॥ క్రమికమితి॥ ప్రకృతార్థానాం క్రమికం ప్రసిద్ధక్రమానుసారిన్యసనం ప్రతిపాదనం రత్నావళ్యలంకారః - ప్రకృతత్వం చ యథా కథంచిత్ప్రకృతసంబంధత్వం బోధ్యం- చతురేతి - చతురమాస్యం యస్య సః చతుర్ముఖః॥ ... ... *

ఉ॰ యథా వా॥ రత్యావృత్తప్రియకాంక్షా పేకగనతా వా సెరసాలింగి
తే ప్రష్ఠో పైకరం సెక్రమూదుపచితే భూంభృత్సగు త్వామహో ।
కోశస్పృధీనిభోగభాపదనితానన్ గిలిసోస్స్మఘా భాతి శ్రీరమ
[illegible] బాలేభవత్యాః స్తనే॥ యథా వా ॥ విలాస్ట్రం
[illegible] గశ్ర[illegible] సూద [illegible] భుం పై భ్రాసదవ
[illegible] [illegible]
మూనస్య వాదిస్తత్రి పత్యై త్వస్త్విశి శిధరదుచందహావనదూం
సందూస్వాః ॥ అత్ర పత్రిగసపృత్స్యపయోపన్యాసానువాద
హా కణో[illegible]వనానబుధజనప్రసిద్ధక్రమేణాస్యాస్తాః ప్రసిద్ధస
హాపాఠానాం ప్రసిద్ధక్రమానుసరణేస్య సమేవాలంకారః॥
చం॥ రత్యావృత్తేతి ॥ హే బాలే భవత్యాః స్తనే [illegible] స్యాశ్లిష్టం వత్రాం
[illegible] భాతీత్యన్వయః - కిమ్భూతే - రత్యావృత్తం ప్రావృత్తం ప్రియయా స్యాలాంఛ
నం [illegible]బిహ్నం నఖక్షతాం గరాగాదికం యేనతథాభూతే - కఠినతాయా ఆవా
[illegible]నభూతే - రసెనాలింగితే - ప్రకృష్టాష్టాపేపకరసెనకత్స్యే - క్రమా
[illegible] లకావసరిమాణలాభేనోపచితే ప్రవృద్ధే - భూంభృత్సంపత్తా
[illegible] రత్నమపహంతి నాశయతి తాదృశే తతోపిమస్త్వాల - చక్రవా
[illegible] తే తత్పృశత్వాత్ - భోగస్సుఖం శరీరం వాతస్యాజి - జనితమావ
సే - [illegible] యెషు[illegible]నం అసత్త్తాఉస్స్మఘాయస్మై తాదృశే - ఏతైరేవవిశే
[illegible] కటాపతాపిత్తసద్యోభోగ్య - [illegible] ప్రావృత్త
ప్రియయా [illegible] - కఠి[illegible]వాసే
[illegible] అలింగితేపరా హా - ప్రష్ఠోపవి
[illegible] - క్రమ[illegible] స్తనసా పే
[illegible] కాంరాగో[illegible]వనా[illegible] భాగణావ-
[illegible] వాక[illegible] - భోగః
ఫణా తద్వ్యాపి శేషావతాపేబలభ్ర [illegible] అంగస్యశరీరస్యవిరు
[illegible]నభోగ [illegible] ప్రభృతి యెనతస్మై బుద్ధే - ఖలీనశ్వస్యావ
[illegible] తముస్స్మఘాకల్పే - నీతి - క్రమానుసరణేపీతి - తథాచ ప్రసిద్ధసహపా

తానావగ్దానాం స్వస్వసంరత్నాపళిభిరితి సామాన్యలక్షణం-సక్రమాక్రమ
త్వేన తత్ప్రభేదావితి భావః॥ ... ... *

[illegible] యథా వా॥ యస్యవహ్నిః [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ప్రకృత [illegible]
[illegible] - ప్రకృతా [illegible]
[illegible] [illegible]
ప్రసిద్ధ [illegible] [illegible]
[illegible]॥ ... ... *

చం॥ యస్యేతి॥ యస్య ప్రతాపః [illegible] ప్రత్యర్థి [illegible] తాసాం
తత్పు [illegible] పంచమహాభూతమయామూర్తి [illegible] ఇత్యస్వయః- పం
చమహా [illegible] మేవ విశేష [illegible] [illegible] ఇత్యాది-
అంగే [illegible] పీడా [illegible] [illegible] - [illegible]
[illegible] [illegible] - యథా
[illegible] -ఉపమానంచోపరం
[illegible] ప్రకృత [illegible] ప్రతి [illegible] ఉపమానతా
[illegible]- ఉపగంజ [illegible] - [illegible]- ఉ
[illegible] ప్రతిబి
[illegible] ఇత్యాదివత్ - [illegible] చతురాస్య ఇ
త్యాద్యుదాహరణే [illegible] ప్రతి [illegible] - ప్ర
కృతాన్వయం [illegible] - [illegible] వేత్యా
[illegible]- క్రమికేష్యుపలక్షణం- [illegible]- [illegible]
[illegible] ఇత్యలంకార
[illegible] రత్నాపణే [illegible] ప్రకరణం॥ ... *

తద్గుణాలంకారః - ౯౫.

క. తద్గుణస్స్వగుణత్యాగా దన్యదీయగుణగ్రహః । పద్మరాగా
యతే నాసామౌక్తికం తేధరత్విషా ॥ ... *

చం॥ తద్గుణఇతి॥ స్వగుణత్యాగానంతరం అన్యదీయగుణగ్రహణం తద్గు
ణాలంకారః పద్మేతి- తవ నాసామౌక్తికం అధరకాంత్యా పద్మరాగవదా
చరతీత్యర్థః॥ ... ... *

క. యథావా ॥ వీరత్వద్రిపురమణీపరిధాతుం పల్లవానిసంస్పృ
శ్య । నహరతిపనశుకస్తాన్ కరరుహరుచిరవచితాని పాండుపత్ర
ధియా॥ ... ... *

చం॥ వీరేతి॥ హేవీర- త్వదరికామినీ వనభువిపరిధానం కర్తుం పల్లవానికర
రేణసంస్పృశ్య పాండుపత్రబుద్ధ్యా నహరతినగృహ్ణాతి- కీదృశాని- నిజకర
రుహాణాం నఖానాం రుచ్యా శ్వేతకాంత్యా అవచితాని వ్యాప్తానీత్యర్థః॥ ఇ
త్యలంకారచంద్రికాయాం తద్గుణాలంకారప్రకరణం॥ ... *

పూర్వరూపాలంకారః - ౯౬.

క. పునస్స్వగుణసంప్రాప్తిః పూర్వరూపముదాహృతం । హార
కంఠాంశులిప్తోపి శేషస్స్వద్యశసాసితః॥ ... *

చం॥ పునరితి॥ స్వగుణత్యాగానంతరం పునః స్వగుణప్రాప్తిః పూర్వరూ
పాలంకారః- హారేతి-నీలోపి... ॥ ... *

క. యథావా॥ భిన్నా... పురా... తస్య... స్వ... పరి
తప్స్య... తత్ర... నా... ని
... సకలం... యశః... ॥ ... *

చం॥ ... మా... వత... - ... నాయకేన విధి
... పుత్రి... యశసా... పుత్రికా... ంకుర
... గై... దత్తం ... అనిష్ట దే
అపి... తః- ... వాన్... । ... స్వ... సబీజం
తప... ... స్యాత్ - సచేష్టాన
ప్తిః- అనుభవ... తుత్యా... ... నీయాం-

అథవాయం తద్గుణవిశేషేత్యేవకారక్రమభంగేన కావ్యప్రకాశకారాదిమతోపన్యాసపరత్వేన వ్యాఖ్యేయం- తైరత్ర తద్గుణస్యోదాహృతత్వాత్- అత్ర హి పూర్వముక్తానామరుణగుణత్వం అనంతరం రైవతకరత్నైర్గుణభావేనాంతద్గుణత్వమితి తద్గుణద్వయమితి తేషామభిమతం॥ ... *

కు. పూర్వావస్థానువృత్తిశ్చ వికృతే సతి వస్తుని। దీపే నిర్వాపితేప్యాసీత్కాంచీరత్నైర్మహన్మహః॥ లక్షణే చకారాత్పూర్వరూపమితి లక్ష్యవాచకపదానువృత్తిః॥ . ... *

చం॥ పూర్వేతి॥ వస్తుని వికృతే వికృతే సత్యపి పూర్వావస్థాయా అనువృత్తిరపి పూర్వరూపాలంకారః-మహః ప్రకాశః॥ ... ... *

కు. యథావా॥ ద్వారం ఖడ్గిభిరావృతం బహిరపి ప్రస్విన్నగండైర్గజైరంతః కంచుకిభిః స్ఫురన్మణిధరైరధ్యాసితా భూమయః। ఆక్రాంతం మహిషీభిరేవ శయనం త్వద్విద్విషాం మందిరే రాజన్ సైవ చిరంతనప్రణయినీ శూన్యేపి రాజ్యస్థితిః॥ ... *

చం॥ ద్వారమితి॥ హే రాజన్ - తవవిద్విషాం మందిరే శూన్యేపి చిరంతనః ప్రణయో యస్యాః సైవ రాజ్యస్థితిర్మర్యాదాస్తీతి శేషః - యతో ద్వారం ఖడ్గిభిర్గండకాఖ్యపశుభిరేవ ఖడ్గధారిభిరావృతం - బహిరపి భూమయః మదప్రస్విన్నగండైర్గజైరధ్యాసితాః - అంతః పురభూమయః విలసన్మణిధారిభిః కంచుకిభిస్సర్పైరేవ సౌవిదల్లైరధ్యాసితాః - శయనం తల్పం మహిషీభిర్వనితాభిరేవ మహిషస్త్రీభిరాక్రాంతమిత్యన్వయః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం పూర్వరూపాలంకారప్రకరణః॥ ... *

అతద్గుణాలంకారః- ౭౬.

కు. సంగతాన్యగుణానంగీకారమాహురతద్గుణం। చిరం రాగిణి మచ్చిత్తే నిహితోపి న రజ్యసి॥ ... ... *

చం॥ సంగతేతి॥ సంగతః స్వసంబద్ధో యోన్యః పదార్థస్తద్గుణానంగీకారమతద్గుణాలంకారమాహుః- చిరమితి- రాగిణి అనురాగిణి మంజిష్ఠాదిరంజనద్రవ్యయుక్తే చ - నిహితోపి త్వం న రజ్యసి రక్తోనురాగయుక్తశ్చ న భవసీతి శ్లిష్టం॥ ... ... *

౫౦. [illegible] నవనాగసంబంధ్యం గేళికారభటీ రైపిచ్ఛలేదిగ్గజానాం
క్షేత్రాణ నసహసకరాః తేన జనాని సృష్టి । యస్యాత్యే
షాహింస కరంబా త్రైస్థణసావ స్తికేతేకేలి[illegible] స్ఫురతి తన
పి[illegible]గు్రసిం[illegible] ననుచాన్యగుణేనాన్యత్రిగుణోదయా
[illegible] ముల్లాసావజ్ఞాలంకారాభ్యాం తద్గుణాతద్గు
[illegible] - ఉల్లాసావజ్ఞాలక్షణయోః గుణశ
బ్దో దోషప్రతిపక్షవాచీ - అన్యగుణేనాన్యత్రిగుణోదయా ను
దయాం వనిత్యైవ [illegible]సంగ్రక గణాసంక్రమణే - కింతుస
ద్రూపటెశేన [illegible] యోర్జ్ఞానోత్పత్త్యనుత్పత్తివత్త
ద్గుణజన్యత్వేన ఘంభాపిత [illegible] రుత్పత్త్య
నుత్పత్తి తద్గుణా తద్గుణయోః పునః గుణశబ్దో యావద
[illegible] ప్రత్యాదియగుణగ్రహణాగ్రహణే చర
త్తిస్ఫటికవస్త్ర [illegible] అన్యాదియగుణేనైవా
[illegible]
[illegible]
[illegible] లకారణేతి [illegible]
[illegible] - [illegible] ప్రతిపన్నం [illegible]
[illegible] తరతంయా పరిగణితాని తి ధ్యేయం॥

చం॥ [illegible] పిచ్ఛలేపం కిలేదిగ్గజానాం [illegible] దెశే [illegible] - తథా వైరిస్త్రీ
ణాం [illegible] ప్రస్తుతాం [illegible] - [illegible] తథా
పి - [illegible] సావ స్తికీ - స్వ
స్తి [illegible] రుణ [illegible] సేన తన్ప్రియో
యోః - తత్స్[illegible] - [illegible] దేతి
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ . . . . ❋

అనుగుణాలంకారః- ౬౮.

కు. ప్రాక్సిద్ధస్వగుణోత్కర్షోఽనుగుణఃపరసన్నిధేః । నీలోత్ప
లానిదధతేకటాక్షైరతినీలతాం ॥ యథావా ॥ కపిరపిచకాపి
శాయనమదమత్తోవృశ్చికేనసందష్టః। అపిచపిశాచగ్రస్తఃకిం
బ్రూమోవైకృతంతస్య ॥ అత్రకపిత్వజాత్యాస్వతస్సిద్ధ
స్యవైకృతస్యమద్యసేవాదిభిరుత్కర్షః॥ ... *

చం॥ ప్రాగితి॥ పరసన్నిధివశాత్పూర్వసిద్ధస్యస్వగుణస్యోత్కర్షః అను
గుణోనామాలంకారః- నీలోత్పలానికర్ణావతంసీకృతాని॥కపిరితి॥కాపిశా
యనంమద్యం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామనుగుణాలంకారప్రకరణం॥

మీలనాలంకారః- ౬౯.

కు మీలితంయదిసాదృశ్యాద్భేదఏవనలక్ష్యతే। రసోనాలక్షిలాక్షా
యాశ్చరణేసహజారుణే॥ యథావా ॥ మల్లికామాల్యభారి
ణ్యస్సర్వాంగీణార్ద్రచందనాః । క్షౌమవత్యోనలక్ష్యంతే
జ్యోత్స్నాయామభిసారికాః ॥ అత్రాద్యే చరణాలక్తకరస
యోరరుణిమగుణసామ్యాద్భేదానధ్యవసాయః - ద్వితీయో
దాహరణేచంద్రికాభిసారికాణాం ధవళిమ గుణసామ్యాద్భే
దానధ్యవసాయః॥ ... ... *

చం॥మీలితమితి లక్ష్యనిర్దేశః-రసఇతి-స్వభావలోహితేచరణేలాక్షా
యారసోనాలక్షినజ్ఞాతః॥ మల్లికేతి॥ క్షౌమందుకూలంతద్ధారిణ్యః ॥ ఇత్య
లంకారచంద్రికాయాంమీలనాలంకారప్రకరణం॥ ... *

సామాన్యాలంకారః- ౭౦.

కు. సామాన్యంయదిసాదృశ్యాద్విశేషోనోపలక్ష్యతే । పద్మాకర
ప్రవిష్టానాంముఖంనాలక్షిసుభ్రువాం॥ యథావా॥రత్నస్తం
భేషుసంక్రాంతైఃప్రతిబింబశతైర్వృతః। లంకేశ్వరస్సభా
మధ్యేనజ్ఞాతోవాలిసూనునా॥ మీలితాలంకారేఏకేనాపరస్య
భిన్నస్వరూపానవభాసరూపం మీలనంక్రియతే - సామా
న్యాలంకారేతు భిన్నస్వరూపావభాసేపివ్యావర్తకవిశేషా

నోపాత్త ఇతి భేదః - మీలితోదాహరణేహి సహజారుణ్యా
చ్చరణాదేర్వస్త్వంతరత్వే నాగంతుకం యావకారుణ్యం న భా
సతే - సామాన్యోదాహరణేతు పద్మానాం ముఖానాం చ వ్య
క్త్యంతరతయా భానమస్త్యేవ-యథా రావణదేహస్య తత్ప్ర
తిబింబానాం చ - కింత్విదం పద్మమిదం ముఖమయం బింబో
యం ప్రతిబింబ ఇతి విశేషః పరం నోపలక్ష్యతే-అతఏవ భేదతిరో
ధానాన్మీలితం-తదతిరోధానేపి సామ్యేన వ్యావర్తకానవభా
సే సామాన్యమిత్యుభయోరప్యన్వర్థతా - కేచిత్తు వస్తుద్వ
యస్య లక్షణసామ్యాత్తయోః కేనచిద్బలీయసా తదన్యస్య స్వ
రూపతిరోధానే మీలితం-స్వరూపప్రతీతావపి గుణసామ్యాద్భే
దతిరోధానే సామాన్యం॥ ... ... *

చం॥ సామాన్యమితి లక్ష్యనిర్దేశః- విశేషో వ్యావర్తకధర్మః-పద్మానామా
కరః॥ రత్నస్తంభేష్వితి॥ వాలిసూనునా అంగదేన విశేష చరణజ్యోత్స్నా
దినా- అపరస్య లాక్షారసాభిసారికాదేః- భిన్నతయా-ముఖపద్మాదేర్భి
న్నస్య స్వరూపస్యావభాసేపి భేదాగ్రహః - ఉక్తమేవార్థముదాహరణారూఢ
తయా విశదయతి మీలితోదాహరణేహీత్యాదినా - వస్త్వంతరత్వేనన
భాసత ఇత్యన్వయః - ప్రతిబింబానాంచ వ్యక్త్యంతరతయా భానమ
స్త్యేవేత్యనుషంగః- కేచిత్తు స్వాభావిక్యాగ్రిమేణాన్వయః - కేచిత్ప్రి
కారకాలాపద్యతః- తదుక్తం॥ సమానలక్ష్మణా వస్తు వస్తునా యన్నిగృహ్య
తే। నిజేనాగంతునా వాపి తన్మీలితమితిస్మృతమితి - తయోర్మధ్యే ఏవం
చేత్స్యాత్తత్ర మీలితాలంకార ఇత్యగ్రిమేణాన్వయః॥ ... *

కు॥ ఏవం చ॥ అపాంగతరలే దృశౌ తరళవక్రవర్ణా గిరో విలాసభర
మంథరాగమనమీరతీచకాంతంముఖం। ఇతిస్ఫురితమంగకే మృగదృ
శాంస్వతోలీలయా తదత్ర నమదోదయః కృతపదోపి సంలక్ష్య
తే॥ ఇత్యత్ర మీలితాలంకారః- అత్ర హి దృక్తారళ్యాదీనాం
నారీవపుషస్సహజధర్మత్వాన్మదోదయకార్యత్వాచ్చ త
దుభయసాధారణ్యేన తత్ప్రతిష్ఠతారళ్యాదియోగినా వపుషా

వ్యదోదయస్య స్వరూపమేవ తిరోధీయతే - లింగసాధారణ్యే
నతుజ్ఞానోపాయాభావాత్ - కల్పితసామాన్యపారిభాష్య ఇత్యాది
ష్వతు సామాన్యాలంకార ఇత్యాహుః - తన్న - పద్మాకరప్రవిష్టా
నామిత్యాదౌ భేదాధ్యవసాయేపి వ్యావర్తకాస్ఫురణే నాలం
కారాంతరేణ భావ్యం సామాన్యాలంకారావాంతరభేదేన
వా - పూర్వస్మిన్మతే స్వరూపతిరోధానే నాలంకారాంతరేణ
భావ్యం మీలితావాంతరభేదేనవా॥ ... *

చం॥ అపాంగేతి॥ అపాంగతరలౌ యద్వా స్తేతరలౌ స్తత్వరోచ్చారణా
త్ వక్త్రా వక్త్రోక్తిగర్భాః కణ్ఠాయాసుతాః గిరో వాక్యరూపాః - ఇతి ప్రకా
రేణ - మృగదృశామంగకేలిలయా స్వతః స్వభావాత్స్ఫురితం ప్రకటీభూ
తం - తత్తస్మాదత్రాంగకేకృతపదః కృతస్థితిః - భేదాధ్యవసాయేపి - ముఖప
ద్మయోర్భేదావభాసేపీత్యర్థః - వ్యావర్తకాస్ఫురణేన హేతునా - అలం
కారాంతరేణ - స్వరూపాతిరోధానేన మీలితాసంభవాత్ - భేదాతిరో
ధానేన చ సామాన్యస్యాప్యసంభవాదితి భావః - సామాన్యేతి - తథా చ గుణ
సామ్యాద్విశేషాగ్రహ ఇతి సామాన్యాలంకారసామాన్యలక్షణం - విశేషా
గ్రహాత్మకత్వ [illegible] వ్యాఖ్యాస్యమాన ఇత్యాద్యప్రకా
రాంతరేణ [illegible] భావః - అవాంతరభేదేన వేత్యస్యాంతరం భా
[illegible] ఇతి - మీలిత [illegible] సాదృశ్యాదిత్యాది పూ
ర్వ [illegible] స్వరూపతిరోధానే అపాంగతరళ
ఇత్యాదిస్వరూపతిరోధానస్థలే - అలంకారాంతరేణేత్యాది - స్వరూపతో జ్ఞా
యమానేన సాదృశ్యాద్భేదాగ్రహణం - మీలితమిత్యంగీకారే ప్రథమః పక్షః -
సాదృశ్యాద్భేదాగ్రహణమిత్యేతావన్మాత్రం మీలితలక్షణాంగీకారే ద్వితీ
య ఇతి భావః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం సామాన్యాలంకారప్రకరణం॥

ఉన్మీలితవిశేషకాలంకారౌ - ౮౧, ౮౨

ష భేదవైశిష్ట్యయోస్స్ఫూర్తావున్మీలితవిశేషకౌ। హిమాద్రిం
త్వద్యశోమగ్నం సురాశ్శ్వేతేన జానతే॥ లక్షితాన్యుదితే చంద్రే
పద్మాని చ ముఖాని చ॥ మీలితన్యాయేన భేదానధ్యవసాయాపా

స్త్రైకుతోపి హేతోర్భేదస్యాస్ఫూర్తౌ మీలితప్రతిద్వంద్వ్యున్మీలి
తం- తథా సామాన్యరీత్యా విశేషాస్ఫురణే ప్రాప్తే కుతశ్చి
త్కారణాద్విశేషస్ఫూర్తౌ తత్ప్రతిద్వంద్వీ విశేషకః - క్ర
మేణోదాహరణద్వయం- తద్గుణరీత్యాపి భేదానధ్యవసాయ
ప్రాప్తావున్మీలితం దృశ్యతే॥ ... ... *

చం॥ భేదేతి॥ వైశిష్ట్యం వైజాత్యం ఉన్మీలితం విశేషకశ్చ క్రమేణాలంకా
రౌ-మగ్నం భేదాగ్రహాత్ తదంతర్గతం-లక్షితానీతి-సంకుచితత్వాదితి భా
వః-సామాన్యరీత్యా సామాన్యాలంకారన్యాయేన-ఏవం చ॥ వేత్రత్వచాతు
ల్యరుచాం వధూనాం కర్ణాగ్రతో గండతలాగతాని। భృంగాః స్సహేలం
యది నాపతిష్యన్ కో వేదయిష్యన్నవచంపకానీత్యపి విశేషకోదాహరణం
బోధ్యం- యత్తు సమానాలంకారేణైవ గతార్థత్వాన్నానయోరలం
కారాంతరత్వమితి-తదయుక్తం- ఉదాహృతస్థలే భేదవిశేషస్ఫూర్త్యోర్వి
శేషదర్శనహేతుకప్రత్యక్షరూపత్వాత్ -అథాపి స్వకపోలకల్పితపరిభా
షయానుమానాలంకారతాం బ్రూషే-తథాపి సాదృశ్యమహిమ్నా ప్రా
గనవగతభేద వైజాత్యయోః స్ఫురణాత్మనా విశేషాకారేణ మీలిత
సామాన్యప్రతిద్వంద్విన్యాయుక్తమేవాలంకారాంతరత్వం - అతద్గుణావ
జ్ఞాదయోఽపివః పృష్ఠోక్త్యలంకారాదిత్యలం విస్తరేణ॥ ... *

కు॰ యథా ॥ నృత్యద్భర్గాట్టహాసప్రసరసహచరైస్తావకీనైర్య
శోభిర్ధావళ్యం నీయమానే త్రిజగతి పరితః శ్రీనృసింహక్షితీం
ద్ర। నేదృగ్వ్యైవ నాభీకమలపరిమళ ప్రౌఢిమా సాదయిష్య
ద్దేవానాం నాభవిష్యత్ ధ్రువమపికమలా కాముకస్యావబోధః॥
కాకః కృష్ణః పికః కృష్ణః కో భేదః పికకాకయోః। వసంతసమయే
ప్రాప్తే కాకః కాకః పికః పికః॥ ఇదం విశేషకస్యోదాహరణం-
అత్ర ద్వితీయా కాకపికశబ్దౌ కాకత్వేనజ్ఞాతః పికత్వేనజ్ఞాత
ఇత్యర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యౌ॥ ... ... *

చం॥ నృత్యదితి॥ నృత్యం సర్వలోకభర్గస్య హరస్య యోట్టహాస స్తత్ప్రస
రస్య సమూహస్య విస్తారస్య వా సహచరైస్సదృశైరిత్యర్థః- ఈదృక్కీర్తి

వచ్ఛుష్మః విషఃకమలాకాముకః-నాభీకమలపరిమళస్య ప్రాప్తిం సమృద్ధిం యదినాసాదయిష్యన్నాధారయిష్యదిత్యన్వయః - యత్తుతద్గుణస్యాత్ర నిర్బాధకత్వాత్ - తంతత్ప్రతిసంబంధిత్వమున్మీలితస్యేతి తదనుక్తోపాలంభరూపత్వాదుపేక్ష్యం-తద్గుణేనభేదానధ్యవసాయమాత్రస్యోక్తత్వాత్.

శ్లో॥ యథావా ॥ వారాణసీవాసవతాంజనానాం సాధారణేశంకరలాంఛనేపి । పార్థప్రహారవ్రణముత్తమాంగం ప్రాచీనమీశం ప్రకటీకరోతి॥ ... ... *

చం॥ వారణసీతి ॥ తృతీయలోచనాదిచిహ్నసాధారణేపిసతీత్యన్వయః- పార్థోఽర్జునస్తేనకృతోయఃప్రహారస్తేనవ్రణోయత్ర తాదృశ ముత్తమాంగంశిరః-పూర్వత్రస్వాభావికగుణసామ్యం- ఇహత్వాగంతుకగుణసామ్యమితి భేదః॥ఇత్యలంకారచంద్రికాయాముమ్మీలితవిశేషకాలంకారప్రకరణమ్ ॥ ... ... *

ఉత్తరాలంకారః- ౮౩.

శ్లో॥ కించిదాకూతసహితం స్యాద్గూఢోత్తరముత్తరం । యత్రాసౌ వేతసీపాంథతత్రేయంసుతరాసరిత్ ॥ సరిత్తరణమార్గం పృచ్ఛంతం ప్రతితంకామయమానాయాఉత్తరమిదం- వేతసీకుంజేస్వాచ్ఛంద్యమిత్యాకూతగర్భం॥ ... ... *

చం॥ కించిదితి॥ కించిదభిప్రాయసహితంగూఢముత్తరంఉత్తరంనామాలంకారః- వేతసీవేతసలతా- సుఖేనతరితుంయోగ్యాసుతరా॥ ...*

శ్లో॥ యథావా ॥ గ్రామేస్మిన్ప్రస్తరప్రాయే నకించిత్పాంథవిద్యతే। పయోధరోన్నతిందృష్ట్వా వస్తుమిచ్ఛసిచేద్వస॥ ఆస్తరణాదికం ప్రార్థయమానం పాంథం ప్రత్యుక్తిరియం- స్తనోన్నతిం దృష్ట్వా రంతు మిచ్ఛసి చే ద్వస - అపి దగ్ధజనప్రాయేస్మిన్గ్రామె కశ్చిదవగమిష్యతీత్యేతాదృశంప్రతిబంధకంకించిదపి నాస్తీతిహృదయం - ఇదము న్నేయ ప్రశ్నస్యోత్తరస్యోదాహరణం॥ ... ... *

చం॥ గ్రామఇతి ॥ ప్రస్తరప్రాయే పాషాణబహులే పాషాణతుల్యేచ-

ప్రాయో బాహుళ్యేతు వ్యవహారోతికోశాత్ - కించిదాస్తరణాదికం సమాగమ ప్రతిబంధకంచ - పయోధరో మే నుస్తనశ్చ - కశ్చిదనగమిపశ్చిజ్ఞాస్యతీత్యేతా దృశం ఇత్యాద్యుదాహరణం-ఉన్నేయః కల్ప్యః-ప్రశ్నోయేన తాదృశస్యోత్తరస్య॥ ... ... *

కు॰ నిబద్ధప్రశ్నోత్తరం యథా ॥ కుశలం తస్యా జీవతి కుశలం పృచ్ఛామి జీవతీత్యుక్తం । పునరపి తదేవ కథయసి మృతాంను కథయామి యా శ్వసితి ॥ ఈ పద్యార్థమూ నా సంతరమను... యానాయికా... ప్రతి కుశలంతస్యా ఇతి నాయకస్య ప్రశ్నః జీవతీతి సఖ్యా ఉత్తరం- జీవంత్యాః కుశలమితి ... ప్రాయః-అస్య ... తరమితి నాయకస్య పునః కుశలం పృచ్ఛామితి ప్రశ్నః-... ఉత్తరముక్తమిత్యభి ప్రాయః జీవతీత్యుక్తమితి సఖ్యావచనం - ... ప్రాయో ... నాధ... [illegible] [illegible] [illegible] మనసమయి ... [illegible] [illegible] ... మిత్యభి ప్రాయః॥ ... ... *

చం॥ [illegible] ఈ ... [illegible] ప్రాయః [illegible]॥ ... ... *

కు॰ ప్రశ్నోత్తరాంతరాభిన్నముత్తరం చిత్రముచ్యతే । కేదార పోషణరతాః కే ఖేటాః కించలంవయః ॥ అత్ర కేదారపోషణరతాః ఇతి ప్రశ్నాభిన్నముత్తరం కే ఖేటాః కించలమితి ప్రశ్నద్వయస్యవయఇత్యేకముత్తరం-ఉదాహరణాంతరాణివిదగ్ధముఖమండనే ద్రష్టవ్యాని॥ ... ... *

చం॥ ప్రశ్నోత్తరేతి ॥ ప్రశ్నశ్చఉత్తరాంతరంచ ప్రశ్నోత్తరాంతరే తాభ్యామభిన్నముత్తరం చిత్రమిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః- కేదారేతి - కేదారాణాం పోషణే రతాః కే ఇతి ప్రశ్నః - కేదారస్య ... పోషణరతా ఇ

ఇతి చేన్నోత్తరం కేఖటాః ఖటకాః కే ఖటంతీతి ప్రశ్నస్య యదుత్తరం వయః
పక్షిణ ఇతి-తతిః కించలమితి ప్రశ్నస్య యదుత్తరం సంగం వయస్తారుణ్యాది
తి తేనాభిన్నం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాముత్తరాలంకారప్రకరణం॥*

సూక్ష్మాలంకారః-౧౫౪.

క. సూక్ష్మం పరాశయాభిజ్ఞేతరసాకూతచేష్టితం। మయి పశ్యతి సా
కేశైః సీమంతమణిమావృణోత్॥ కాముకస్యావలోకనేన సం
కేతకాలప్రశ్నభావం జ్ఞాత్వా స్వైరిణ్యేయం - అస్తంగతే
సూర్యే సంకేతకాల ఇత్యాకూతం॥ ... ... *

చం॥ సూక్ష్మమితి॥ పరాశయాభిజ్ఞస్య ఇతరస్మిన్ప్రకాశయితుం సాభిప్రాయం చేష్టితం సూక్ష్మాలంకారః- పరాశయాభిజ్ఞశబ్దః సామాన్యపరః తస్య సాకూతచేష్టితమన్యథానుపపత్త్యా స్వరవిషయమిత్యర్థః॥ ... ... *

క. యథావా॥ సంకేతకాలమనసం విటం జ్ఞాత్వా విదగ్ధయా। ఆ
సీన్నేత్రార్పితాకూతం లీలాపద్మం నిమీలితం॥ ... *

చం॥ సంకేతేతి॥ సంకేతకాలే మనో యస్య తజ్జిజ్ఞాసుమిత్యావత్- విటం జారం- నేత్రాభ్యామర్పితమాకూతం యస్మిన్ తాదృశం - లీలాసంబంధి పద్మం- నేత్రేత్యాది క్రియావిశేషణం వా॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం సూక్ష్మాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

పిహితాలంకారః-౧౫౫.

క. పిహితం పరవృత్తాంతజ్ఞాతుస్సాకూతచేష్టితం। ప్రియే గృహాగతే
ప్రాతః కాంతా తల్పమకల్పయత్॥ రాత్రౌ సపత్నీగృహే
కృతజాగరణేన శ్రాంతోఽసీతి తల్పకల్పనాకూతం॥ ... *

చం॥ పిహితమితి లక్ష్యనిర్దేశః - తల్పం శయనం॥ ... *

క. యథావా॥ వక్త్రస్యందిస్వేదబిందుప్రబంధైర్దృష్ట్వా భి
న్నం కుంకుమం కాపి కంఠే। పుంస్త్వం తన్వ్యా వ్యంజయంతీ వ
యస్యా స్మిత్వా పాణౌ ఖడ్గరేఖాం లిలేఖ॥ అత్ర స్వేదానుమి
త పురుషాయితం పురుషోచితఖడ్గరేఖాలేఖనేన ప్రకాశితం॥*

పిహితం పరవృత్తాంతం జ్ఞాతుం సాకూతచేష్టితమిత్యేకః పాఠః.

చం॥ వక్త్రేతి ॥ వక్త్రే ప్రస్రవణశీలానాం స్వేదబిందూనాం ప్రబంధైః ధారాభిః కంఠే భిన్నం లగ్నం కుంకుమం దృష్ట్వా కాపి వయస్యా సఖీ స్మిత్వా స్మితం కృత్వా పుంస్త్వం వ్యంజయతీ సతీ తస్యాః పాణౌ ఖడ్గరేఖాం లిలేఖ ఇత్యన్వయః-సూక్ష్మాలంకారే పరాభిప్రాయమవగత్య సా కృతచేష్టితేనోత్తరసమర్పణం- పిహితాలంకారే తు గూఢం పరవృత్తాంతం జ్ఞాత్వా సా కృతచేష్టయా తత్ప్రకాశనమితి భేదో బోధ్యః ॥ ఇత్యలంకార చంద్రికాయాం పిహితాలంకార ప్రకరణం॥ ... ... *

వ్యాజోక్తిరలంకారః- ౧౨౬.

కు. వ్యాజోక్తిరన్యహేతూక్త్యా యదాకారస్య గోపనం। సఖి పశ్య గృహారామపరాగైరస్మి ధూసరా ॥ అత్ర చౌర్యరతికృతసంకేతభూపృష్ఠలుంఠనలగ్నధూళిజాలస్య గోపనం॥ యథా వా॥ కస్య వా న భవేద్రోషః ప్రియాయాః సవ్రణేఽధరే। సభృంగం పద్మమాఘ్రాసీర్వారితాపి మయాధునా॥ ఉపపతినా ఖండితాధరాయా నాయికాయాః సకాశమాగచ్ఛంతం ప్రియమవపశ్యంత్యేవ సఖ్యా నాయికాం ప్రతి హితోపదేశ వ్యాజేన తం ప్రతి నాయికాపరాధగోపనం- ఛేకాపహ్నుతేరస్యాశ్చాయం విశేషః- తస్యాం వచనస్యాన్యథానయనేనాపహ్నవః - అస్యామాకారస్య హేత్వంతరవర్ణనేన గోపనమితి లక్షణే లక్ష్యనామ్ని చోక్తిగ్రహణమాకారస్య గోపనార్థం హేత్వంతరప్రత్యాయకవ్యాపారమాత్రోపలక్షణం॥ ... *

చం॥ వ్యాజోక్తిరితి లక్ష్యనిర్దేశః - చౌర్యరతే కృతం యత్సంకేతభూతభూమిపృష్ఠలుంఠనమిత్యన్వయః - ఉపపతినా జారేణ - తస్యాం ఛేకాపహ్నుతౌ ॥ ... ... *

కు. తతశ్చ॥ ఆయాంతమాలోక్య హరిం ప్రతోళ్యామాళ్యాః పురస్తాదనురాగమేకా। రోమాంచకంపాదిభిరుచ్యమానం భామా జుగూహ ప్రణమంత్యథైనం॥ ఇత్యత్రాపి వ్యాజోక్తిరేవ అత్ర హ్యనురాగకృతస్య రోమాంచాద్యాకారస్య భక్తిరూప

హిత్వాంతరప్రత్యాయకేన ప్రణామేన గోపనంకృతం - సూక్ష్మపిహితాలంకారయోరపి చేష్టితగ్రహణముక్తిసాధారణవ్యాపారమాత్రోపలక్షణం- తతశ్చ॥ నళినీదళేబలాకామరకతపాత్రీవదృశ్యతేశుక్తిః। ఇతిమమసంకేతభువిజ్ఞాత్వా భావంతదాబ్రవీదాళీం-ఇత్యాదిష్వపిసూక్ష్మాలంకారఃప్రసరతి- అత్రశ్లోకేతావత్ కిమావయోః సంకేతస్థానంభవిష్యతీతిప్రశ్నాశయంసూచయతికాముకేతదభిజ్ఞయావిదగ్ధయా తదాసఖీంప్రతిసాకూతముక్తమితి సూక్ష్మాలంకారో భవతి- యతోత్రబలాకాయాఃమరకతపాత్రప్రతిష్ఠిత శుక్త్యుపమయాతస్యానిశ్చలత్వేనాశ్వస్తత్వం తేన తస్యప్రదేశస్యనిర్జనత్వం తేన తదేవావయోః సంకేత స్థానమితి కాముకం ప్రతి సూచనం లక్ష్యతే - నచాత్రధ్వని రాశంకనీయః - దూరే వ్యజ్యమానస్యాపి సంకేతస్థానప్రశ్నోత్తరస్య స్వోక్త్యైవావిష్కృతత్వాత్ - ఏవంపిహితాలంకారేప్యుదాహార్యం - ఇదంచాన్యదత్రావధేయం - యత్రాసౌవేతసీపాంథేత్యాదిష్వగూఢోత్తరసూక్ష్మపిహితవ్యాజోక్త్యుదాహరణేషు భావో నస్వోక్త్యావిష్కృతః-కింతువస్తుసౌందర్యబలాత్ వక్తృబోద్ధవ్యవిశేషవిశేషితాద్గమ్యః - తత్రైవవస్తుతో నాలంకారత్వంధ్వనిభావాస్పదత్వాత్ - ప్రాచీనైస్స్వోక్త్యావిష్కరణేసత్యలంకారాస్పదతాస్తీత్యుదాహృతత్వాదస్మాభిరప్యుదాహృతాని- శక్యంహి-యత్రాసౌవేతసీపాంథతత్రేయం సుతరాసరిత్। ఇతిపృచ్ఛంతమధ్వానం కామిన్యాహాససూచనమిత్యాద్యర్థాంతరకల్పనయా భావావిష్కరణమితి- అతః ప్రాగ్లిఖితేషుయేషూదాహరణేషు సంకేతకాలమనసం పుంస్త్వంతన్వ్యావ్యంజయంతీభామా జుగూహేతి భావా విష్కరణమస్తితేష్వేవతత్తదలంకారఇతి॥ ... *

చం॥ ఆయాంతమితి॥ ప్రతోళ్యాం రథ్యాయాం-ఏకాకాచిద్రామావని

తా - సఖ్యాః పురస్తాత్ రోమాంచకంపాదిభిరనుభావైర్వ్యజ్యమానమను
రాగం ఏనం హారిం ప్రణమంతీ సతీ- జుగూహ గోపితవతీత్యన్వయః- లక్ష్య
తే వ్యజ్యతే- ఏవమితి- సూక్ష్మాలంకారవదుక్తిరూపవ్యాపారవర్ణనామిత్య
ర్థః- ఉదాహర్తవ్యమితి- యథా వక్త్రీస్యందీతి పద్యమేవ- ఆలీం బాలాం
సస్మితం ప్రాహ- మందం ముగ్ధాక్షి త్వామత్యవశ్యామి - నాథమిత్యుత్త
రార్ధనిర్మాణే నాథమిత్యుక్త్యా ప్రకాశనమితి బోధ్యం- వస్తు సౌందర్యేతి-
వేతసీనికుంజరూపవస్తుసౌందర్యేత్యర్థః- ధ్వనిభావాస్పదత్వాత్ ధ్వనిత్వా
శ్రయత్వాత్ - ఉపసంహరతి అత ఇతి- ఏషి ఇత్యస్య స్వభావావిష్కరణమస్తీ
త్యనేనాన్వయః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం వ్యాజోక్త్యలంకారప్రక
రణం॥

——— గూఢోక్త్యలంకారః- ౮౭. ———

కు. గూఢోక్తిరన్యోద్దేశ్యం చేద్యదన్యం ప్రతి కథ్యతే। వృషాపేహి పరక్షేత్రాదాయాతి క్షేత్రరక్షకః॥ యం ప్రతి కించిద్వక్తవ్యం తత్తటస్థైర్మాజ్ఞాయీతి తదేవ తదన్యం కంచిత్ప్రతి శ్లేషేణోచ్యతే చేత్సా గూఢోక్తిః- వృషేత్యుదాహరణం- ఇహ పరకళత్రముపభుంజానం కాముకం ప్రతివక్తవ్యం- పరక్షేత్రే సస్యాని భక్షయంతం కంచిదుక్షాణం సమీపే చరంతం నిర్దిశ్య కథ్యతే - నేయమప్రస్తుతప్రశంసా కార్యకారణాదివ్యంగ్యత్వాభావాత్ - నాపి శ్లేషమాత్రమప్రకృతార్థస్య ప్రకృతార్థాన్వయిత్వేనావివక్షితత్వాత్ - తస్య కేవలమితరవంచనార్థం నిర్దిష్టతయా విచ్ఛిత్తివిశేషసద్భావాత్॥ ... *

చం॥ గూఢోక్తిరితి ॥ యదన్యోద్దేశ్యకం వాక్యం తత్తదన్యం ప్రతి కథ్యతే చేత్ గూఢోక్తిరలంకారః- క్షేత్రం సస్యాదేః- కళత్రం చ - అపేహి దూరీభవ- అవివక్షితత్వాదితి- అయం భావః - ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషేఽసావుదయమారూఢ ఇత్యాదావప్రకృతార్థస్య ప్రకృతార్థోపమానతయాన్వయస్స్వీక్రియతే- సర్వథైవ ప్రకృతాసంబద్ధస్యాప్రకృతార్థస్య కథనేఽసంబంధార్థాభిధాయకత్వాపత్తేః - అతః ప్రకృతేఽపి శ్లేషవాదినాఽప్రకృతస్య ప్రకృతసంబంధో వాచ్యః- స చ న సంభవతి - వివక్షావిరహాదితి-

కుత స్తర్హ్యప్రకృతార్థకథనం తత్రాహ తస్యేతి - అప్రకృతార్థస్యేత్యర్థః - నను తాదృశవివక్షావిరహేపి నానార్థవిన్యాసమాత్రేణాస్తు శ్లేష ఏవేత్యాశంక్యాహ విచ్ఛిత్తివిశేషేతి - తథాచ శ్లేషసత్త్వేపి విచ్ఛిత్తివిశేషాద్గూఢోక్తిరవశ్యమంగీకార్యేత్యాశయః - అతఏవ శ్లేషమాత్రమితి తన్మాత్రనిరాకరణమేవోపక్రాంతం న తు శ్లేషనిరాకరణమితి॥ ... *

ఉ. యథావా ॥ నాథో మే విపణిం గతో న గణయత్యేషా సపత్నీ చ
మాం త్యక్త్వా మామిహ పుష్పిణీతి గురవః ప్రాప్తా గృహాభ్యంతరం। శయ్యామాత్రసహాయినీం పరిజనః శ్రాంతో న మాం
సేవతే స్వామిన్నాగమలాలనీయరజనీం లక్ష్మీపతే రక్ష మాం॥
అత్ర లక్ష్మీపతినామ్నో జారస్యాగమనం ప్రార్థయమానాయాః తటస్థవంచనాయ భగవంతం ప్రత్యాక్రోశస్య ప్రత్యాయనం ॥ ... ... *

చం॥ నాథ ఇతి॥ విపణిః పణ్యవీథికా - పుష్పిణీ రజస్వలా - ఆగమేన వేదేన లాలనీయః స్తుత్యః ఆగమనేన లాలనీయశ్చ - రజనీం వ్యాప్యేత్యత్యంతసంయోగే ద్వితీయా॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం గూఢోక్త్యలంకారప్రకరణం॥

⇚ వివృతోక్త్యలంకారః - ౮౮. ⇛

ఉ. వివృతోక్తిః శ్లిష్టగుప్తం కవినావిష్కృతం యది। వృషాపేహి పరక్షేత్రాదితి వక్తి ససూచనం॥ శ్లిష్టగుప్తం వస్తు యథాకథంచిత్ కవినావిష్కృతం చేద్వివృతోక్తిః - వృషాపేహీత్యుదాహరణే పూర్వవద్గుప్తం వస్తు ససూచనమితి కవినావిష్కృతం॥

చం॥ శ్లిష్టగుప్తమితి॥ శ్లిష్టేత్యుపలక్షణం - అర్థశక్తిమూలగుప్తస్యాపి గచ్ఛాభ్యచ్యుతేత్యాదౌ సంగ్రాహ్యత్వాత్॥ ... ... *

ఉ. యథావా॥ వత్సే మాగా విషాదం శ్వసనమురుజవం సంత్యజోర్ధ్వప్రవృత్తం కంపః కో వా గురుస్తే కిమిహ బలభిదా జృంభితేనాత్ర యాహి। ప్రత్యాఖ్యానం సురాణామితి భయశమనచ్ఛద్మనా కారయిత్వా యస్మై లక్ష్మీమదాద్వః స దహతు దురితం మంథముగ్ధః పయోధిః॥ ఇదం పరవంచనాయ గుప్తావిష్కరణం

చం॥ వత్స ఇతి॥ వత్సే లక్ష్మి- విషాదం ఖేదం హారంచ - ఉరుజవం మహావే
గం- ఊర్ధ్వం ప్రవృత్తం శ్వసనం శ్వాసం పవనంచ - సంత్యజ- కంజలం
పాతీతి తథా వరుణః కం పశ్య - గురుర్మహాన్ బృహస్పతిశ్చ- బలం ప్రసిద్ధం
తద్భిదా నాశకేన బలాఖ్యదైత్యనాశకేనేంద్రేణచ - అత్ర శ్రీకృష్ణసన్ని
ధౌ యాహి - ఇతి ప్రకారేణ భయనివారణవ్యాజేన - సురాణాం ప్రత్యా
ఖ్యానవర్ణనం కారయిత్వా మంథో మంథనం తేన ముగ్ధః పయోధిర్యస్మై ల
క్ష్మ్యై మదాత్సవో దురితం దహత్విత్యన్వయః- వరేతి - వరవంచనాయ గుప్త
స్యావిష్కరణమిత్యర్థః॥ ... ... *

కు. త్రపాగుప్తావిష్కరణం యథా ॥ దృష్ట్వా కేశవ గోపరాగహృ
తయా కించిన్న దృష్టం మయా తేనేహ స్ఖలితాస్మి నాథ పతితాం
కిం నామ నాలంబసే । ఏకస్త్వం విషమేషు ఖిన్నమనసాం స
ర్వాబలానాం గతిర్గోప్యైవం గదితః స లేశమవతాద్గోష్ఠే హరి
ర్వశ్చిరం ॥ అత్ర కృష్ణస్య పురతో విషమే పరిస్ఖలనమభిహితవ
త్యా స్తం కామయమానాయా గోపికాయా వచనే విషమపథి
స్ఖలనపతనత్రాణసంప్రార్థనారూపేణ ఝడితి ప్రతీయమా
నేనార్థేన గుప్తం వివక్షితమర్థాంతరం సలేశం సూచనమి
త్యనేనావిష్కృతం- ఏవం నైషధాదిషు- చేతో నలం కామయ
తే మదీయం నాన్యత్ర కుత్రాపి చ సాభిలాషమితి దమయంతీ
వాక్యాదికమప్యుదాహరణం - ఇదం శబ్దశక్తిక్రోడీకృత గు
ప్తావిష్కరణం॥ ... ... *

చం॥ త్రపేతి-లజ్జయా గుప్తస్యేత్యర్థః॥ దృష్ట్వేతి॥ గోపీత్యయి మో
రాగ ఆసక్తిస్తద్ధతయా అపహృతయా గవాం పరాగైర్ధూళిభిర్వ్యాప్త
యాచ- గోపేతి సంబోధనం వా-కించిత్సు విషమం యుక్తాయుక్తంచ - ఇ
హత్యయి భూమౌచ- పత్యుర్భావః పతితా తాం పతనం ప్రాప్తంచ - విష
మేషుః పంచశరస్తేన ఖిన్నమనసాం విషమేషు సంకటేషు ఖిన్నమనసాం
చ- అబలానాం స్త్రీణాం బలరహితానాంచ- సలేశం ససూచనం- గోష్ఠం
గోస్థానం- చేతో నలమితి-లంకారం నఆయాతే సగచ్ఛతీత్యర్థే నలం కామయతే

ఇచ్ఛతీత్యర్థో గుప్తః తదావిష్కరణంచ హ్రీణాహృష్టా చేత్యనేనేతి బో
ధ్యం- శబ్దశక్తీతి శబ్దశ్లేషవశేనేత్యర్థః-క్రోడీకృతస్సంగృహీతః॥ ... *

వు. అర్థశక్తిమూల గుప్తార్థా విష్కరణంయథా॥ గచ్ఛామ్య
చ్యుత దర్శనేన భవతః కింతృప్తిరుత్పద్యతే కింత్వేవం విజనస్థ
యోర్హతజనస్సంభావయత్యన్యథా। ఇత్యామంత్రణభంగి
సూచితవృథావస్థానఖేదాలసా మాశ్లిష్యన్ పులకోత్కరాం
చితతనుర్గోపీంహరిః పాతువః॥ అత్రగచ్ఛామ్యచ్యుతేత్యా
మంత్రణేన త్వయారంతుమేతావత్కాలం స్థితం నతల్లబ్ధమి
త్యర్థశక్తిలభ్యంవస్తుతృతీయపాదేనావిష్కృతం- సర్వమే
తత్కవినిబద్ధవక్తృగుప్తావిష్కరణోదాహరణం॥ ... *

చం॥ గచ్ఛామ్యేతి॥ అచ్యుత-మద్విషయేఽస్ఖలితేతి గుప్తార్థః- చిరకాలం
త్వద్దర్శనేనాపినతృప్తిరిత్యర్థేన దర్శనేన తృప్తిరపితుసంభోగేనేత్యర్థో
గుప్తః- విజనస్థయోరేకాంతగతయోః - హతశ్వాసాజనః అన్యథారత్య
ర్థం స్థితావితిసంభావయతి- తేనద్వయోరకీర్తిర్జాతైవ-వృథైవాశ్వా
సంవంచయావఇతిగుప్తార్థః- ఆమంత్రిణ స్యాచ్యుతేత్యాదెర్భంగ్యార
చనయాసూచితోయోవృథావస్థానఖేదస్తేనాలసాం- కవినిబద్ధేతి-కవినిబ
ద్ధేనవక్త్రాగుప్తస్యేత్యర్థః॥ ... ... *

వు. కవిగుప్తావిష్కరణంయథా॥ సుభ్రుత్వంకుపితేత్యపాస్తమశ
నంత్యక్తాఃకథాయోషితాం దూరాదేవ వివర్జితాస్సురభ
యస్స్రగ్గంధధూపాదయః। కోపంరాగిణిముంచమయ్యవన
తేదృష్టేప్రసీదాధునా సత్యం త్వద్విరహాద్భవంతి దయితే స
ర్వామమాంధాదిశః॥ అత్రతావదీర్ష్యామాన కలుషితదయి
తాప్రసాదనవ్యాపారవిధిఃప్రతీయతే - దృష్టిరోగార్తస్య
దృష్టింప్రత్యాక్రోశో వివక్షితార్థః -సచదృష్టేఇత్యస్యపద
స్యలుప్తోచ్చారణేన సంబుద్ధిరూపతా మవగమయ్యావిష్కృ
తః- కవినిబద్ధవక్తృగుప్తం పరమంచనాస్థంకవిగుప్తం స్రా
షికప్రకథనార్థమితి భేదః॥ ... ... *

చం॥ సుభ్రు త్వమితి ॥ శోభనభ్రూర్యయితాదృష్టిశ్చ - తయోస్సంబోధనం- కోపారోపః వికారశ్చ- రాగిణ్యనురాగిణీతి అవనతేన మే ఇతి చ మయాస్యస్యపి శేషణం - పక్షే రాగిణీరక్తిమశీలేన మే ఇతి దృక్సంబోధనం- ఏవంద్రష్టేఇత్యపి- ఉచ్చారణేనేతి స్వరవిశేషసహకృతోచ్చారణేనేత్యర్థః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాంవివృతోక్త్యలంకారప్రకరణం॥

———శ్రీ యుక్త్యలంకారః-౮౯. శ్రీ———

మూ. యుక్తిఃపరాతిసంధానం క్రియయామర్మగుప్తయే । త్వామాలిఖంతీందృష్ట్వాన్యంధనుఃపౌష్పంకరేలిఖత్॥ అత్రపుష్పచాపలేఖనక్రియయా మన్మథో మయా లిఖితఇతి భ్రాంత్యుత్పాదనేన స్వానురాగరూప మర్మగోపనాయ పరవంచనం విపక్షితం ॥ ... ... *

చం॥ యుక్తిరితి ॥ స్వస్యమర్మగోపనాయక్రియయా యత్పరస్యాతిసంధానంవంచనంసాయుక్తిరలంకారః-త్వామితి - నాయకంప్రతిదూతీవచనం-పుష్పస్యేదంపౌష్పం॥ ... ... *

మూ. యథావా ॥ దంపత్యోర్నిశిజల్పతోర్గృహశుకేనాకర్ణితం యద్వచస్తత్ప్రాతర్గురుసన్నిధౌ నిగదతస్తస్యాతిమాత్రం వధూః। కర్ణాలంబితపద్మరాగశకలం విన్యస్యచంచూపుటే వ్రీడార్తావిదధాతిదాడిమఫలవ్యాజేనవాగ్బంధనం॥ అత్రశుకవాఙ్ముద్రణయాతన్ముఖన స్వకీయరహస్యవచనశ్రావ్యస్వజనవంచనంకృతం - వ్యాజోక్తావాకారగోపనం యుక్తౌతదన్యగోపనమితి భేదః- యద్వా వ్యాజోక్తావుక్త్యగోపనంఇహతుక్రియయాగోపనమితి భేదః-ఏవంచఅయాంతమాలోక్యహరింప్రతోళ్యామితిశ్లోకేపియుక్తిరేవ॥ ... *

చం॥ దంపత్యోరితి॥ తస్యశుకస్య- అతిమాత్రమత్యర్థం - నిగదతఇతిసంబంధః- ఫలశబ్దోబీజపరః - గోపనీయ విషయ భేదస్య విచ్ఛిత్తి భేదప్రయోజకత్వాదాహ- యద్వేతి- సర్వేషంసత్వాయాంతమాలోక్యేత్యా

దావ్యాజోక్తిరేవేతి ప్రాగుక్తం విరుధ్యేతే త్యాశంక్యాహ - ఏవంచేతి-
యద్యేతి పక్షాంగీకారే చేత్యర్థః-ఏవం చ పూర్వగ్రంథానాద్యపక్షాభిప్రా
యేణేతి భావః॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం యుక్త్యలంకారప్రకరణం॥

లోకోక్త్యలంకారః-౯౦.

క. లోకప్రవాదానుకృతి ర్లోకోక్తిరితి భణ్యతే। సహస్వకతిచి
న్మాసాన్మీలయిత్వా విలోచనే ॥ అత్ర మీలయిత్వేతి
లోకప్రవాదానుకృతిః॥ ... ... *

చం॥ లోకేతి॥ అనుకృతిరనుకరణం - సహస్వేతి అర్థాద్విరహం మాసా
నభివ్యాప్యేత్యర్థః॥ ... ... *

క. యథా వా॥ వదీయేవరదరాజస్తవే॥ నామ్నైవ తే వరద వాంఛి
తదాతృభావం వ్యాఖ్యాత్యతో న వహసే వరదానముద్రాం। వి
శ్వప్రసిద్ధతరవిప్రకులప్రసూతేర్యజ్ఞోపవీతవహనం హి న ఖల్వ
పేక్ష్యం॥ అత్రోత్తరార్ధం లోకవాదానుకారః॥ ... *

చం॥ నామ్నైవేతి॥ హే వరద తవ నామ్నైవ వాంఛితదాతృత్వమాఖ్యాతి కథయ
తి అతస్త్వం వరదానముద్రామితరదైవతవన్న ధారయసి యతో విశ్వప్ర
సిద్ధతరేః ప్రకులే ప్రసూతిరుత్పత్తిర్యస్య తాదృశస్యేత్యర్థః॥ ఇత్యలంకా
రచంద్రికాయాం లోకోక్త్యలంకారప్రకరణం॥ ... *

ఛేకోక్త్యలంకారః-౯౧.

క. ఛేకోక్తిర్యత్ర లోకోక్తేస్స్యాదర్థాంతరగర్భితా। భుజంగ ఏ
వ జానీతే భుజంగచరణం సఖి॥ కేనచిత్-స్వచిద్వృత్తాంతం
పృష్టస్య సమీపస్థస్యాన్యం నిర్దిశ్యాయమేవ తస్య వృత్తాంతం
జానాతీత్యుక్తవతో యమహో పాదాన్ నహి రేవ వేత్తీతి లోక
వాదానుకారః- అత్ర సచాయంచ లోకవిదితే ధనార్జనాది
వ్యాపారే సహచారిణావితి విదితవిషయతయా లోకోక్త్యను
వాదస్య ప్రయోజనేష్టితే రహసి సిద్ధవ్యాపారేపి తస్యాయం
సహచర ఇతి మర్మోద్ఘాటనమపి తేన గర్భీకృతం॥ ... *

చం॥ ఛేకోక్తిరితి లక్ష్యనిర్దేశః-అర్థాంతరగర్భితా అర్థాంతరవ్యంజక

తా-సమీపస్థం యద్వృత్తాంతః పృష్టస్తత్సమీపస్థం-స చాయం చేతి పృచ్ఛ్యమానవృత్తాంతస్తత్సమీపస్థశ్చేత్యర్థః- తేన లోకోక్త్యనువాదేన॥ ... *

కు. యథా వా॥ మలయమరుతాం వ్రాతా యాతా వికాసితమల్లికాపరిమళభరో భగ్నో గ్రీష్మస్త్వముత్సహసే యది। ఘనఘటయ తం త్వన్నిస్స్నేహం య ఏవ నివర్తనే ప్రభవతి గవాం కిన్నశ్ఛిన్నం స ఏవ ధనంజయః॥ అత్ర ధనలిప్సయా ప్రోషితాంగనా సఖీవచనే య ఏవ గవాం నివర్తనే ప్రభవతి స ఏవ ధనంజయ ఇత్యాంధ్రజాతిప్రసిద్ధలోకవాదానుకారః - అత్రాతిసౌందర్యశాలినీమిమామపహాయ ధనలిప్సయా ప్రస్థితో రసానభిజ్ఞత్వాద్గోప్రాయ ఏవ - తస్య నివర్తకస్తు ధనస్య జేతా ధనేనాకృష్టస్య తద్విముఖీకరణేన ప్రత్యాకర్షకత్వాదిత్యర్థాంతరమపి గర్భీకృతం॥ ... ... *

చం॥ మలయేతి॥ వ్రాతాస్సమూహాః యాతాః గతాః-వికాసినాం మల్లికాకుసుమానాం పరిమళస్య భరో యస్మిన్ తాదృశో గ్రీష్మో భగ్నో నష్టః - హే ఘన త్వం యద్యుత్సహసే ఉత్సాహవాన్ భవసి తదా త్వన్నిస్స్నేహం నాయకం ఘటయ అనయా సహ సంయోజయ- గవాం నివర్తనే పరాపహృతానాం వ్యావర్తనే య ఏవ ప్రభవతి స ఏవ ధనంజయోఽర్జున ఇత్యన్వయః -లిప్సయా ప్రేషితస్య యాం గనా తత్సఖీవచన ఇతి సంబంధః-ఆంధ్రాః స్త్రీలింగాః-ఇమాం మత్సఖీం- గోప్రాయో గోతుల్యః ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం ఛేకోక్త్యలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

వక్రోక్త్యలంకారః-౯౨

కు. వక్రోక్తిశ్శ్లేషకాకుభ్యామపరార్థప్రకల్పనం। ముంచ మానం దినం ప్రాప్తం నేహ నందీ హరాంతికే॥ అత్ర మానం ముంచ ప్రియా తా రాత్రిరిత్యాశయేనోక్తాయాం వాచి నందినం ప్రాప్తం మాముంచేత్యర్థాంతరం శ్లేషేణ పరికల్పితం॥ యథా వా॥ అహో కేనేదృశీ బుద్ధిర్దారుణా తవ నిర్మితా। త్రిగుణా శ్రూయతే బుద్ధిర్నతు దారుమయీ క్వచిత్॥ ఇదమవికృత

శ్లేషవక్రోక్తేరుదాహరణం॥ ... ... *

చం॥ వక్రోక్తిరితి॥ కాకుర్ధ్వనేర్వికారః-అపరార్థస్య అభిప్రేతాదర్థాదర్థాంతరస్య-నందీహారస్య గణవిశేషః-దారుణా క్రూరేత్యభిప్రేతం కాష్ఠేనేతి కల్పనం వికృతత్వంచ కస్యచిద్వర్ణస్యావాపోద్వాపాభ్యాం॥ ...

క్ష వికృతశ్లేషవక్రోక్తిర్యథా॥ భవిత్రీ రంభోరు త్రిదశవదనగ్లాని
రధునా స తె రామః స్థాతా నయుధి పురతో లక్ష్మణసఖః। ఇయం
యాస్యత్యుచ్చైర్విపదమధునా వానరచమూ లఘిష్ఠేదం
షష్ఠాక్షరపరవిలోపాత్పఠ పునః॥ సర్వమిదం శబ్దశ్లేషమూలా
యా వక్రోక్తేరుదాహరణం॥ ... ... *

చం॥ భవిత్రీతి॥ సీతాం ప్రతి రావణోక్తిః పాదత్రయం - చతుర్థస్తం ప్రతిసీతాయాః- తేతవపతిః సరామో యుధిసంగ్రామే పురతో(అగ్ర)తో నస్థాతా స్థాస్యతీత్యర్థః-అతిశయేన లఘుర్లఘిష్ఠః తత్సంబోధనం-ఇదం పాదత్రయం-షష్ఠాక్షరాత్పరాణాం సప్తమానాం త్రి న వి ఇతి వర్ణానాం విలోపే యత్ర్రితాదృశం పునః పఠేత్యర్థః - శబ్దశ్లేష ఇతి- శబ్దస్య పరివృత్త్యసహత్వాదితి భావః॥ ... ... *

క్ష. అర్థశ్లేషమూలాయా వక్రోక్తేర్యథా॥ భిక్షార్థీ స క్వ యా
తః సుతను బలిమఖే తాండవం క్వాద్య భద్రే మన్యే బృందావ
నాంతే క్వను స మృగశిశుర్నైవ జానే వరాహం। బాలే కచ్చి
న్న దృష్టో జరఠవృషపతిర్గోప ఏవాస్య వేత్తా లీలాసల్లాప ఇత్థం
జలనిధిహిమవత్కన్యయోస్త్రాయతాం నః॥ ... *

చం॥ భిక్షేతి॥ జలనిధిశ్చ హిమవాంశ్చ తత్కన్యయోర్లక్ష్మీపార్వత్యోః క్రమేణ ఇత్థం లీలయా సల్లాపో మిథో భాషణం నోఽస్మాన్ త్రాయతామిత్యన్వయః- ఇత్థం కీదృక్ తదాహ - భిక్షార్థీతి హరమభిప్రేత్య లక్ష్మ్యా వాక్యం- బలేర్దైత్యస్య మఖే యజ్ఞే ఇతి వామనాభిప్రాయం పార్వత్యాః- భద్రే శోభనే తాండవం నృత్యమద్య క్వ వర్తత ఇతి లక్ష్మీప్రశ్నస్యోత్తరం బృందావనస్యాంతే మధ్య ఇతి శ్రీకృష్ణాభిప్రాయం - మృగశిశుః మహాదేవేన కరే ధృతః - పరశుమృగవరాభీతిహస్తం ప్రసన్నమితి ధ్యానశ్రవణా

త్ - ఇదంలక్ష్మ్యావాక్యం- నైవేతిపార్వత్యాః - మృగఃపశౌకురంగేచేతి విశ్వః- కచ్చిదితిప్రశ్నే-జరఠోజీర్ణఃవృషపతిర్వృషశ్రేష్ఠ ఇతిహరవృషభాభిప్రాయంలక్ష్మీవాక్యం- గోపోగవాంపాలకఇతికృష్ణాభిప్రాయముత్తరమితి- అత్రభిక్షాదిపదానాంపరివృత్తిసహత్వాదర్థశ్లేషమూలత్వం॥ *

కు. కాక్వా యథా॥ అసమాలోచ్యకోపస్తేనోచితోయమితీరితా।
నైవోచితోయమితితం తాడయామాసమాలయా॥ అత్రనై
వోచితోయమితి కాకుస్వర వికారే ణోచితఏవే త్యర్థాంత
రకల్పనం॥ ... ... *

చం॥ అసమాలోచ్యేతి॥ అవిచార్యేత్యర్థః- మాలయాపుష్పమాలయా॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం వక్రోక్త్యలంకారప్రకరణం॥ ... *

స్వభావోక్త్యలంకారః- ౯౩.

కు. స్వభావోక్తిస్స్వభావస్యజాత్యాదిస్థస్యవర్ణనం। కురంగై
రుత్తరంగాక్షైస్స్తబ్ధకర్ణైరుదీక్ష్యతే॥ ... *

చం॥ స్వభావోక్తిరితిలక్ష్యనిర్దేశః - జాత్యాదిస్థస్యజాత్యాదిసంబంధినః- ఆదిపదేనక్రియాదిపరిగ్రహః- ఉత్తరంగాణి తరంగాయమాణాన్యక్షీణియేషాంతైః॥ ... ... *

కు. యథావా॥తౌసంముఖం ప్రచలితౌసవిధేగురూణాంమార్గ
ప్రదానరభసస్ఖలితావధానౌ। పార్శ్వోపసర్పణముభావపి
భిన్నదిక్కౌకృత్వాముహుర్ముహురుపాసరతాం సలజ్జం॥

చం॥ తావితి॥ తౌప్రక్రాంతౌవధూవరౌగురూణాంసమీపేఅన్యోన్యాభిముఖంప్రచలితౌపరస్పరస్యమార్గప్రదానే యోరభసో వేగస్తేనస్ఖలితంభ్రష్టమవధానంసావధానత్వం యయోస్తాదృశౌ ఉభావపి - భిన్నదిక్కౌంవామదక్షిణరూపదిక్సంబంధి పరస్పరపార్శ్వభావోపసర్పణం- ముహుర్ముహుఃకృత్వా సలజ్జం యథాస్యాత్తథోపసరతాం - ఉపసర్పణం చక్రతురిత్యర్థః- పూర్వోదాహరణేకురంగజాతిస్వభావవర్ణనం-అత్ర సలజ్జక్రియాస్వభావవర్ణనమితిభేదః ॥ ఇత్యలంకార చంద్రికాయాం స్వభావోక్త్యలంకారప్రకరణం ॥ ... ... *

భావికాలంకారః- ౯౪.

కు. భావికంభూతభావ్యర్థసాక్షాత్కారస్యవర్ణనం । అహంవి
లోకయేద్యాపియుధ్యంతేత్రసురాసురాః ॥ స్థానభీషణతో
ద్భావనపరమిదం॥ యథావా ॥ అద్యాపితిష్ఠతిదృశోరిదము త్త
రీయంధర్తుంపురస్తనతటాత్పతితంప్రవృత్తే । వాచంనిశమ్య
నయనం నయనం మమేతి కించిత్తదా యదకరోత్స్మితమా
యతాక్షీ ॥ ... ... *

చం॥ భావికమితిలక్ష్యనిర్దేశః॥అద్యాపీతి॥ మమనయనంనయనమితితస్యా
వాచంనిశమ్యస్తనతటాత్పతితముత్తరీయంధర్తుంపురఃప్రవృత్తేమయిసతి
తదాఆయతాక్షీయత్కించిత్స్మితమకరోత్- ఇదమద్యాపిమమదృశోఃపు
రస్తిష్ఠతీత్యన్వయః - అత్రనయనపదేన స్వవాచకత్వరూప శక్యసంబం
ధేననేత్రపదంలక్ష్యతే- తస్మాచ్చవస్త్రప్రతీతిః- కింవాస్వవాచకవాచ్య
త్వరూపశక్యసంబంధేనవస్త్రమేవలక్షయతీతి వచోబాణైరిత్యాదివల్లక్షి
తలక్షణావాబోధ్యా- నేత్రంపథిగుణేవస్త్రఇతివిశ్వః ॥ ఇత్యలంకారచం
ద్రికాయాం భావికాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

ఉదాత్తాలంకారః- ౯౫.

కు. ఉదాత్తమృద్ధేశ్చరితం శ్లాఘ్యంచాన్యోపలక్షణం । సానౌయ
స్యాభవద్యుద్ధం తద్ధూర్జటికిరీటినోః॥ ఇదంశ్లాఘ్యచరితస్యా
న్యాంగత్వే ఉదాహరణం॥ఋద్ధ్యుదాహరణంయథా॥విధుక
రపరిరంభాచ్చాత్తనిష్యందపూర్ణైః శశిదృష దుపక్లుప్తైరాల
వాలైస్తరూణాం । విఫలితజలసేకప్రక్రియాగౌరవేణవ్యర
చిసహృతచిత్తస్తత్రభైమీవనేన॥ రత్నస్తంభేషుసంక్రాం
తైఃప్రతిబింబశతైర్వృతః । జ్ఞాతోలంకేశ్వరఃకృచ్ఛ్రాదాంజ
నేయేనతత్వతః॥ ... ... *

చం॥ ఉదాత్తమితి॥ ఋద్ధేస్సమృద్ధేశ్చరితముదాత్తాలంకారః- తథాశ్లా
ఘ్యంచరితం అన్యస్యోపలక్షణమంగంచేత్తదపి తథా సానౌశిఖరే -య
స్యపర్వతస్య- కిరీటీఅర్జునః- కృచ్ఛ్రాత్కష్టాత్ - ఆంజనేయేనహనుమ

తా॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాముదాత్తాలంకారప్రకరణం॥ ... *

అత్యుక్త్యలంకారః- ౯౬.

క. అత్యుక్తిరద్భుతాతథ్యశౌర్యౌదార్యాదివర్ణనం । త్వయి దాతరి రాజేంద్ర యాచకాః కల్పశాఖినః॥ ఇయమౌదార్యాత్యుక్తిః- శౌర్యాత్యుక్తిర్యథా ॥ రాజన్ సప్తాప్యకూపారాస్త్వత్ప్రతాపాగ్నిశోషితాః। పునస్త్వద్వైరివనితాబాష్పపూరేణ పూరితాః॥ సంపదత్యుక్తావుదాత్తాలంకారః- శౌర్యాద్యత్యుక్తావత్యుక్త్యలంకారప్రభేదమాహుః॥ అనయోరనవద్యాంగి స్తనయోర్జృంభమాణయోః । అవకాశో న పర్యాప్తస్తవ బాహులతాంతరే॥ అల్పం నిర్మితమాకాశమనాలోచ్యైవ వేధసా । ఇదమేవంవిధం భావి భవత్యాః స్తనజృంభణమితి సదసదుక్తితారతమ్యేనాతిశయోక్త్యత్యుక్త్యోర్భేదః॥... ... *

చం॥ అత్యుక్తిరితిలక్షణనిర్దేశః- అద్భుతంచతదతథ్యంమిథ్యారూపం- అకూపారాస్సముద్రాః- ఆహురితి-స్వను తే ఇతతస్య త్వాత్తద్యత్వాభ్యాం భేదఇతిభావః- అత్యుక్త్యలంకారే అద్భుతత్వవిశేషణస్య కృత్యం దర్శయతి- అనయోరిత్యాది - ఏతత్పద్యం యోగేఽప్యయోగోక్తిసంబంధాతిశయోక్తిరిత్యత్ర ప్రాగుదాహృతం- అసదుక్తితారతమ్యేనేతి - అనయోరిత్యత్ర సదుక్తిత్వాత్- అల్పమితి పద్యస్యాసదుక్తిత్వాత్ తారతమ్యేనేత్యర్థః- తథాచాద్భుతేతి విశేషణాదత్యంతాతథ్యరూపత్వలాభాన్నాతిశయోక్తావతివ్యాప్తిరితి భావః- అతఏవానయోరిత్యత్ర సంబంధాతిశయోక్తిరితి సంభావ్యమేవైతద్విశేషాఖ్యానసంగచ్ఛతే - ఏవం లోకాతిశయినాత్యర్థమాధుర్యగోచరస్థితిః రాజ్ఞస్త్వత్ప్రతాపాగ్నినేతి రేయమే తత్యుక్తావల్పం నిర్మితమిత్యాద్యుదాహృత్యేవమత్యుక్తిరిత్యుక్తమితిచ ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయామత్యుక్త్యలంకారప్రకరణం॥ ... *

నిరుక్త్యలంకారః- ౯౭

క. నిరుక్తిర్యోగతో నామ్నామన్యార్థత్వప్రకల్పనం । ఈదృశైశ్చరితైర్జానే సత్యం దోషాకరో భవాన్॥ ... *

చం॥ నిరుక్తిరితిలక్ష్యం- యోగవశాన్నామ్నా మర్థవిశేషాభిధాయినా పదార్థాంతరోపవర్ణనమితిలక్షణం- ఈదృశైరితి- చంద్రం ప్రతివిరహిణ్యా ఉక్తిః- ఈదృశైర్జనసంతాపనరూపైః - దోషాయా రాత్రేః కర్తా దోషాణామాకరశ్చ॥ ... ... *

కు. యథావా॥ పురా కవీనాం గణనాప్రసంగే కనిష్ఠికాధిష్ఠితకాళి
దాసా । అద్యాపితత్తుల్యకవేరభావాదనామికా సార్థవతీ బ
భూవ ॥ ... ... *

చం॥ పురేతి। కనిష్ఠికా అంగుళివిశేషః అధిష్ఠితః కాళిదాసో యస్యాం సా అంగుళివిశేషరూపా- అర్థవతీ సవిద్యతే కవినామ యస్యాం సేత్యన్వర్థనామవతీ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం నిరుక్త్యలంకారప్రకరణం॥ ... *

ప్రతిషేధాలంకారః-౯౦.

కు. ప్రతిషేధః ప్రసిద్ధస్య నిషేధస్యానుకీర్తనం। నద్యూతమేతత్కి
తవ క్రీడనం నిశితైశ్శరైః ॥ నిజ్ఞాత ఏవ నిషేధః- స్వతోనుపయు
క్తత్వాదర్థాంతరం గర్భీకరోతి- తేన చారుత్వాన్వితోయం ప్ర
తిషేధనామాలంకారః- ఉదాహరణం-యుద్ధరంగే ప్రత్యవతి
ష్ఠమానం శాకునికం ప్రతి విదగ్ధవచనం- తత్ర యుద్ధస్యాక్షద్యూ
తత్వాభావో నిజ్ఞాత ఏవ కీర్త్యమానస్తత్రైవ తవ ప్రాగ
ల్భ్యం న యుద్ధే వ్యుత్పత్తిర్గ్రహాస్త్విత్యుపహాసం గర్భీకరో
తి- తత్ప్రకీర్తవైత్యేనావిష్కృతం॥ యథా వా ॥ న విషేణ న శ
స్త్రేణ నాగ్నినా న చ మృత్యునా। అప్రతీకారపారుష్యాః స్త్రీభి
రేవ స్త్రియః కృతాః ॥ అత్ర స్త్రీణాం విషాదినిర్మితత్వాభా
వః ప్రసిద్ధ ఏవ కీర్త్యమానః తాసాం విషాద్యతిశాయి క్రౌర్యమి
త్యముమర్థం వ్యక్తీకరోతీతి స చాప్రతీకారపారుష్యా ఇతి ప్ర
తీకారవద్భ్యో విషాదిభ్యస్తాసాం విశేషం దర్శయతా విశేష
ణేనావిష్కృతః॥ ... ... *

చం॥ కితవో ద్యూతకృత్ - ధూర్తోక్షదేవీ కితవ ఇత్యమరః - నను ప్రసిద్ధాను
వాదస్య చమత్కారిత్వాత్కథమలంకారత్వమిత్యత ఆహ నిజ్ఞాత ఇత్యా

ది- శమనైః పాశకైర్దీవ్యతీతి శాకునికః - ఆవిష్కృతమితి ధ్వనిత్వశంకానివారణం- ఏవమగ్రేపి ॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం ప్రతిషేధాలంకారప్రకరణం॥ ... ... *

—॥ విధ్యలంకారః - ౯౯. ॥—

కు. సిద్ధస్యైవ విధానం యత్తామాహుర్విధ్యలంకృతిం। పంచమోదంచనే కాలే కోకిలః కోకిలో భవేత్ ॥ నిష్ఫలతయా విధానమనుపపత్తిబాధితం సదర్థాంతరగర్భీకరణేన చారుతరమితి తం విధినామానమలంకారమాహుః- ఉదాహరణే కోకిలస్య కోకిలత్వవిధానమనుపయుక్తం సదతిమధురపంచమధ్వనిశాలితయా సకలజనహృద్యత్వం గర్భీకరోతి - తచ్చ పంచమోదంచనే ఇతి కాలవిశేషణేనావిష్కృతం॥ ... ... *

చం॥ పంచమస్య స్వరవిశేషస్యోదంచనమావిష్కరణం యత్ర తాదృశే కాలే కోకిలః కోకిలో మధురధ్వనిర్భవదిత్యర్థః - ద్వితీయ కోకిలపదస్యానుపయుక్తార్థత్వేనార్థాంతరే సంక్రమితత్వాత్ - సకలజనహృద్యత్వప్రతీతిశ్చ ప్రయోజనం - ఏవం చ శాలితయేత్యనంతరం లక్షితయేతి శేషోబోధ్యః- పూర్వవత్ ధ్వనిత్వాశంకానివారణాయ తచ్చేత్యాద్యుక్తం॥...*

కు. యథా వా॥ హే హస్త దక్షిణ మృతస్య శిశోర్ద్విజస్య జీవాతవే విసృజ శూద్రమునౌ కృపాణం। రామస్య గాత్రమసి నిర్భరగర్భఖిన్నసీతావివాసనపటోః కరుణా కుతస్తే॥ అత్ర రామస్య స్వహస్తం ప్రతి రామస్య గాత్రమసీతి వచనమనుపయుక్తం సద్రామస్యేత్యనేన స్వస్యాత్యంతనిష్కరుణత్వం గర్భీకరోతి- తచ్చ నిర్భరేత్యాది విశేషణేనావిష్కృతం - యద్యప్యనయోర్విధినిషేధయోరుదాహరణేషు వ్యంగ్యాన్యర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యరూపాణి - తథాపి న ధ్వనిభావాస్పదాని స్వోక్త్యైవ వ్యంగ్యవిశేషావిష్కరణాత్ - వ్యంగ్యావిష్కరణే చాలంకారత్వమేవేతి ప్రాక్ప్రస్తుతాంకుర ప్రకరణే వ్యవస్థితత్వాత్ - పూర్వం బాధితౌ విధిప్రతిషేధావాక్షేప భేదత్వేనో

క్తౌ- ఇహతు ప్రసిద్ధౌ విధిప్రతిషేధౌ తత్ప్రతిద్వంద్వినా వలం
కారత్వేన వర్ణితావితి భేదః॥ ... ... *

చం॥ హాహస్తేతి॥ శూద్రతపస్యాజనితాధర్మవశాదపూర్ణాయుషి ద్విజబాలకే మృతే తద్వధోద్యతస్య రామస్య స్వహస్తం ప్రతి ఇయముక్తిః - జీవాతవే జీవనాయ - శూద్రపవ తపశ్చరణాన్మునిరివ మునిః తస్మిన్ కృపాణం ఖడ్గం విసృజ నిక్షిప- యతో రామస్యాకరుణస్య గాత్రం శరీరమసి - నిర్భరమతిశయేన గర్భఖిన్నాయాః సీతాయాః ప్రవాసనం నిర్వాసనం తత్ర పటోర్దృఢస్యేత్యర్థః- అత్ర రామపదమకరుణత్వరూపార్థాంతర సంక్రమితం- తదతిశయో వ్యంగ్యః సచాత్యంతమిత్యనేనోక్తిః - ధ్వని భావాస్పదాని ధ్వనిత్వప్రయోజకాని - వ్యవస్థితత్వాదితి - శబ్దార్థశక్త్యుత్క్షిప్తోపి వ్యంగ్యోర్థః - కవినా పునః-యత్ర ఆవిష్క్రియతే స్వోక్త్యైవాలంకృతిర్ధ్వనేరితి ధ్వనికారవచనేన నిర్ణీతత్వాదిత్యర్థః- ఉక్తావితి నిషేధాభాసమాక్షేపం బుధాః కేచన మన్వతే- ఆక్షేపోన్యోపిధౌ వ్యక్తే నిషేధేచ తిరోహిత ఇత్యేతాభ్యాం నాహం దూతీ గచ్ఛ గచ్ఛసీత్యుదాహరణయోః ప్రతిపాదితావిత్యర్థః- ప్రసిద్ధత్వాద్బాధిత ప్రతిద్వంద్విత్వం॥ ఇత్యలంకారచంద్రికాయాం విధ్యలంకారప్రకరణం॥ ... *

హేత్వలంకారః- ౧౦౦.

కు. హేతోర్హేతుమతా సార్ధం వర్ణనం హేతురుచ్యతే। అసా
వుదేతి శీతాంశుర్మానచ్ఛేదాయ సుభ్రువాం॥ యథావా॥ ఏ
ష తే విద్రుమచ్ఛాయో మరుమార్గ ఇవాధరః। కస్య నోతను
తే తన్వి పిపాసాకులితం మనః॥ మానే నేచ్ఛతి వారయత్యుపశ
మే క్ష్మామాలిఖంత్యాం హ్రియాం స్వాతంత్ర్యే పరివృత్య తి
ష్ఠతి కరౌ వ్యాధూయ ధైర్యే గతే। తృష్ణే త్వామనుబధ్నతా ఫ
లభియత్ప్రాప్తం జనేనామునా యత్స్పృష్టో న పదా స ఏవ చర
ణౌ స్ప్రష్టుం న సంమన్యతే॥ ఇత్యాద్యుదాహరణం॥ ... *

చం॥ హేతోరితి॥ హేతుమతా కార్యేణ- మానచ్ఛేదః కార్యం- ఏష ఇతి॥ విద్రుమచ్ఛాయః ప్రవాళకాంతిః విగతతరుచ్ఛాయశ్చ- మరుర్నిర్జలదేశః-

మానేఇతి॥ మానే నేచ్ఛతి అసి చ్ఛతి సతి-ఏవముపశమే వారయసి సతి (ప్రి-) యాంలజ్జాయాం త్వం భూమిమాలిఖంత్యాం - భూమ్యుల్లేఖనస్య తదను భావత్వాత్ - స్వాతంత్ర్యే చపరివృత్య పరాఙ్ముఖీభూయ తిష్ఠతిసతి - ధైర్యైకరౌ వ్యాధూయ మమనానుమతమితి సూచనాయ హస్తగ్రాసనం కృత్వాగతేసతి- హేతస్తేర్లాభః అనుసరతాముపాజనైతావత్ఫలం (ప్రా) ప్తం- యత్పాదేనాపియో సస్పృష్టః సవివచరణౌ స్వేయా స్పృష్టుం నస మ్యక్ మనతే అనుజానాతీత్యన్వయః - అత్ర తృష్ణారూపహేతుతత్కార్య యోః స్పష్టమభిధానం॥ ... ... *

కు. హేతుహేతుమతోరైక్యం హేతుం కేచిత్ప్రచక్షతే । లక్ష్మీవి లాసావిదుషాంకటాక్షావెంకటప్రభోః ॥ అత్ర చ కార్యావ శ్యంభావతచై ఛ్ఛన్యాదిప్రత్యాయనాయ కార్యకారణభేద వ్యపదేశః - రూపకేనాప్యాస్యాభేదవ్యపదేశః - ఇహ కార్య కారణభావావితి భేదః॥ ... ... *

చం॥ భేదాంతరమాహ॥ హేతుహేతుమతోరితి ॥ కేచిత్ భట్టోద్భటప్ర భృతయః- తదుక్తం- హేతుమతా సహ హేతోరభిధానమభేదతో హేతు రితి- లక్ష్మీతి- కటాక్షాః విదుషాం లక్ష్మీవిలాసా ఇత్యన్వయః- అత్ర విలాస హేతోర్విలాసాభిన్నత్వేనాభిధానం - ఏవంవిధలక్షణాయాః ప్రయోజ నమాహ అత్రేతి- కార్యావశ్యంభావశ్చ తచ్చైతన్యం చేతి విగ్రహః- ఆ దినా అపథ్యాశనం రోగ ఇత్యాదౌ కార్యాంతరోపాదేయత్వానుపాదేయ త్వాదిసంగ్రహః॥ ... ... *

కు. యథావా ॥ ఆయుర్దానమహోత్సవస్య వినతక్షోణీభృ తాం మూర్తిమాన్విశ్వాసోనయనోత్సవో మృగదృశాం కీర్తేః ప్రకాశఃపరః। ఆనందఃకలితాకృతిస్సుమనసాం వీరశ్రియో జీ వితం ధర్మస్యైషనికేతనం విజయతే వీరః కళింగేశ్వరః॥ అత్ర దానమహోత్సవాయుష్కరత్వాది సాధ్యవసితే రాజ్ఞి తద యుష్ట్వాదివ్యపదేశః॥ ... ... *

చం॥ ఆయురితి॥ వీరఃకళింగేశ్వరఃకళింగదేశాధిపో విజయతఇత్యన్వయః-

కీదృశః- దానరూపస్యమహోత్సవస్య ఆయురితికార్యాభిన్నత్వేనాభిధానం- ఏవమగ్రేపి- విశేషేణనతానాంక్షోణీభృతాంరాజ్ఞాం - కలితాకృతిఃధృతాకారః- వీరశ్రియఃవీరలక్ష్మ్యాః-నికేతనంస్థానం॥ ఇతిశ్రీమత్పదవాక్యప్రమాణాభిజ్ఞ తత్సదుపాఖ్య భట్ట విట్ఠలసూరివరాత్మజశ్రీరామచంద్రసూరిసూనునా వైద్యనాథేన కృతాయామలంకారచంద్రికాఖ్యాయాంకువలయానందటీకాయాం హేత్వలంకారప్రకరణం సపూర్ణం॥ *

కు. ఇత్థంశతమలంకారాలక్షయిత్వానిదర్శితాః। ప్రాచామాధునికానాంచ మతాన్యాలోచ్యసర్వతః॥ రసభావ తదాభాస భావశాంతినిబంధనాః। చత్వారోరసవత్ప్రేయ ఊర్జస్విచ్చసమాహితం॥ భావస్యచోదయస్సంధిశ్శబలత్వమితిత్రయః। అష్టౌప్రమాణాలంకారాః ప్రత్యక్షప్రముఖాఃక్రమాత్॥ ఏవంపంచదశాన్యాన్యానలంకారాన్విదుర్బుధాః॥ తత్రవి

రసవదాద్యలంకారాః

భావానుభావవ్యభిచారిభిరభివ్యంజితో రతిహాసశోకాదిశ్చిత్తవృత్తివిశేషోరసః సయత్ర పరస్యాంగం భవతి తత్రరసవదలంకారః- విభావానుభావాభ్యాసుభివ్యంజితో నిర్వేదాదిస్త్రయస్త్రింశద్భేదో దేవతా గురుశిష్య ద్విజపుత్రాగావభివ్యజ్యమానారతిశ్చ భావః సయత్ర పరస్యాంగంతత్రప్రేయోలంకారః- అనౌచిత్యేనప్రవృత్తోరసోభావశ్చ రసాభాసో భావాభాసశ్చేత్యుచ్యతే సయత్ర పరస్యాంగంతదూర్జస్వి- భావస్యప్రశామ్యదవస్థాభావశాంతిస్తస్యాపరాంగత్వేసమాహితం- భావస్యోద్గమావస్థాభావోదయః- ద్వయోర్విరుద్ధయోర్భావయోః పరస్పరస్పర్ధాభావోభావసంధిః- బహూనాంభావానాం పూర్వపూర్వోపమర్దేనోత్పత్తిర్భావశబలతా- ఏతేషామితరాంగత్వేభావోదయాద్యస్త్రయోలంకారాః॥ ... ... *

చం॥ భావస్యేతి ॥ నిర్వేదాదేర్వ్యభిచారిభావస్యేత్యర్థః - ప్రత్యక్ష ప్రముఖాః ప్రత్యక్షాద్యాః- తే చ ప్రత్యక్షానుమానోపమాన శబ్దార్థాపత్త్యనుపలబ్ధిసంభవైతిహ్యాఖ్యాః- విభావేత్యాది- రత్యాదేరాలంబనోద్దీపనరూపాణి నాయికా చంద్రోదయాదీని కారణాని కావ్యవర్ణ్యమానాని విభావయంతీతి వ్యుత్పత్త్యా విభావపదేనాభిధేయం తే- కార్యాణి చ కటాక్షరోమాంచాదీని తథావిధాన్యేవానుభావయంతీతి వ్యుత్పత్త్యానుభావపదేన ఏషామేవ కార్యాణాం రత్యాదినోత్పాదనే కర్తవ్యే సహకారిభూతాన్యౌత్సుక్యాదీని చ వ్యభిచారిపదేన విశేషాదభితః సమంతతః స్థాయినం చారయంతీతి వ్యుత్పత్తేః - ఏవం రతిరాసక్త్యనురాగాది పర్యాయ బోధ్యాంతఃకరణవృత్తిః- వికృతవేషాలాపకాదిచేష్టావర్ణన జన్యా చిత్తస్య వికాసరూపా వృత్తిర్హాసః- ఇష్టనాశానిష్టలాభాదిజన్యా చిత్తవృత్తిః శోకః ప్రసిద్ధః- ఆదిపదేన క్రోధోత్సాహభయజుగుప్సావిస్మయనిర్వేదాఖ్యానాం షణ్ణాం పరిగ్రహః- విశేషపదేన చ రత్యాదేః స్థాయిత్వప్రయోజకం పరిపుష్టత్వం కాంతావిషయత్వమితరానంగత్వం చ విశేషితం- తదుక్తం ॥ రత్యాదిశ్చేన్నిరంగస్స్యాద్దేవాదివిషయోఽథవా । అన్యాంగభావభాక్స్యాన్నతదా స్థాయిశబ్దభాగితి- స్థాయిన ఏవ చాభివ్యక్తరసత్వం- యదాహుః॥ కారణాన్యథ కార్యాణి సహకారీణి యాని చ । రత్యాదేః స్థాయినో లోకే తాని చేన్నాట్యకావ్యయోః ॥ విభావా అనుభావాస్తత్కథ్యంతే వ్యభిచారిణః। వ్యక్తస్స తైర్విభావాద్యైః స్థాయీ భావో రసస్స్మృత ఇతి- అభివ్యక్తానాం చ రత్యాదీనాం రసరూపాణాం క్రమాత్ శృంగారహాస్యకరుణరౌద్రవీరభయానకబీభత్సాద్భుతశాంతరూపవిశేషసంజ్ఞాబోధ్యాః- నిర్వేదాదరితి - నిర్వేదగ్లానిశంకాఖ్యాస్తథాసూయామదశ్రమాః। ఆలస్యం చైవ దైన్యం చ చింతా మోహస్స్మృతిర్ధృతిః । వ్రీడా చపలతా హర్ష ఆవేగో జడతా తథా । గర్వో విషాద ఔత్సుక్యం నిద్రా విస్మృతిరేవ చ । స్వప్నో విబోధోఽమర్షశ్చాప్యవహిత్థమథోగ్రతా । మతిర్వ్యాధిస్తథోన్మాదస్తథా మరణమేవ చ। త్రాసశ్చైవ వితర్కశ్చ విజ్ఞేయా వ్యభిచారిణః॥ త్రయస్త్రింశదమీ భావాస్సమాఖ్యాతాస్తు నామత ఇతి భరతేనోక్తాః-లజ్జా

దినావికారగోపనమవహిత్థాఖ్యోభావః - ఏవ తేత్యాగ్య పరిపుష్టత్వాదే
రుపలక్షణం- రతిరితిచాపుష్టహాసాదేః- అనౌచిత్యేనేతి-ఏతచ్చోదాహర
ణేదర్శయిష్యామః॥ ... ... *

క. తత్ర రసవదుదాహరణం॥ మునిర్జయతి యోగీంద్రో మహా
త్మా కుంభసంభవః। యేనైకచులుకే దృష్టౌ తౌ దివ్యౌ మత్స్యక
చ్ఛపౌ॥ అత్ర మునివిషయరతిరూపస్య భావస్యాద్భుతరసోంగం

చం॥ మునిరితి॥ కుంభసంభవో౽గస్త్యః- ఏకచులకేనసముద్రేపేయమానే
తదంతర్గతయో రవతార రూపయో ర్మత్స్య కూర్మయో ర్దర్శనేన గ
మ్యో౽ద్భుతరసః ప్రేమభావాతిశయపర్యవసన్నతయా తద్విషయరతి
పోషకత్వాత్తదంగమితి భావః॥ ... ... *

క. యథా వా॥ అయం సరసనోత్కర్షీ పీనస్తనవిమర్దనః। నా
భ్యూరుజఘనస్పర్శీ నీవీవిస్రంసనః కరః॥ అత్ర కరుణస్య శృం
గారరసోంగం॥ ... ... * *

చం॥ అయమితి॥ భూరిశ్రవసశ్ఛిన్నం హస్తమాలోక్య తద్వధూనాముక్తిః
సపూర్వానుభూతో౽యం కరః - యః కాంచీసమాకర్షణశీలః - నీవీవసన
గ్రంథిస్తస్యావిస్రంసనో మోచక ఇతి స్మర్యమాణయా శృంగారావస్థ
యా కరుణరసపరిపోషః॥ ... ... *

క. ప్రేయోలంకారోవివభావాలంకారఉచ్యతే॥ సయథా॥ క
దా వారాణస్యా మమరతటినీరోధసివసన్వసానః కౌపీనం శిర
సినిదధానోంజలిపుటం। అయే గౌరీనాథ త్రిపురహర శంభో
త్రినయనప్రసీదేతిక్రోశన్ నిమిషమివ నేష్యామిదివసాన్॥ అ
త్ర శాంతరసస్యకదేతిపదసూచితశ్చింతాఖ్యో వ్యభిచారిభా
వోంగం॥ ... ... *

చం॥ కదేతి॥ నిమిషమివదివసాన్కదా నేష్యామీత్యన్వయః- కీదృశః - కా
శ్యాంగంగాతీరేవసన్- అయే ఇత్యాదిరీతికోశన్నిత్యనేనాన్వయః॥ **

క. యథా వా॥ అత్యుచ్చాః పరితస్స్ఫురంతిగిరయస్స్ఫారాస్త
థాంభోధయస్తానేతానపి బిభ్రతీ కిమపి న శ్రాంతాసి తు

భృంగనాదః । ఆశ్చర్యేణ ముహుర్ముహుస్తుష్టిమితి ప్రస్తావి
యావద్భవస్తావద్బిభ్రదిమాం స్మృతస్తవభుజో వాచస్తతో
ముద్రితాః ॥ అత్ర ప్రభువిషయ రతిభావస్య వసుమతీవిషయ
రతిభావోఙ్గం॥ ... ... *

చం॥ అత్యుచ్చా ఇతి॥ స్ఫారాః విస్తీర్ణాః-ప్రస్తావి ప్రసంగయామి భువః పృథివ్యాః-ఇమాం భువం బిభ్రత్ ధారయమాణః॥ ... *

కు. ఊర్జస్వి యథా॥ త్వత్ప్రత్యర్థివసుంధరేశతరుణీస్సంత్రా
సతస్సత్వరం యాంతీక్ష్వరపటుంచితాంశుం సంభ్రమం యాంతాః కి
రాతావనే। తిష్ఠంతి స్తిమితాః ప్రరూఢపులకాస్తే విస్మృతోప
క్రమాస్తాసాముత్తరలైస్స్తనైరతితరాం లోలైరపాంగైరపి॥
అత్ర ప్రభువిషయరతిభావస్య శృంగారరసాభాసోఙ్గం ॥...

చం॥ త్వత్ప్రత్యర్థీతి ॥ హేవీర సంత్రాసతో భయాత్స్వనే సత్వరంగచ్ఛతీః తవప్రత్యర్థినః శత్రవో వసుంధరేశా భూపాస్తేషాం తరుణీర్విలుంఠితుం యాంతాః కిరాతాభిల్లాస్తాసాం తరుణీనాముత్తరలైరతిచపలైః స్తనైరతితరా మతిశయేన లోలైశ్చంచలైరపాంగైర్నేత్రప్రాంతైశ్చ తే స్తిమితాః స్తబ్ధాః ప్రరూఢతరోమాంచాః విస్మృత ఉపక్రమోలుంఠన రూపో యైస్తాదృశాస్తిష్ఠంతీత్యన్వయః- అత్ర శృంగారస్యానురక్తరాజవనితావిషయత్వాదనౌచిత్యేన ప్రవృత్తిరిత్యాభాసరూపత్వం॥ ... *

కు. యథావా ॥ త్వయిలోచనగోచరంగతే సఫలంజన్మనృసింహభూపతే। అజనిష్టమమాహవకం యుధివిజ్ఞాపయతి ద్విషాంగణః॥ అత్రైకవేః ప్రభువిషయస్యరతిభావస్యతద్విషయద్విషద్గణరతిరూపో భావాభాసోఙ్గం॥ ... ... *

చం॥ త్వయీతి॥ అజనిష్టఅభూత-యుధిసంగ్రామే- తద్విషయేతి ప్రభువిషయాద్విషద్గణస్యయారతిస్తత్రూపఇత్యర్థః- అత్ర శత్రువిషయకత్వరూపానౌచిత్యేనప్రవర్తితత్వాద్భావస్యాభాసత్వం॥ ... *

కు. సమాహితంయథా॥ పశ్యామఃకిమియం ప్రపద్యతఇతి స్థైర్యంమయాలంబితం కింమాం నాలపతీ త్యయం ఖలుశఠః కోపస్త

యాపాశ్రితః। ఇత్యన్యోన్య విలక్షణదృష్టిచతురే తస్మిన్నవ
స్థాంతరే సవ్యాజం హసితం మయా ధృతః హారో బాష్పస్తు ముక్త
స్తయా ॥ అత్ర శృంగారస్య కోపశాంతిరంగం॥ ... *

చం॥ పశ్యేమ ఇతి॥ నాయకస్య స్వమిత్రం ప్రతి నాయికావృత్తాంతోక్తిః-
మయి ఉత్సంగం భజతి కిమియం ప్రసన్నా ఉత కుపితేత్యపశ్యామ ఇత్యభిప్రా
యేణ మయా స్థైర్యం మానరూపమాలంబితమంగీకృతం - పశ్యామ ఇతి బహు
వచనం సఖీసమానాభిప్రాయం- ఏవం తయాపి అయం భృకుటిరోషాంకి
మితి నాలపతి భావత ఇతి కోపమాశ్రితః - ఇత్యన్యోన్యం పరస్పరం విలక్షణ్యాల
క్ష్యరహితా యా దృష్టిస్తత్ర చతురే సవ్యాజం నిమిత్తాంతర వ్యాజసహితం॥

——భావోదయప్రభృతయః.——

కు. భావోదయో యథా॥ తనద్య విశ్రమ్య నయనే కరేణ మే దినం ని
నీషామి భవద్విలోకినీ। అహర్నిశానేన వినిశ్చయప్రణాత వైవరూ
పేణ సముత్సుకప్రియః ॥ అత్ర నశం ప్రతి దమయంత్యా ఔ
త్సుక్యరూప భావస్యోదయః శృంగారరసస్యాంగం॥ ... *

చం॥ తదితి। విభవ-నినీషామి నేతుమిచ్ఛామి-యాత స్తవైవరూపేణ సమః
సమప్రియోనలః- ప్రత్రిణా హంసేన హాదేన వినిశ్చలోఽస్మిదర్శితః॥ ... *

కు. భావసంధిర్యథా ॥ ఏకాభూత్కుసుమాయుధేషుధిరివ ప్రవ్య
క్తపుంఖావలి జేతుర్మంగళపాలికేవ పులకైరన్యా కపోలస్థలీ।
లోలాక్షీం క్షణమాత్ర బాణవిరహ క్లేశాసహాం పశ్యతో ద్రా
గాకర్ణాయతశ్చాపి రభవతః ప్రౌఢాహవాడంబరం॥ అత్ర ర
మణీ ప్రేమరణౌత్సుక్యయోస్సంధిః ప్రభువిషయభావ
స్యాంగం ॥ ... ... *

చం॥ ఏకేతి॥ హే వీర క్షణమాత్రేణ యుద్ధప్రస్థానాద్భావీ యో విరహక్లేశ
స్తదసహిష్ణుం లోలాక్షీం దయితాం పశ్యతస్తథా ప్రౌఢసంగ్రామాడంబ
రమాకర్ణయతశ్చ భవతః ఏకా కపోలస్థలీ ద్రాక్ శీఘ్రం పులకైః కుసుమా
యుధస్య మదనస్యేషుధిస్తూణీమివ ప్రవ్యక్తా పుంఖావలిశ్శరపుంఖపఙ్క్తి
ర్యత్ర తథాభూతాఽభూత్ - అన్యా ద్వితీయా జేతుర్జయశీలస్య మంగళ

పాళికాసంగరూపా పాళికాయాం కుశకాశాదినిర్మితా ఉభయపార్శ్వస్థ స్తంభవృత్యాదిషు బద్ధా మార్గపాళీతి ప్రసిద్ధా తద్వదిత్యర్థః - అత్ర ప్రేమపదోక్తాయా రతేరపరిపుష్టత్వాద్భావరూపత్వం బోధ్యం॥ ... *

కు. భావశబలం యథా ॥ క్వాకార్యం శశలక్ష్మణః క్వ చ కులం భూయోఽపి దృశ్యేత సా దోషాణాం ప్రశమాయ నశ్శ్రుతమహో కోపేఽపి కాంతం ముఖం। కిం వక్ష్యంత్యపకల్మషాః కృతధియస్స్వప్నేఽపి సా దుర్లభా చేతస్స్వాస్థ్యముపైహి కః ఖలు యువా ధన్యోఽధరం ధాస్యతి ॥ అత్ర వితర్కౌత్సుక్యమతిస్మరణశంకాదైన్యధృతిచింతానాం శబలతా విప్రలంభశృంగారస్యాంగం॥

చం॥ క్వాకార్యమితి॥ శుక్రకన్యాం దేవయానీం గృహీతవతో రాజ్ఞో యయాతేరియముక్తిః- అకార్యం బ్రాహ్మణకన్యాసక్తిః- శశలాంఛనస్య చంద్రస్య కులం సోమవంశః - అయం వితర్కః - తదుపమర్దేన భూయోపీత్యౌత్సుక్యం- ఏవమగ్రేఽపి- శ్రుతం శాస్త్రశ్రవణమితి మతిః - అహో కోపేపీతి స్మరణం- అపగతకల్మషాః కృతేషుకృతేత్యేషాం తే కిం వదిష్యంతీతి శంకా- స్వప్నేపీతి దైన్యం - హే చేతః స్వాస్థ్యముపైహీతి ధైర్యం- కః ఖలు ధన్యో యువా తరుణః అధరం ధాస్యతి పాస్యతీతి చింతా విప్రలంభో వియోగ ఇతి పర్యాయః॥ ... ... *

ప్రమాణాలంకారాః.

కు. ప్రమాణాలంకారేషు ప్రత్యక్షం యథా ॥ క్రాంతకాంతవదనప్రతిబింబే భగ్నబాలసహకారసుగంధౌ। స్వాదుని ప్రణదితాలిని శీతే నిర్వవార మధునీంద్రియవర్గః॥ ... *

చం॥ క్రాంతేతి॥ ఇంద్రియాణాం వర్గస్సమూహః- మధుని మద్యే- నిర్వ్వారనిర్వృతిం ప్రాప- కథంభూతే- సంక్రాంతప్రియముఖప్రతిబింబే భగ్నకోమలామ్రపల్లవసత్సుగంధౌ - స్వాదుని - ప్రకృష్టనాదయుక్తభ్రమరయుతే శీతస్పర్శే చేతి - అత్రేంద్రియతృప్త్యా తజ్జన్యప్రత్యక్షమలంకారః॥ ... ... *

కు. యథా వా ॥ కిం తావత్సరసి సరోజమేతదారాదాహోస్వి

స్మృతిమవభాసతేయువత్యాః। సంశయ్యతేఽమితినిశ్చికాయ
కశ్చిద్బిబ్బోకైర్బకసహవాసినాంపరోక్షైః ॥ పూర్వత్రప్ర
త్యక్షమాత్రం - ఇహతుపిశేషదర్శనజన్య సంశయోత్తరప్ర
త్యక్షమితి భేదః॥ ... ... *

చం॥ కిమితి ॥ ఆరాద్దూరే ఇతి ఉత్సంగసందిహ్యా కశ్చిద్బక సహవాసినాంక
మలానాంపరోక్షైరదృశ్యైర్బిబ్బోకైః- మానాత్ప్రియసకథాలాపైబిబ్బో
కోనాదరక్రియేత్యుక్తేః తుషైర్హావవిశేషైర్ముఖమితినిశ్చికాయనిర్ణీత
వాన్- ఇతిప్రత్యక్షం॥ ... ... *

శ్లో. అనుమానంయథా ॥ యదాగారంధ్రంవ్యోమ్నశ్చలజ్జలదధూమ
స్థగయతిస్ఫులింగానాంరూపందధతి చ యథా కీటమణయః।
యథావిద్యుజ్జ్వాలోల్లసితపరిపింగాశ్చకకుభ స్తథామన్యేల
గ్నఃపథికతరుషండేస్మరదవః॥ ... ... *

చం॥ యథేతి॥ యథాశబ్దాఅనుమానార్థాః-యథాశబ్దస్తు నిదర్శనస్తుల్య
యోగానుమానయోరితి విశ్వకోశాత్-తథాచ చపలజలదరూపోధూమః
వ్యోమ్న ఆకాశస్యరంధ్రమవకాశం యస్మాత్స్థగయతి తస్మాచ్చ కీటమణ
యః ఖద్యోతాః స్ఫులింగానాం రూపందధతి ధారయంతి-యస్మాచ్చ విద్యు
ద్రూపాభిర్జ్వాలాభిరుల్లసితాః ప్రకాశీభూతాః పరితః పింగళవర్ణాశ్చ
కకుభో దిశ స్తస్మాత్పథికరూపాణాం తరూణాంషండే సమూహే స్మరలక్ష
ణోదవాగ్నిర్లగ్న ఇతిమన్యే ఇత్యన్వయః- ప్రయోగస్తుపథికతరుషండం
స్మరదావానలవత్ వ్యోమవ్యాపిజలదధూమవత్త్వాదిత్యాదిరూహ్యః॥**

శ్లో. యథావా॥ యత్రైతాలహరీచలాచలదృశో వ్యాపారయంతి
భ్రువాయత్తత్రైవపతంతిసంతతమమీమర్మస్పృశో మార్గ
ణాః। తచ్చక్రీకృతచాపపుంఖితశరప్రేంఖత్కరఃక్రోధనో
ధావత్యగ్రతఏవశాసనధరస్సత్యంతదాసాంస్మరః॥ పూర్వం
రూపకసంకీర్ణం- ఇదమతిశయోక్తిసంకీర్ణమితిభేదః॥...

చం॥ యత్రైతా ఇతి॥లహరీవచ్చలాచలాశ్చంచలాదృశో యాసాంతాప
తాఃకామిన్యఃయత్రజనే భ్రూలతాంవ్యాపారయంతి ప్రేరయంతి-తత్రై

వస్త్రాః సంజ్ఞావిషయా ఏవ యద్యస్మాదమీషా మర్మస్పృశో బాణాః సంతతం పతంతి-తత్తస్మాన్మండలీకృతే చాపే పుంఖితాయోజితముఖా యే శరాస్తేషు ప్రేంఖణచపలః కరో యస్య తాదృశః క్రోధనః స్మరః శాసనమాజ్ఞా తద్ధారక ఆసామగ్రతో ధావతీతి సత్యమిత్యన్వయః-అతిశయోక్తిః-మార్గణత్వేన దృశాం ధ్యవసానాదితి భావః - ప్రయోగస్తు ఏతాః చక్రీకృతచాపం సదా పురోధావద్రాజ్ఞాకరమదనకాః మర్మభేదబాణపాతాశ్రయభ్రూసంజ్ఞాస్థానకత్వాదితి బోధ్యః॥ ... ... *

కు. శుద్ధానుమానం యథా॥ నిలీయమానైర్విహగైర్నిమీలద్భిశ్చ పంకజైః। వికసంత్యా చ మాలత్యా గతోస్తం జ్ఞాయతే రవిః॥

చం॥ ఏవం నిలీయమానైరిత్యత్రాపి అయం కాలః సూర్యాస్తమయవాన్ పక్షినిలీయమానతాద్యాశ్రయత్వాదితి రవిరస్తగమనవాన్-తాదృశకాలసంబంధిత్వాదితి వా ప్రయోగో జ్ఞేయః॥ ... ... *

కు. యథా వా॥ సౌమిత్రే నను సేవ్యతాం తరుతలం చండాంశురుజ్జృంభతే చండాంశోర్నిశి కా కథా రఘుపతే చంద్రోయమున్మీలతి। వత్సైతద్విదితం కథం ను భవతా ధత్తే కురంగం యతః క్వాసి ప్రేయసి హా కురంగనయనే చంద్రాననే జానకి॥ ... *

చం॥ సౌమిత్రే ఇతి॥ విరహాతురస్య రామస్య లక్ష్మణం ప్రత్యుక్తిః-అత్రాప్యయం చంద్రః కురంగధారిత్వాదితి ప్రయోగః॥ ఇత్యనుమానం ॥ .. *

కు. ఉపమానం యథా ॥ తాం రోహిణీం విజానీహి జ్యోతిషామత్ర మండలే। యస్తన్వి తారకాన్యాసశ్శకటాకారమాశ్రితః॥ అత్ర మన్మథమివాతిసుందరం దానవారిమివ దివ్యతేజసం। శైలరాజమివ ధైర్యశాలినం వేద్మి వేంకటపతిం మహీపతిం॥ పూర్వోదాహరణే ఉపమానభూతమతిదేశవాక్యం దర్శితం - అత్రాతిదేశవాక్యార్థసాదృశ్యప్రత్యక్షరూపముపమానం ఫలేన సహ దర్శితమితి విశేషః॥ ... ... *

చం॥ తామితి ॥ తారకాణాం న్యాసః సన్నివేశః-శకటస్యాకారం సంస్థానం ఆశ్రితస్తాం రోహిణీం విజానీహీత్యతిదేశవాక్యార్థజ్ఞానమిహోపమాన

మానం ఇయంశకటాకారనక్షత్రవ్యక్తిః- రోహిణీపదవాచ్యేత్యుపమితిం ప్రతికరణత్వాత్- అత్రేతి - అత్రపద్యే రాజసుమధ్యే మన్మథమివాతి సుందరంమహీపతింవేంకటపతిసంజ్ఞం వేద్మీత్యాద్యన్వయః-దానవారివిష్ణుః-శైలరాజంహరంధైర్యశాలినం మదనశాసకత్వాత్- ప్రత్యక్షరూపమితి- సాదృశ్యవిశిష్టపిండప్రత్యక్షస్యాపి ఫలాయోగవ్యవచ్ఛిన్నత్వేన కరణత్వాదితిభావః- ఫలేనఉపమితరూపేణ॥ ఇత్యుపమానం॥ ... *

కు॰ శబ్దప్రమాణంయథా ॥ వివృణ్వతాదోషమపిచ్యుతాత్మనాత్వ
యైకమీశంప్రతిసాధుభాషితం। యమామనంత్యాత్మభువో
పికారణంకథంసలక్ష్యప్రభవోభవిష్యతి॥ అత్రశివఃపరమేష్ఠి
నోపి కారణమిత్యత్ర యోబ్రహ్మాణంవిదధాతి పూర్వమితి
శ్రుతిరూపంశబ్దప్రమాణముపన్యస్తం- ఏవంస్మృతిపురాణాగ
మలౌకికవాక్యరూపాణ్యపిశబ్దప్రమాణాన్యుదాహరణీయాని

చం॥ వివృణ్వతేతి ॥ కుమారసంభవే వటువేషం హరం ప్రతిపార్వత్యాఇయముక్తిః- వరదోషంప్రకాశయతాపిస్ఖలితాంతఃకరణేనత్వయా ఈశం మహాదేవంప్రతి ఏకం అలక్ష్య జన్మత్వం సాధూక్తం - యతోయమీశమాత్మభువోబ్రహ్మణోపికారణమామనంతి వేదాః - సకథంలక్ష్యఃప్రభవఉత్పత్తిస్థానంయస్యతాదృక్ భవిష్యతీత్యన్వయః- వివక్షుతేతిక్వచిత్పాఠః- వక్తుమిచ్ఛతీతితదర్థః॥ ... ... *

కు॰ తత్రస్మృతిర్యథా॥ బలాత్కృతపాపానిసంతు తాన్యకృతా
నివః। సర్వాన్బలకృతానర్థానకృతాన్మనురబ్రవీత్ ॥ పూ
ర్వంశ్రుతిరభిమతార్థేప్రమాణత్వేనోపన్యస్తా-ఇహతుస్మృ
తిరనభిమతార్థేతద్దూషణపరేణప్రమాణతయానీతేతిభేదః॥

చం॥ బలాదితి॥ నాస్తికోక్తిరియం - హేజనాః పాపాని బలాత్కృతతానిచపాపానివోయుష్మాకంఅకృతాన్యేవభవంతు- యతోబలాత్కారేణకృతాన్సర్వానర్థాన్మనురకృతానబ్రవీదిత్యన్వయః- తద్దూషణపరేణ సర్వాభిమతార్థదూషణపరేణ ॥ ... ... *

కు॰ ఆచారాత్మతుష్ట్యోరపిమీమాంసకోక్తధర్మప్రమాణయో

ర్వేదశబ్దానుమాపకతయా శబ్దప్రమాణ ఏవాంతర్భావః - త
త్రాచారప్రమాణం యథా ॥ మహాజనాచారపరంపరేదృశీ
స్వనామ నామాదదతే న సాధవః। అతోఽభిధాతుం న తదుత్సహే
పునర్జనః కిలాచారముచం విగాయతి॥ ... *

చం॥ ఆత్మనస్తుష్టిః ప్రీతిః-వైకల్పికే విషయే-గ్రాహ్యత్వమిష్టమేవాద్దే బ్రా
హ్మణస్యోపనాయనమిత్యాదౌ ప్రమాణమిత్యుక్తం ॥ మహాజనేతి ॥ దమ
యంతీం ప్రతినలస్యోక్తిః- నామ వితరే- నాదదతే న గృహ్ణంతి- ఆచారము
చం ఆచారత్యాగినం-విగాయతి నిందతి॥ ... ... *

కు. ఆత్మతుష్టిప్రమాణం యథా ॥ అసంశయం క్షత్రపరిగ్రహక్ష
మా యదార్యమస్యామభిలాషి మే మనః। సతాం హి సందేహ
పదేషు వస్తుషు ప్రమాణమంతఃకరణస్య వృత్తయః॥ అత్రేద
మస్యాం తే నాత్మతుష్ట్యా శకుంతలాపరిగ్రహస్య ధర్మత్వం శ్రు
త్యనుమతమనుమీయతే॥ ... ... *

చం॥ అసంశయమితి ॥ క్షత్త్రేణ క్షత్త్రియేణ పరిగ్రహీతుమాయోగ్యాః-
యతః ఆర్యం శ్రేష్ఠం మమ మనో యస్యాం శకుంతలాయామభిలాషశీలం-
పదేషు విషయేషు॥ ... ... *

కు. ఏవం శ్రుతిలింగాదికమపి మీమాంసకోక్తం ప్రమాణం సంభవ
దిహోదాహర్తవ్యం-తత్ర శ్రుతిర్యథా॥ త్వం హి నామైవ
వరగోనాథ త్సేవ రముద్రికాం। నహి శ్రుతిప్రసిద్ధార్థే లింగ
మాద్రియతే బుధైః॥ అత్ర కరిగిరీశ్వరస్య వరద ఇత్యభిధాన
శ్రుత్యా సర్వాభీష్టదాతృత్వం సమర్థితం॥ ... *

చం॥ త్వం హీతి॥ వరముద్రికాం వరదముద్రాం నాథ త్సే నాథాస్యతి-శ్రు
తిర్వరదసంజ్ఞారూపా లింగం గమకం పక్షే శ్రుత్యా తృతీయాదిరూపయా
ప్రకర్షేణ శీఘ్రం సిద్ధే అర్థే అంగాంగిభావే సతి-లింగమర్థప్రకాశనసా
మర్థ్యరూపమాద్రియతే- యథైంద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠత ఇతి శ్రు
త్యా గార్హపత్యోపస్థానే వినియుక్తస్య మంత్రస్యేంద్రప్రకాశనసామ

త్యర్థరూపేణలింగేనేంద్రోపస్థానేవినియోగో నాద్రియతేఇత్యర్థః- క
రిగిరీశ్వరఃహస్తిగిరీశ్వరః॥ ... ... *

సూ. లింగంయథా॥ విదితంవోయథాస్వార్థా నమేకాశ్చిత్ప్రవృ
త్తయః। ననుమూర్తిభిరష్టాభిరిత్థంభూతోస్మిసూచితః॥అత్ర
శివస్యాశ్రితప్రసిద్ధసర్వోపకారకపృథివ్యాద్యష్టమూర్తిపరి
గ్రహలింగేనతత్ప్రవృత్తీనాం లోకానుగ్రహైకప్రయోజన
త్వంసమర్థితం-లింగస్యమూలభూతవేదానుమాపకతయా
వైదికశబ్దప్రమాణఏవాంతర్భావః-ఏవంలౌకికలింగానామపి
లౌకికశబ్దోన్నాయకతయా లౌకికశబ్దప్రమాణఏ వాంతర్భా
వః-అతః-లోలద్భ్రూలతయావిపక్షదిగుపన్యాసే విధూతంశి
రస్తద్వృత్తాంత పరీక్షణే కృతనమస్కారోవిలక్ష్యస్థితః। ఈ
షత్తామ్రకపోలకాంతినిముఖే దృష్ట్యానతః పాదయో రుత్సృ
ష్టోగురుసన్నిధావపివిధిర్ద్వాభ్యాంనకాలోచితః - ఇత్యాదిచె
ష్టారూపంప్రమాణాంతరంనాశంకనీయం॥ ... *

చం॥ విదితమితి॥ ఇత్థంభూతఃపరార్థైకప్రవృత్తికః - అతఇత్యస్యచేష్టా
రూపంప్రమాణాంతరంనాశంకనీయమిత్యగ్రేతనేనాన్వయః॥ లోలేతి॥
గురూణాంసన్నిధావపిద్వాభ్యాంనాయకాభ్యాంసమయోచితోవిధిరో
త్సృష్టః- యథాలోలద్భ్రూలతయా నాయికయా విపక్షస్య సపత్న్యా
దేదిశఉపన్యాసేతత్సకాశాదాగతోసీతి సూచనేకృతే నాయకేన నేతి
సూచనాయశిరోవిధూతంసంచాలితం - తతస్తద్వృత్తాంత పరీక్షణేనా
యికయాకృతేసత్యకృతనమస్కారః విలక్ష్యఏవస్థితః- తత ఈషత్తామ్ర
కపోలకాంతిర్యస్యతాదృశే నాయికాయాముఖే కోపాతిశయాజ్జాతేసతి
తత్పాదయోర్దృష్టిపాతేనైవానతః ప్రణతఇతి॥ ... *

సూ. క్వచిచ్ఛబ్దప్రమాణకల్పనయాచమత్కారోయథా॥ కిమసుభి
గ్లాపితైర్జడమస్యసేమయినిమజ్జతుభీమసుతామనః। మమకి
లశ్రుతిమాహతదర్థికాంనళముఖేందుపరాంవిబుధస్స్మరః॥
అత్ర మ్రియమాణానాం మనశ్చంద్రం ప్రవిశతీత్యేతదర్థికా

యాః శ్రుతేః నల ముఖ చంద్ర విషయత్వే కల్పితే తథా వ్యాఖ్యాతృస్మరవాక్యం ప్రమాణతయోపన్యస్తం॥ ... *

చం॥ కిం సుభిరితి వ్యాఖ్యాతం ప్రాక్- తత్థేతి- నలముఖచంద్రవిషయత్వ వ్యాఖ్యాతుః స్మరస్యేత్యర్థః- తచ్చాసిద్ధత్వాత్కల్పితమితి భావః॥ ***

ఇతి శబ్దః.

కు. అర్థాపత్తిర్యథా॥ నిర్ణేతుం శక్యమస్తీతి మధ్యం తవ నితంబిని।
అన్యథా నోపపద్యేత పయోధరభరస్థితిః॥ యథా వా॥ వ్యక్తం
బలీయాన్యది హేతురాగమాదపూరయత్సా జలధిం న జాహ్నవీ। గంగౌఘనిర్భర్త్సితశంభుకంధరాసవర్ణమర్ణః కథమన్యథా స్యాత్॥ ... ... *

చం॥ నిర్ణేతుమితి॥ అస్తీతి నిర్ణేతుం శక్యమిత్యన్వయః॥ వ్యక్తమితి॥ హేతుస్తర్కః- యది వ్యక్తం ప్రకటం బలీయాన్ తదా సా జాహ్నవీ జలధిం నాపూరయత్- అన్యథాపూరణే సతి - అర్ణః సముద్రస్య జలం గంగౌఘైర్నిర్భర్త్సితం తిరస్కృతం సత్ శంభుకంఠ సమానవర్ణం నీలం కథం స్యాదిత్యన్వయః॥ ఇత్యర్థాపత్తిః॥ ... ... *

కు. అనుపలబ్ధిర్యథా॥ స్ఫుటమసదవలగ్నం తన్వి నిశ్చిన్వతే తే తదనుపలభమానాస్తర్కయంతోఽపి లోకాః। కుచగిరివరయుగ్మం యద్వినాధారమాస్తే తదిహ మకరకేతోరింద్రజాలం ప్రతీమః॥

చం॥ స్ఫుటమితి॥ హే తన్వి తర్కయంతస్తర్కశీలా అపి లోకాస్తదవలగ్నం అనుపలభమానా అపశ్యంతస్తవావలగ్నం మధ్యమసదితి స్ఫుటమేవ నిశ్చిన్వతే- కులపర్వతశ్రేష్ఠయుగ్మత్వే నాధ్యవసితం స్తనద్వంద్వమాధారం వినా యదాస్తే తత్ హే మకరధ్వజస్యేంద్రజాలం మాయాచరితం ప్రతీమ ఇత్యన్వయః॥ ఇత్యనుపలబ్ధిః॥ ... ... *

కు. సంభవో యథా॥ అభూతపూర్వం మమ భావి కిం వా సర్వం సహే మే సహజం హి దుఃఖం। కింతు త్వదగ్రే శరణాగతానాం పరాభవో నాథ న తేసురూపః॥ ... ... *

చం॥ అభూతేతి॥ ఈశ్వరం ప్రతి భక్తస్యోక్తిః - పూర్వమభూతం అభూ

తపూర్వం తాదృశం మమ కింవా భావి నకించిత్ - సర్వం శీతాతపాదిద్వం
ద్వం సహే- హేయతో మమ సహజమేవ దుఃఖమస్తి - కింతు హే నాథ తే
తవ శరణాగతానాం భక్తానాం త్వదగ్రే పరాభవో నానురూపో నోచిత ఇ
త్యన్వయః- అథవా తవ నానురూప ఇత్యన్వయః-అత్ర దుఃఖాదేస్సంభావా
ఖ్యప్రమాణసిద్ధస్యకథనం॥ ... ... *

క. యథావా॥ యేనామకేచిదిహనః ప్రథయంత్యవజ్ఞాం జానంతి
తేకిమపి తాన్ప్రతి నైష యత్నః। ఉత్పత్స్యతే౽స్తి మమ కో౽పి స
మానధర్మా కాలో హ్యయం నిరవధిర్విపులా చ పృథ్వీ॥ ... *

చం॥ యేనామేతి॥ భవభూతేరుక్తిః- నామేతి కుత్సనే- నామ ప్రకాశ్యసం
భావ్య క్రోధాపగమ కుత్సన ఇత్యమరః- కిమపీతి కామః- న కిమపీత్యర్థః- ఏ
షః కావ్యనిర్మాణరూపః మమ కో౽పి సమానధర్మా సదృశో యః ఉత్పత్స్యతే
అస్తి వా తం ప్రతి యత్నః- హి యస్మాన్నిరవధి రయం కాలః పృథ్వీ చ విపు
లేతి క్రమేణ యోజ్యం- అత్ర కాలో హ్యయమిత్యాదినా సోపపత్తికం సం
భావాఖ్య ప్రమాణముపదర్శితం॥ ... ... *

క. యథావా॥ భ్రాతః పాంథ కుతో భవాన్నగరతో వార్తా నవా వి
ద్యతే బాఢం బ్రూహి యువా పయోద సమయే త్యక్త్వా ప్రి
యాం జీవతి। సత్యం జీవతి జీవతీతి కథితా వార్తా మయా౽పి శ్రు
తా విస్తీర్ణా పృథివీ జనో౽పి వివిధః కింకిం న సంభావ్యతే॥ అత్రా
ద్యోదాహరణే అభూతపూర్వం మమ భావి కిం వేతి సంభవప్ర
మాణసిద్ధార్థో దర్శితః- ద్వితీయోదాహరణే సంభవో౽పపా
దకం కాలానంత్యాదికమపి దర్శితం-తృతీయోదాహరణే తు సం
భవో౽పి కంఠోక్త ఇతి భేదః॥ ... ... *

చం॥ భ్రాతరితి॥ పథికం ప్రతి గ్రామస్థస్య ప్రశ్నః - కుత ఇత్యనంతరమా
గత ఇతి శేషః- నగరాదిత్యుత్తరం-వార్తేతి పునః పూర్వస్య ప్రశ్నః - బాఢ
మిత్యుత్తరం- అంగీకారేఽస్తీత్యర్థః- బ్రూహీతి పూర్వస్యోక్తిః-యువే
త్యాది పాంథవచనం- సత్యం జీవతీతి పునః పూర్వస్య ప్రశ్నః- జీవతీత్యాది
సర్వం పాంథవచనం ॥ ఇతిసంభవః॥ ... ... *

కు. ఐతిహ్యం యథా ॥ కల్యాణీ బత గాథేయం లౌకికీ ప్రతిభాతి మే।
ఏతి జీవంతమానందో నరం వర్షశతాదపి ॥ అత్ర లౌకికీ గాథే
యమిత్యనిర్దిష్టప్రవక్తృకప్రవాదపారంపర్యరూపత్వాదర్శితా

చం. అనిర్దిష్టప్రవక్తృకేతి- అనిర్దిష్టోఽవిజ్ఞాతోఽనుక్తః ప్రవక్తా యస్యే
త్యర్థః- ఏవంచైతదేవైతిహ్యాఖ్యమితి దర్శితం ॥ ఇత్యలంకారచంద్రి
కాయాం ప్రమాణాలంకారప్రకరణం సంపూర్ణం॥ ... *

అథ సంసృష్టిసంకరౌ.

కు. అథైతేషామలంకారాణాం యథాసంభవం క్వచిన్మేళనే లౌకి
కాలంకారాణాం మేళన ఇవ చారుత్వాతిశయోపలంభాన్నర
సింహన్యాయేన పృథగలంకారావస్థితౌ తన్నిర్ణయః క్రియ
తే- తత్ర తిలతండులన్యాయేన స్ఫుటావగమ్యభేదాలంకారమే
ళనే సంసృష్టిః- క్షీరనీరన్యాయేనాస్ఫుటభేదాలంకారమేళ
నే సంకరః - స చాంగాంగిభావేన సమప్రాధాన్యేన సందే
హేనైకవాచకానుప్రవేశేన చ చతుర్విధః - ఏవం నృసింహా
కారాః పంచాలంకారాః॥ ... ... *

చం॥ యథాసంభవమితి॥ సంసృష్టిసంకరాభ్యాం ద్వయోస్తదధికానాం
వేతి యథాసంభవమిత్యర్థః- స్ఫుటేతి - స్ఫుటమవగమ్యమానో భేదో యే
షామితి విగ్రహః- ఏకస్మిన్ వాచకేఽనుప్రవేశోఽవస్థితిః - ఏతత్సర్వముదా
హరణే వ్యక్తీభవిష్యతి॥ ... ... *

కు. తత్ర సంసృష్టిర్యథా ॥ వదనసౌరభలోభపరిభ్రమద్భ్రమర
సంభ్రమసంభృతశోభయా । చలితయా విదధే కలమేఖలా
కలకలోఽలకలోలదృశాన్యయా ॥ అత్ర శబ్దాలంకారయోరను
ప్రాసయమకయోస్సంసృష్టిః ॥ లింపతీవ తమోఽంగాని వర్ష
తీవాంజనం నభః। అసత్పురుషసేవేవ దృష్టిర్నిష్ఫలతాం గతా॥
అత్రోత్ప్రేక్షయోరుపమాయాశ్చార్థాలంకారాణాం
సంసృష్టిః ॥ ... ... *

చం॥ వదనేతి ॥ మాఘే ఋతువర్ణనే పద్యమిదం - అస్యాః కయాపి వని

తయాచలితయా కలస్వరో మేఖలాయాః కాంచ్యాః కలకలః కోలాహలో విదధే- కింభూతయా వదనసౌరభ లోభేనపరిభ్రమతాం భృఙ్గాణాం సంభ్రమేణ త్వరాపి శేషేణ సంభృతా సమృద్ధా శోభా యస్యాస్తథా- అలకలోలా యస్యాం తాదృశీ దృక్ యస్యాస్తథాభూతయేతి॥ ... *

కు॰ ఆనందమంధరపురందరముక్తమాల్యం మౌళౌ హఠేన నిహితం
మహిషాసురస్య। పాదాంబుజం భవతు నో విజయాయ మంజు
మంజీరశింజితమనోహరమంబికాయాః ॥ అత్ర శబ్దార్థాలం
కారయోరనుప్రాసోపమయోస్సంసృష్టిః॥ ... *

చం॥ ఆనందేతి॥ ఆనందేన మంధరం యథాస్యాత్తథా పురందరేణేంద్రేణ ముక్తమర్పితం మాల్యం యత్ర తాదృశం- మహిషాసురస్య మౌళౌ మస్తకే హఠేన నిహితం- మంజుమనోజ్ఞం - మంజీరస్య నూపురస్య శింజితం రణితం- యత్ర తాదృశమనోరమమంబికాయాః పాదాంబుజమంబుజసదృశం చరణం నోస్మాకం విజయాయ భవత్విత్యన్వయః - అత్ర పాదాంబుజమిత్యుపమితసమాస ఏవ - నతు మయూరవ్యంసకాదివత్పాదపవాంబుజమితి- తథాసత్యంబుజప్రాధాన్యే మంజీరాసంజితాన్వయాయోగాదిత్యుపమైవ న రూపకమితి జ్ఞేయం॥ ఇతి సంసృష్టిః ॥ ... *

కు॰ అంగాంగిభావేన సంకరో యథా॥ తలేష్వవేవంత మహీరుహా
ణాంఛాయాస్తదా మారుతకంపితానాం । శశాంకసింహేన
తమోగజానాం లూనాకృతీనామివ గాత్రఖండాః ॥ అత్ర శ
శాంకసింహేనేతి తమోగజానామితి చ రూపకం - యద్యప్య
త్ర శశాంక ఏవ సింహః తమాంస్యేవ గజా ఇతి మయూరవ్యంస
కాదిసమాసాశ్రయణేన రూపకవత్ శశాంకస్సింహ ఇవ త
మాంసి గజా ఇవేత్యుపమితసమాసాశ్రయణేనోపమాపి వక్తుం
శక్యా- తథాపి లూనాకృతీనామితి విశేషణానుగుణ్యాద్రూప
కసిద్ధిః-తస్య హి విశేషణస్య ప్రధానేన సహాన్వయేన భావ్యం
నతు గుణేన- గుణానాం చ పరార్థత్వాదసంబంధస్సమత్వా
త్స్యాదితి న్యాయాత్ ఉపమితసమాసాశ్రయణే తస్య పూ

ర్వపదార్థప్రధానత్వాత్ శశాంకస్య తమసాంచ ప్రాధా
న్యంభవేత్ - తత్ర నవిశేషణముఖ్యార్థాన్వయస్యావరస్యమ
స్తి- స్వరూపనాశరూపోపచరితాకృతిలవనకర్తృత్వకర్మ
త్వాన్వయసంభవేపి ముఖ్యార్థాన్వయస్యావశ్యమేవాదర
ణీయం-అతఃస్వరూపనాశక్రోడీకరణప్రవృత్తయా లక్షణా
మూలాతిశయోక్త్యరూపకసిద్ధిః - తద్రూపకముత్ప్రేక్షా
యాఅంగం-తదుత్థాపకత్వాద్రూపకాభావేహి ఛాయాలూ
నగాత్రిఖండాఇవావేపంతే త్యేతావదుక్తావుపమైవసిద్ధ్యేత్
వేపనాదిసాధర్మ్యస్యఛాయానాం సద్యఃకృత్తగాత్రిఖండ
తాదాత్మ్యసంభావనారూపోత్ప్రేక్షా - ననుశశాంకేనలూ
నాకృతీనాంతమసాంగాత్రిఖండాత్వావేపంతే త్యేతావదు
క్తావపిసిద్ధ్యత్యుత్ప్రేక్షా-తాదాత్మ్యసంభావనోపయుక్తలూ
నాకృతిత్వరూపాధిక విశేషణోపాదానాత్ - సత్యం తథో
క్తావాకృతి లవనాది ధర్మరూప కార్య సమారోప నిమిత్త శ
శాంకతమసోర్హంతృహంతవ్యచేతన వృత్తాంత సమారోప
రూపాసమాసోక్తిరపేక్షణీయా - ఏవముక్తారూపకమితివిశే
షః- ఏవంచాత్రాతిశయోక్తిరూపకోత్ప్రేక్షాణాం మంగాంగి
భావేనసంకరః॥ ... ... *

చ॥ తలేష్వితి॥ తదామారుతకంపితానాం మహీరుహాణాం తలేషుఛా
యాఇవేపంతకంపమానాఆసన్-ఇత్యుత్ప్రేక్షా- శశాంకరూపేణసిం
హేనధిన్నాకృతీనాం తమోలక్షణగజానాం శరీరఖండాఇవేతి - గుణా
నాంచేతితార్తీయాధికరణసూత్రం - అస్యార్థః-గుణానాం గుణభూ
తానాంపదార్థానాంపరార్థత్వాత్ ముఖ్యప్రధానార్థత్వాత్ పరస్పరమ
సంబంధః-కుతఃసమత్వాత్-అప్రధానత్వసామ్యాదితి యథాభాష్యకార
మతేపావమానేష్టీనామంగానాంచాహవనీయాద్యర్థత్వాత్పరస్పరం
నాంగాంగిభావసంబంధః - యథావార్త్రికకారమతేఽగ్నిసమింధనార్థా
నాంమంత్రవిశేషరూపాణాం సవిదాంసామిధేనీనాంచేతిసంక్షేపః- ఏత

దధికరణపూర్వపక్షసిద్ధాంతౌ ప్రకృతానుపయోగాన్నదర్శితౌ-స్వరూప నాశేతి-స్వరూపనాశరూపముపచరితంగౌణం యదాకృతిలవనమిత్యర్థః- నన్వేవమపితమోంశేఽస్యవిశేషణస్యాన్వయాత్తద్రూపకసిద్ధిరిత్యా శంక్యాహ- స్వరూపేతి-క్రోడీకారేణనిగరణేన-లక్షణామూలేతి సాధ్య వసానలక్షణామూలేత్యర్థః-తథాచ తమోంశే ఉపచారేణాన్వయఇతి భావః- నచైవంసత్యుపమాంగీకారేపికింబాధకమితివాచ్యం - తదంగీకా రేప్రధానాన్వయెప్యుపచారాశ్రవణాపత్తేః - తదపేక్షయాఽప్రధానే తమోంశేతదంగీకారేణరూపకస్యైవౌచిత్యాదిత్యనచ్ఛాయానామితి సిద్ధ్యే దిత్యనువర్తతే - ఉత్ప్రేక్షాసిద్ధేరిత్యన్వయః - ఇవశబ్దస్యసాదృశ్యే ప్రసిద్ధతరత్వేనాసతితాత్పర్యగ్రాహకే సంభావనాబోధకత్వాసంభ వాదితిభావః- రూపకంవినాప్యుత్ప్రేక్షాయాం తాత్పర్యగ్రాహకమస్తీ తిశంకతే- నన్వితి- ఏవముక్తాతమోగజానామిత్యుక్తౌ - తథాచసాధకాం తరస్యసాధకాంతరాదూషకత్వాద్రూపకస్యోత్ప్రేక్షాంగత్వమవికృత మితిభావః॥ ... ... *

క. సమప్రాధాన్యసంకరోయథా ॥ అవతునస్సవితుస్తురగావలి
స్సమతిలంఘితతుంగపయోధరా। స్ఫురితమధ్యగతారుణనా
యకామరకతైకలతేవనభశ్శ్రియః॥ అత్రపయోధరాదిశబ్ద
శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యంగభూతయోత్థాప్యమానైవసవి
తృతురంగావళ్యాం గగనలక్ష్మీమరకతైకావళీతాదాత్మ్యో
త్ప్రేక్షా- నభోలక్ష్మ్యాంనాయికావ్యవహారసమారోపరూప
సమాసోక్తిగర్భైవోత్థాప్యతే - పయోధరశబ్దశ్లేషస్యోభ
యోపకారకత్వాత్ - తతఉత్ప్రేక్షా సమాసోక్త్యోరేకఃకా
లః- పరస్పరాపేక్షయా చారుత్వసమున్మేషశ్చోభయోస్తు
ల్యఇతివినిగమనావిరహాత్సమప్రాధాన్యం॥ ... *

చం॥ అవత్వితి॥సవితుస్సూర్యస్యతురగావళిరశ్వపఙ్క్తిర్నోఽస్మానవతు- కేవ- నభశ్శ్రియఃగగనలక్ష్మ్యాః మరకతమణీనామేకలతా ఏకావళీవేత్యు త్ప్రేక్షా- సూర్యతురంగాణాంహరితవర్ణత్వాత్ - కథంభూతా - స

మధ్యగతిలంఘితాస్తంగా ఉచ్చాః పయోధరా మేఘాయథా - ఏకావళీప
క్షే- పయోధరౌ స్తనౌ- తథాస్ఫురితోద్దీప్తిమాన్ మధ్యగతః అరుణరూ
పో నాయకో నేతా సారథిర్యస్యాస్సా-పక్షే అరుణః ఆరక్తః నాయకో హా
రమధ్యమణిః- నాయకౌ నేతరి శ్రేష్ఠహారమధ్యమణావపీతి విశ్వః- అతిశ
యోక్త్యా మేఘానాం స్తనత్వేనాధ్యవసాన రూపయా గర్భీకృత్యైతేన
తిలతండులన్యాయేనస్ఫుటావగమ్యమానభేదాభ్యాం సంసృష్టిస్సకాశా
దైవలక్షణ్యం దర్శితం- ఏవమత్రేతి- ఏకస్య చమత్కృతిజననే పరాపేక్ష
త్వాదంగాంగిభావమాశంక్యాహ- పరస్పరేతి॥ ... *

కు యథావా॥ అంగులీభిరివ కేశసంచయం సన్నిగృహ్య తిమిరం
మరీచిభిః। కుట్మలీకృతసరోజలోచనం చుంబతీవరజనీముఖం శ
శీ॥ అత్రాంగులీభిరివేతి వాక్యోక్తోపమయా తత్ప్రియపా
తాన్ముఖ్యకుట్మలీకరణలింగానుసన్ధ్యాచ్చ ఉపమిత సమాసా
శ్రయిణేనలబ్ధయా సరోజ లోచనమితి సమాసోక్త్యోపమయా
చాంగభూతయోరుత్థాప్యమానైనశశికర్తృకనిశాముఖచుంబ
నోత్ప్రేక్షా- నిశాశశినోర్దాంపత్యవ్యవహారసమారోపరూ
పసమాసోక్తిగర్భేణవోత్థాప్యతే- ఉపమయోరుభయత్రో
త్థాపకత్వావిశేషాత్ సమాసోక్తిగర్భతాం వినా చుంబనో
త్ప్రేక్షాయా నిరాలంబనాత్వాచ్చ - తతశ్చాత్రాప్యుత్ప్రే
క్షాసమాసోక్త్యోరేకకాలయోస్సముత్థానం- యద్య
ప్యత్రోపమాభ్యాం శశినిశాగతావేవ ధర్మౌ సముద్దిష్టే-నను
శశినాయకయోర్నిశానాయికయోశ్చసాధారణౌ ధర్మౌ-సా
ధారణధర్మసమ్బన్ధం చోత్ప్రేక్షా సమాసోక్త్యోరపేక్షి
తం - ఉత్ప్రేక్షాయాః ప్రకృతాప్రకృత సాధారణగుణక్రి
యానిమిత్తసాపేక్షత్వాత్ సమాసోక్తేర్విశేషణసామ్య
మూలకత్వాచ్చ- తథాపి వాక్యోక్తోపమాయామివకారస్యమ
రీచిభిరివేత్యన్వయాంతర సంభవ్యపగమ్యాన్వయభేద లబ్ధప్ర
కృతాప్రకృతయోర్నైకపదయుస్యోకే ద్వయోస్సమాసో

క్తోపమాయాంసరోజసదృశం లోచనమితి సమాసాంతరవు
భ్యుపగమ్యసమాస భేద లబ్ధార్థ ద్వయస్య చాభేదాధ్యవసా
యేనసాధారణ్యంసంపాద్యతయోః రుత్ప్రేక్షా సమాసోక్త్యో
రంగతానిర్వాహః॥ ... ... *

చం॥ అంగుళీభిరితి॥శశీఅంగుళీభిరివమరీచిభిః కేశసంచయమివతిమిరంసం
నిగృహ్యకుట్మలీకృతసరోజలోచనం లోచనమివసరోజం యత్ర తాదృశం
రజనీముఖంచుంబతీ వేత్యన్వయః - తత్ప్రాయేతి- ఉపమాబహుళేసంద
ర్భే పాతాదిత్యర్థః- ముఖ్యేతి- ముఖ్యార్థరూపం యత్కుట్మలీకరణరూ
పంలింగం పుష్పసాధారణధర్మ స్తస్యానుకూల్యాదిత్యర్థః - ఉక్తాపక
త్వావిశేషాత్ అంగత్వావిశేషాత్ - చంద్రస్య చుంబనోత్ప్రేక్షా
యాందాంపత్యవ్యవహారసమారోపాత్మకసమాసోక్తా చాపేక్షితస్యనా
యకసాధర్మ్యస్యోక్తోపమాభ్యామనపర్పణాత్కథంతయో స్తదంగత్వమి
తిశంకతే-యద్యపీతి- మరీచిభిరివేతి మరీచిభిరివాంగుళీభి స్తిమిరమివకేశ
సంచయమిత్యేవంరూపమిత్యర్థః- ఏకైకవిషయ స్యార్థద్వయస్యాభే
దాధ్యవసాయేనేత్యన్వయః- తయోః వాక్యసమాసోక్తోపమయోః॥ ...*

తు॰ యద్వా-ఇహ ప్రకృతకోటిగతానాంమరీచితిమిరసరోజానా
మప్రకృతకోటిగతానాంచాంగుళికేశసంచయలోచనానాం
చతనుదీర్ఘావరణత్వనీలనీరంధ్రత్వకాంతిమత్త్వాదినాసదృశా
నాం ప్రాతిస్వికరూపేణభేదవదనుగత సాదృశ్యప్రయోజక
రూపేణాభేదోప్యస్తి - సచాత్రవివక్షితఏవభేదాభేదోభయ
ప్రధానోపమేత్యాలంకారికసిద్ధాంతాత్ - తత్రచప్రయోజ
కాంశనిష్కర్షన్యాయేనాభేదగర్భతాంశోపజీవనేనసాధా
రణ్యంసంపాద్య ప్రధానభూతోత్ప్రేక్షా సమాసోక్త్యంగ
తానిర్వాహ్యే-నహిప్రకాశశీతాపనయనశక్తిమత స్సారతేజ
సఃశీతాపనయనశక్తిమాత్రేణశీతాభూపయోగితానదృష్టా.

చం॥ అనశ్యకాభేదాధ్యవసాయేనోపపత్తౌ కృత మన్వయాంతర సమా
సాంతరకల్పనాగౌరవేణేత్యాశయేనాహ యద్వేతి-తనుదీర్ఘేత్యాదాపూ

ర్వనిపాతనియమానురోధేనయథాసంఖ్యక్రమ పరిత్యాగః- తథాచాంగు
ళిమరీచ్యోస్తనుత్వనీరంధ్రత్వాభ్యాం తిమిర కేశసంచయయో రావరణ
రూపత్వ నీలత్వాభ్యాం సరోజ లోచనయో ర్దీర్ఘత్వ కాంతి మత్త్వా
భ్యాంచసాదృశ్యంబోధ్యం- ప్రాతిస్వికరూపేణ అంగుళిత్వ మరీచిత్వా
దినా- అనుగతేతి - అనుగతంయత్సాదృశ్యప్రయోజకంరూపం తనుత్వా
దికం తేనేత్యర్థః-ఏతచ్చసాదృశ్యమతిరిక్తమిత్యభిప్రాయేణ - సిద్ధాం
తాదితి- తదుక్తం- సాధర్మ్యంత్రివిధం భేదప్రధానమభేదప్రధానంభే
దాభేదప్రధానంచేత్యుపక్రమ్య విద్యానాథేన ఉపమానన్వయోప మే
యోపమా స్మరణానాంభేదాభేదసాధారణసాధర్మ్యమూలత్వమితి - న
ను భేదాభేదరూపాంశద్వయోపేతాయా ఉపమాయా భేదాంశస్యానుప
యోగాత్కథంతస్యాఉత్ప్రేక్షా ద్యుపయోగిత్వ మిత్యాశంక్య పరిహర
తి నహీతి-ప్రకాశశ్చశీతాపనయనంచేతిద్వంద్వః - శీతాళు శ్శీతార్తః-శీ
తోష్ణత్రస్తే భ్యస్తదసహానఇత్యాహుః॥ ... ... *

కు. ఏవమనభ్యుపగమేచ॥ పాండ్యోయమంసార్పిత లంబహారః క్లృ
ప్తాంగరాగోహరిచందనేన। ఆభాతిబాలాతపరక్తసానుస్సని
ర్ఝరోద్గారఇవాద్రిరాజః॥ఇత్యాద్యుపమాపినసిద్ధ్యేత్ -
నహ్యత్రాద్రిరాజ పాండ్యయో రుపమానోపమేయయో ర
నుగతస్సాధారణధర్మోనిర్దిష్టః - ఏకత్ర బాలాతపనిర్ఝ
రావన్యత్ర హరిచందనహారావితిధర్మభేదాత్ -తస్మాత్తత్ర
బాలాతప హరిచందనయో ర్నిర్ఝర హారయోశ్చ సదృశ
యోరభేదాంశోపజీవనమేవగతిః॥ ... ... *

చం॥ ఉక్తసిద్ధాంతస్యనిర్యుక్తికత్వే నాశ్రద్ధేయత్వ మాశంకమానంప్ర
త్యాహ- ఏవమితి॥ పాండ్యోయమితి॥ పాండ్యనామాయంనృపః అద్రిరా
జఇవాభాతి॥ కథంభూతః - అంసయోరర్పితోలంబోహారోయేనసః - త
థా హరిచందనేనరక్తచందనేనక్లృప్తః కృతఅంగరాగోనులేపనం యేనత
థాభూతః- అద్రిరాజఃకీదృక్ - బాలాతపేన రక్తానిసానూనిప్రస్థానియ
స్యసః- తథానిర్ఝరస్యోద్గారేణోద్గమేనసహితః॥ ... *

ఉ. పినష్టీవతరంగాగ్రైస్సముద్రః ఫేనచందనం।తదాదాయకరై రిందుర్లింపతీవదిగంగనా॥ ఇత్యత్రోత్ప్రేక్షయోః కాలభే దేపిసమప్రాధాన్యం- అన్యోన్యనిరపేక్షవాక్యద్వయోపాత్తత్వాత్ - తదాదాయేతి ఫేనచందనరూపకమాత్రోపజీవనేనపూర్వోత్ప్రేక్షానపేక్షణాత్ - నచైవంలింపతీవతమోం గానీతివదుత్ప్రేక్షాద్వయస్య సంసృష్టిరేవేయమితివాచ్యం లౌకికసిద్ధపేషణలేపనపౌర్వాపర్య చ్ఛాయానుకారేణోత్ప్రేక్షాద్వయ పౌర్వాపర్యేణ చారుతాతిశయ సమున్మేషతః సంసృష్టివైషమ్యాత్ - తస్మాద్దర్శాది వదేకఫల సాధనతయాసమప్రధానమిదముత్ప్రేక్షాద్వయం-ఏవంసమప్రధానసంకరోప్యుదాహృతః॥ .... *

చం॥ పినష్టీతి వ్యాఖ్యాతం ప్రాక్ - పౌర్వాపర్యేణేతి-తథాచచమత్కారప్రయోజకపౌర్వాపర్యఘటకత్వేన భేదానవభాసాత్సంసృష్టి వైలక్షణ్యమితిభావః- దర్శాదివద్దర్శపౌర్ణమాసాదివత్ - అయంచభిన్నకాలీనయోరపి సమప్రాధాన్యేదృష్టాంతః-ఫలంతత్రస్వర్గః - ప్రకృతేతుచమత్కృతివిశేషః॥ ... ... *

ఉ. సందేహసంకరోయథా ॥ శశినముపగతేయం కౌముదీమేఘముక్తంజలనిధిమనురూపంజహ్నుకన్యావతీర్ణా। ఇతిసమగుణయోగప్రీతయస్తత్రపౌరాశ్శ్రవణకటునృపాణామేకవాక్యంవివవ్రుః॥ అత్ర ఇయమితిసర్వనామ్నాయద్యజంవృతవతీందుమతీ విశిష్ట రూపేణనిర్దిశ్యతే - తదాబింబప్రతిబింబ భావాపన్నధర్మవిశిష్టయోస్సన్యశయోరైక్యారోప రూపేణనర్మనా- యదితేనసామాన్యరూపేణైనసనిర్దిశ్యతే- బింబభూతో ధర్మస్తుపూర్వత్రప్రస్తావాత్సమగుణయోగప్రీతయఇతి పౌరవిశేషణాచ్చావగమ్యతే - తత్రప్రస్తుతేధర్మిణితస్యవృత్తాంత ప్రతిబింబభూతాప్రస్తుతవృత్తాంతారోపరూపంలలితమస్య నధ్యవసాయాత్సందేహః॥ ... ... *

చం ॥ శశినమితి ॥ తత్ర అగస్త్యేందు ముక్తాః స్వయం పరే స్వసగుణ
యోరజేందు ముక్తోర్యోగేన ప్రీతి ర్యేషాం తేపౌరా నాగరికాః - నృపాణా
మన్యేషాం శ్రవణయోః కటుపీడాకరం - ఇతిపూర్వార్ధగూఢం ఏకమేవవా
క్యంవివృతిః - ఉచ్చారయామాసురిత్యన్వయః - తేనసర్వనామ్నా - సాక్షం
దమతీ - బింబభూతోర్ధ్వః అజకస్మిక్యం వరణం - తత్ర తస్మిన్ పక్షే ॥ . . . *

కు. యథావా ॥ విలీయేంధస్సాయోగస్పృశరసవాపీయదిభవేత్త -
శ్శంకస్తత్ర త్యోయదిచవికచేందీవరవనం। తతస్సంపన్క్రీడా
జనితజడభావైరవయవైః కదాచిన్స్యాచ్చేయం మదనశిఖిపీడా
పరిభవం॥ అత్ర యద్యేతావత్సాధనం సంపద్యేత - తదాతా
పశ్శామ్యతీత్యర్థే - కపిసంరభశ్చేత్తదైత దుపాత్తసిద్ధ్యర్థ
మూహాఇతిసంభావనాలంకారః - ఏతావత్సాధనం కదాపిన
సంభవత్యేవ - అతస్తాపశాంతిరపిగగనకుసుమకల్పేత్యర్థేక
విసంరభశ్చేదుపాత్తమిథ్యాత్వసిద్ధ్యర్థం మిథ్యార్థాంతరక
ల్పనారూపామిథ్యాధ్యవసితి రిత్యుభయథాసంభవాత్సం
దేహః॥ . . . . *

చం॥ విలీయేతి॥ అగ్నిసంయోగేనస్వదావత్తే నాపిహేతునావిలీనతాం
ప్రాప్యేత్యర్థః - వికచం వికసితం - జడభావశ్శైత్యం - మదనఏవ శిఖి
వహ్నిః - సంరంభస్తాత్పర్యం॥ . . . . *

కు. ఏవం॥ సిక్తం స్ఫటికకుంభాంతస్థి తిశ్వేతీకృతైర్జలైః। మౌ
క్తికం చేల్లతాంసూతే తత్పుష్పైస్తే సమంయశః ॥ ఇత్యాది
ష్వపిసంభావనామిథ్యాధ్యవసితిసందేహ సంకరో ద్రష్టవ్యః॥
ముఖేనగరళం ముంచన్మూ లేవసితిచేత్ఫణీ। ఫలసందోహగు
రుణాతనుణా కిం ప్రయోజనం ॥ అత్ర సుహాకారగవృత్తాంతే
వర్ణ్యే మానేరాజద్వారాదుష్టఖలవృత్తాంతోపిప్రతీయతే-
తత్ర కింవస్తుతస్తథాభూత మహాకారగవృత్తాంత ఏవప్రస్తు
తే౽ప్రస్తుతః ఖలవృత్తాంతస్తత్ర ప్రతీయతఇతి సమాసోక్తిః-
యద్వా ప్రస్తుతఃఖలవృత్తాంతః ప్రత్యాయనాయాప్రస్తుతమ

హారగవృత్తాంతకీర్తనస్య ప్రస్తుతప్రశంసా - యాగ్యా వ
ర్ణ్యమానమహాహారగ వృత్తాంతకీర్తనేన సమీపస్థఖలము
ఖోద్ఘాటనం క్రియత ఇత్యుభయస్యాపి ప్రస్తుతత్వాత్ప్ర
స్తుతాంకుర ఇతి సందేహః॥ ... ... *

చం॥ సిక్తమితి॥ స్ఫటికకుంభాంతస్థినా త్యా శ్వేతీకృతైర్జలైః- సిక్తమా
త్రికమిత్యన్వయః॥ ముఖేనేతి॥ సంపోహః సమూహః॥ ... *

కు. ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరస్తు శబ్దార్థాలంకారయోరేవేతి
లక్షయిత్వా కావ్యప్రకాశకార ఉదాజహార॥ స్పష్టోచ్ఛ్వసత్కి
రణకేసరసూర్యబింబవిస్తీర్ణకర్ణికమథో దివసారవిందం। శ్లి
ష్టాష్టదిగ్దళకలాపముఖావతారబద్ధాంధకారమధుపావళిసంచు
కోచ॥ అత్ర ఏకపదానుప్రవిష్టౌ రూపకానుప్రాసౌ-యత్రై
కస్మిన్ శ్లోకేపదభేదేన శబ్దార్థాలంకారయోః స్థితిః తత్ర త
యోస్సంసృష్టిః- ఇహతు సంకర ఇతి॥ ... *

చం॥ లక్షయిత్వేతి- స్ఫుటమేకత్రవిషయే శబ్దార్థాలంకృతిద్వయమితి సూ
త్రేణేత్యర్థః॥ స్పష్టేతి॥ అథోఽనంతరం దివసరూపమరవిందం కమలం సంచు
కోచ సంకోచమగమత్ - కీదృక్ - స్పష్టముచ్ఛ్వసంత ఉల్లసంతః కిరణా ఏవ కే
సరాణి యస్య తథాభూతా సూర్యబింబరూపా విస్తీర్ణా కర్ణికా వరాటో య
స్య తత్ - శ్లిష్టాః ప్రకాశాభావేన పరస్పరం మిలితా అష్టదిశ ఏవ దళానాం క
లాపస్తస్య ముఖేనావతారో యస్య తాదృశీ బద్ధా అంధకారరూపా మధుపావ
ళిర్యేన తథాభూతమిత్యర్థః- పదభేదేనేతి- సోణంధిఎథగా మేజోపఅిమహా
మహాతలాఅణ । తరుణాణహిఅఅలూడి పరిసంపఊణిపారేఇ॥ ఛా॥ స
నాస్త్యత్రగాత్రిమేయఏతాం స్ఫురల్లావణ్యాం। తరుణానాం హృదయ
లుంఠనం పరిసర్పంతినివారయతీతి సంస్కృతం - అత్ర పూర్వార్ధేన
ప్రాసస్తృతీయపాదే రూపకమితి తయోస్సంసృష్టిః॥ ... *

కు. అలంకారసర్వస్వకారస్తు - ఏకస్మిన్ వాచకేఽనుప్రవేశో
వాచ్యవాచకాలంకారయోః స్వారసికః వాచ్యప్రతియోగి

కత్వాద్వాచకస్యేతి మత్వా ర్థాలంకారయో రప్యేకవాచ
కానుప్రవేశసంకరముదాజహార ॥ సత్పుష్కరద్యోతితరంగ
శోభిన్యమందమార్దధ్వమృదంగవాద్యే । ఉద్యానవాపీపయసీవ
యస్యా మేణీదృశో నాట్యగృహే రమంతే ॥ అత్ర నాట్యగృహ
వాపీపయసో స్సత్పుష్కరేత్యాది విశేషణేశబ్దసామ్యం శ్లేషః -
అమందమార్దధ్వేత్యాదివిశేషణేర్థసామ్యముపమా - తదుభ
య మేకస్మిన్నవశబ్దేఽనుప్రవిష్టమితి తదపినసన్న్యాయమహో - స
త్పుష్కరేత్యాదివిశేషణేపిశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయరూ
పాలింగనోక్తిలభ్యస్యధర్మసామ్యస్యైవతత్రైవశబ్దప్రతి
పాద్యతయాశబ్దసామ్యస్య తదప్రతిపాద్యత్వాత్ - శ్లేషభి
త్తికాభేదాధ్యవసాయేన ధర్మసామ్య మలానంగీకారే అ
హో రాగవతీసంధ్యాజహాతి స్వయమంబరమిత్యాది శ్లిష్టవి
శేషణసమాసోక్త్యుదాహరణే విశేషణసామ్యాభావేనసమా
సోక్త్యభావప్రసంగాత్ - శబ్దసామ్యస్యైవ శబ్దప్రతిపాద్య
త్వేపి నస్యోపమావాచకత్వస్యైవప్రాప్త్యాశ్లేషవాచకత్వా
భావాచ్చ శబ్దతోర్థతో వాచకసమ్మతసామ్యప్రతిపాదనేన
ర్వవిధేప్యుపమాలంకారోస్వీకారాత్ ॥ ... *

చం॥ వాచ్యప్రతియోగికత్వాదితి - వాచ్యంప్ర
తియోగి ప్రతిసంబంధియస్యతద్వాచ్యప్రతియో
గికం తత్త్వాదిత్యర్థః - ఏవంచ కావ్యావాచ్యస్యానుప్రాసాదేః శబ్దా
లంకారస్యతదనుప్రవేశోనవాచకానుప్రవేశ ఇతివక్తుంయుక్తమితిభావః॥
సత్పుష్కరేతి॥ యస్యాంనగర్యా మేణీదృశః- ఉద్యానసంబంధివాపీపయ
సీవనాట్యగృహే రమంతే క్రీడంతి- కీదృశే ః - సమీచీనైః పుష్కరైః కమ
లైర్ద్యోతినో యేతరంగాస్తచ్ఛోభావతి- గృహపక్షే - సమీచీనైః పుష్క
రై ర్వాద్యభాండముఖైర్ద్యోతితో యోరంగో నృత్యస్థానం స్తచ్ఛోభినీత్య
ర్థః- పుష్కరంకరిహస్తాగ్రే వాద్యభాండముఖేజలే । వ్యోమ్నిఖడ్గఫలే
పద్మ ఇత్యమరః- శ్లేషభిత్తికేతి- శ్లేషోభిత్తిరివభిత్తిర్మూలంయస్యేత్యర్థః

రాగవతీతి- రాగోఽనురాగో రక్తిమా చ- అంబరమాకాశం వస్త్రం చ - న
న్వత్ర విశేషణసామ్యాయా భేదాధ్యవసాయాపేక్షణేపి సత్పుష్ప—రిత్యా
దౌ శబ్దసామ్యమాత్రేణాప్యుపమోపపత్తేర్న తదపేక్షేత్యత ఆహ శబ్దేతి -
శబ్దతోఽర్థతో వేతి శబ్దప్రయుక్తమర్థప్రయుక్తం వా యత్ కవిసమ్మతం
సామ్యం తత్ప్రతిపాదన ఇత్యర్థః- సర్వవిధే సర్వప్రకారే॥ ... *

ఉ. అన్యథా॥ యథా ప్రహ్లాదనాచ్చంద్రః ప్రతాపాత్తపనో యథా। తథైవ సోఽభూదన్వర్థో రాజా ప్రకృతిరంజనాత్॥ ఇత్య
త్రోపమా న స్యాత్ -న హ్యత్రాన్వర్థనామరూపశబ్దసా
మ్యం వినా కించిదర్థసామ్యం కవివివక్షితమస్తి-తస్మాదత్రైక
స్మిన్నర్థే ప్రతిపాద్యమానే అలంకారద్వయ లక్షణయోగా
దలంకారద్వయప్రతీతిః- తత్ర తయో రలంకారయో రేకవా
చకానుప్రవేశః॥ ... ... *

చం॥ యథేతి॥ చది ఆహ్లాదన ఇతి ధాత్వనుసారాచ్చంద్రపదమన్వర్థం-అ
న్వర్థోఽన్వర్థనామా- తస్మాన్న తద్వయస్యాప్యయుక్తత్వాత్॥ ... *

ఉ. యథా॥ విధుకరపరిరంభాదాత్తనిష్యందపూర్ణైః శశిదృషదు
పక్లృప్తైరాలవాలైస్తరూణాం। విఫలితజలసేకప్రక్రియాగౌ
రవేణ వ్యరచి సహృతచిత్తస్తత్ర భైమీవనేన॥ అత్ర హి ప్రతిపా
ద్యమానోఽర్థస్సమృద్ధిమద్వస్తువర్ణనముదాత్తమితి లక్షణాను
సారాదుదాత్తాలంకారరూపః- అసంబంధే సంబంధకథనమతి
శయోక్తిరితి లక్షణాదతిశయోక్తిరూపశ్చ-న చ సర్వత్రోదా
త్తస్యాసంబంధే సంబంధకథన రూపత్వం నిర్ణీతమితి న వివిక్తా
లంకారద్వయలక్షణసమావేశోఽస్తీతి వాచ్యం - దివ్యలోకగత
సంపత్సమృద్ధివర్ణనాదిష్వతిశయోక్త్యసంస్పృష్టస్యోదాత్త
స్య శౌర్యౌదార్య దారిద్ర్యాదివిషయాతిశయోక్తివర్ణనే
షూదాత్తాసంస్పృష్టాయా అతిశయోక్తేశ్చ పరస్పర వివిక్తత
యా విశ్రాంతేః - తయోశ్చేహార్థవశసంపన్నసమావేశ
యోర్నాంగాంగిభావః- ఏకేనాపరస్యానుత్థాపనాత్ స్వాతం

త్య్రిపారతంత్ర్యవిశేషాదర్శనాచ్చనాపిసమప్రాధాన్యం-
యైశ్శబ్దైరిహాసంబంధివస్తుప్రతిపాద్యతే తైరేవ తస్యైవవస్తు
నోసంబంధేసంబంధరూపస్య ప్రతిపాద్యమానతయా భిన్న
ప్రతిపాదకశబ్దవ్యవస్థితార్థభేదాభావాత్ -నాపి సందేహ
సంకరః - ఏకాలంకారకోట్యాం తదన్యాలంకారకోటిప్రతి
క్షేపాభావాత్ - తస్మాదిహోదాత్తాతిశయోక్త్యోరేక
వాచకానుప్రవేశలక్షణస్సంకరః॥ ... ... *

చం॥ విధుకరేతి॥ సహంసః-తత్ర భైమీవనేనదమయంత్యాఉద్యానేన
హృతచిత్తో వ్యరచి కృతః-కథంభూతేన-చంద్రకిరణాశ్లేషాదార్ద్రైరంగీకృ
తైర్నిష్యందైః పూర్ణైశ్చంద్రకాంతఘటితైస్తరూణామాలవాలైర్వి
ఫలీకృతజలసేకప్రకారయాసగౌరవేణేత్యర్థః- శబ్దవ్యవస్థితేతి - శబ్దప్ర
యుక్తేత్యర్థః- తథా చ సమప్రాధాన్యమర్థభేదవిషయమితి భావః - ప్ర
తిక్షిప్యతే నివార్యతే కోట్యంతరమనేనేతి ప్రతిక్షేపో విరోధః॥ ... *

కు॥ క్వ చి త్సం క రా ణా మ పి సం క రో దృ శ్య తే య
థా ॥ ముక్తాః కేలివిసూత్రహారగలితాస్సంమార్జనీభిః
కృతాః ప్రాతః ప్రాంగణసీమ్ని మంథరచలద్బాలాంఘ్రి
లాక్షారుణాః । హారాద్రాడిమబీజశంకితధియః కర్షంతి కే
లీశుకాః యద్విద్వద్భవనేషు భోజనృపతేస్తత్త్యాగలీలాయితం॥
అత్ర తావద్విదుషాం సంపత్సమృద్ధివర్ణనముదాత్తాలంకారః
తన్మూలకో బాలాంఘ్రిలాక్షారుణా ఇత్యత్ర తద్గుణాలంకా
రః- తత్రైవ వక్ష్యమాణభ్రాంత్యుపపాదకః పదార్థహే
తుకకావ్యలింగాలంకారశ్చేతి తయోరేకవాచకానుప్రవేశ
సంకరః - తన్మూలకశ్శంకితధియ ఇత్యత్ర భ్రాంతిమదలంకా
రః- తాభ్యాం చోదాత్తాలంకారస్యాంగతాంనీతఇతి - తయో
శ్చ తస్య చాంగాంగిభావేన సంకరః - ఏవం విద్వద్గృహవైభవ
స్య హేతుమతో రాజ్ఞో వితరణవిలాసస్య హేతోశ్చాభేదకథ
నం హేత్వలంకారః- స చ రాజ్ఞో వితరణవిలాసస్యనిరతిశయో

త్కర్షాభివ్యక్తిపర్యవసాయీ - ఏతావన్మాత్రైకవిసంరంభ
శ్చేదుక్తరూపోదాత్తాలంకారపరిష్కృతే హేత్వలంకారే వి
శ్రాంతిః - వర్ణనీయస్య రాజ్ఞః కీదృశీ సంపదితి ప్రశ్నే ఉత్తర
తయా నిరతిశయైశ్వర్యవితరణరూపా ప్రస్తుతకార్యముఖేనత
దీయసంపదుత్కర్షప్రశంసనే కవిసంరంభశ్చేత్ తాత్పర్యని
బంధనా ప్రస్తుతప్రశంసాలంకారే విశ్రాంతిః - కార్యస్యాపి
వర్ణనీయత్వేన ప్రస్తుతత్వాభిప్రాయే తు ప్రస్తుతాంకురే వి
శ్రాంతిః - అత్ర విశేషానధ్యవసాయాత్ సందేహసంకరః - కిం
చ విద్వద్గృహవైభవవర్ణనస్య సంబంధే సంబంధకథనరూ
పతయాతిశయోక్తేరుదాత్తాలంకారేణ సహైక వాచ కాను
ప్రవేశసంకరః - నిరతిశయవితరణోత్కర్షపర్యవసాయినో
హేత్వలంకారస్య వ్యంగ్యతా తథ్యౌదార్యవర్ణనాత్మికయా
త్యుక్త్యా సహైకవాచకానుప్రవేశసంకరః - తన్మూలకస్యాప్ర
స్తుతప్రశంసాలంకారస్య ప్రస్తుతాంకురస్య వా రాజసంపత్స
మృద్ధివర్ణనాత్మకోదాత్తాలంకారేణ సహైకవాచకానుప్ర
వేశసంకరః - వాచకశబ్దస్య ప్రతిపాదకమాత్రపరతయా
వ్యంజకసాధారణ్యాత్ - ఏషాంచ త్రయాణా మేకవాచకా
నుప్రవేశసంకరాణాం సమప్రాధాన్యసంకరః - న హ్యేతే
షాం పరస్పరమన్యతాంగత్వమస్తి - ఉదాత్తాదిమాత్రస్యై
వ హేత్వలంకారాది చారుతాపాదకత్వే నాతిశయోక్తి
సంకరస్యాంగతయాఽనపేక్షణాత్ - ఏవమత్ర శ్లోకే చతు
ర్ణామపి సంకరాణాం యథాయోగ్యసంకరః - ఏవమన్య
త్రాప్యుదాహరణాంతరాణ్యుదాహరణీయాని॥ ... ...*

చం॥ ముక్తా ఇతి॥ విమషాం భవనేషు మందిరేషు - కేళౌ సురతక్రీడాయాం -
విచ్ఛిన్నసూత్రాత్ హారాత్ - గళితాస్సంమార్జనీభిరపసారితాః - ప్రా
తః కాలేంగణసీమాంతే మందంచలతాం బాలానాం చరణలాక్షారసేనా
రుణాః ముక్తాః - దూరాద్దాడిమబీజశంకితధియః క్రీడాశుకా ఉత్కర్షంతి

ఆకర్షంతి- తదోష్ఠజన్యవతేస్తౌ గ్యగస్యదానస్యలీలాయితమిత్యన్వయః । త
త్రైవబాలాంఘ్రిలావణ్యారుణా ఇత్యత్రైవ- వక్ష్యమాణేతి-శంకితధియఇ
తి వక్ష్యమాణేత్యర్థః- తయో స్తద్గుణకావ్యలింగయోః- తన్మూలః సంక
రమూలః- తాభ్యాం సంకరభ్రాంతిమద్భ్యాం-తయోస్సంకరభ్రాంతిమ
తోః- తస్యఉదాత్తస్య- హేతుమతః కార్యస్య - అభేదకథనంతత్త్యాగలీ
లాయితస్య కార్యమితివక్తవ్యేతదేవత్యాగలీలాయితమిత్యభేదకథనం- త
దీయేతి రాజకీయేత్యర్థః - అతథ్యోదార్యేతి - అసత్యోదార్యేత్యర్థః-
తన్మూలకస్యేతి-వితరణోత్కర్ష పర్యవసాయి హేత్వలంకారమూలకస్యే
త్యర్థః- ననురాజసంకల్పస్సద్గైస్స్యంజనాగమ్యత్వే నావాచ్యత్వాత్తత్క
థంతద్వర్ణనాత్మకోదాత్తాలంకారేణ సహైకవాచకానుప్రవేశకథనమి
త్యాశంకాయామాహ వాచకశబ్దస్యేతి- త్రయాణామితి- ఏకఉదాత్తా
తిశయోక్త్యగపరో హేత్వత్యుక్త్యేర న్యోన్యంగ్యోదాత్తా ప్రస్తుతప్రశం
సాప్రస్తుతాంకురాన్యతరయోరితి త్యేవంత్రయాణాంపరస్పరమిత్యర్థః-
ఉదాత్తాలంకారస్య హేత్వలంకారాంగతాయాః పూర్వముక్తత్వా దు
దాత్తాతిశయోక్తి సంకరస్యాపితదంగత్వమితి శంకాంనిరస్యతి-ఉదాత్తా
దిమాత్రస్యైవేతి - ఉదాత్తాదీత్యాదిపదేన హేత్వలంకార పరిగ్రహః-
హేత్వలంకారాదీత్యాది పదేనచాప్రస్తుతప్రశంసాపరిగ్రహః- తతాపి
నిరతిశయౌశ్వర్యవితరణోత్కర్ష పర్యవసాయినో హేత్వలంకారస్యైవ
తాదృశవితరణరూపకార్య పరిష్కారద్వారాతస్యాప్రస్తుతరాజ సంప
దుత్కర్షప్రశంసారూపాయాఅప్రస్తుతప్రశంసాయా మంగత్వం -న
త్వదృతాతథ్యవర్ణనారూపాత్యుక్తిసంకరస్యాపీతిభావః - య
థాయోగ్యమితి-తథాహి ఉదాత్తతద్గుణయో రంగాంగిభావ సంకరస్య
భ్రాంతిమదుదాత్తయోరంగాంగిభావసంకరస్య చాంగాంగిభావే చసం
కరః-తథాభ్రాంతిమదుదాత్తయో రంగాగిభావ సంకర స్యోదాత్తాంగక
హేత్వలంకారాదిసందేహ సంకరస్య చాంగాంగిభావేన సంకరఇతిసూ
క్ష్మమతిభిరూహనీయం॥ ... ... ❋

కు. అముంకువలయానందమకరోదప్పదీక్షితః । నియోగాద్వేంకటపతేర్నిరుపాధికృపానిధేః ॥ చంద్రాలోకోవిజయతాంశరదాగమసంభవః। హృద్యఃకువలయానందో యత్ప్రసాదాదభూదయం ॥ ... ... *

ఇతిశ్రీమదద్వైతవిద్యాచార్యశ్రీమద్భరద్వాజకులజలనిధి
కౌస్తుభ శ్రీరంగరాజాధ్వరీంద్రవరసూనో రప్ప
దీక్షితస్యకృతిఃకువలయానందస్సమాప్తః

చం॥ స్వకీర్త్యనువృత్తయే గ్రంథనామస్వనామాచోపనిబధ్నన్ గ్రంథపూర్తిమనువదతి॥ అముమితి॥ స్వగ్రంథస్య ప్రామాణికత్వంసూచయితుమాహ చంద్రాలోక ఇతి॥ శరదాగమసంజ్ఞకశ్చంద్రాలోకమూలభూతో గ్రంథః- శరత్కాలాగమ సేనచంద్రస్యాలోక ఇతి శ్లేషః - తస్మాచ్చకువలయానందః స్వగ్రంథోభూత్ - కువలయస్య కుముదస్యానంద ఇతిచ శ్లేషఇతి ॥ ... ... *

విద్వద్బృంద మహోమాన్య రామచంద్రాత్మ జన్మనా । విదుషా వైద్యనాథేన కృతాలంకార చంద్రికా ॥ ఏనాం కువలయానంద ప్రకాశనవిశారదాం ; విదాంకుర్వంతు విద్వాంసః కావ్యతత్వవిదాంవరాః ॥ అసౌకువలయానందశ్చంద్రాలోకోత్థితోపిసన్। ప్రతిష్ఠాంలభతే నైవవినాలంకారచంద్రికాం ॥ ... ... *

ఇతిశ్రీమత్పదవాక్యప్రమాణజ్ఞ తత్సత్రాను భట్టాత్మజ
వైద్య నాథ కృతాలంకార చంద్రికాఖ్యా
కువలయానందటీకాసంపూర్ణా ॥ ***

కువలయానందాఖ్యాలంకారశాస్త్రగ్రంథః
సవ్యాఖ్యానంసమాప్తమ్.
మంగళమస్తు